

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI PROGRAMI**

**ÇAĞDAŞ ÖZBEK ROMANINDA TARİH – GERÇEKLİK
İLİŞKİSİ: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa
Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov)**

Yasemin KOÇAK

**Danışman
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT**

MANİSA - 2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI Tez Savunma Sınavı Tutanağı	Doküman Kodu	FRYL-031
		Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 28.05.2019 tarih ve 18/10 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Yasemin KOÇAK'ın "Çağdaş Özbek Romanında Tarih – Gerçeklik İlişkisi: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov)" konulu tezi incelenmiş ve aday 26.06.2019 tarihinde saat 13:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 20. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

Doç.Dr. Ferhat Karabulut

ÜYE

*Br. Gör. Üyesi:
Sina Güzel*

ÜYE
Doç.Dr. Ramazan Ekinli

Evet **Hayır**

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Çağdaş Özbek Romanında Tarih – Gerçeklik İlişkişi: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19/05/2019

Yasemin KOÇAK

ÖZET

ÇAĞDAŞ ÖZBEK ROMANINDA TARİH – GERÇEKLİK İLİŞKİSİ: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov)

Çalışmamızda Abdullah Kadiri'nin Ötgen Künler, Musa Taşmuhammedoğlu Aybek'in Nevai ve Adil Yakubov'un Köhne Dünya romanlarında tarih ve gerçeklik ilişkisi konu edilmiştir. Bu çalışmanın amacı romanlarda geçen tarihî olaylar ve tarihî kişilerin, tarih kaynaklarıyla karşılaştırılarak romanların gerçeklik düzeyini ortaya çıkarmaktır.

Tarihî roman; bilinen bir tarihî olayı, çevresi ve kişileriyle anlatan roman türüdür. Özbek yazarlar Kadiri, Aybek ve Yakubov tarihî kendilerine konu edinerek hem geçmişe hem kendi dönemlerine eleştirel bir gözle bakarak eserlerini verirler.

Çalışmanın birinci bölümünde tarih bilimi, roman ve tarihî roman hakkında bilgi verilmiştir. Tarihî romanın ortaya çıkışı, tarihî romanın tanımı, klasik tarihî roman ve postmodern tarihî romanın özellikleri ortaya koyulmuştur. Tarihî roman hakkındaki farklı görüşlere yer verilerek tarihî roman değerlendirilmiştir. Daha sonra ise Özbeklerin tarihî ve çağdaş Özbek edebiyatının gelişimi hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Kadiri, Aybek ve Yakubov'un hayatları hakkında bilgilere ve romanların özetlerine yer verilmiştir. Romanlar; olay örgüsü, kişiler, zaman, mekan, bakış açısı ve üslup bakımından ana hatlarıyla incelenmiştir. Romanlardaki tarihî olaylar ve tarihî kişiler, akademik tarih kaynaklarından aktarılan olaylar ve kişilerle karşılaştırılarak tarih ve gerçeklik ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Üçüncü bölümde her üç roman karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışma sonucunda ulaşılan tespitlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihî roman, Özbek tarihî romanı, Kadiri, Aybek, Yakubov, Ötgen Künler, Nevai, Köhne Dünya, Tarih-Gerçeklik.

ABSTRACT

HISTORY – AUTHENTICITY RELATIONSHIP IN CONTEMPORARY

UZBEK FICTION: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov)

The history and authenticity relationship in the novels Ötgen Künler by Abdullah Kadiri, Nevai by Musa Taşmuhammedoğlu Aybek and Köhne Dünya by Adil Yakubov has been discussed in our study. The aim of the study is to reveal the authenticity level of the novels by comparing the historical events and people in the novels with the historic sources.

Historical novel is a literary genre that depicts a well known historical event with its setting and characters. Uzbek novelists Kadiri, Aybek and Yakubov discuss history in their works by showing a critical approach to both history and their own period.

In the first section of the study, the terms history, novel and historical novel have been clarified. The definition and the occurrence of historical novel and the characteristics of classical and postmodern historical novel have been revealed in our study. The historical novel has been evaluated by discussing different point of views on historical novel. Afterwards, information has been given about the history of Uzbeks and the development of contemporary Uzbek literature.

The biographies of Kadiri, Aybek and Yakubov and the summaries of their novels have been included in the second section of our study. The novels have been studied in terms of plot, characters, time, setting, point of view and tone. The historicity in the novels has been discussed by comparing the historical incidents and people in the books and academic history sources. In the third section of the study, each book has been analyzed comparatively.

In the conclusion section, study results have been discussed.

Key Words: Historical novel, Uzbek historical novel, Kadiri, Aybek, Yakubov, Ötgen Künler, Nevai, Köhne Dünya, History – Authenticity.

ÖNSÖZ

Geçmişte yaşanmış olan hadiseler bütününe tarih dendiği gibi bu hadiseleri inceleyen bilim dalına da tarih denilmektedir. Konusunu tarihten alan romanlar, tüm dünyada her dönem yoğun ilgi görmüş ve bu ilgi günümüzde de devam etmektedir.

Tarihî romanın ne olduğu konusunda ve tanımlamalarında farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak bu tanımların ortak noktası, tarihî romanların geçmiş zaman içerisinde gerçekleşmiş olan olayların ve bu devirde yaşamış insanların öykülerinin bir kurgu içerisinde yeniden anlatılmasıdır. Tarihî roman, tarihteki gerçekliği vermekle birlikte asıl edebi duygularla oluşturulur. Tarihî roman, anlattığı tarihî dönemin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel yapısına ilişkin bilgiler verir. O, anlattığı döneme ilişkin şahsiyetleri tanıtır ve geçmişteki olaylardan yola çıkarak geleceğe yönelik çıkarımlar yapmamızı sağlar.

Tarihçinin -özneliği/nesneliğiyle ilgili kimi eleştirilere rağmen- amacı tarihî gerçekleri vermektir. Tarihî roman yazarı, tarihteki gerçeklerin özünü romanın anlamsal ve yapısal bütünlüğünü koruyacak şekilde vermeye çalışır. O, tarihçiden farklı olarak açıklanmamış, aydınlatılmamış ayrıntılara girer.

Çağdaş Özbek edebiyatı ise tarihî roman konusunda oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Çalışmamızda Abdullah Kadiri'nin Ötgen Künler, Musa Taşmuhammedoğlu Aybek'in Nevai, Adil Yakubov'un Köhne Dünya isimli romanlarında tarih-gerçeklik ilişkisi incelenmiştir. Romanların tarihteki gerçekleri ne derece yansıttığını göstermek amaçlanmıştır.

Bu çalışmam sırasında benden yardımlarını esirgemeyen, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren Değerli Danışman Hocam Doç. Dr. Ferhat KARABULUT'a teşekkür ederim. Ayrıca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan annem Rabia KOÇAK, babam Mehmet KOÇAK'a ve sevgili kardeşim M. Mehmet KOÇAK'a minnetlerimi sunarım.

Yasemin KOÇAK

Manisa, 2019

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Konu, Amaç, Kapsam	1
1.2. Yöntem.....	1
1.3. Literatür Taraması.....	4
1.4. Kısıtlılıklar	11
1.5. Tarih Bilimi ve Tarih	12
1.5.1. Bir Bilim Olarak Tarih.....	12
1.5.2. Bir Yaşanmışlık Olarak Tarih.....	15
1.6. Roman	16
1.7. Tarihî Roman Nedir?	24
1.7.1. Tarihî Roman Ne Kadar Tarihe Bağlı Kalır?.....	27
1.8. Özbek Tarihîne Kısa Bir Bakış	35
1.9. Çağdaş Özbek Edebiyatı	38
1.9.1. Klasik Özbek Edebiyatı	39
1.9.2. Yeni Özbek Edebiyatı	41

II. BÖLÜM

2.1. Abdullah Kadiri	47
2.1.1. Ötgen Künler Romanı.....	51
2.1.2. Olay Örgüsü.....	58
2.1.3. Kişiler.....	59
2.1.4. Mekan	68
2.1.5. Zaman	70
2.1.6. Bakış Açısı	72
2.1.7. Üslup.....	73
2.2. Ötgen Künler Romanının Tarih – Gerçeklik İlişkisi.....	75
2.2.1. Tarihte Hokand Hanlığı	75
2.2.2. Romanda Hokand Hanlığı	77

2.2.3. Tarihte Hokand Hanlığı'nda Rus Tehlikesi	80
2.2.4. Romanda Hokand Hanlığı'nda Rus Tehlikesi	81
2.2.5. Romanda Sosyal ve Ahlaki Eleştiri Olarak Çok Evlilik.....	84
2.2.6. Romanda Düşün ve Büyü.....	86
2.3. Musa Taşmuhammedoğlu Aybek	89
2.3.1. Nevai Romanı	92
2.3.2. Olay Örgüsü.....	100
2.3.3. Kişiler.....	102
2.3.4. Mekan	112
2.3.5. Zaman	115
2.3.6. Bakış Açısı.....	116
2.3.7. Üslup.....	117
2.4. Nevai Romanında Tarih – Gerçeklik İlişkisi	119
2.4.1. Tarihteki Kişiliği ile Ali Şir Nevai	119
2.4.2. Romandaki Kişiliği ile Ali Şir Nevai.....	123
2.4.3. Tarihteki Kişiliği ile Hüseyin Baykara	126
2.4.4. Romandaki Kişiliği ile Hüseyin Baykara	129
2.4.5. Tarihte Nevai'nin Sanatı ve Sanat Çevresi	131
2.4.6. Romanda Nevai'nin Sanatı ve Sanat Çevresi	134
2.4.7. Romanda Pozitif Bilimler	136
2.5. Adil Yakubov	140
2.5.1. Köhne Dünya Romanı	141
2.5.2. Olay örgüsü.....	149
2.5.3. Kişiler.....	152
2.5.4. Mekan	159
2.5.5. Zaman	162
2.5.6. Bakış Açısı.....	164
2.5.7. Üslup.....	166

2.6. Köhne Dünya Romanının Tarih – Gerçeklik İlişkisi	167
2.6.1. Tarihteki Kişiliği İle İbni Sina	167
2.6.2. Romandaki Kişiliği İle İbni Sina	172
2.6.3. Tarihteki Kişiliği İle Biruni	178
2.6.4. Romandaki Kişiliği İle Biruni.....	182
2.6.5. Tarihteki Kişiliği İle Gazneli Mahmud.....	186
2.6.6. Romandaki Kişiliği İle Gazneli Mahmud	190
2.6.7. Romanda Adalet Arayışı.....	197

III. BÖLÜM

3.1. Tarih-Gerçeklik Bağlamında Ötgen Künler, Nevai, Köhne Dünya: Karşılaştırmalı Bir Analiz	202
SONUÇ	223
KAYNAKÇA	227

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Konu, Amaç, Kapsam

Çalışmamızda Abdullah Kadiri'nin *Ötgen Künler*, Musa Taşmuhammedoğlu Aybek'in Nevai ve Adil Yakubov'un *Köhne Dünya* romanlarında tarih ve gerçeklik ilişkisi konu edilmiştir.

Amacımız çağdaş Özbek edebiyatında tarihî romanların, tarihî gerçekleri ne ölçüde yansıttığını göstermektir. Bunu yaparken ele alınan Özbek romancıların eserlerindeki tarihî olay ve kişiler, tarih kaynaklarından edinilen bilgilerle ilişkisi karşılaştırılarak incelenmiştir.

Özbek Edebiyatı'nda tarihî romanlar oldukça fazladır. Çalışmamız Özbek edebiyatında farklı dönemlerde kaleme alınan *Ötgen Künler* (1926) / (*Cedit Dönemi 1910-1930*), Nevai (1944) ve *Köhne Dünya* (1982) / (*Sovyetler Dönemi 1930-1991*) romanlarıyla sınırlandırılmıştır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tarih bilimi ve tarih, roman, tarihî roman, Özbek tarihîne kısa bir bakış ve çağdaş Özbek edebiyatı konularına yer verilmiştir. Tarihî romanın ortaya çıkışı, tanımı, klasik tarihî roman, postmodern tarihî roman ve tarihî roman üzerindeki tartışmalar üzerinde durulmuştur. Özbeklerin tarihî ve çağdaş Özbek edebiyatının gelişimi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise Kadiri, Aybek ve Yakubov'un hayatlarına ve *Ötgen Künler*, Nevai, *Köhne Dünya* romanlarının özetlerine yer verilmiştir. Romanlar olay örgüsü, kişiler, zaman, mekan, bakış açısı, üslup olarak ana hatlarıyla değerlendirilmiştir. Daha sonra üç romanın içerisindeki tarihî olay ve kişilerle ilgili olan fişlemeler, tarih kaynaklarından edinilen bilgilerle karşılaştırarak aralarındaki tarih-gerçeklik ilişkisi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde romanlar olay örgüsü, zaman, mekan, kişiler, bakış açısı, üslup ve tarih-gerçeklik ilişkisi yönünden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında, çalışma sonucunda ulaşılan tespitlere yer verilmiştir.

1.2. Yöntem

Tarihî roman nedir? Özellikleri ve ölçütleri var mıdır? Tarihteki gerçekliklere bağlı kalmalı mıdır? Tarihî roman yazarı tarihteki gerçekleri mi aktarır yoksa bir

roman yazarı olarak olayları kurgunun içerisinde isteğine göre mi şekillendirir? gibi sorulara verilen cevaplarda ortak bir sonuca varılamaması çeşitli tartışmaların gündeme gelmesine sebep olmuştur.

Hem Türk edebiyatında hem de Türk dünyası çağdaş edebiyatlarına bakıldığında tarihî roman sahasında birçok çalışma yapılmıştır. Türk dünyası çağdaş edebiyatlarının bir kolu olan Özbek Türk edebiyatı köklü bir edebî geleneğe sahiptir. Ancak çağdaş Özbek edebiyatında tarihî roman üzerine yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu sebeple tez konumuz “Çağdaş Özbek Romanında Tarih-Gerçeklik İlişkisi” üzerine belirlenmiştir.

Tarihî roman noktasında zengin bir yelpazeye sahip olan Çağdaş Özbek edebiyatının ilk tarihî romanını Abdullah Kadiri verir. “*Ötgen Künler*” (1926) adlı romanı, Özbek halkının içinde bulunduğu sosyal, siyasal, manevi ve kültürel değerlerini yansıtan ilk modern/tarihî Özbek romanı olarak kabul edilir. Bu sebeple ilk olarak *Ötgen Künler* belirlenmiştir. Daha sonra Özbek tarihî romanları içerisinde önemli bir yer tutan ve yazıldığı dönem açısından dikkat çeken (İkinci Dünya Savaşı yılları) Musa Aybek’in “*Nevai*” (1944) adlı romanı çalışmaya dahil edilmiştir. En son olarak da Özbekistan’ın bağımsızlığını elde etmesine yakın bir dönemde yazılan Adil Yakubov’un “*Köhne Dünya*” (1986) adlı romanı incelenmeye karar verilmiştir.

Çalışmaya başlamadan önce kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Tarihî romanla ilgili bilgi toplanmaya başlanmıştır. Tarihî romanın ne olduğu, ortaya çıkışı, tanımları, tanımları üzerindeki tartışmalar ve tarihî romana bakış açıları hakkında bilgi edinilmiştir. Tarihî roman hakkında bilgi edinilebilecek çok sayıda kaynak bulunmuştur. Bu kaynakların bir kısmı tarihî romanın gelişim süreci, tarihî roman üzerine ele alınmış teorik ve deneysel çalışmalar, bildirilerden oluşmaktadır. Diğer kısmı ise Türk tarihî romanıyla ilgilidir. Türkiye’de Özbek tarihî romanlarını müstakil olarak inceleyen bir eser olmadığı için bu konuyla ilgili çağdaş Türk dünyası ile ilgili yazılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Tarihî roman, tarih alanı ve roman alanıyla birlikte değerlendirildiği için tarih ve roman hakkında bilgiler edinilmiştir. Asıl konumuz tarihî roman olduğu için sadece ön bilgi sağlamak amacıyla tarih bilimi ve tarih, roman başlıkları altında kısaca bilgi verilmiştir. Tarihî romanın ortaya çıkışı, ilk tarihî roman örnekleri ve yazarları, tarihî romanın çeşitli tanımları üzerinde durularak tarihî roman tanıtılmıştır. Sonra tarihî romana bakış açıları, tarihî romanın tarihteki gerçekliğe bağlı kalıp kalmaması, klasik tarihî roman, postmodern tarihî roman tartışma konuları hakkında bilgi verilerek incelenmiştir.

Tezimizle ilgili ön hazırlık aşamasında Kadiri, Aybek ve Yakubov'un ele alınan romanlarında Özbek diline tam manasıyla hâkim olamadığımız için romanların Türkiye Türkçesine aktarılmış basımlarından çalışılmaya karar verilmiştir. Son dönemde İleri yayınlarından basılan ve üç romanı da aktaran Ahsen Batur'un aktarmalarından çalışılmıştır. Türkiye Türkçesine aktarılmış romanlarda gerekli görülen, tereddüde düşülen noktalarda Özbek Türkçesi ile basılmış olan asıllarına müracaat edilmiş ve karşılaştırma yapılmıştır. Önce inceleyeceğimiz romanlar üzerinde çalışılmış ve gerekli fişlemeler yapılmıştır. Tezimizde romanlar hem yapısal (olay örgüsü, kişiler, zaman vb.) hem de tarihteki gerçeklik bakımından inceleneceği için fişleme alanı geniş tutulmuştur. Bununla birlikte Kadiri, Aybek ve Yakubov'un hayatları, edebi görüşleri, içinde yetiştikleri ortam hakkında bilgi edinilmiştir. Yazarların edebiyat ve dünya görüşleri, Sovyet sistemine karşı takındıkları tavır, yetiştikleri ortam vurgulanmaya çalışılmıştır. İncelenen romanları okuma imkânı bulamayan veya alan dışı çalışmak isteyip zamanı kısıtlı olan araştırmacıların da faydalanması için romanların geniş özetlerine yer verilmiştir.

Tezimize konu olan üç roman olay örgüsü, kişi, zaman, mekan, bakış açısı ve üslup açısından ana hatlarıyla incelenmiştir. Aynı zamanda incelenen romanlar ve yazarlarıyla ilgili çalışma ile makalelerden faydalanılmıştır. Akademik tarih kaynaklarından ve bilimsel tarih çalışmalarından bilgi toplanmıştır. Romanlardaki tarihî olay ve kişiler ile ilgili olan bilgiler, akademik/bilimsel tarih kaynaklarından edinilen bilgilerle karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünü oluştururken romanlardaki tarihî kişilikler üzerinden karşılaştırmaya gitmek amaçlanmıştır. Ancak Ötgen Künler romanında ana kahramanların kurgu kişiliklerden oluştuğu, romanın tarihî kişiliklerinin ikinci derece kahraman konumunda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple tarih-gerçeklik ilişkisi bölümü oluşturulurken Ötgen Künler'de tarihî bir devir olan Hokand Hanlığı incelenmiştir. Ötgen Künler'in tarihî kişiliklerinden tespit edilenler Hokand Hanlığı kısmı içerisinde ele alınmıştır. Nevai ve Köhne Dünya romanında ise tarihî kişilikler üzerinden çalışma yapılmıştır. Nevai romanında Ali Şir Nevai ve Hüseyin Baykara, Köhne Dünya romanında ise İbni Sina, Biruni ve Gazneli Mahmud incelenerek karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırmaların sıralamasında önce tarih kaynaklarından edinilen bilgilere sonra romandaki bilgilere yer verilmiştir. (Örneğin, önce Tarihteki Kişiliği İle İbni Sina sonra Romandaki Kişiliği İle İbni Sina).

Ayrıca Ötgen Künler romanında çok evlilik, düğün ve büyü, Nevai romanında pozitif bilimler, Köhne Dünya romanında adalet arayışı başlıkları altında sosyal konular incelenmiştir.

Üçüncü bölümde incelenen üç romanın birbiriyle karşılaştırması yapılmıştır. Ele alınan üç yazar arasındaki tarihî olaylara bakış açıları, konuyu işleyiş biçimleri, farklılıkları ve benzerlikleri ortaya konulmuştur. Üç yazarın tarihî olayları yorumlama, kurgu vb. açıdan farklılıkları vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bazı Özbek kaynaklara ulaşan ve çalışma yapan araştırmacıların makalelerinden faydalanılmış ve çalışmamızın dipnotlarında bu kişiler aktaran olarak belirtilmiştir. Özbek kaynakları da kaynakçaya eklenmiştir.

1.3. Literatür Taraması

Türk edebiyatında tarihî romanlarla ilgili yapılan pek çok çalışma bulunmaktadır. Konu ile ilgili hazırlanan yüksek lisans tezlerinden bazıları şunlardır:

Nermin Öztürk- (1992) Tarihî Romanlar ve 19. Yüzyılda Yazılmış Üç Tarihî Romanın Değerlendirilmesi, Kanat Moldatayev- (2002) Feridun Fazıl Tülbentçi'nin tarihî romanları, Serdar Güney- (2007) Nedim Gürsel ve Tarihsel Roman, Mahmut Türkmen- (2008) Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun 1933'ten sonraki tarihî romanlarının incelenmesi, Ayşegül Gülşen- (2012) Tarihî Gerçek ve Roman Gerçeği Açısından Kemal Tahir'in Romanları, Eray Kaçen- (2012) Oğuz Özdeş'in tarihî romanları.

Doktora tezleri ise şunlardır:

Hülya Argunşah, "Türk Edebiyatında Tarihî Roman" (1990): Argunşah, hazırladığı doktora teziyle bu alanda ilk çalışma yapanlardan birisidir. Argunşah, tezinin giriş bölümünde tarihî romanın tanımı ve edebiyattaki yerini anlatmış, ikinci kısımda ise 1990 yılına kadar Türk tarihî roman yazarlarını ve eserlerini yazarların doğum tarihlerine göre kronolojik bir biçimde yer vermiştir. Çalışma geniş bir dönem kapsadığı için, her romanın detaylı bir şekilde incelenmesi mümkün olmamıştır.

Zeki Taştan- (2000) Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar(Türk Tarihîyle İlgili, 1871-1950)¹, İsmail Karaca- (2004) Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar(Türk Tarihî İle İlgili, 1951-1960), İlknur Tatar Kırılmış- (2007) Türk Edebiyatında Tarihî

¹ Türk tarihîni konu alan tarihî romanların ayrıntılı bir biçimde incelenmesi için Prof. Dr. Kâzım Yetiş yönetiminde gerçekleşen bir proje başlatılmıştır. Projenin ilk tezini Zeki Taştan yazmıştır. Taştan'dan sonra burada yazılan tezler bu projenin devamı niteliğindedir.

Romanlar(Türk Tarihîyle İlgili, 1961-1965), Aigul Sulaimanova- (2009) Konusunu Türk Tarihînden Alan Tarihî Romanlar (1966-1970), Ramazan Topdemir- (2005) Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar (Türk Tarihîyle İlgili, 1971-1980), Ahmed Eldessouky- (2010) Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar (Türk Tarihîyle İlgili, 1981-1985).

a) Tarihî roman ile ilgili çalışmalar:²

Sadık K. Tural, “Tarihî Romanlaştırılması” (1976): Tural, bu makalesinde tarih ve tarihî roman arasındaki ilişkiye değinmiş ve tarihî roman tanımına sınırlar getirmiştir. Tural, bir romanın tarihî roman sayılabilmesi için konunun tamamlanmış, olayın etkilerinin de bitmiş olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Yakup Çelik, “Tarih roman ilişkisi - tarihî romanda kişiler” (2002): Çelik, bu çalışmasında tarihsel gerçekliğin ne olduğu konusundan yola çıkarak Carr, Collingwood gibi araştırmacılardan tarih ve tarih bilimcisini tanıtmıştır. Tarih ve tarihî romanı, tarihçi ile tarihî roman yazarının ilişkisini, onların ortak ve farklı yönlerini, tarihî romandaki kişilerin fonksiyonunu değerlendirmiştir. Çelik, tarihî roman yazarının tarihçi gibi “gerçeği dile getirme ve objektif olma” gibi zorunluluğunun bulunmadığını ve roman yazarı olarak hür olduğunu söylemiştir.

Turgut Göğebakan, “Tarihsel Roman Üzerine” (2004): Göğebakan’ın bu çalışması çeşitli yerlerde yayımlanan makalelerinden oluşmuştur. Göğebakan, ilk olarak tarihsel roman türünün tartışmalı noktalarıyla ilgili kuramsal tartışmaları açıklamış ve konuyla ilgili söylenenlere kendi yorumlarını da eklemiştir. Göğebakan, tarihî roman, tarih romanı, tarihsel roman vb. adlandırmalardan “tarihsel roman” adlandırmasını tercih etmiş ve bunun sebebini açıklamamıştır. Ayrıca Türk ve Dünya edebiyatından seçilmiş tarihsel roman okumalarına yer vermiş ve kuramsal yazılarda yer alan görüşlerle roman incelemelerini somutlaştırmıştır.

George Lukacs, “Tarihsel Roman” (2010): Marksist bir kuramcı olan Lukacs’ın 1962 yılında yayımladığı bu çalışması, tarih ve roman ilişkisini, aşama aşama inceleyen dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm tarihsel romanının klasik biçimi, ikinci bölüm tarihsel roman ve tarihsel drama, üçüncü bölüm tarihsel roman ve burjuva gerçekçiliğinin buhranı, dördüncü bölüm demokratik hümanizmin tarihsel romanı. Lukacs, marksist estetik ve modern edebiyatın tarihîni materyalist bakımdan tartışmış ve tarihsel romanın kendi zeminini oluşturması gerektiğine vurgu yapmıştır.

² Kaynakların sıralaması (a,b,c maddeleri kendi içinde) basım tarihlerine göre verilmiştir.

Lukacs'a göre tarihî romandaki kişiler “dünya-tarihsel” figürler olmamalıdır. Çünkü bu tarihsel kişiler zaten eylemleriyle tarihsel süreci etkiler ve yön verirler. Lukacs, çağın sıradan/tipik insanı tarihî romanda yerini aldığı zaman toplumun yaşadığı değişim sürecinin görünür hale geldiğini söylemiştir.

Kemal Erol, “Tarih - Edebiyat İlişkisi ve Tarihî Romanların Tarih Öğretimine Katkısı” (2012): Erol, bu makalesinde tarih öğretirken tarihî romanlardan niçin ve neden yararlanılması gerektiğini, roman sanatını tarih eğitimi için bir araç olarak kullanma yönteminin Türk eğitim sisteminde yeterince yer alıp almadığını araştırmıştır. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihî öğretiminde, Kurtuluş Savaşı ve sonrası döneme ilişkin roman ve hikâyeleri dersin tamamlayıcı bir unsuru olarak okuma ödevine dönüşüp dönüşmediği vb. konuları değerlendirmiştir.

Seçil Dumantepe, “Anlatıcı ve Bakış Açısı Bağlamında Tarihyazımı ve Tarihî Roman Ayrımı” (2015): Dumantepe, bu bildirisinde tarih-kurmaca arasındaki geçişler, postmodern tarihî roman ve tarihyazımını ayıran ilkeler üzerinde durmuştur. Tarihyazımı, tarihî roman ve postmodern tarihî roman türlerinin, anlatıcı ve bakış açısı yönünden benzerlik ve farklılıklarını ortaya konulmasının bu türler arasındaki söylemsel sınırların tespit edilmesine aracılık ettiğini anlatmıştır.

Hülya Argunşah, “Tarih ve Roman” (2016): Argunşah'ın çeşitli yerlerde yayımlanan tarihî romanla ilgili makalelerinin bir araya toplandığı kitabıdır. Bu kitapta Argunşah'ın 25 makalesi bulunur. “Tarihî Roman”, “Tarihî Romanın Yükselişi”, “Tarihle İlgili Romanlarda Tarif ve Tasnifle İlgili Bazı Tenkit ve Teklifler”, “Tarihî Romanda Postmodern Arayışlar”, “Tarihleşen Roman, Romanlaşan Tarih” ve “Klasik Tarihî Roman Üzerine” başlıklarıyla tarihî romanın tanımı, tarihçesi, tarihî romanın özellikleri ve onu diğer romanlardan ayıran özellikler örnekler verilerek açıklanmıştır. Bu başlıklar ile tarihî romanın dünyada ve Türk Edebiyatındaki gidişatı geçmişten günümüze ortaya konulmuştur. Bu bölüm, tarihî romanın özelliklerini ve içeriğini bilmeyenler için bir başlangıç niteliğindedir. Kitapta aynı zamanda “Hülya Argunşah ile Tarihî Roman Üzerine” ve “Hülya Argunşah ile Tarih-Edebiyat İlişkisi Üzerine” başlıklı iki söyleşi yer almıştır. Yazar, bu bölümlerdeki cevaplarda tarihî romana bakış açısını ortaya koymuştur.

Ayrıca Türkiye Yazarlar Birliği (TYB) tarafından düzenlenen üç tane tarihî roman sempozyumu düzenlenmiştir. Bunlardan ilki 2003 (Tarihte Roman, Romanda Tarih Sempozyumu-İstanbul) ikincisi 2013 (Tarihî Roman ve Romanda Tarih-İstanbul) üçüncüsü ise 2015 (Tarihî Roman ve Romanda Tarih-Konya) yılında

yapılmıştır.³ Bu sempozyumlarda çeşitli ülkelerden katılımcılarla 90'ın üzerinde sunum gerçekleştirilmiştir.

b) Çağdaş Özbek edebiyatı ilgili çalışmalar:

Timur Kocaoğlu, “Özbek Türkleri Edebiyatı” (1992): Kocaoğlu, Türk Dünyası El Kitabı'nın Özbek edebiyatına ayrılan bu kısmında Özbek edebiyatının sınıflandırmasını yapmış ve şiir, hikaye, roman, piyes, edebiyat eleştirisi ve tarihçiliği konularında kısa bilgi vermiştir.

Mustafa Balcı “Abdullah Kadiri'nin “Ötgen Künler” Romanında Yapı, Tema ve Üslup Özellikleri” (1998): Balcı, bu makalesinde Ötgen Künler romanını yapı, tema ve üslup açısından incelemiştir. Romanda kullanılan sıfatlardan hareket ederek yazarın üslubunu belirlemeye çalışmıştır. Balcı, Kadiri'nin romanda kullandığı dilin sıfatlar yönünden zengin olduğundan ve Gaspıralı'nın “dilde birlik” fikrinden etkilendiğinden söz etmiştir.

Khurshid Ahmedov ve Hüseyin Baydemir, “Özbek Yazar Adil Yakubov İle Söyleşi” (2002): Ahmedov ve Baydemir, Adil Yakubov ile Taşkent'te bir söyleşi gerçekleştirmişlerdir. Yakubov'un hayatı kısa bir özet şeklinde verildikten sonra söyleşiye geçilmiştir. Yakubov; iyi bir yazar olmanın yolları, Sovyet dönemi eserleri, tarihî romana bakış açısı, Özbek Edebiyatı hakkında sorulan sorulara verdiği cevaplarla edebi kişiliğini ortaya koymuştur.

Lale Aminova, “Yaşar Kemal'in “Yılanı Öldürseler” hikayesiyle Abdulla Kadiri'nin “Ötgen Künler” Romanlarında Saf Aşk Teması ve Kadın Motifi” (2002): Aminova, makalesinde Ötgen Künler romanında ve Yılanı Öldürseler hikayesinde kadın motifini ve aşk temasının nasıl ifade edildiğini açıklamıştır. Aminova, her iki romanda da yaşanan aşkın hüznü bitmesinin sebebinin sosyal sistem olarak görüldüğünden söz etmiştir.

Orhan Söylemez, “Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihî Romanı” (2003): Söylemez, bu makalesinde Özbek tarihî romanının seyrine yer vermiştir. Ele aldığı romanların ortak özellikleri, olay örgüleri ve temaları hakkında bilgi vermiştir.

Orhan Söylemez, “Türk Dünyası Edebiyatları I” (2005): Söylemez, çalışmasında 8 farklı Türk topluluğuna ait 19 farklı romanı ele almıştır. Çalışma, Söylemez'in incelediği romanların özetlerinden ve romanlar hakkındaki

³ Bildirileri kitap haline getiren TYB'ye mail yoluyla ulaştığımızda 1. sempozyumunun kitaplaştırılmadığı bilgisini aldık. Bu sebeple elimizde sadece 2 ve 3. sempozyumun bildiriler kitabı bulunmaktadır.

değerlendirmelerinden oluşmuştur. Ayrıca kısa bir biçimde yazarların hayatından da bahsetmiştir. Söylemez, çalışmayı topluluklara göre tasnif ederek verdiğini, ayrıca her yazarın sadece bir romanının incelendiğini söylemiştir.

Aziz Merhan, “Abdullah Kadiri ve Özbek Romanının Doğuşu” (2006): Merhan, çalışmasının birinci bölümünde Abdullah Kadiri’nin içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal çevreyi ele almıştır. İkinci bölümde Abdulla Kadiri’nin yaşamı, eserleri ve edebî kişiliğine yer vermiştir. Üçüncü bölümü ise Ötgen Künler ve Mihrabtan Çayan romanlarında tarihsel ve toplumsal gerçeklikler, üslup, kişiler ve eleştiriler şeklinde kısımlara ayırmıştır. Ötgen Künler ve Mihrabtan Çayan romanlarını birçok açıdan inceleyerek karşılaştırmıştır. Ayrıca Merhan, çalışmasına resimler ekleyerek çalışmasını desteklemiştir.

Aziz Merhan, “Abdullah Kadiri’nin Geçmiş Günler Romanındaki Üslubu: Gelenekten Moderniteye Geçiş” (2007): Merhan, bu makalesinde Kadiri’nin Ötgen Künler adlı romanında kullandığı üslubu değerlendirmiştir. Romanda bulunan öğreticilik (didaktik) yöntemi, yazılı ve sözlü edebiyatta görülen bazı motifler, mektup tekniği, tasvirler, deyim ve atasözleri, rastlantılar gibi unsurlara yer vermiştir.

Aziz Merhan, “Yazılı Özbek Edebiyatı” (2007): Merhan, bu makalesinde yazılı Özbek edebiyatını klasik ve yeni olmak üzere iki kısımda incelemiş, siyasal ve tarihsel gelişmeler ışığında bu dönemin yazar ve eserlerine yer vermiştir.

Aynur Öz Özcan, “Çağdaş Özbek Edebiyatında Ali Şir Nevai” (2007): Özcan, bu makalesinde Türk dünyasının büyük ustası Ali Şir Nevai’yi anlatan Aybek’in “Nevai” romanındaki Nevai tipini, İzzet Sultan ve Uygur’un tiyatro eseri olan “Alişer Nevai” eserindeki Nevai kişiliğini inceleyerek çalışmasını ortaya koymuştur. Özcan, romanda Nevai’nin “şair, alim ve devlet adamı” olarak öne çıktığını, tiyatro eserinde ise “sevgilisinin aşk acısıyla yanan romantik bir aşık” olarak verildiğini anlatmıştır.

Fatma Açıık, “Özbek Edebiyatı” (2007): Açıık’ın bu çalışması iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde İslamiyet’in kabulüne kadar olan Türk Edebiyatı’ndan başlayarak XX. Yüzyıl Özbek Edebiyatı’na kadar Özbek Edebiyatı’nın gelişimini ve eserlerini tanıtmıştır. İkinci bölümde ise Yeni Özbek Edebiyatı hakkında bilgi vermiştir. Açıık, ele aldığı yazarların hayat öykülerine değinip ve eserlerinden de parçalara yer vererek bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bizim çalışmamıza konu olan Abdullah Kadiri ve Musa Aybek’e de yer ayırmıştır.

Açık, Kadiri'nin ve Aybek'in biyografisi ve eserleri hakkında bilgi vermiştir. Ötgen Künler romanından bir bölüme yer verip değerlendirme yapmıştır. Aybek'in de bir şiirine yer vermiştir.

Muhabbet Şarafutdinova, "Abdulla Kadiri'nin Ötgen Künler Romanında Mektupların Yeri" (2010): Şarafutdinova, makalesinde Ötgen Künler'de edebi özellikleriyle dikkat çeken roman içindeki mektupların üslubunu incelemiştir.

Emek Üşenmez, "Modern Özbek Edebiyatı" (2011): Üşenmez, bu çalışmasında geniş çaplı olarak Özbekistan'daki modern devir Özbek edebiyatının oluşum ve kuruluş aşamalarını ele almıştır. Üşenmez, Modern Özbek edebiyatının şekillenışı ve günümüzdeki durumu hakkında bilgi vermiştir.

c) Tarih kaynakları ve tarih çalışmaları:

Süheyl Ünver "İbni Sina Hayatı ve Eserleri Hakkında Çalışmalar" (1955): Ünver, İbni Sina hakkında çeşitli yerlerde yayımlanmış Türkçe, Farsça, Fransızca makaleler ve monografileri bir araya getirerek toplu bir çalışma meydana getirmiştir. Çalışmada; "İranda, Bağdat'da İbni Sina ihtifali hakkında Tıp Fakültesi Dekanlığına Sunulan Raporlar" hatta araştırma için gidilen yerler hakkında yazılan yazılar da yer almaktadır.

Agâh Sırrı Levend, "Ali Şir Nevai-Yaşamı, Sanatı ve Kişiliği I" (1965): Levend, Çağatay Edebiyatı'nın en önemli şahsiyeti Ali Şir Nevai hakkındaki bu çalışmasını 4 cilt şeklinde hazırlamıştır. Birinci cildinde Nevai'nin yetiştiği döneme, hayatına, sanatına ve kişiliğine ayrıntılarıyla yer vermiştir. İkinci ciltte Nevai'nin beş divanı, üçüncü ciltte beş mesnevisi, dördüncü ciltte diğer eserleri yer almıştır.

Reşit Rahmeti Arat, "Babürnâme II" (1970): Bu eser, 16. yüzyılda Babür İmparatorluğu'nun kurucusu olan Babür Şah'ın hatırat şeklinde yazmış olduğu Babürname (Vekayi)'dir. Reşit Rahmeti Arat, Babürname'yi çevirmiştir ve eser 3 cilt olarak basılmıştır. 1526-1528'lerde yazıldığı tahmin edilen eser; imparatorluğun kuruluşu, gelişim süreci ve Babür'ün yaşamöyküsünden meydana gelmiştir. Babür Şah, gördüğü yerlerin coğrafi durumunu, siyasî, idarî ve askerî yapısını, ileri gelenlerin düşünce ve davranışlarını anlatmıştır. Tezimize konu olan Hüseyin Baykara dönemini kapsayan 2. ciltten yararlanılmıştır.

Aydın Sayılı, "Doğumunun 1000. Yılında Beyrûni" (1974): Sayılı'nın, Biruni'nin doğumunun bininci yılı dolayısıyla Türk Tarih Kurumunun düzenlediği 23 Kasım 1973 günlü konuşma metnine eklediği bazı bölüm ve ayrıntılardan oluşan çalışmasıdır. Sayılı, Biruni'nin yetiştiği dönemi, hayatı, eserleri hakkında ayrıntılı

bilgi vermiştir. Sayılı, Avrupa’da ve İslam dünyasındaki bilimsel gelişmelerin tarihçesinden bahsetmiş ve “Ortaçağ’ın en kalburüstü” diye tanımladığı bilim adamı olan Biruni’yi ve onun çalışmalarını tanıtmıştır.

Baymirza Hayit’in “Türkistan Rusya İle Çin Arasında: XVIII - XX. Asırlarda Ruslar ve Çinlilerin İstilaları Devrinde Türkistan Milli Devletleri ve Milli Mücadeleleri Tarihi” (1975): Hayit, çalışmasında Türkistan’ın Çin ve Rus istilalarından önce Türkistan’ın genel durumu hakkında bilgi vermiştir. Türkistan’ın müstakil devletleri olarak bilinen Harezm, Buhara, Fergana Hanlıkları dönemini ele almıştır. Hayit, Rus ve Çin işgaline uğrayan Türkistan devletlerinin siyasi, ekonomik, kültürel durumlarına; savaşlarına, teşkilatlarına ve milli hareketlerine yer veren kapsamlı bir tarih çalışması meydana getirmiştir.

Erdoğan Merçil, “Gazneli Mahmud” (1987): Merçil, bu çalışmasında Gazneliler Devleti’nin kuruluş devrinden başlayarak biyografik bir şekilde Sultan Mahmud’un doğumu, gençliği, hayatı, seferleri, kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.

Mehmet Naci Bolay, “İbni Sina” (1988): Bolay, bu çalışmasının birinci bölümünde İbni Sina’nın hayatı, eserleri, felsefesi, tıp, hekimlik konularında bilgi vermiştir. Bolay, ikinci bölümü İbni Sina’ya ait olan ölüm korkusundan kurtuluş ve ölüm risalelerine ayırarak ayrıntılı bir inceleme çalışması yapmıştır.

İsmail Aka, “Timur ve Devleti” (1991): Aka’nın bu çalışması, Timur ve Timur’dan sonra gelen Şahrüh, Uluğbey, Abdullatif, Abdullah, Hüseyin Baykara gibi hükümdarların dönemlerinde meydana gelen olayları, savaşları, siyaseti, devlet teşkilatını, imar, kültür faaliyetlerini ele alan bir tarih kitabıdır. Aka, tezimize konu olan Hüseyin Baykara dönemi siyasetini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Mehmet Alpargu, “Türkistan Hanlıkları” (2002): Alpargu, bu çalışmasında Özbeklerin kökeninden başlayarak Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı ve Hokand Hanlığı tarihî üzerinde durmuştur. Çalışmada bu dönemdeki Han’ların siyaseti, Doğu Türkistan Hanlıkları, Özbekistan Hanlıklarında kültür ve teşkilat hayatı ayrıntılarıyla yer almıştır.

Dimitri Gutas, “İbni Sina’nın Mirası” (2004): Bu çalışma, Dimitri Gutas’ın İbni Sina’nın hayatı ve felsefesine dair yazdığı sekiz makaleden oluşmuştur. Gutas, İbni Sina’ya merkez alarak İslam felsefesinin daha sağlıklı ve doğru değerlendirilmesi yönündeki görüşlerini ortaya koymuştur.

Şebankarei'nin "Gazneli Sultan Mahmud'un Karakteri" (2009): Şebankarei'nin "Mecmeu'l-Ensâb-i Şebankârei" isimli Farsça eserin ilgili bölümüdür. Ahmad Hesamipour bu bölümü çevirmiştir. Moğollar döneminde yazılmış olan en önemli kaynaklardan biri olan "Mecmeu'l-Ensab-i Şebankârei," genel bir dünya tarihî olup Hazret-i Adem'den İlhanlılar döneminin sonuna kadar olan dönemde meydana gelen olayları içermektedir. Şebankarei, bu bölümde Gazneli Mahmud'un vefasına, dindarlığına, mertliğine, cesaretine, cömertliğine dair bilgilere yer vermiştir.

Cihan Oruç, "Hüseyin Baykara ve Zamanı" (2013): Oruç, yayımlanmamış yüksek lisans tezinde Baykara'ya kadar olan Timurlular devrini tanıtmıştır. Daha sonra Hüseyin Baykara'nın hayatı, soyu, savaşları, ölümü ve kişiliğini ele alarak çalışmasını oluşturmuştur.

Emine Sonnur Özcan, "Ebû'r-Reyhân Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî'nin Hayatı (973-1061)" (2013): Özcan, bu çalışmasını "modern bir Bîrûnî biyografisi" olarak tanımlamıştır. Özcan, Biruni hakkında orijinal kaynaklara ulaşmış, onların ışığı altında çalışmasını yaptığını vurgulamıştır. Çalışmada Bîrûnî'nin "tüm zamanların en parlak zihinlerinden biri" olduğu belirtilmiştir.

Fatih Yavuz, "Türkiye'deki Çalışmalar Işığında ve Kırgız Tarihçilere Göre Hokand Hanlığı" (2015): Yavuz, yayımlanmamış yüksek lisans tezinde Türkistan coğrafyasından bahsederek bölge tarihî hakkında genel bilgi vermiştir. Yavuz, Hokand Hanlığı'nın kuruluş safhasına, duraklama- yıkılma dönemlerine ve dönemin hanlarına yer vererek Hokand Hanlığı'nı ele almıştır.

Serdar Bulut, "Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şir Nevai'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Dili'ne Katkıları" (2017): Bulut, bu çalışmasında Çağatay Edebiyatı'nın kurucusu olması hususuyla Türkçe için büyük anlam ifade eden Ali Şir Nevâî'nin hayatını, sanatını, eserlerini ve Türkçeye yapmış olduğu katkıları ayrı ayrı ele almıştır.

1.4. Kısıtlılıklar

Tezimizde inceleyeceğimiz romanların asılları Özbek Türkçesi ile yazılmıştır. Planımız çalışmayı bu romanlar üzerinden hazırlamaktı. Lisans ve yüksek lisans derslerindeki çalışmalarımızdan edindiklerimizle Özbek Türkçesi hakkında bilgi sahibiyiz. Ancak romanları iyi analiz edebilmek için sadece Özbek Türkçesine değil aynı zamanda Özbek kültürüne, bu dilin terimlerine, deyimlerine vb. hakim olmak

gerekiyordu. Bu durum çalışmamızda karşılaştığımız kısıtlılıklardan birini oluşturdu. Bu sebeplerle Özbek Türkçesine istediğimiz ölçüde ve tam manasıyla vakıf olamadığımız için romanların Türkiye Türkçesine aktarılmış basımlarını kullandık. Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine birçok roman aktarması yapan Ahsen Batur'un aktarmaları üzerinden çalıştık. Türkiye Türkçesine aktarılmış romanlarda gerekli gördüğümüz, tereddüde düştüğümüz noktalarda asıllarına müracaat ettik ve karşılaştırma yaptık.

Ayrıca çalışmamız için planlarımızdan bir diğeri hem tarihle hem de romanlarla ilgili çalışmalar hakkında yerinde araştırma yapmak, literatür çalışmamızı genişletmek amacıyla Özbekistan'a gitmekti. Ancak kısıtlayıcı sebeplerden dolayı Özbekistan'da bulunma ve oradan kaynak edinme imkanımız gerçekleşmemiştir.

Elde ettiğimiz bu çalışma ile Özbek Türkçesine, Özbek kültürüne vb. hakim olmanın önemini kavramış bulunmaktayız. Bu sebeple, bu çalışmaların daha kapsamlı, proje çalışması şeklinde uzun vadede yapılması gerektiği görüşündeyiz. Bu nedenle ehemmiyetine inandığımız bu projeyi doktora çalışması yapma imkanı bulduğumuz takdirde gerçekleştirmeyi hedefliyoruz.

1.5. Tarih Bilimi ve Tarih

1.5.1. Bir Bilim Olarak Tarih

İnsanoğlu meraklı bir varlıktır. Çevresini, eşyayı, doğayı ve elbette kendini merak eder. Bu sebeple tarih, insanın kendini ve toplumu tanımasına yardımcı olur. Tarih denildiğinde iki şey aklımıza gelir: Birincisi “geçmişte yaşanmış olan olaylar”(geçmiş), ikincisi ise “bu olayları (geçmiş) inceleyen bir bilim dalı olan tarih. Günümüzde araştırmacıların birçoğu hem yaşanmış geçmişi adlandırmak hem de bu geçmişi inceleyen bilim alanı için sadece “tarih” kelimesini kullanırlar.

Bu bağlamda öncelikle tarih kavramı üzerinde durmak gerekir.

Tarih kelimesine bakıldığında Sâmi dillerinden Akkadca'da, Habeşçe'de ve İbrânîce'de “*kamer, şehray, zaman*” anlamına gelen *yareah/yerah* kelimesi Arapça'ya da *erreha/verraha* şeklinde geçen kelime “aya göre vakit tayin etmek, bir olayın meydana geldiği günü ve yılı, bir şeyin oluş zamanını ve olaylar dizisini tespit etmek” gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.⁴

⁴ Mustafa Fayda, "Tarih", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarih#1> (27/02/2019), Cilt: 40, 2011, s. 30.

Meydan Larousse ansiklopedisinde tarih kelimesi “insanlık hayatının zaman içinde akışı, geçmişin yazılı belgelere dayanılarak bilinen bölümü, geçmişini gerçeğe uygun olarak ortaya çıkarmayı amaçlayan anlatı, geçmişte bir olayın olduğu zaman” olarak tarif edilir.⁵

Türk Dil Kurumu ise tarih kelimesini “toplumları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyeti inceleyen bilim” olarak tanımlamaktadır.⁶

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî* adlı eserinde tarihi “Bir vak’ânın vuku bulunduğu veya bir mektup vs.’nin yazıldığı vakit, gün, ay ve senesi; (...) vak'a-yı mâziyenin zabt ve nakl ve rivâyeti fenni ve bu fenne müteâllik kitap” şeklinde tarif eder.⁷

Birçok bilim adamı, düşünürler, tarih yazarlar, tarihe şahid olanlar, tarih bilimi ve tarih ile ilgili konularda farklı tanım ve yorumlar getirmişlerdir.

18. yüzyılda düşünceleri ile tarih felsefesi ve tarih bilimine önemli katkılar sağlamış bir düşünür olan Vico, tarihi; insanların hukuk, dil, gelenek vb. dizgeleri kuran ve geliştiren bir süreç olarak görür. Tarihi insan topluluklarının ve onların kurumlarının tarihi olarak düşünür ve tarihte tekrarın olmadığını söyler. Collingwood’a göre burada ilk kez tarihin konusunun ne olduğuna ilişkin modern bir tasarıma ulaşılmaktadır.⁸

Zeki Velidî Togan, tarihi sosyal yapının bir kolu olarak görür ve insanlığın eylem ve fikirlerinin ortaya çıkmasını takip eden bilgi olduğunu söyler. Olayların gelişiminden, hatta maddenin, eşyanın, halinden, geçmişinden bahseden her yazı tarihtir. Ama bizim için tarih daha çok insanlığın veya milletlerin tarihidir şeklinde açıklar.⁹

İbrahim Kafesoğlu’na göre, “Tarih, insanlar tarafından geçmişte aksiyon olarak ortaya konan faaliyetlerin bütünüdür. Tarih ilmi, bu bütünlükle ilgili delilleri,

⁵ Meydan Larousse, “Tarih” maddesi, Cilt:19, 1992, s. 72.

⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c768944b51c63.91814643 27/02/2019.

⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1987, s. 372.

⁸ R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, (Çev: Kurtuluş Dinçer), Gündoğan Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 1996. s.99.

⁹ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, 4. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985. s. 2.

belgeleri toplar, inceler ve çağın, her bölgenin kendine mahsus değer hükümleri çerçevesinde hükümlere varmak suretiyle hakikatler belirlemeye çalışır.”¹⁰

Oral Sander tarihin insanın kendisini dolayısıyla da yeteneğini tanımasını amaçladığını söyler ve şöyle tanımlar: “Tarih; amaç olarak insanın kendisini, dolayısıyla yeteneğini tanımasını, yöntem olarak da kanıtların ortaya çıkarılması ve belirli bir yaklaşımla yorumlanmasını benimseyen, toplumsal bir varlık olan insanın geçmişteki davranış ve çabaları ile uğraşan bir bilim dalıdır.”¹¹

Tarih, belli bir insan topluluğunu ele alır ve topluluğa tesir eden olayları konu edinir. Mübahat Kütükoğlu, tarihî bir bilim haline getiren metodolojik çalışmanın genel olarak şu aşamalardan geçtiğini ifade eder:

“İyi bir tarih yazılabilmesi için sağlam bir metod bilgisine, yeterli miktarda materyale ihtiyacı olan tarihçi öncelikle üzerinde çalıştığı konu ile ilgili kaynakları toplar. Bu işlem yapılırken mümkün olduğunca ana kaynaklara ulaşılır. Kaynaklar toplandıktan sonra bu kaynaklar tasnif edilerek iyi bir tenkit süzgecinden geçirilir. Tarihte doğruyu yanlıştan ayırt etmekle görevli olan tenkit burada çok önemlidir. Çünkü tenkit, tarihî bilim yapan esaslardan biridir. Bunlardan sonra eserin kaleme alınması aşamasına gelinir. Bahsedilen değerlendirmelerden sonra olaylar yorumlanıp bir senteze ulaşılır. Ortaya çıkan eser tarihçinin yorumunu, olaylara bakış açısını yansıtarak kamuoyuna sunulur.”¹²

Tanımların ortak noktalarından bakılacak olursa tarih; insan topluluklarının yaşayışlarını, kültürlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini yer ve zaman göstererek inceleyen, neden-sonuçları, yorumlarıyla günümüze aktaran bir bilim alanıdır. İnsanı ilgilendiren her şey tarihin içinde bulunur.

Bilim, bilmediğimiz bir şeye yönelmek ve onu keşfetmektir. Tarih, bir çeşit araştırma ve soruşturmadır. Bu anlamda tarih kullandığı yöntemler ve diğer bilim dallarıyla olan ilişkisiyle var olan bir bilim dalıdır. İnsanlar tarih bilimi aracılığıyla geçmişte yaşanmış şeylere olan merakını gidermeye ve bu öğrendiklerini geleceğe yansıtmaya ve onu şekillendirmeye çalışır.

¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Milli Tarih Şuuru**, Belgelerle Türk Tarihî, Sayı 12, Şubat 1986, s. 27-28’den akt: Nermin Öztürk, **Tarihî Romanlar ve 19. Yüzyılda Yazılmış Üç Tarihî Romanın Değerlendirilmesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1992, s.2.

¹¹ Oral Sander, “Tarihte yöntem”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. XVIII, No: 1-2 (1974), s. 71.

¹² Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998. S. 28’den akt: Hakan Uzun, “Tarih Bilimi ve Tarihte Nedensellik”, **Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, s. 7-8.

1.5.2. Bir Yaşanmışlık Olarak Tarih

Tarih; tanımı, kapsamı, yöntemleri bakımından geçmişten günümüze kadar pek çok farklı yaklaşımlara, yorumlara yol açan bir bilim dalı olduğu kadar aynı zamanda insanlığın ve toplumların da geçmiştir.

Yukarıdaki tanımlarda ve görüşlerde tarih kavramı ve tarih bilimi üzerinde durmuş olduk. Bizim konumuz gereği asıl ilgilendiğimiz kısım tarih yani geçmişin kendisidir. Yaşanmışlık(geçmiş) kavramı insanla ve onun ait olduğu toplumla ilişkilidir. İnsanın geçmişle kurduğu bağ tarih aracılığıyla gerçekleşir.

Aşağıda söylenen görüş ve tanımların çoğunluğu ise geçmiş (tarih) üzerine yapılmıştır.

İngiliz tarihçi Hobsbawm, her toplumun tarihçileri ilgilendirecek kadar bir geçmişe sahip olduğunu söyler ve geçmiş üzerine şöyle bir tanım yapar:

"Herhangi bir insan topluluğunun üyesi olmak, kendini, onu reddederek bile olsa geçmişine göre konumlandırmak demektir. Dolayısıyla geçmiş, insan bilincinin sürekli bir boyutu; insan toplumunun kurumları, değerleri ve diğer kalıplarının kaçınılmaz bileşenidir."¹³

Keith Jenkins ise geçmişin olup biten bir şey olduğunu ve sadece kitap, makale, belge vs. gibi farklı yayınlar aracılığıyla tarihçiler tarafından geri getirilebildiğini söyler. "*Geçmiş, olup bitmiştir ve tarih, tarihçilerin uğraşlarında ondan çıkarttıkları şeydir.*"¹⁴

Edward Hall Carr tarihî bir "yorum" olarak görür. Tarihçi yaşadığı dönemin insanıdır ve bu döneme insan varoluşunun koşulları ile bağlıdır. Geçmiş anlayışımızı sadece bugünün gözleriyle görebildiğimizi, geçmişin günümüz bilgilerin ışığı altında incelenebileceğini söyler.¹⁵

Yukarıdaki çoğu tanımda geçmişe yani tarihe ilişkin bütün toplumlarda görülen iki yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlardan ilki geçmişe eleştirel bir gözle bakmak ikincisi ise oldukça yoğun bir duyguyla geçmişe bağlı kalmaktır. Birinci yaklaşım tarihî tamamen reddetmeme şartıyla bireye verimli bir tutum sağlar. İkinci yaklaşımın belirleyici sebebi geleneğin korunmasını sağlamak ve sahip olduğu geçmişle gurur duymaktır. Köklü bir geçmişe sahip olabilme bilinci, bireyin hem

¹³ Eric Hobsbawm, **Tarih Üzerine**, (Çev: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 17.

¹⁴ Keith Jenkins, **Tarihî Yeniden Düşünmek**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Şubat 1997, s. 19.

¹⁵ Edward Hall Carr, **Tarih nedir?** İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 29.

gelecekle ilgili olan görev ve sorumluluklarına sahip çıkmasına hem de özbilinç kazanmasına yardımcı olur.¹⁶

Geçmiş (tarih), toplumların ve insanların bilinci görevindedir. Yaşanmış olan geçmişte milyonlarca insan yaşamış olmasına rağmen pek azı tarihte yani tarih yazımında yer alır. Geçmiş ise bütün varlığıyla her şeyi içine alır.

Geçmişin büyük kısmı yazılı değildir ve geçmişte olanların ancak bir bölümü aktarılabilir. Tarihçinin anlatımı da hiçbir zaman geçmişe tam olarak karşılık gelmez. Yaşanmışlık bir anlatım değil, olaylar, durumlar vs. olduğundan hiçbir anlatım da yaşanmışlığı olduğu gibi yeniden kapsamaz. Geçmiş geride kaldığından bir anlatım geçmişe göre değil ancak diğer anlatımlara göre sınanabilir.¹⁷

İnsanlar, kelimenin tam anlamıyla bugünlerinin ve yarınlarının köklerini geçmişte bulmak ihtiyacındadırlar. Onlar, hep bu arayışın içindedirler ve onu - geçmişin sayısız anlatıyı besleyebildiği ve besleyeceği düşünülürse- bulmuşlardır. Güncel varoluşlara dair açıklamalar ve geleceğe ilişkin programlar, hep bu geçmişler içinde yapılır. Geçmiş (tarih), kısmen insanların kimliklerini yaratma tarzıdır.¹⁸

1.6. Roman

Yerli ve yabancı olmak üzere roman üzerine kuramsal açıdan birçok çalışma bulunmaktadır.¹⁹ Bu çalışmalara bakıldığında zaman görülür ki tanım, terim, tasnif, yöntem bakımından ileri düzeyde ve ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. Tarihî roman konusuna girmeden önce roman ve romana ait birimler²⁰ olan olay örgüsü, zaman, mekan, kişiler ve bakış açısı hakkında kısaca bilgi vermenin yerinde olacağını düşündük.

Birçok kuramcı ve eleştirmenin roman tanımına birtakım katkıları olmasına rağmen kapsayıcı ve kuşatıcı bir tanım yapılamamaktadır. Genel geçer bir tanımla

¹⁶ Arslan Topakkaya, “Geçmiş Zaman”, Gerçekten “Geçmiş” midir?, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 4, Yaz/2008, s. 570.

¹⁷ Jenkins, s. 23.

¹⁸ Jenkins, s. 30-31.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. E.M. Forster **Roman Sanatı**; Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**; Michael Bachtin, **Romandan Karnavala**; Milan Kundera, **Roman Sanatı**; Nurullah Çetin, **Roman Çözümleme Yöntemi**; Philip Stevick, **Roman Teorisi**; Roland Bourneur ve Real Quillet, **Roman Dünyası ve İncelenmesi**; Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**; Zekiye Antakyalıoğlu, **Roman Kuramına Giriş**.

²⁰ “Her edebî metin kendi başına bir sistem hüviyeti taşır. Edebî metni yapı bakımından incelemek için metni oluşturan birimlerin belirlenmesi gerekir. Bu birimler de anlatma esasına bağlı metinlerde olay örgüsü ve bu örgünün oluşmasında vazgeçilmez unsur durumundaki kişiler, mekân ve zamandan ibarettir.” Şerif Aktaş, “Edebî Metinleri Çözümleme Metodolojisi ve Yapı Tema İlişkisi Üzerine”, **Icanas**, Ankara, 2007. S. 140-141.

yapıldığında “uzun anlatıma dayalı edebiyat türlerinden olan roman olayları yer, zaman ve kişilere bağlı olarak anlatan tür” denilebilir. Roman yazarı gerçekliği ya da hayal gücünü veya her ikisini de kullanır. Romanın farklı tanımları üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Fethi Naci “Roman” terimini ilk olarak Latince yazılmamış bütün edebiyat eserlerine verilen isim olduğunu söyler.²¹

Türk Dil Kurumu roman tanımını birinci maddesinde şöyle açıklar:

“İnsanın veya çevrenin karakterlerini, göreneklerini inceleyen, serüvenlerini anlatan, duygu ve tutkularını çözümleyen, kurmaca veya gerçek olaylara dayanan uzun edebî tür.”²²

Stevick’e göre, “Roman, bütün sanat dalları arasında, gerçeği en dolaylı bir şekilde ifade eden, kendisine hizmet edenlerin, bağlananların vicdani endişelerinin etkisiyle anlaşılması çok zorlaşan, her şeyin üstünde sanatçının yüreğine ve zekasına en çok sorumluluk yükleyen bir sanattır.”²³

Milan Kundera “Roman Sanatı” isimli eserinde romanı “Yazarın deneysel egolar (kişiler) aracılığıyla varoluşun bazı büyük temalarını sonuna kadar irdelediği büyük düzyazı biçimi.”²⁴ şeklinde tanımlar.

Michael Bachtin romanı çok katmanlı bit tür olarak görür ve uzun bir tanımda bulunur;

*“Roman çok-katmanlı bir türdür (her ne kadar, tek-katmanlı muhteşem romanlar bulunsa da); (saf betimleme sanatını kendi edebi sınırlarına dek vardırın romanlar bulunmakla birlikte) roman tamamen bir olay örgüsü temelinde kurulan dinamik bir türdür; (başka hiçbir tür için söz konusu olmadığı üzere, romanlar saf ve hafif eğlentiler olarak seri üretilmekle birlikte) roman girift bir türdür; (Avrupa romanının en büyük örnekleri aşk unsurundan yoksun olmakla birlikte) roman bir aşk öyküsüdür; (koşuklu mükemmel romanlar bulunsa da) roman düzyazıya dayanan bir türdür.”*²⁵

Roland Bourneur, romanı tam olarak anlaşılması imkansız bir tür olduğunu ve roman sahasına bir “bilim dalı sahası” olarak bakılması gerektiğini belirtir.²⁶

²¹ Fethi Naci, **100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990. S. 7.

²² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=ROMAN

²³ Philip Stevick, **Roman Teorisi**, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2010, S. 33.

²⁴ Milan Kundera, **Roman Sanatı**, (Çev: İsmail Yerguz), Afa Yayınları, İstanbul, Haziran 1989, s. 166.

²⁵ Michael Bachtin, **Romandan Karnavala**, (Çev: Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2001. s.172

²⁶ Roland Bourneur ve Real Quillet, **Roman Dünyası ve İncelenmesi**, (Çev: Hüseyin Gümüş), Kültür Bakanlığı Yayınları: 1085, Ankara, 1989, s. 19.

Bu tanımlara daha birçok tanım eklenebilir. Batıda Miguel de Cervantes, Don Kişot (1. cilt: 1605, 2. cilt: 1614) adlı eserini yazar ve bu eser roman türünün ilk başarılı örneği kabul edilir. Türk edebiyatında tarihî anlamda ilk Türk romanı Şemsettin Sami'nin Taaşuk-ı Tal'at ve Fıtnat (1872)'dir. Roman türünün gerektirdiği sanatsal, teknik ve estetik donanıma sahip ilk ciddî roman ise Halit Ziya'nın Aşk-ı Memnu (1900) adlı eseridir.²⁷

Tahkiyeli eserler grubuna giren roman yapısı ve türleri bakımından belirli özelliklere sahiptir. Romanın yapısı, birimleri ve türleri konusu çok daha geniş bir araştırmanın konusu olduğu için biz sadece romanda olay örgüsü, zaman, mekan, kişiler, bakış açısı hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

A. “Olay örgüsü, Olay veya Vak’a”

Olay örgüsü; tasarlanan, düşünülen, hayal edilen olay parçalarının estetik endişe ile düzenlenmesi sonucu meydana gelir. Ancak tasarlanan, düşünülen, hayal edilen olay parçalarının hareket noktası veya modeli yaşanan gerçekliktir. Burada, yaşanan gerçekliğin yansıtılması değil değiştirilmesi, dönüştürülmesi, yorumlanması söz konusudur. Olay örgüsünü anlayabilmek için olayın ne olduğu sorusuna net cevap vermek gerekir.²⁸

Şerif Aktaş, “Vak’a herhangi bir alâka ile bir arada bulunan veya birbiriyle ilgilenmek mecburiyetinde kalan fertlerden en az ikisinin karşılıklı münasebetlerinin tezâhürüdür.”²⁹ şeklindeki tanımıyla romanın kişi ve diğer unsurlarıyla bir bütün ve ilişki içinde olduğunu ifade eder.

Mehmet Tekin, vak’ayı romanın vazgeçilmez ögesi olarak görür ve vak’anın hayatta rastladığımız, yaşayabileceğimiz veya yaşadığımız hayata ait bir parça olduğunu söyler: “Romancı sanatın (dar anlamda dilin) sağladığı imkânlarla onu ehlileştirir ve amacı doğrultusunda onu, yeniden biçimlendirir.”³⁰

Forster, olay örgüsünü, “Olayların sebep-sonuç ilişkisine göre anlatılmasıdır.” diye açıklar ve olay örgüsünün şu özelliklerini sıralar:

“Olay örgüsü yalın ve özlü olmalı, karmaşık olduğu durumlarda bile, tüm parçaları, canlı bir varlığın parçaları gibi birbirine bağlanmalı, içinde ölü hiçbir şey

²⁷ Nurullah Çetin, **Roman Çözümleme Yöntemi**, Öncü Kitap, Ankara, 2012, s. 51.

²⁸ Aktaş, 2007, s.141.

²⁹ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Birlik Yayınları, Ankara, 1984, s. 44.

³⁰ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, Ötüken Neşriyat, 2002, s. 54.

kalmamalı, içinde gizem olsa dahi okuyucuyu yanıltmaktan kesinlikle kaçınmalıdır.”³¹

Olay örgüsüne bu açıdan baktığımızda belli bir disiplin içinde olması gerektiğini görüyoruz. Böylece olay örgüsü, olay veya vak’a anlatıma dayalı eserler içinde roman denilen edebi türün vazgeçilmez bir elemanıdır.

B. “Zaman”

Roman, modern bir ifade şeklidir ve insanın içinde bulunduğu, yaşadığı şartların tecrübesini sürekli bir şekilde ortaya serer. Bu sebeple roman, insanın zaman bilincini ayrıntılı bir şekilde ve bu tecrübenin bir parçası olarak vermesi de doğaldır.³²

“Roman, bir zaman sanatıdır ve geniş bir zamana yayılan olay, durum, olgu, yaşantı, duygu, hayal ve düşünce unsurlarının sergilenmesidir.”³³

Roman, çok çeşitli zaman dilimlerini kullanabilir. Temel olarak olayın anlatılış biçimine bağlı olarak geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman kavramlarını kullanır. Çetin, romanda üç ayrı zaman kavramından söz eder: Nesnel zaman, Vak’a zamanı ve Anlatma zamanı.³⁴

1. “*Nesnel zaman*: Takvime bağlı olan zamandır. Romanın dışında da var olan herkesin paylaştığı ortak zaman dilimidir. Mesela Birinci Dünya Savaşını konu alan romanın nesnel zamanı, 1914 ve sonrası yıllardır. 1914 ve sonrası yıllar, romana ait bir zaman dilimi değil; genel, herkese ait bir zamandır.

2. “*Vak’a zamanı*: Öykü zamanıdır. Romanda olayların geçtiği zaman dilimidir. Örneğin romanda bir olay olay, 15 Haziran 1930’da biter, hemen arkasından gelen olay, 16 Haziran 1930’da değil de 1 Ocak 1931’de başlayabilir. Romanda nesnel zamanın tamamı kullanılmayabilir. Vak’a zamanındaki olaylar, ya nesnel zamanda geçtiği hâliyle aynen, ya da bazı kopmalarla yani özetlenerek veya genişletilerek üç biçimde sunulur: Aynen aktarma, Özetleme, Genişletme.”³⁵

a) “*Aynen aktarma*: Olayları, nesnel zamanda nasıl olmuşsa hiç değiştirmeden, özetleyip atlayıp genişletmeden, oluş sırasını bozmadan, zamandizimsel olarak, takvime bağlı kalarak olduğu gibi aktarma.

³¹ E.M. Forster, **Roman Sanatı**, (Çev:Ünal Aytür), Adam Yayınları, İstanbul, 1985, s.1130-131.

³² Stevick, s. 225.

³³ Çetin, s. 99-100.

³⁴ Çetin, s. 100-104.

³⁵ Çetin, s. 101-102.

b) “*Özetleme*: Nesnel zamanda geçen olaylar, bütün detaylarıyla değil de özetlenerek bazı detaylar atlanarak, kısaltılarak, önemli görülen olaylar belirtilerek aktarılır.

c) “*Genişletme*: Olaylar, nesnel zamana paralel olarak gelişmeye devam ederken romanın kişisi ya da anlatıcı, bazı olay ya da olgu, durum ve eşyaların uyandırdığı çağrışımlarla, hatırlamalarla, iç konuşmalarla geriye döner ya da ileriye gider. Dolayısıyla genişletmede iki yöntem uygulanır: Zamanda geriye dönüş ve zamanda ileriye gidiş.”³⁶

3. “*Anlatma zamanı*: Romanın yazıldığı zaman dilimidir. Romanda geçen olayların birisi tarafından öğrenilip anlatıldığı, aktarıldığı, okuyucuya sunulduğu zamandır. Bu süreçte sadece cereyan eden olayların aktarımıyla yetinilmez; bunun yanında hatırlamalarla, çağrışımlarla, geriye dönüş ve ileriye gidişlerle başka zaman dilimleri de ilave edilebilir.”³⁷

C. “Mekan”

Mekan, olay veya olayların gerçekleştiği, kişilerin yaşadığı ve diğer öğelerle ilişki içinde olan yerdir. Tekin, mekân konusunu şöyle ele almaktadır: “Hangi zamanda, hangi maksat ve ölçüde yararlanılırsa yararlanılsın, mekân unsuru, anlatılan olayların sahnesi durumundadır. Anlatı, anlatılacak olayların sahnesi üzerine bina edilir.”³⁸

Tekin, bu durumu anlatılacak bir olaya ‘gerçeksi’ bir nitelik kazandırmanın ilk -ve aynı zamanda basit- yolu olduğunu ifade eder.³⁹

Romancı mekân unsurunu; olayların meydana geldiği çevreyi tanıtmak, roman kahramanlarını oluşturmak, toplumu yansıtmak, atmosfer yaratmak için kullanır.⁴⁰

Romanlarda mekân türlerini belirten açık, kapalı, geniş, dar, özel gibi adlandırmalar kullanılır. Açık mekân (ülke, bölge, deniz, şehir, dağ, park v.s.) vak’a parçalarının yaşandığı diğer mekânları kapsayıcı özelliğe sahiptir. Kapalı mekânlar (ev, oda, hastane, fabrika vs.) bazı şahısların içinde yaşadıkları diğer şahısların giremedikleri "kapsanan" mekânlardır. Bu sınıflandırılan mekânların birbirlerine göre

³⁶ Çetin, s. 102-103.

³⁷ Çetin, s. 103.

³⁸ Tekin, s. 131-139.

³⁹ Tekin, s. 106.

⁴⁰ Tekin, s.129.

konumları değişebilir. Meselâ bir şehir, kapalı; onu kuşatan ülke, açık olarak adlandırılabilir. Geniş ve darlık da birbirine göredir. Ülke-şehir birlikteliğinde ülke, geniş; şehir, dar iken; dünya-ülke birliğinde, dünya geniş; ülke dar olarak nitelendirilir. "Yabancı, geçici, daimi, dış" gibi kelimeler de mekân konusunda sıfat olarak kullanılabilirler. Sadece belirli kişilerin tasarrufunda olan mekânlar "özel", herkesin girip çıkabildiği yerler (okul, hastane, fabrika) "genel", bir yolculukta binilen bir araç "geçici", bir şahsın sürekli yaşadığı yer "dâimi" olarak adlandırılır.⁴¹

D. "Kişiler, Kahramanlar"

İnsanı anlatmak, romanın ortaya çıkış amaçlarından biridir. Romanda kahraman denildiğinde ise karşımıza tip ve karakter tanımları çıkmaktadır, yani romanın kimi anlattığı değil, anlattığını nasıl ifade ettiği sorunu karşımıza çıkar.⁴²

Forster, roman kişilerini yalınkat (tip) ve yuvarlak(karakter) diye ikiye ayırır. Yalınkat (tip) kişisi için şöyle bir tanım yapar.

*"Katıksız biçimiyle yalınkat roman kişisi tek bir nitelik ya da düşünceden oluşur. Yapısına birden çok nitelik girdi mi kenarlardan kıvrılarak yuvarlaklaşmaya başlar. Gerçek yalınkat kişilerin her biri tek bir cümleyle dile getirilebilir... Yalınkat kişilerin bir büyük yararı, romanda ne zaman ortaya çıksalar kolayca tanımlanabilmeleridir. Bir kez okuyucuya tanıtıldılar mı, bir daha tanıtılmaları gerekmez. Hiçbir zaman yazarın denetiminden çıkmazlar..."*⁴³

Yuvarlak (karakter) kişi içinse kişinin roman içinde çok yönlü olup olmadığına ve okuyucuyu şaşırtıp şaşırtmamasına göre değerlendirir.

"Bir roman kişinin çok yönlü olup olmadığını anlamak için inandırıcı bir biçimde bizi şaşırtıyor mu, şaşırtmıyor mu ona bakarız. Eğer hiç şaşırtmıyorsa yalınkattır. Şaşırtabiliyor da inandırıcı olamıyorsa yuvarlaklık taşıyan yalınkat kişidir. Çok yönlü kişi yaşamın hesaba kitaba uymayan değişkenliğine sahiptir."⁴⁴ şeklinde tanımlar.

⁴¹ Mehmet Narlı, "Romanda Zaman ve Mekan Kavramları", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5 Sayı 7, Mayıs, Balıkesir, 2002, s. 100.

⁴² Tekin, s. 71.

⁴³ Forster, s. 108-113.

⁴⁴ Forster, s.116-119.

Roman kahramanı, sırasıyla, romanda hem objektif eleman, hem aksiyonun faili, hem yazarın sözcüsü ve hem de başkalarını ve gerçek dünyayı idrak edebilme, hissedebilme ve yaşayabilme tarzları ile "fiktif" dünyanın bir insanı olabilmektedir.⁴⁵

Roman kişisi, okuyucunun anlatı dünyasına çekilmesi ve vak'anın canlandırılması açısından değeri ve önemi tartışılmaz bir elemandır. Kişinin bu konumu, romanın gelişme dönemlerinin ürünüdür ve bu konum, zaman içinde değişir, yeni boyutlar kazanır.⁴⁶

E. “Bakış Açısı, Anlatıcı”

Edebiyat, varlığını bütün edebi çeşitlerde esas olan sanatçı ve konu arasındaki çatışmaya borçludur. Edebiyatın estetiği, kısmen bu temel gerilimin terimleri içinde ifade edilebilir. Romanda “bakış açısı tekniği” ise, bir parçanın bütünüle ilişkisinde olduğu gibi, bu esas gerilimin bir parçasıdır.⁴⁷

Anlatıcı; romanda olan olayları, zamanı, mekânı, kişileri vb. durumları anlatan kişidir. Anlatıcı olayları anlatırken subjektif ya da objektif olabilir.⁴⁸

➤ **Gözlemci anlatıcı veya bakış açısı:** ‘Üçüncü kişi anlatıcı’, ‘Yazar anlatıcı’, ‘O anlatıcı’ da denir. Anlatan kişi olayların içinde yer almaz. Gözlemci konumunda olup, olayları tarafsız anlatmaya çalışır. Gözlemci anlatıcı, aktarma ve sunma tutumu bakımından üç türe ayrılır:

a) *“Nesnel Tutumlu Gözlemci Anlatıcı:* Anlatıcı, olaya ve kişilere dışardan belli bir mesafeden, tarafsız, yansız bir gözlemci sıfatıyla bakar. Okuyucularla kişileri başbaşa bırakır, varlıkları, olayları, durumları tasvir eder, kişilerin hareketlerini belirtir, konuşmalarını aktarır ve bundan öteye pek bir şey karışmaz.”⁴⁹

b) *“Öznel Tutumlu Gözlemci Anlatıcı:* Bu yöntemde bir gözlemci anlatıcı vardır bir de ‘yansıtıcı bilinç’ olarak seçilen roman kişisi. Gözlemci anlatıcı, roman kişinin görüş biçimine bağlı kalır. Gözlemci anlatıcı, kendini roman kişisiyle özdeşleştirir; adeta onun bedenine girer ve onun diliyle konuşur. Burada gözlemci anlatıcıyla yansıtıcı bilinç (reflektör) olarak seçilen roman kişisi olayları, durumları, olguları, duygu ve düşünceleri birlikte, adeta içiçe aktarırlar. İkisi birden anlatıcı

⁴⁵ Roland Bourneur ve Real Quillet, s. 150.

⁴⁶ Tekin, s. 65.

⁴⁷ Stevick, s. 105.

⁴⁸ Çetin, s. 81.

⁴⁹ Çetin, s. 82-83.

konumundadırlar. Doğal bir akış içinde biri anlatmaya başlar, bir süre sonra diğeri araya girer ve böylece roman sürer gider.

c) “*Tanrısal Konumlu Gözlemci Anlatıcı*: ‘Hakim anlatıcı’, ‘Üst anlatıcı’ da denir. Anlatıcı, her şeye vakıf olan, her şeyi bilen kimsedir. Farklı mekanlarda, farklı kişilerce, aynı zaman diliminde yaşanmış olayların hepsini izlemiş, görmüş gibi aktaran, roman kişilerinin iç dünyalarında olup bitenleri, onların neler düşündüklerini bilen kişidir.”⁵⁰

➤ **Özne anlatıcı veya kahraman bakış açısı:** Anlatıcı olayları hem yaşayan hem de anlatan kişidir. Anlatıcının bildikleri; gördüğü, duyduğu, yaşadıklarıyla sınırlıdır. İç konuşmalara da başvurabilen özne anlatıcı, roman yazarı olabildiği gibi başka bir roman kişisi de olabilir. Özne anlatıcı, hem anlatma hem de gösterme yöntemine başvurabilir. Özne anlatıcıya bağlı romanlarda özne, iki ayrı kişilik olarak karşımıza çıkar:

a) “*Özdeş Özne*: Hatıra defteri, günlük gibi şekillere bağlı olarak yazılan bazı romanlarda kişi, yaşantılarını sıcağı sıcağına, aradan zaman geçmeden hemen kaleme alır. Kişi, kendisine uzaktan, dışardan bakmaz. Yaşantı, gözlem ve izlenimlerini salt tasvirî olarak aktarmakla yetinir.”⁵¹

b) “*Ayrılmış Özne*: Hatırlamalara, hatıralara dayalı olarak yazılan özne anlatıcılı romanlarda özne, genelde çift kişiliğe ayrılır. Söz gelişi, elli yaşındaki bir yazar, otuz sene önce yirmili yaşlarında ya da daha önce başından geçen olayları kaleme alırken iki ayrı kişiliğe sahiptir. Dolayısıyla yazar, ilk gençlik dönemlerine olgunluk dönemine kadar elde ettiği bilgi, görgü, kültür birikiminin süzgeciyle bakmaktadır. Geçmişe ait hatıralarını aktarırken, kendine dair hikâyeler anlatırken değerlendirmeci, seçmeci, yargılayıcı ve yorumlayıcı bir bakış açısına sahiptir. Çünkü daha olgunlaşmış, daha bilgili ve kültürlü olmuştur.”⁵²

➤ **Çoğul anlatıcı veya hakim, ilahi, tanrısal bakış açısı:** Anlatıcı olayların içinde yer almaz ama her şeyi bilen konumundadır. Kahramanın zihninden geçenleri, iç dünyalarını, geçmişte yaşadıklarını, roman kahramanlarından daha fazlasını bilen kişidir. Romanı bazen sadece tek bir anlatıcı tipiyle anlatmak yetersiz kalabilir. Böyle durumlarda çoğul anlatıcı işlevsel bir konum kazanır.⁵³

⁵⁰ Çetin, s. 83-84-85.

⁵¹ Çetin, s. 87-88.

⁵² Çetin, s. 87-88.

⁵³ Çetin, s. 89.

Selçuk Çıkla, romanı henüz gelişimini tamamlamamış ve sürekli gelişmeye devam eden bir tür olarak görür.

“Yaratıcının milyarlarca insanın yüzünü ve huyunu birbirlerinden farklı yaratmış olması gibi roman da insan elinde, henüz gelişimini tamamlamamış, sürekli gelişmeye devam eden, sürekli kırılmalara uğrayan bir tür olarak, birbirine hiç benzemeyen on binlerce örneğe sahip olmuştur bugüne kadar.”⁵⁴

Roman hakkında yazılan eleştiriler, roman teorisi, çeşitli derecelerde ve şekilde karşımıza çıkmaktadır. Roman, bazı tekniklerin yardımıyla şekil özellikleri anlaşılabilen ve şekilce mümkün olan yenilikleri bakımından başka edebi türlerden ayırt edilebilen, kendine özgü biçimi olan bir edebi çeşittir.⁵⁵

1.7.Tarihî Roman Nedir?

İnsanoğlunun tarihe ve edebiyata ilgisi hep var olmuştur. Edebiyat ve tarih, sosyal bilimlerde yer alan birbiriyle bağlantılı, ancak aynı zamanda farklı iki bilim dalıdır.

Tarih bilimi, geçmişte yaşanan olayları, insana ait kültürel değerleri ve durumları neden sonuç ilişkisi içinde inceler. Belgelere dayanma zorunluluğu vardır.

Tarih kendini anlatmak için edebiyattan faydalanır, edebiyat da bir “malzeme deposu” olarak tarihe ihtiyaç duyar. Tarih, edebiyat sanatı sayesinde şiir, hikâye, tiyatro ve roman olarak sonsuz sayıda yeniden üretilir.⁵⁶

Romanın temelinde kurmaca vardır. Tarih bilimi ile roman sanatı; insanın geçmiş macerasını, karşılaştığı durum ve olaylara ilişkin serüvenini ele alarak işlemesi bakımından birbiriyle ilişki içindedir. Roman sanatında kişiyi ve mekânı kuşatan zamandır ve tarih de bu geçmiş zaman kavramının bir bölümünü karşılar.⁵⁷

Roman yazarının tarihle buluşmasının köklü bir geçmişi vardır. Bu geçmiş Antik Yunan’a kadar uzanır. Ancak Lukacs, Antik dönemin öykülerinin ve efsanelerinin Orta Çağ uyarlamalarını hatta 17-18. yüzyıl romanlarında da tarihsel roman olgusunu aydınlatacak hiçbir şey bulunmadığını ileri sürer. Bu eserler, sadece

⁵⁴ Selçuk Çıkla, “Romanda kurmaca ve Gerçeklik”, **Hece Dergisi**, Türk Romanı Özel Sayısı 2002, Sayı: 65, 66, 67. S.111.

⁵⁵ Stevick, s. 14-15.

⁵⁶ Argunşah, **Tarih ve Roman**, Kesit Yayınları, İstanbul, Kasım 2016, s. 99

⁵⁷ Kemal Erol, “Tarih - Edebiyat İlişkisi ve Tarihî Romanların Tarih Öğretimine Katkısı”, **Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi**, 2012, Sayı 2, Cilt 1, s. 62.

görünürdeki konuları ve kostümleriyle tarihseldir. Konu edilen kişilerin psikolojisi ve tasvir edilen ahlaki değerler de tamamen yazarların kendi dönemine aittir.⁵⁸

Tarih biliminin pozitif bilim olma yoluna girdiği 19. yüzyıla gelindiğinde ilk tarihî roman örneğiyle karşılaşırız. Bu örneği Avrupa’da Walter Scott yazar. İskoçya’daki 1745 Jakoben ayaklanmasını konu alan “*Vaverley*”(1814) bu alanda ilk olarak kabul edilir. Scott, İskoç halkına ait efsane ve halk hikayelerini toplayıp kendi tarih bilgisiyle birleştirerek roman haline getirir. Turgut Gögebakan, Scott’u böylesine önemli kılan nedir? sorusuna yanıt olarak “Spesifik bir tarih anlayışı ve tarih bilinci, tarihînin yeni bir bakış açısından yeniden canlandırılmasına götürmüştür Scott’u.” cevabını verir.⁵⁹

Scott’un sanatı, döneminin esas ilerici eğilimini, tarihsel savunusunu sanatsal açıdan mükemmel şekilde dile getirir. Avrupa edebiyatı üzerinde büyük etki bırakır. Çağının uluslararası ölçülerde en çok okunan ve popüler yazarlarından birisi olur.⁶⁰

Scott’un ardından Rusya’da ve İngiltere’de tarihî roman örnekleri görülmeye başlar. Nicola Gogol’un “*Taras Bulba*”sı (1835) 15-16. yüzyıllarda bağımsızlığını korumaya çalışan Ukrayna halkının savaşlarını konu edinir. Alexandre Puşkin ise “*Yüzbaşının Kızı*”(1836) romanıyla Rusya’da tarih ve roman ilişkisini başlatır. İngiltere’de William M. Thackeray “*Henry Esmond*” (1852) ile 18. Yüzyıl İngiltere’sini konu edinir. İngiltere’de Charles Dickens’in “*İki Şehrin Hikâyesi*”(1859) adlı romanı Fransız Devrimi’ni konu alır.⁶¹

Türkiye’de tarihî roman Tanzimat Dönemi’nde (1839-1876) görülmeye başlar. 19. yüzyılın ikinci yarısı kültür, sanat ve medeniyette Türk toplumunun Batı çizgisinde köklü bir değişim ve dönüşüme uğradığı dönem olarak karşımıza çıkar. Tanzimat dönemi, bu yüzyıla ait toplumsal değişimin sebep ve sonuçlarını ortaya koyan şiir, roman ve tiyatro gibi yazılı mahsullerle tarihe ayna tutacak şekilde belgelenerek kayıtlara geçer.⁶² Ömer Seyfettin, Ahmet Hikmet Müftüoğlu gibi yazarlar konusunu tarihten alan eserler meydana getirirler.

Tarihî roman konusunda ise akla ilk gelen isim, Namık Kemal’dir. Namık Kemal’in “*Cezmi*”(1880) romanı ilk örneği oluşturur. "Cezmi"nin şahsında 16.

⁵⁸ György Lukacs, **Tarihsel Roman**, (Çev: İsmail Doğan) Epos Yayınları, Ankara, 2010, s. 21.

⁵⁹ Turgut Gögebakan, **Tarihsel Roman Üzerine**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2004, s. 17.

⁶⁰ Lukacs, s. 77.

⁶¹ A. Öztürk, **Tarih Öğretiminde Tarihî Romanların Kullanılması**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2002. S.31’den aktaran Taner Çifçi, Sosyal Bilgiler Öğretiminde **Tarihî Romanların Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarısı Üzerine Etkisi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 25.

⁶² Erol, s. 62.

yüzyılda bir sipahi oğlunu tablolaştıran yazar, kendine göre "Türk değerleri"ni de betimlemiştir.⁶³

Tarihî romanın isimlendirilmesi ve tanımı konusunda pek çok görüş vardır.

Sadık K. Tural, "yazarı tarafından gözlenememiş bir devri, tarihî hakikatlere sadık kalarak anlatan romanlara tarihî roman denir" şeklinde tanımlar.⁶⁴

Hülya Argunşah'ın tarihî roman tanımı şöyledir: "Tarihî roman, başlangıç ve sonucu geçmiş zaman içinde gerçekteşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirlerde yaşamış olan insanların hikâyelerinin edebi ölçüler içerisinde yeniden inşa edilmesidir."⁶⁵

Cynthia Mershon ise tarihî karakterleri ve durumları ilham kaynağı olarak kullanan romanları ve resimli kitapları tarihî roman olarak nitelendirir.⁶⁶ Brenda Hoffman için tarihî roman; konusu, tarihî olaylar ve kişilerle ilgili romandır. Ancak bu romanlar tarihî olduğu ispatlanamayacak unsurları içerebilirler.⁶⁷

Argunşah, isimlendirme konusunda "genel olarak tarihî malzeme olarak seçen romanlar için tek bir başlık altında düşünöldüğünü, bu tür romanlar için tarihî roman, tarihten söz açan roman, tarihe dayanmış roman, tarih romanı, tarihsel roman gibi genelleyici adlandırmalar kullanılırken herhangi bir ayırım gözetilmediğini" ifade eder.⁶⁸

Turgut Göğebakan ise sebebini belirtmeksizin tarihsel roman adlandırmasını kullanır ve tarihsel roman türünün ve bu konuda yapılan tartışmaların homojen bir nitelik taşımadığını söyler.⁶⁹ Bu sebeple hem tarihî romanın tanımı hem de bu kavram altında çeşitli görüşler mevcuttur.

Tarihî roman yazarı, daha önce tarihçinin tespit ettiği olayları kendi yaratma becerisine ve işleyiş tarzına göre yeniden kurar/işler. Romancının bilimsel sonuçlara ve verilere bağlı kalmak zorunluluğu yoktur. O, tarihî canlandırmak, yorumlamak hatta tarihînin açıklayamadığı ya da sorumluluk alanı dışındaki birtakım boşlukları da hayal gücüyle doldurmak durumundadır.⁷⁰

⁶³ Taner Timur, **Osmanlı Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik**, Afa Yayıncılık, 1991, s.197

⁶⁴ Sadık K. Tural, **Zamanın Elinden Tutmak**, Ecdad Yayınları, Ankara, 1991, s.231.

⁶⁵ Argunşah, 2016, s. 38.

⁶⁶ Cynthia Mershon, Focus on Historical Fiction, **Instructor**, 1999, vol. 109, s. 49-51'den akt: Bahri Ata, "Tarih Öğretiminde Bir Araç Olarak; Tarihî Romanlar", **Türk Yurdu Dergisi**, 153-154, 2000, s. 160.

⁶⁷ Brenda Hoffman, **Historical Fiction Criticism and Evaluation**, 1995, Akt: Bahri Ata, s.158-165.

⁶⁸ Argunşah, 2016, s.17.

⁶⁹ Göğebakan, s.13.

⁷⁰ Argunşah, 2016, s. 12.

Tarihî roman yazarı, anlatımda geçmiş zaman kipi kullanılabileceği gibi, anlatım, eserin geçmişte veya arada bir zamanda yazıldığını ima edecek tarzda, bir başka zaman kipine de dayanabilir. Konusu hem toplumsal, hem de bireysel olabilir. Kahraman ya geçmişte yaşamış gerçek veya geçmiş olayları yaşamış kurgusal bir kişi olabilir.”⁷¹

Tarih kurulmuş dünya; romansa, kurgulanan dünyadır. Bunun için romanın tarihîn paltosundan istifade etmesi kadar doğal bir şey olamaz.⁷²

1.7.1. Tarihî Roman Ne Kadar Tarihe Bağlı Kalır?

Bu bölümde tarihî roman ne kadar tarihe bağlı kalır? Bağlı kalmalı mıdır? Klasik tarihî roman ve postmodern tarihî roman arasındaki farklar nelerdir? gibi sorulara cevap aranacaktır.

Tarih biliminin milletlerin ve insan topluluklarının hayatı içerisinde önemli bir yer kazanması Modernizmin⁷³ eseridir. Modern dönemde tarih bilimi, tarihsel olguların tarih eserlerine -büyük oranda- gerçekçi bir şekilde yansıtıldığını ve bu eserlerin de bilimsel bir nitelik taşıdığını ortaya koyar ve aynı zamanda belirli tarihî kesitlerdeki genel durumu belli bir makro konuyla sınırlandırır. Modern tarih bilimine göre, tarih bir “süreklilik” arz eder ve birbirinden kopuk bir tarih algısı kabul edilemez.⁷⁴

Bu sebeple modern tarih anlayışına sahip olanlar tarihî tümüyle incelemeye değer ve tek parça olarak düşünürler.

Fransız İhtilalinden sonra skolastik düşüncenin ortadan kalkması, fikir faaliyetlerinin insan ve insan topluluklarıyla ilgilenmesi ve milli bilincin uyanması romantizm akımının oluşmasına yol açar.

Kamuran Birand, modern tarih bilimi ve romantizm ilişkisi hakkında şu bilgileri verir:

⁷¹ Hasan Boynukara, **Modern Eleştiri Terimleri**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 228.

⁷² Tural, s. 192.

⁷³“ Modernizm bir aydınlanma projesi olarak ortaya çıkmış ve zaman içinde bazı değişimler göstererek günümüze kadar gelmiştir. Aydınlanmacılık akılcı bilim anlayışıyla 18. yüzyılda insan düşüncesini dinin baskısından kurtararak özgürleştirme işlevini görmüştür.” İlhan Tekeli, “Modernizm ve Postmodernizm Kavramları Üzerine”, **Gösteri Dergisi**, Mayıs, 1992, s.25.

⁷⁴ Bilgin Güngör, “Bir Yeni-Tarihselci Okuma Denemesi: Hâlid Ziya Uşaklıgil’in Nesl-i Ahîr Romanında II. Abdülhamid Devri Aydın-İktidar İlişkisi”, III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni, **Bildiriler Kitabı**, Konya, 2015, s. 49.

“Modern tarihçilik, yeni bir insan anlayışına dayanan bu yeni çığır, yani Romantizm üzerinde çiçeklenip gelişir. Bunda esas, insanı Aydınlanmanın kabul ettiği gibi, yalnız bir akıl yaratığı olarak değil, içgüdüleri, aşırı istek ve tutkuları ile bir birlik, bir bütün olarak göz önünde tutmaktır. Romantizm, ilkin insan ruhuna, insan ruhunun şuurlu olmayan derinliklerine yönelir. İnsan ruhunun derinliklerinde daha keşfedilmemiş sırlı alanlar vardır. İnsan ruhu sırlı mıknatıslı kuvvetlerin kaynağıdır. Renaissance için nasıl tabiat bir sır idiyse, Romantizm için de insan ruhu öyle bir sır olmuştur. Romantik yazarlar ruhlarının derinliklerindeki irrasyonel kuvvetleri dinlemek, iç hayatlarını açmak, ruhlarının derinliklerinden gelen duygu ve tutkuları ortaya dökmek istiyorlardı. Bu suretle, romantik çığır içinde yazarların kendi ruhlarını açıp iç hayatlarını döktükleri lirik bir edebiyat serisi ortaya çıktı. Bu, ferdi görünüşlerinin iç yüzlerinin açıklanması ve ferdiyet kavramının önem kazanması yolunda bir ilk basamaktı. Tarihî yeni bir şekilde anlamak tarih dünyasının gerçekliğini kavrayıp onun derinliklerine dalmak için, ilkin insan ruhunu tanımak, insan ruhunun derinliklerine dalmak gerekliydi. Bu bakımdan modern tarihçilik Romantisme gerçekten çok şey borçludur.”⁷⁵

Romantikler geçmiş başarılar kendilerine ait olduğu için geçmişe hayranlık ve yakınlık duyarlar.⁷⁶

Romantik bakış açısı insanları geçmişini bilmeye ve tarihîni öğrenmeye yöneltir. Böylece geçmişini bilen insanın özgüveni artar ve geleceğine daha emin duygularla bakar. Tarih bilinci olmayan ve geçmişini bilmeyen insanlardan meydana gelen bir toplumun kimliğini koruması mümkün olmaz. Böyle bir toplum, başka toplumlar tarafından ekonomik bakımdan sömürülmeye ve kültürel kimliğini kaybetmeye mahkûm olur.⁷⁷

Bu nedenlerle millet olma bilinci insanları tarih bilimine ve tarihî konuları işleyen türlere yönlendirir.

Türk Edebiyatı’nda destan, efsane, battalname, cenkname, kahramanlık türküleri, epik şiir türleri vb. konu bakımından tarihle yakın ilişkilidir. Efsaneler, destanlar vb. kültürel öğeler; geçmişte yaşayan kişi ve olaylar hakkında nesilden nesile aktarılmış anlatılardır.⁷⁸

Milli duyguların ve tecrübelerin tarifi, anlatılması, geliştirilmesi amacıyla karşımıza çıkan bu türler tarihî roman öncesinde bu ihtiyacı karşılayan eserlerdir.

⁷⁵ Kamuran Birand, “18. Yüzyıl Fransız Aydınlanma Tarihçiliği ve Modern Tarihçilik Karşısındaki Durumu”, Ankara Üniversitesi, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1956, Cilt 5, Sayı 1, s. 95.

⁷⁶ Collingwood, s.123

⁷⁷ Adnan Demircan, “Tarih Üzerine Bazı Düşünceler”, **Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi** Cilt: 4, Sayı: 3, 2007, s. 85.

⁷⁸ Ahmet Şimşek, “Tarih Öğretiminde Destanlar ve Efsaneler”, **Tarih Nasıl Öğretilir** (Editör: Mustafa Safran), İstanbul, Yeni İnsan Yayınları, Mart 2011, S. 258.

Bu türler, genç nesillere okutulmak suretiyle onların zihninde tarihsel olgu ve toplumsal değişim adına bir farkındalığın yaratılmasında, dolayısıyla geçmişe dair toplumsal hafızanın da oluşmasında büyük payı olan edebî türlerdir. Çünkü bunlar toplumun hayatında derin izler bırakan olaylardan esinlenerek şekillenir. Böylece birey, kendisi ile ait olduğu millet arasında ancak tarih duygusu aracılığıyla bağ kurarak bir bütünlüğe ulaşabilir.⁷⁹

Argunşah, bu anlatı türlerinden boşalan yerin tarihî romanla dolduğunu ifade eder.

“Modern çağ içerisinde bu çağın insanın istekleri doğrultusunda masallaşmış tarih bilgisi taşıyan bu anlatı türlerinden boşalan yer, romanla özellikle de tarihî romanla doldurulmuştur.”⁸⁰

Tarihî roman yazarı, tarihsel gerçekliğin üzerine, tarihsel olmayan kurguya dayalı insan faktörünü ve onun yine tarihe konu olmayacak çevresini yerleştirerek eserini meydana getirir.⁸¹

Çünkü her insan eylemi tarihe konu olmaz. Collingwood’a göre:

“Tarihçi, insanların yiyip içmesiyle, uyumasıyla, sevişmesiyle ve böylece doğal arzularını doyurmasıyla ilgilenmez; bu arzuları gelenek ve ahlakça onaylanacak biçimde doyum bulduğu bir çerçeve olarak, düşünceleriyle yarattıkları toplumsal adetlerle ilgilenir.”⁸²

Bu sebeplerle tarihî roman devreye girer. Tarihçinin ilgilenmeyeceği konuları hayal gücü ve fiksiyon yardımıyla gözler önüne serer.⁸³

Yukarıda bahsedildiği gibi Scott’la başlayan tarihî roman varlığını hızlı bir şekilde sürdürmeye başlar. Scott’un başlattığı tarihî roman, klasik tarihî romandır.

*“Tarihî roman ile Scott geleneğinden gelen ve artık uzakta kalmış, ancak kaynaklara gidilerek öğrenilebilen bir geçmiş zamanı anlatan roman, yani ‘klasik’ bir tarihî roman kastedilmektedir. Bu romanda esas olan okuyucu gibi romancının da anlatılan tarihe uzak olması ve her ikisinin de bu tarih olan zaman karşısında öğrenme konumunda olmalarıdır.”*⁸⁴

Klasik tarihî roman yazarı seçtiği tarihsel olayı, dönemi gerçeğe yakın bir şekilde yeniden edebi bir şekilde kurgular. Yazarın istediği okuyucusunu tarih

⁷⁹ Erol, s. 61.

⁸⁰ Argunşah, s. 11.

⁸¹ Yakup Çelik, “Tarih roman ilişkisi - tarihî romanda kişiler”, **Bilig 22**, yaz 2002, s.110.

⁸² Collingwood, s. 259.

⁸³ Çelik, s. 113.

⁸⁴ Argunşah, s. 104.

bilincine ulaştırmak ve bir takım mesajlar vermektir. Bazen edebi yaratıcılığını ikinci plana atarak amacı tarihî öğretmek haline gelir.

S. Tural, tarihî romanı, tarihî romanlaştırılması bir anlamda edebî ölçülerle yeniden işlenmesi olarak tanımlar. Tarihî roman yazarı, vesika ve belgelerden önce tarihî öğrenir; sonra seçme ve ayıklama yapar. Romanda vermeyi düşündüğü (mesaj) anafikir doğrultusunda kendisini etkileyen olay ve karakterleri çıkarır, işlemeyi düşündüklerini tahkiye, dil ve üslûbun eline verir.⁸⁵

Bu sayede de tarihî roman geniş okuyucu kitleleri üzerinde bir etki alanı oluşturur.⁸⁶

Tarihî roman yazarı, tarihçinin bize sunduğu tarihî gerçekliğı alır, muhayyilesinde şekil verir, bilinmeyenler üzerine de bir kurgu oluşturarak, tarih malzemesini yeniden insanların dikkatlerine sunar. Tarihî roman, yazarının ideolojisini, dünya görüşünü, felsefesini taşıyabilir. Burada önemli olan edebi değerini bu ideolojiye feda edip etmemesidir. Yazar, tarihî bir olaydan yola çıkarak, kendi çağında yaşananlara açık ya da kapalı bir gönderme yapabilir. Bazen bugüne ışık tutmak, bugünü anlatmak, bugün yaşananları açıklamak için geçmişi bir ayna olarak kullanır.⁸⁷

Tarihle ilgili romanlarda okuyucunun beklentisinin diğeri türlere oranla daha da arttığı görülür. Okuyucunun romanda gerçek tarihe tamamen aykırı durumlarla karşılaşması da tarihe karşı ilgisini ve sevgisini azaltabilir. Tarihî roman aracılığıyla tarihî bilgi edinmek isteyen kişi, gerçek olmayan kurgusal tarih eserlerinden doğru zannettiğı yanlış/hatalı bilgiler öğrenebilir. Bu sebeplerle romantik tarihçi görüş yazara şahsi olmak hakkını “tahrif” veya “inkar” etmemek şartıyla verir.⁸⁸

Tarihî film, dizi gibi alanların görsel basında sıklıkla yer alması da tarihî romanlara ilgiyi artırmıştır. Son zamanlarda karşımıza çıkan Muhteşem Yüzyıl, Diriliş Ertuğrul, Payitaht Abdülhamid gibi dizilerin varlığı; Fetih 1453, 120 gibi filmlerin büyük bir ilgiyle izlenmesi sebebiyle, bu olayları konu edinen çok sayıda

⁸⁵ Sadık K. Tural, “Tarihî Romanlaştırılması”, **Töre Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 59, Ankara, Nisan 1976, s. 15.

⁸⁶ Argunşah, s. 30.

⁸⁷ Seçil Dumantepe, “Anlatıcı ve Bakış Açısı Bağlamında Tarih yazımı ve Tarihî Roman Ayrımı”, III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni, **Bildiriler Kitabı**, 27-29 Kasım 2015, Konya, s. 296.

⁸⁸ Sadık K. Tural, **Tarihî Roman Geleneği ve Cezmi**, Doğumunun 150. Yılında Namık Kemal, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1993, s.69’dan akt: Argunşah, s. 40.

tarihî roman üretilmiş, tarihî roman azımsanamayacak sayıda bir okuyucu kitlesine sahip olmuştur.⁸⁹

Bu durumda tarihî romanların eğitim-öğretimdeki öğreticilik vasfı da sorgulanabilir. Bu konu üzerinde inceleme yapan Keçe, 7. sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında televizyon dizileri ya da sinema filmleri ile gündemde olan tarihî olaylar ve karakterleri ele alan tarihî romanların öğrenciler tarafından daha ilgi çekici bulunduğu bulgusunu elde etmiştir. Keçe, öğrencilerin tarihî roman okumaktan keyif aldıklarını, tarihsel olayları detaylı öğrendiklerini ve tarihî romanlarda akıcı bir dille anlatılan olayların akıllarında daha iyi kaldığını ifade ettiklerini tespit etmiştir. Keçe, ayrıca öğrencilerin bu düşüncelerini dile getirirken sürekli 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı ile kıyaslama yaptıklarını ortaya çıkarmakta ve ders kitabının sıkıcı bir anlatıma sahip olduğunu, ilgilerini çekmediğini ve öğrenmeyi zorlaştırdığını vurguladıklarını belirlemiştir. Keçe, dolayısıyla ders kitaplarının da tarihî romanlarda olduğu gibi hikâye edici bir dile büründürülmesi, doğrudan olayı ve tarihîni vermekten ziyade söz konusu olayın gelişim aşamalarını akıcı bir üslupla ele alınması gerektiği sonucunu elde eder.⁹⁰

Elbette bu araştırmalar tarihî romanın tarihî öğretme gibi bir işlevi olduğunu göstermez. Ancak okuyucuların tarihî sevmelerine ve içinde buldukları toplumu, farklı toplumları, kültürel öğelerini öğrenmede etkili oldukları gerçeğini gözler önüne serer.

Tarihî romanla ilgili diğer meselelerden biri de tarihî roman yazarının tarihî yazarken veya oluştururken hangi noktada bulunduğudur. Yazarın bizzat yaşadığı bir tarihî olayı anlatmasıyla veya birtakım kaynaklardan öğrenerek kurguladığı bir tarihî olayı anlatması arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Sadık Tural şu şekilde bir ayırmda bulunur:

“Yazarın bizzat yaşadığı veya yaşayanların gözlediği veya dinlediği zaman meydana getireceği tahkiyeli eser ile kendisinden hiçbir şekilde “şahidi olamayacağı” tahkiyeli eser, pek tabii farklı olacaktır. Hiçbir şekilde şahidi olamayacağı bir zaman dilimini tahkiyeli eser haline getirirken(uzun veya kısa hikâye, roman, senaryo, piyes) yazar tarihçinin ve sosyologun “muteber” saydığı kaynaklardan ve iki bilim dalının ulaştığı tespit ve değerlendirmelerden yararlanır...”⁹¹

⁸⁹ Murat Keçe, **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yararlanılan Sınıf İçi Tarihî Roman Kullanım Tekniklerinin Öğrencilerin Tarih Okuryazarlığı Düzeylerine Etkisi**, Gazi Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2013, s. 111.

⁹⁰ Keçe, s 262-280.

⁹¹ Sadık Tural, **“Tarihî Roman Geleneği ve Cezmi**, s.69’ dan akt: Argunşah, s. 35

Bu meselenin tarihî romanın temel unsurlarından olan “zaman” ile ilgili olduğunu görürüz. Yani kurguya dayalı bir eserde “zaman”, romanda olayın oluş zamanı, yazarın bu olayı yazış zamanı ve okuyucunun bu eseri okuyuş zamanı olarak üç kısma ayrılır.

Argunşah bu durum için şöyle der:

“Tarihî romanda eserin anlattığı zaman ile yazılış zamanı arasında olup bitme ve tarihe mal olma gibi bir “tamamlanma süreci” beklenmektedir. Burada üçüncü zaman boyutunda yer alan okuyucunun durumu değişmemektedir. Okuyucu için Devlet Ana ile Ateşten Gömlek aynı çizgide yer alan romanlardır. Her ikisi de tarih olan bir zamanı anlatırlar. Halbuki Kemal Tahir Devlet Ana’da edindiği bilgi ve belgelerle romanını kurgularken Halide Edip Ateşten Gömlek’te bizzat yaşadığı zamanı ve bu sırada idrak ettiklerini anlatmaktadır. Birinde öğrenme söz konusuysen diğesinde ferdi tecrübe esas alınmıştır.”⁹²

Bu durumda yazar şahit olduğu dönemi yazıyorsa kendi görüş ve gözlemlerini romana daha fazla yansıtacaktır. Bu tür romanlar için devir romanı terimi kullanılır. Okuyucu için ise tarih olmuş olan bir zamanı okuduğu için onun konumu değişmez.

Bir de postmodern tarih bilimine ve bu anlayışa uygun oluşturulan postmodern tarihî roman konusuna bakalım.

Postmodern tarih bilimi, metnin tarihsel bağlamdan koparılıp zaman ve mekandan bağımsız, evrensel bir çerçevede incelenemeyeceği fikrini dile getirir, metnin içinde üretildiği tarihî ve kültürel koşulların önemini vurgular.⁹³

Serpil Operman postmodern kuramın tarih ve tarihçiye bakışını şöyle ifade eder:

“Bir anlatı olarak tarih, tarihçinin yazınsal bir düzene koyduğu birçok öyküden oluşur. Belli bir öykünün anlatının merkezini oluşturması, tarihsel olayların özünde değil, tarihçinin seçiminde ortaya çıkar. Geçmiş olayları izlenir ve anlaşılabilir kılmak için tarih yazarı belli öyküleri bir bütünlük içinde sunmaya çalışır. Böylece ortaya çıkan süreklilik tarihî sürekliliğini değil anlatının yazınsal sürekliliğini göstermektedir.”⁹⁴

Postmodern kuramcılar geçmişte gerçekleşmiş olan olayların nesnel bir şekilde yansıtıldığı konusunda kuşku duyarlar.⁹⁵ Odak noktalarını tarihteki büyük savaşlardan, hükümdarlardan, onurlu kahraman ve liderlerden uzaklaştırıp, örneğin

⁹² Argunşah, s. 37

⁹³ Rümeyza Çavuş, “Edebiyat İncelemelerinde Tarihe Yeni Bir Dönüş”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 42, 1-2 (2002), s.122

⁹⁴ Dumantepe, s. 294-295.

⁹⁵ Çavuş, s.122.

dinsel inanışlara, tarihteki evliliklere, annelik olgusuna, eğlence eksenli tören ve geleneklere, köle ticaretinin gerçekleşme biçimlerine ve bununla ilgili anlatılara, insanların günlük yaşantılarına, özellikle de tarihsel anlatılarda kendilerinden pek de söz edilmeyen, bir anlamda ötekileştirilmiş, marjinalleştirilmiş insanların öykülerine yönlendirir.⁹⁶

Bu yaklaşım tarih yazımını edebiyata daha da yaklaştırır. Bu bağlamda tarihsel bilginin imkanları yeniden gözden geçirilirken, bilimde objektiflik kavramı tamamen yaralanmış olur.⁹⁷

Postmodern tarih bilimi ünlü sosybilimciler olan Edward Said ve Michel Foucault'tan etkilenirler. Edward Said, ulusların kendilerini “*anlatı*” olarak görür. Said, emperyalist kültürün oluşmasında ve yaygınlaştırılmasında tarihçilerin, antropologların, bilim adamlarının yanında edebiyatçıların ve entelektüel kesimin de önemli rol oynadığını savunur. Said'e göre, öyküler, sömürgeleştirilen halkların, kendi kimliklerini ve kendi tarihlerinin varlığını öne sürmekte kullandığı bir yöntemdir.⁹⁸

Foucault ise tarihi bir anlatı formu olarak görür ve tarihin nesnellikten uzaklığına dikkat çeker. Tarihî hem tarihçiden hem de tarihçinin içinde yaşadığı zamandan ya da kültürel bağlamdan uzak kalamayacağına altını çizen Foucault, tarihsel bilginin hiçbir zaman doğa bilimlerinde olduğu gibi somut bilgi konumunda olmayacağı gerçeğini vurgular ve tarihçinin hem kendisine hem de okuruna karşı dürüst davranmak amacıyla, nesnellik iddiasında bulunmaması gerektiğine işaret eder.⁹⁹

Bu postmodern yaklaşımlar tarih bilimine eleştirel bir yön verir ve farklı bir bakış açısı sunar.

Carr, tarih nedir sorusunu şöyle cevaplar:

⁹⁶ Kubilay Geçikli, “Edebiyatta Yeni Tarihselcilik”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2016, Cilt: 40, Sayı: 1, s.180.

⁹⁷ Ahmet Şimşek ve Akif Pamuk, “Tarih Yazıcılığının Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine Kısa Bir Bakış”, **Tarih Nasıl Öğretilir** (Editör: Mustafa Safran), İstanbul, Yeni İnsan Yayınları, Mart 2011, S. 25.

⁹⁸ Edward Said, **Kültür ve Emperyalizm**, (Çev. Necmiye Alpay), Hil Yayınları, 4. Baskı, Eylül 2016, s. 13

⁹⁹ Michel Foucault, “The History of Sexuality”, **Volume 1: An Introduction**, London, 1981, Penguin Books s.123'den aktaran: Çavuş, s. 128.

"Tarih nedir?" sorusuna ilk cevabım şu olacaktır: 'Tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog.'¹⁰⁰

Carr'ın anlayışına göre tarihçi bir yorumcu; tarih ise tarihçinin zamanı yeniden yorumlamasıdır. Bu görüş tarihten şüphe etmeyi getirir ama tarihînkârını getirmez. Ancak tarihî gerçeğin tek boyutlu, dondurulmuş bir şey olmadığını farklı bakış açılarıyla çoğaltılablmesinin zeminini hazırlar.¹⁰¹

Tarihe olan bakış açısı tarihî romana olan bakış açısını da değiştirir. Tarihçi, geçmişin kaydedilmeye değer yönlerini ortaya koyan, insanları geçmişini tanımları yönünde bilgilendiren kişidir. Kayıt altına alınan belgelerden bile, kayıt tutan tarihçinin bizi bilgilendirdiği, bize izin verdiği ölçüde yararlanabiliriz. Buna bağlı olarak tarihçinin, tarihî roman yazarının yaptığı gibi tarihî yorumladığını söyleyebiliriz. Tarihçinin yaptığı değerlendirmeden neyin kaydedilmeye değer olduğunu da öğreniriz. Böyle bir yetkisi olmamasına karşın, onun olaylardan yaptığı seçmeler ve olayları değerlendirme seviyesinde tarih bilgisi alırız.¹⁰²

Bu postmodern anlayış, tarihî bir kurgu olarak kabul eder. Carr'ın "Tarih yorumdur." cümlesinden hareketle Argunşah, postmodern anlayışın tarihî romanı kurgunun kurgusu olarak gördüğünü söyler.¹⁰³

Böylece postmodern tarih anlayışı bizi metinleri farklı açılardan okumamıza olanak sağlar.

Postmodern görüş, gerçeğin birden fazla olabileceğine inandığı, tarihe şüpheyile yaklaştığı için çoğulcu bir tarih anlayışına sahiptir. Postmodern tarihî roman bu sebeplerle bilinen tarihînkârın arkasında yer alan tarih ve olayların tarihînkârından çok insanın tarihînkârıyla ilgilenir. Gerçek tarihle çelişerek yeni bir tarih oluşturur ve kendisine kadar var olan tarihînkâr alt üst ederek onunla alay eder.¹⁰⁴

Klasik tarihînkâr roman gerçekliğe uygunluk ve gerçeklik hissi vermeye çalışırken postmodern okura en başta kurmaca bir tarih olduğunu bildirir.

Konuyu özetlersek tarihe ve tarihî romana nereden baktığımız önemlidir. Tarih; olayları, olguları sebep ve sonuçlarıyla birlikte ele alır. Tarihînkâr roman, tarihînkâr olay veya kişilerle ilgili bilinmeyen özellikleri taşıır ve anlatır. Karl Marks Fransız

¹⁰⁰ Carr, s. 34.

¹⁰¹ Argunşah, s. 33

¹⁰² Yakup Çelik, s.108

¹⁰³ Argunşah, s. 33.

¹⁰⁴ Argunşah, s. 67-68.

tarihînin gerçek adresi olarak Balzac'ın romanlarını gösterir.¹⁰⁵ Bu açıdan bakıldığında tarihî roman, bize geçmiş hakkında bilgi verir, anlatılmayan boşlukları doldurmamıza yardımcı olur.

Klasik tarihî roman kaleme alan yazarlar, kendi varlıklarının özünü, kendi geçmişlerinde temellenmiş görür. Argunşah'a göre romancı, genellikle içinde yaşadığı zamanın telkinleriyle seçtiği bir tarihî dönemi ya da olayı gerçeğe yakın bir şekilde yeniden ve roman sanatının yardımıyla kurgular. Klasik tarihî romanda kurgunun varlığından ve yeniden kurgulamaktan söz edilse de esas olan yine de 'tarih bilinci'dir. Klasik tarihî roman yazarı tarihî değerleri ile sanatın değerleri arasında bir yerden eserini oluşturur.¹⁰⁶

Tarihî bir romanın okuyucusuna tarihsel bir gerçeklik sunması gerektiği anlayışıyla romana konu edindikleri tarihî hakkaniyetli ve tutarlı sunmaları beklenir.

Postmodern tarih görüşünü benimseyenler belgelerle ortaya konmuş tarih dışında her an ispatlanacak bir geçmiş olmadığını düşünürler. Tarihçiyi de onu kendi bilgisi bağlamında geçmiş düşünceyi yeniden canlandıran ve dolayısıyla yeniden canlandırırken, onu eleştiren, değeri hakkında kendi yargısını oluşturan, onda ayırt edebildiği hataları düzelten biri olarak kabul ederler.¹⁰⁷

Sonuç olarak tarihî roman, her şeyden önce romandır ve onu yazan da tarihçi değil yazardır. Bu sebeple tarihî roman yazarı tarihî gerçekliğe tamamen bağlı kalmak zorunda değildir. Yazarın birebir gerçekliğe uyma ve kronolojiye takip etme zorunluluğuna girmesiyle meydana getirdiği eserinin bir tarih kitabından farkı olmayacaktır. Ancak bir tarihî roman yazarının yazacağı zamanla ilgili olarak o dönemin meselelerini, sosyal hayatını, kılık kıyafetlerini, yemeklerini vb. ayrıntıları iyi bir şekilde bilmesi gerekir. Uzun bir hazırlık aşamasından sonra elde edilen bu birikimle yazarın kabiliyetine göre yeni bir eser meydana gelir.

Dolayısıyla tarihî roman yazarı da kendi düşünce ve yorumunu bu olayları, olguları ele alıp üzerine yeniden kurgulayarak inşa eder.

1.8. Özbek Tarihîne Kısa Bir Bakış

Ebulgazi Bahadır Han'ın nakline göre; il ve ulusunu İslam'a sokması sebebiyle Özbek Han devrinden başlayarak bütün Cöçi (Coçi) iline Özbek ili

¹⁰⁵ Tekin, "Bundan dolayıdır ki, Marks'ın, Fransız tarihînin gerçek adresi olarak Balzac'ın romanlarını göstermesi, ne bir temenni, ne de bir fantezidir; gerçeğin ta kendisidir." s. 12.

¹⁰⁶ Argunşah, s. 143.

¹⁰⁷ Collingwood, s. 258.

denilmiştir. XV. asır tarihçileri Cöçi torunlarının ülke veya “ulus”larına “Özbek ulusları” ismini verirler. Yakubovsky ise; Altın Orda askerî kuvvetlerinin esas kısmını teşkil eden askerlere başlangıçta Özbekiyan (Özbekliler) denildiğini, zamanla Özbek şekline dönüşen bu adla Doğu Deşt-i Kıpçak’taki Türk-Moğol kabilelerinin kastedildiğini, Özbek Ulusu tâbirinin de bütün Altın-Orda’yı ifade ettiğini belirtir.¹⁰⁸

Sülalenin menşei Cöçi (Coçi) Han’ın oğlu Şeybani Han’dan gelmektedir. Şeybaniler, Cöçi sülalesi üzerinde hüküm süren dört sülaleden birisidir. Bu sülalenin beşinci göbekten torunu olan Külüg Ming Timur, Özbekler arasında Barak Han birliği tesis etmiş ve Timurlularla mücadele etmiştir. Ancak Özbekleri güçlü bir topluluk haline getiren kişi Ebu'l Hayr Han’dır (1428-1468).¹⁰⁹

Özbeklerin siyasi hayatında, Ebu'l-Hayr Han’ın torunu Muhammed Şeybani, yeni bir devir açmıştır. Özbekleri teşkilatlandırarak bir kuvvet haline getiren Şeybani Han’ın liderliğinde 1500 yılında binlerce göçebe Özbek, Türkistan’a yerleşmeye başlamıştır.¹¹⁰ Şeybani Han, İran’ın büyük bir kısmının, Azerbaycan’ın ve Arap memleketlerinin hükümdarı olan Şah İsmail’e karşı 1510 yılında Merv’de yaptığı savaşta yenilmiş ve bu savaşta hayatını kaybetmiştir.¹¹¹

Şeybani Han’ın vefatından sonra başlayan taht çekişmeleri hanlığın gücünü kaybetmesine ve zayıflamasına sebep olur. Şeybani Han’ın yerine, 1510-1530 yıllarında Köçkücü Han, onu oğlu Ebu Saîd (1530-1533), onu da Şeybani Han’ın torunu Ubeydullah Han takip eder. Bundan sonra da yönetime, altı aylık kısa bir hâkimiyet süren I. Abdullah (1539 sonu 1540 yılın başı) gelir ancak onun zamanında hanlığın içinde ayrılık güçlenir. Buhara’da Ubeydullah’ın oğlu Abdülaziz Han (1540- 1549), Semerkant’ta ise Köçkücü Han’ın oğlu Abdüllatif iktidara geçer. Hanlığın içindeki iktidar çekişmesi devam eder ve ayrılıklar derinleşir.¹¹²

II. Abdullah Han’ın (1557-1598), Buhara sultanı ve bir askeri kumandan olarak sivrilmesi ve 1583 yılında hanlığın Han’ı olarak seçilmesi ile hanlığın içindeki parçalanma belirtileri nispeten bertaraf edilebilmiştir. II. Abdullah Han; Badahşan,

¹⁰⁸ Timurlan Omorov, “Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları”, TUBAV **Bilim Dergisi**, 2012, Cilt:5, Sayı:2, s. 8

¹⁰⁹ Mehmet Alpargu, Türkistan Hanlıkları, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380473>, Erişim Tarihi: 26/12/2018

¹¹⁰ Omorov, s. 11.

¹¹¹ Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya İle Çin Arasında: XVIII - XX. Asırlarda Ruslar ve Çinlilerin İstilaları Devrinde Türkistan Milli Devletleri ve Milli Mücadeleleri Tarihi**, (Çev: Abdülkadir SADAK), Otağ Yayınları, İstanbul, 1975, s. 8-9.

¹¹² Hayit, s. 9.

Belh, Horasan'ın bir kısmı, Harezmi, Taşkent ile Sırderya'nın kuzeyinde kalan bütün bölgeleri ve Fergana'yı hakimiyeti altına alır. İç çekişmeleri ve taht kavgaları zamanında bağımsızlıklarını ilan etmiş olan Şehr-i Sebz, Karşı, Hisar beylikleri hanlığa bağlanır.¹¹³

1598'de II. Abdullah Han'ın ölümü ile Özbek devleti iyice karışır. II. Abdullah Han'ın yerine oğlu Abdülmümin geçer. Abdülmümin üvey kardeşi tarafından 1599'da öldürülür. İran Şahı Şah Abbas, hanlıklar arasındaki mücadelelerin devam etmesi üzerine Harezmi, Kazak Hanı Tevekkül ise Semerkand'ı ele geçirir.¹¹⁴

Astrahanlı hanedanı 1597-1753 yılları arasında dokuz Han verir ve Şeybani Hanedanı'nın mirasını muhafaza etmeye çalışır. Ancak beylerin bencilliği yüzünden başarısızlığa uğrar. İran Şahı Nadir Şah (1736-47), 1740'ta Buhara'yı işgal ettikten sonra Astrahanlı Hanedanı'nın çöküşüne damgasını vurur. Astrahanlı hanedanından olan Ebu'l-Faiz Han 1748'de öldürülür.

Karşı şehri etrafındaki Özbek-Mangit boyu önderi Muhammed Rahim Atalık, 1740'tan beri devlet idaresi meselelerinde önemli bir rol oynar. Ebü'l-Faiz Han'ın öldürülmesinden sonra, Han'ın 9 yaşındaki oğlunu (1747-48), ondan sonra da Ubeydullah'ı (1748-52) tahta çıkarır. Bu hadise ile 1920'ye kadar varlığını sürdüreceği olan Mangit Hanedanı devri başlamış ve 1753'de Astrahanlılar Hanedanı devri sonra ermiş olur.¹¹⁵

XIX. yüzyıl hanlıklarının Rus işgaline girdiği yüzyıl olur. Özbek Hanlıkları askeri yönden Rusya'nın işgalini önleyecek durumda değildirler. Bunun yanında hanlıklar kendi aralarında da çekişme yaşarlar. Uzun süre devam eden muharebelerle askerî ve ekonomik durumları sıkıntıya girer. Rusya ise Kırım Savaşı'ndan sonra prestij kaybeder ve ekonomik olarak da özellikle Türkistan'dan pamuk temin etmek için harekete geçer. Sistemli bir işgal faaliyeti sonunda Hokand Hanlığı tamamen ortadan kaldırılmış, Hive ve Buhara'nın küçük birer hanlık olarak yaşamasına izin verilmiştir.¹¹⁶

1917 yılının Ekim ayında Bolşevik İhtilâli gerçekleşir. Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetine karşı çeşitli ayaklanmalar düzenleyen halk meşhur Basmacı Hareketi'ni de düzenler. Basmacı Hareketi, sömürgeci Rus hâkimiyetine karşı ortaya çıkmış ve

¹¹³ Hayit, s.9-10.

¹¹⁴ Hayit, s. 10.

¹¹⁵ Hayit, s. 11.

¹¹⁶ Alpargu, Mehmet. **Orta Asya Türk Tarihî**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, s.164

örgütlenmiş bir direniş hareketidir. Basmacı Hareketi'ne Buhara ve Fergana bölgelerinden büyük oranda katılımlar olur. Bolşevik İhtilâli'nin ve Rus iç savaşının ihtiraslı yıllarında Taşkent, Türkistan'daki siyasî hareketliliğin odak noktası olur. Enver Paşa'nın 1922'de ölümü Buhara'daki kurtuluş hareketine önemli bir darbe vurur.¹¹⁷

Basmacılık millî hareketi Rusya tarafından bastırılıp hâkimiyet sağlanmasının hemen ardından 1924 yılında Türkistan, Moskova tarafından Rus millî politikasına uygun şekilde parçalanarak Sovyetleştirilir. Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kurulur.

İlk yıllarında Türkistan üzerindeki baskısı azalan Rusya'nın 1930'lardan itibaren gittikçe yoğunlaşan bir şekilde bir çeşit kolonileştirme ve Ruslaştırma gayretlerine girdiği görülür. Buna karşı görülen direnişler sürgün ve katliamlarla yok edilmeye çalışılır. Milli duyguların tamamen yok edilmesi hedefine yönelik Sovyet kültür ve eğitim politikaları aynı zamanda İslamiyeti de bir gerilik simgesi ve sebebi göstermeye çalışır. Aynı zamanda Allahsızlık fikri yaymaya özel önem verilir. Dil alanında, Türk toplulukları arasındaki farklılıkları derinleştirmek üzere müdahaleler yapılır ve özellikle alfabe değişiklikleri bir araç olarak kullanılır.¹¹⁸

1980'lere kadar devam eden baskı rejimi bu tarihten sonra hayata geçirilen açıklık politikasıyla birlikte Komünist Partisi ve Sovyet idaresiyle ilgili gizli bilgiler yayımlanmaya başlayınca Sovyetler Birliği dağılma sürecine girer. Komünist sistem çöker, bütün değerler alt-üst olur. Hürriyetçi fikirler, millî ve dinî değerler, imparatorluğu meydana getiren milletleri ayağa kaldırır. Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle Özbekistan 1991 yılında bağımsızlığını ilân etmiştir.¹¹⁹

1.9. Çağdaş Özbek Edebiyatı

1900'lerden başlayan çağdaş Özbek edebiyatı kendisinden önceki Çağatay edebiyatı dönemine dayanır. Yazılı Özbek Edebiyatı klasik ve yeni olmak üzere iki bölüm halinde incelenir ve değerlendirilir. Klasik edebiyat *Çağatay ve Hanlıklar*

¹¹⁷Mehmet Alpargu, "Özbekler", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ozbekler> (06.03.2019), Cilt: 34, 2007, s. 121.

¹¹⁸ Tahir Kahhar, **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)** Cilt: 14, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 12.

¹¹⁹ Mehmet Alpargu, "Özbekler", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ozbekler> (26.12.2018). Cilt: 34, 2007, s. 121.

Dönemi edebiyatlarından oluşur. Timur Kocaoğlu, Çağdaş Özbek edebiyatını *Geçiş Dönemi, Cedit Dönemi, Sovyetler dönemi ve Yeni Dönem* şeklinde ayırır.¹²⁰

1.9.1. Klasik Özbek Edebiyatı

Klasik Özbek edebiyatı, Karahanlı edebiyatı (11-13. Yüzyıl) ve Harezmi edebiyatını (14. Yüzyıl) izler ve bu edebiyatların dili üzerinde gelişir. Klasik Özbek edebiyatı dönemi Çağatay Dönemi ve Hanlıklar Dönemi'nden oluşur.

Çağatay Dönemi (14. yy-17.yy)

14. asrın ortalarından 17. asra kadar devam eden dönemdir. Klâsik edebiyatın “altın devri” olarak kabul edilir. Bu dönemle ilgili bilgileri Yezdî'nin Zafernâme, Ebrû'nun Zübdetü't-Tevârih, Abdürrezzak Semerkandî'nin Matlaü's-Sa'deyn, Mirhand'ın yedi ciltlik Ravzatü's-Safâ, Handemir'in Habîbü's-Siyer, Vâsifî'nin Bedâyiü'l-Vakâyi' ve Zahirüddin Bâbü'rün Bâbü'rname adlı eserlerinden ediniriz.¹²¹

Çağatay Dönemi, farklı unsurların sentezi sonucu ortaya çıkmış yüksek kültürün edebi ürünlerini içerir. 14. Yüzyılın Çağatay temsilcileri arasında Seyfi Sarayı “*Gülistan Tercümesi*”, Durbek “*Divan, Gül ü Nevruz*”, Lütfi “*Mahzenü'l Esrar*”, Harezmi “*Divan, Dehname*” ve Yusuf Emirî yer alır.¹²²

15. Yüzyılda Çağatay döneminde çok sayıda değişik tür ve şekilde eser kaleme alan ve döneminin en güçlü ismi Ali Şir Nevâî “*Hamse, Muhakemetü'l Lügateyn*” eserleriyle öne çıkar. Nevai'nin dönemi Türkçecilik şuurunun zirve yaptığı bir dönemdir. Ali Nihad Tarlan, Nevai gibi bir şahsiyetin önemini şu sözlerle açıklar:

“Onun edebiyatımız üzerindeki tesiri büyük inkâr edilemez. Çünkü Şeyh Galib'e kadar gelen şâirlerimiz münhasıran Nevâî'yi anlamak için Çağatayca öğrenirler ve onun eserlerini okurlar ve hattâ tanzir ederlerdi. Nevâî dili için hususî lûgatler yapılmıştır. Bu suretle büyük ismini bir Türk lehçesine alem olarak veren ve kullandığı dili, ruhunun derin kudret ve ateşi ile Türk dilinin her tarafına yayarak Şark'ta, Şimal'den Hindistan'a kadar büyük bir millî vahdet yaratan Nevâî'yi tanımamak büyük bir hatadır. Ne yazık ki bazı dil hususiyetleri onun nefis şiirlerini anlatmaktan bizi mahrum ediyor. Hülâsa Nevâî, Türk faziletinin erişilmez bir şahikası, Türk

¹²⁰ Timur Kocaoğlu, “Özbek Türkleri Edebiyatı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, 179-182.

¹²¹ Mustafa Canpolat, **Özbek Edebiyatı, Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)** c. 14, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000 s.6

¹²² Fatma Açık, **Özbek Edebiyatı**, Alp Yayınevi, Mart 2007, s.11-12.

edebiyatının muazzam bir âbidesi, Türk milliyet perverliğinin şuurlu bir önderi."¹²³

Yine bu dönemde Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara "*Divan*", Zahiriddin Muhammed Babür "*Divan, Babürname*", Atayî, Sekkakî, Gedaî, Şeybani Han, Muhammed Salih gibi kendinden sonraki dönemleri de etkileyen önemli kişiler yetişmiştir.

16. yüzyılın hemen başında büyük Timur İmparatorluğu yıkılır. Yerine Maverâünnehir ve Horasan'da üstünlük kuran göçebe Özbek kabileleri gelir. 16. Yüzyılda yönetim Şeybaniler'de (1500-1599) toplanır. Ancak bir süre sonra Şeybaniler birlik gösteremez ve varlığını uzun süre koruyamayınca ortaya üç hanlık çıkar. Bu sonuç, Özbek edebiyatında yeni bir devrin başlangıcıdır.

Hanlıklar Dönemi (17. yy-19. yy)

17. asırdan 19. asrın ortalarına kadar devam eden dönemdir. Bu dönemde Özbek Devleti Buhara, Hive ve Hokand (Fergana) olmak üzere üçe ayrılır. Hanlıklar döneminde edebî hayat genel anlamda iki noktada toplanır. Bu nedenle Hanlıklar dönemi Özbek dili saray ve tasavvuf çizgisinde edebî eserler verir. Tezkirecilik sahasında önemli çalışmaların olduğu dönemdir. Mutribî'nin *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sında(1605) 14-16. asırlar arasında Semerkant ve Buhara'da yaşamış 320'nin üzerinde şair ve yazardan bahsedilmektedir.¹²⁴

Hokand hanlığı edebiyatında geleneksel şiir tarzının yanında epik türlerden destancılık önem kazanır.¹²⁵ Bu dönemde yazılan ve bütün Türk Dünyası için son derece önemli olan eserler arasında Ebülğazi Bahadır Han'ın "*Şecere-i Türk, Şecere-i Terakime*" ismini zikretmek gerekir. Hokand Hanlığında Emir Ömer Han, Nadire Begüm, Muhammed Ali Han, Hive'de Firuz klasik tarzda şiir yazmışlardır. Muhammed Yusuf Münşi "*Tarih-i Mukimhani*", Mirmuhammed Emin Buhari "*Ubeydullah-name*", Şerefiddin Semerkandi "*Tarih-i Rakımı*", Munis ve Agehi'nin "*Firdevsü'l-İkbal*", Muhammedemin Yarakçı "*Muhitü't Tevarih*", Meliha Süheyla

¹²³Ali Nihad Tarlan, **Ali Şir Nevayi**, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, İstanbul, 1942, s. 22.

¹²⁴Emek Üşenmez, "Modern Özbek Edebiyatı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4 Sayı: 19, 2011, s.121

¹²⁵Aziz Merhan, "Yazılı Özbek Edebiyatı", Cumhuriyet Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 31, No: 2, 2007, s.161

“*İmamkuliname*” Mutribi “*Tezkiretü’ş-Şuara*”, Semerkandi “*Müzakiru’l-Ashab*” eserleri bu dönemle ilgili önemli eserlerdir.¹²⁶

1.9.2. Yeni Özbek Edebiyatı

19. asrın ikinci yarısından itibaren Türkistan coğrafyasında toplumsal ve siyasal açıdan önemli değişiklikler görülür. Çar ordularının 1853 yılında Hokand Hanlığı’nın sınır şehri olan Akmescid’e girmesiyle Rus işgali fiilen başlar.

Sovyet idaresi Türkistan’daki milli bağımsızlık hareketleri ve demokratik gelişmeleri 1917 ile 1924 arasında kanlı bir şekilde bastırarak orayı beş ayrı cumhuriyete böldükten sonra, komünist rejimi yerleştirebilmek için en önemli silah olarak edebiyatı propaganda vasıtası yapmaya başlar. “Proleter Edebiyatı” ve “Sosyalist Realizm” terim ve kavramlarını ileri sürerek yazar ve şairleri komünizm ve Sovyet rejimini övücü şiir, hikaye, roman ve piyes yazmaya zorlamışlardır. Buna uymayanları ise “burjuva”, “pesimist”, “Sovyet karşıtı”, hatta “Halk düşmanı” diye karalamışlardır.¹²⁷

Yeni Özbek Edebiyatı Geçiş Dönemi, Cedit Dönemi, Sovyetler dönemi ve Yeni dönem olmak üzere dört dönemden oluşur.

Geçiş Dönemi (1869-1910)

“Marifetçilik Edebiyatı” olarak da adlandırılan bu dönemde Özbek edebiyatına toplumsal yaşamla ilgili ve sıradan insana özgü imgeler, duygular halkın konuştuğu dille ifade edilen konular girer. Marifetçilik döneminin edebî çevresi, şairlere eğitimle ilgili önemli çalışma alanları sunar. Şairler ülkedeki fakirliğin tek nedeni olarak cahillik ve bilgisizliği göstermektedirler. Onun için de bu dönemde cehaletle mücadele ön plana çıkar ve edebî eserlere yansır.¹²⁸

Bu dönem içerisinde eser veren edebî şahsiyetler içinde Mukîmî (1850–1903) *Tenapçılar*, *Toy*, *Saylov* şiirleri, Furkat (1859-1909) *İlm Hasiyeti*, *Gimnaziya*, *Vistavka Hususida*, *Suvorov Hakıda* şiirleri, Zevkî (1853–1921) *Veksel*, *Ahli Reste*,

¹²⁶ Açıık, s.12-13.

¹²⁷ Kocaoğlu, s. 181.

¹²⁸ Marufjon Yuldashev, *Çağdaş Türk Edebiyatları-II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, S.60.

Kâzi Seylov, Şah İneyet Korbaşı Hakıda Hicv, Teleding Bering, hicvi eserleri ile ön plana çıkar.¹²⁹

Bu dönemin dil ve edebiyat ürünlerinde halka yönelik başlar. Halkın günlük yaşantısı edebi eserleri yansıtmakta, sade dil ve anlatım göze çarpmaktadır. Milli uyanış devrinin başlangıcı kabul edilir. Ayrıca Kâmil Harezmî, Avaz Otari, Anber Atin, İbret, Sofizâde, Münevver Kâri, Behbûdî, Sidkî Handeylikî, Tevellâ, gibi isimler sayılabilir.¹³⁰

Cedit Dönemi (1910-1930)

Cedit Dönemi, Türk halkları arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında ilk önce İslami okulların modernleştirilmesiyle kendini gösteren ve 1905 yılından sonra siyasette oluşan yumuşak havanın etkisiyle zamanla basında, tiyatrodaki, edebiyatta ve siyasette ağırlığını hissettiren yenilik veya yeni düşünce (usul-i cedit) hareketi Kırım, Kazan, Azerbaycan ve Türkistan'da etkisini kısa sürede gösteren dönemdir.¹³¹

Bu dönemde milliyetçilik hareketleri hız kazanır. İsmail Gaspıralı'nın kurmuş olduğu "usul-i cedit" adı verilen okullar Türkistan'da yayılmaya başlar. Dil konusuna el atan aydınlar, yazı dilinin nasıl olması gerektiği hususunda farklı düşünceler ileri sürerler. Düşünce çatışmaları ve tartışmalardan sonra Türkistan'ın dili Özbekçe olarak adlandırılır.¹³²

Basın yayını alanında ilerlemeler kaydedilir. Özbek dilinde basılmaya başlanan onlarca gazete ve dergi; halkı dil, kültür yönünden de birlik beraberliğe çağrı yaparlar.

1917 Bolşevik devriminden sonra henüz tam olarak kurulamamış Sovyet sisteminin ilk yıllarında da özgür düşünce varlığını sürdürür. Usul-i cedit okullarını destekleyen gazete ve dergilerde reformcu görüşlerini dile getirenler 1917'den sonra kendilerine yeni bir yol çizmek zorunda kalırlar. Yenilik yanlısı bu hareketin temsilcilerinden bazıları siyasal gelişmelerle bağlantılı olarak Bolşeviklerle işbirliğine giderek sosyalizmin gerçekleşmesi yönünde mücadeleye devam ederken bazıları Pantürkçü veya Panislamcı cephede yer alarak Sovyetlere karşı siyasal mücadeleyi Basmacı hareketine katılarak sürdürür.¹³³

¹²⁹ Yuldashev, s. 60-64.

¹³⁰ Merhan, 2007, s. 162.

¹³¹ Merhan, 2007, s. 163.

¹³² Merhan, 2007, s. 164.

¹³³ Merhan, 2007, s. 165.

Ruslar, Türkistan'ı Sovyet emparyalizminin uzun vadeli siyaseti gereği beşe böler. Sonrasında bu ülkelerde özleştirilme çalışmaları başlar. “Yer-su ıslahatı”, “Hatun-kızlar azatlığı”, “kolektifleştirilme” gibi başlıklar altında Türkistanlıların hayatını rayından çıkaracak düzenlemelere geçilir. Sahte Stalinci nazariyeler ortaya atılıp sistem düşmanları aranmaya başlanır. Mahalli aydınlar aranmaya, cedidçilik milliyetçilik olarak suçlanıp karalanmaya başlar.¹³⁴

Ceditçi aydınlar halk düşmanı ilan edilerek tutuklanır veya öldürülür. Öldürülenler arasında Münevver Karî, Abdülhamid Çolpan, Abdürraûf Fıtrat gibi Cedidciliğin en değerli temsilcileri de vardır. Rusya Türkleri'nin tarihine “büyük ziyalılar (aydınlar) kırımı” olarak geçen bu katliamda sadece Azerbaycan'da 20.000 aydın öldürülmüş veya sürülmüştür.¹³⁵ Bütün Türkistan'daki katliamlar korkunç boyutlara ulaşmıştır. Bu dönemdeki bütün isimler ayrıca inceleme ve araştırma açısından kıymetlidir. Biz sınırlı tutmak amacıyla sadece birkaç isme değineceğiz.

Bu dönemde yetişen Cedid okullarının öncülerinden Semerkandlı Mahmudhoca Behbudî hem din adamı, hem öğretmen hem de edebiyatçıdır. Onun eserlerinde insan hakları, hürriyet, vatan sevgisi, halkın saadeti gibi hususlar öne çıkar.¹³⁶

Fıtrat, millî uyanış devri Özbek edebiyatının esasçılarından. O, Mahmudhoca Behbudî gibi eğitici ve Cedid hareketine yön verici isimlerin başında gelir. Fıtrat, Mahmudhoca Behbudî gibi Türkiye'ye gelmiş ve burada bir müddet kalan isimlerdendir. Fıtrat, Cedidcilerin yardımıyla İstanbul'a gelmiş ve 1909-1913 yılları arasında İstanbul'da kalmıştır. Fıtrat buraya nasıl geldiğini, eğitim hayatını, dünya görüşündeki değişimleri ve nasıl Pantürkist olduğunu bizzat kendisi anlatır.¹³⁷

Abdülhamid Süleyman Çolpan, 1920 ile 1937 arasındaki edebi çalışmalarında şiirin propagandaya araç olmasına karşı çıkarak “lirik” şiiri savunmuş ve aynı zamanda Özbek milli edebiyatının en önde gelen temsilcisi olmuştur.¹³⁸

Abdullah Kadiri ve Sadriddin Ayni, Özbek edebiyatında hikaye ve romanın gelişmesinde katkıları büyük olan isimlerdendir. Türkistan'ın geçmiş tarihi ile ilgili tarihî roman ve hikayeler yazarlar.¹³⁹

¹³⁴ Açık, s.22.

¹³⁵ Taha Akyol, “Ceditcilik” TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cedidcilik> (22.12.2018). Cilt: 7, 1993, s. 213.

¹³⁶ Üşenmez, s. 126.

¹³⁷ Abdurauf Fıtrat, **Çin-Seviş Şiirler, Dramalar, Makaleler**, Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1996, s. 242'den akt: Üşenmez, S. 126-127.

¹³⁸ Kocaoğlu, s. 187.

Bir diğerk Cedid yazarlarından biri, Özbek Sovyet şiirinin ve tiyatrosunun kurucusu Hamza Hekimzade Niyazî'dir. Tiyatro alanındaki çalışmaları ve Özbek tiyatrosunun oluşumuna katkıları ile bilinmektedir. Bu sebeple Taşkent'teki en büyük tiyatro binasına onun adı verilmiştir.¹⁴⁰

Piyelerinde Özbek Türkleri'nin geleneklerini eleştiren ve Sovyet devrimini öven propaganda ağırlıklı konuları işler.¹⁴¹

Sovyetler Dönemi (1930-1991)

1917'den 1991 yılına kadar Sovyet Sistemine uygun şekilde ortaya konmuş eserlerden meydana gelmiş edebiyattır. Çarlık Rusya'nın sömürgeciliğinden ve yerel yönetimlerin keyfi uygulamalarından yorulan halkın bir kesimi kendilerine eşitlik, refah, özgürlük vadeden 1917 Bolşevik devrimini desteklerler.¹⁴²

1932'den sonra Sovyet Yazarlar Birliği'nin kurulmasıyla Sovyet yazar ve şairlerinin dikkat edeceği kurallar belirlenir. Komünist Partisi Merkez Komitesinin belirlediği tarımın kolektifleştirilmesi, kadın eşitliği, sosyal düzenin kurulması için partiye bağlılık ve proletaryanın yanında yer alış gibi temalar işlenir.¹⁴³

Bu dönem bütünüyle devlet kontrolüne geçer. 1960-1972 arasında devlet baskısı biraz azalır ancak 1974'ten sonra tekrar baskı ve sansür güçlenir. Sovyet devlet başkanı Mihail Gorbaçov'un "Açıklık" ve "Yeniden Yapılanma" reformlarıyla 1986'dan sonra baskı ve sansür yeniden hafiflemeye başlar. Bu dönem 25 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar sürer.¹⁴⁴

Bu dönemde Özbek edebiyatında başta deneme ve hikâye türlerinde olmak üzere düzyazı eserlerinde bir artış görülmekle beraber uzun hikâye ve roman türlerinde de eserler yazılmaya devam eder. Abdullah Kadiri, Gafur Gulam, Hüseyin Şems, Abdullah Kahhar, Gayretî, Ayni ve Aybek gibi yazarlar düzyazı eserlerinin önemli temsilcilerinden bazılarıdır.¹⁴⁵

Stalin devrinde etkin yazar ve şairlere yenileri katılır. Sovyetlerin faşizmi mağlup etmesi konusu yanında uluslararası barış, halkların birliği ve dostluğu, hümanizm, yurtseverlik konularını işlerler. Savaş sonrası yıllarda roman ve uzun

¹³⁹ Kocaoğlu, s. 191.

¹⁴⁰ Üşenmez, s. 130.

¹⁴¹ Kocaoğlu, s. 194.

¹⁴² Merhan, 2007, s.166.

¹⁴³ Merhan, 2007, s.167.

¹⁴⁴ Kocaoğlu, s. 182.

¹⁴⁵ Merhan, 2007, s.167.

hikâye türlerinde verilmiş eserlerde daha çok insanın iç dünyasına yönelik başlar. Abdulla Kahhor'ın İskete Kuşu (1958), Tabuttaki Ses (1962), Dehşet (1956) Mirtemir'in Resim (1956-57); Said Ahmed Hasanhocayev'in (doğ. 1920) üç ciltlik eseri Ufuk (1964-74), Sessizlik (1988); Gulam Alimov Şuhrat'ın (1918 1993) Üniformalı Yıllar (1958), Altın Paslanmaz (1965) ve Cennet Arayanlar (1968); Pirimkul Kadirov'un Üç Kök (1958), Kara Gözler (1966); Askad Muhtar'ın (1920-1996) Doğuş (1961), Çınar (1969); Adil Yakubov'un (doğ. 1926) Mukaddes (1960), Diyanet (1978) eserlerinde günlük yaşamdaki meseleler, insanın duyguları ve yaşam mücadelesi işlenir. Yine tarihî konularda yazılan Maksud Şeyhzade'nin Mirza Uluğbey, (1964) piyesi, Adil Yakubov'un Uluğbey'in Hazinesi (1974) ve Köhne Dünya (1982), Pirimkul Kadirov'un (doğ. 1928) Yıldızlı Geoceler (1978) romanları büyük ün kazanırlar.¹⁴⁶

Bu dönemde düzyazıyla birlikte Özbek şiiri de hem estetik, hem de muhteva olarak yeni bir merhaleye ulaşır. Dünya edebiyatının klâsik ve modern şiir sanatının pek çok örnek eseri tercüme yoluyla Özbek diline kazandırılır.¹⁴⁷

Özbek şiirinin önemli temsilcilerinden Gafur Gulom, Aybek, Hamid Alimcan, Uygun sosyalizmin yapılanmasına katkıda bulunmak amacıyla toplumsal ve siyasal konuları işlerler. Kamil Yaşın, Ziya Said, Sabir Abdullah, Nazir Safarov, Zinnat Fatxullin, Umarcan İsmailov, Tuygun gibi yazarlar da Özbek tiyatro eserlerinin önemli temsilcilerindedir.¹⁴⁸

Yeni Dönem (1992'den sonrası)

Bu dönem için Timur Kocaoğlu, gelecekte hangi ad veya terimle anılacağını daha belli olmadığını söyler.

“Bundan önceki dönemlerde genel olarak “Sömürge rejimi altındaki edebiyat”, 1992'den sonraki dönem de “Bağımsızlık Dönemi Edebiyatı” diye nitelenebilir. Gerçekten, edebiyat üzerinde Moskova'nın ve Sovyet Komünizm” baskısı artık yoktur, ancak şu sıralardaki edebiyat milli yönden olmasa da “siyasi yönden hissedilir derecede baskı altındadır ve eski Sovyet “sansür” geleneği sürmektedir.”¹⁴⁹

¹⁴⁶ Merhan, 2007, s. 168.

¹⁴⁷ Canpolat, s. 7.

¹⁴⁸ Merhan, s. 167.

¹⁴⁹ Kocaoğlu, s. 182.

Bağımsızlık devri şiirlerinde halkın millî özgürlük bilinci, geleceğe yönelik düşünceleri, uzak ve yakın geçmişten çıkarılması gereken sonuçlar samimiyetle yansıtılmıştır.¹⁵⁰

Bağımsızlık dönemi edebiyatında tiyatro da önemli yer tutar. Bu devirde yazılan sahne eserlerinin çoğunluğu toplum hayatını yeniden düzenlemeye ve bağımsızlık ile ilgili çeşitli olayları anlatmaya yönelir.¹⁵¹

Bu dönemde artık tek tip konu veya partinin hizmeti yerine dünya edebiyatında kendini gösteren çok değişik konularda, özellikle insan ruhunun ve duygularının ele alındığı şiir, roman, hikâye, piyes gibi çok yönlü türlerde eserler verilmektedir. Ötkir Haşimov (doğ. 1941), Elmas Umarbekov (1934-1994), Şükür Halmirzayev (doğ. 1940), Uçqun Nazarov (1934), Erkin Vahidov (doğ. 1936), Abdullah Aripov (doğ. 1941), Husniddin Şaripov (doğ. 1933), İzzet Sultan (doğ. 1910), Rauf Parfi (doğ. 1943), Aman Metcan (doğ. 1943), Şavkat Rahman (1950-1996), Halima Xudoyberdiyeva (doğ. 1948), Azim Suyun (doğ. 1948), Murad Muhammad Dust (doğ. 1949), Osman Azim (doğ. 1950), İkrâm Atamurad (doğ. 1951), Abduvali Qutbiddin (doğ. 1960), Aman Muhtar (doğ. 1941), Hurşid Dostmuhammed (doğ. 1951), Tahir Malik (doğ. 1948), Togay Murad (doğ. 1948), Nurali Kabul (doğ. 1950), Erkin A'zam (doğ. 1950), Dilber Saidova (doğ. 1951), Hurşid Davran (doğ. 1952), Tahir Kahhar (doğ. 1953), Osman Kaçkar (doğ. 1953), Umida Abduazimova (doğ. 1953), Muhammed Yusuf (1954-2001), Tura Mirzayev (doğ. 1956) ve A'zam Uktam (doğ. 1960) günümüz Özbek edebiyatının önemli temsilcilerden bazılarıdır.¹⁵²

¹⁵⁰ Yuldashev, s. 109.

¹⁵¹ Yuldashev, s. 112.

¹⁵² Merhan, s. 169.

II. BÖLÜM

Bu bölümde; sırasıyla Abdullah Kadiri, Aybek ve Adil Yakubov'un hayat hikâyeleri sonra Ötgen Künler, Nevai, Köhne Dünya romanlarının özetleri ile olay örgüsü, kişiler, mekan, zaman, bakış açısı, üslup incelemeleri ele alınmış ve tarih-gerçeklik ilişkisine yer verilmiştir.

2.1. Abdullah Kadiri¹⁵³

Abdullah Kadiri çağdaş Özbek romanının kurucu ismidir. Özbek edebiyatında ilk modern romanı yazan kişi kabul edilmektedir. Doğum tarihî kesin olarak bilinmemekle birlikte kabul görülen tarih 10 Nisan 1894'tür. Taşkent'te bağcılık yapan bir ailenin son çocuğu olarak dünyaya gelir. Ailedeki yoksulluktan kaynaklı olarak 9-10 yaşlarındayken okula başlar. Geçim sıkıntısından dolayı 12 yaşındayken zengin bir adamın yanında işe girer. Ticaretle uğraşan bu kişi ticari ilişkileri için Rusça okuyup yazan birine ihtiyaç duyunca Kadiri'yi mahalli Rus okuluna gönderir. Kadiri okulda öğrendiği Rusça sayesinde Rus ve dünya klasiklerini okuma şansını elde eder. 1912-1915 yılları arasında bir tüccarın dükkânında çalışırken Tatarların çıkardığı gazeteleri okuma, dükkana gelen yazar ve şairlerle tanışma fırsatı yakalar. Bu durum ondaki edebiyat hevesini, şiir ve hikâye yazma merakını körükler.

1915 yılında gittiği medresede Arap ve Fars dillerini, İslami bilimleri öğrenen Kadiri, 1917 Ekim devriminden sonra *dohiliya komissari* (İçişleri komiseri) yardımcısı olarak atanır. İşçi organizasyonlarında ve basımevlerinde etkin rol üstlenir. Kasaba soyuzi (Sendikalar Birliği) örgütlenmesine başkâtip sıfatıyla rehberlik eder ve sendikacılık hareketi hakkında gazetelere haber ve makaleler yazar. Aynı zamanda bu dönemden itibaren Özbek edebiyatında tarihî olayları konu alan yazılar yazmaya başlar. 1922 yılında *İnkılap* adlı dergide *O'tgan Kunlar* (Geçmiş Günler) adlı romanını tefrika halinde yayınlamaya başlar. 1924 yılında Moskova'da bir yıl kalır, gazetecilik deneyimlerini geliştirir ve Taşkent'e döner. Bir yandan da Özbek gazeteleri için makale yazmaya devam eder. Basımevindeki faaliyetlerine devam ettiği sırada *Muštum* (Yumruk) adlı satirik mizah dergisini çıkarır. Dergi

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aziz Merhan, "Abdullah Kadiri ve Özbek Romanının Doğuşu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 129–137, Aziz Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2008.

sebebiyle Moskova'ya geri dönemez. 1926 yılında çeşitli gazete ve dergilerde *Kalvak Maxzumning xotira daftaridan* (Anlayışsız Mahzum'un hatıra defterinden) ve *Toşpulod tacang nima deydi?* (Sinirli Toşpulod ne diyor?) yergi hikâyeleri yanında birçok makalesi çıkar. Yazılarında din adamlarını, zenginleri ve yeni sistemin uygulayıcısı konumundakileri yermekten geri durmaz. Aynı yıl Muştum dergisinin 3. sayısında *Ovsar* (Serseri) imzasıyla basılan *Yiğindi gaplar* (Yığıntı sözler) başlıklı yergi makalesinde Özbekistan Komünist Partisi Sekreteri *Akmal Ikromov* (1898-1938) ile Yürütme Komitesi Başkanı *Yuldoş Oxunboboyev'i* (1885-1943) “tenkit ve tahkir” ettiği gerekçesiyle tutuklanır, iki yıl hapis cezasına çarptırılmasına rağmen aynı yıl içinde üç dört ay sonra başkan *Oxunboboyev'in* de girişimi ile serbest bırakılır. Serbest kaldıktan sonra yazılarını devam ettirmek yerine ikinci romanı *Mehrobdan Çayon'ı* (Mihraptaki Akrep) yazmaya koyulur.

Komünist Partisi Merkez Komitesinin 23 Nisan 1932 tarihli Sovyetler Birliğindeki bütün edebiyat teşkilatları kapatılarak yerine Sovyet Yazarlar Birliğinin kurulması gerektiği kararı doğrultusunda yeni Özbekistan Yazarlar Birliğinin kurulması hazırlıklarını sürdüren komitede görev alır. Birliğin 1934 yılında kurulmasıyla üye olduktan hemen sonra yönetim kurulu tarafından yazarlar delegasyonunda Moskova'ya ve Kazan'a, Sovyet Yazarlarının Birinci Genel Kongresine gönderilir. Yönetim kurulu tarafından köy hayatıyla ilgili *Obid ketmon* (Çapa Obid) adlı uzun hikayesini yazması için gerekli destek verilir. Aynı zaman içerisinde çeviriler de yapar. 1936- 1939 yılları arasında Sovyetler Birliğinin genelinde başlatılan “büyük temizlik” operasyonunda Kadiri de rejime karşı gelmekten suçlu bulunur. Uzun yıllar boyu Sovyet yönetimine ve Komünist Partisine karşı savaşmak ve propaganda yapmak, Milli Birlik¹⁵⁴ teşkilatına üye olmak suçlamalarıyla karşı karşıya kalır. Bu suçlamaların birçoğunu kabul etmesine rağmen teşkilata üye olmadığını söyler. Devrim karşıtı olmak suçuyla 31 Aralık 1937'de hapse atılan Kadiri dokuz aylık sorgu ve işkenceden sonra 4 Ekim 1938'de Taşkent'te gizlice öldürülür. Suçlu olduğunu gösteren belgelerin Kadiri'nin kurşunlanarak öldürülmesinden bir gün sonra yani 5 Ekim tarihinde düzenlendiği anlaşılır. Komünist Partisinin 20. Kongresinden sonra 9 Ekim 1956 yılında Abdullah Kadiri aklanarak şerefi geri verilir. Eserleri de sansürlenerek basılmaya başlar.

¹⁵⁴ İttihad ve Terakki Cemiyetinin bir uzantısı olan Milliy İttihod (Milli Birlik) 1920'li yıllarda, önce bu isimle daha sonra Milliy İstiqlol (Milli İstiklal) adıyla Sovyetleştirmeye karşı 1930 yılına dek faaliyet yürüten, milliyetçi anlayışı benimsemiş gizli bir teşkilattır.

Kadiri'nin oğlu Habibulla babasının kitaplarını bulundurmak, karşıdevrimci bir teşkilatın lideri olmak ve Sovyet yönetimini devirme girişiminde bulunmak bahaneleriyle 1945-1955 yıllarını kuzey Ural toplama kampında geçirmek zorunda kalır. Toplama kampında babasının romanlarını okudukları veya evlerinde bulundurdukları için mahkum olanlarla karşılaşır.¹⁵⁵

Klasik Rus edebiyatının önemli yazarlarının eserlerinden yararlanan Kadiri, romanlarındaki karakterleri yaratmada ve onların psikolojilerini aktarmada Tolstoy (1828-1910) ve Dostoyevski (1821-1881) gibi Rus yazarlarından etkilendiği bununla yetinmeyerek bazı makalelerindeki bilgilerden Dante (1265-1321), Cervantes (1547-1616) ve Gogol (1809-1852) gibi dünyanın önde gelen yazarlarını okuduğu anlaşılmaktadır. Yine onun, Türk edebiyatının Yakup Kadri (Karaosmanoğlu 1889-1974), Falih Rıfkı (Atay 1894-1971), Ruşen Eşref (Ünaydın 1892-1959) ve Yahya Kemal (Beyatlı 1884-1958) gibi önemli yazarlarına ayrı değer verdiği ve Mısırlı yazar Corci Zeydan'dan (1861-1914) etkilendiği bilinmektedir. Culgunbay, Dümbül, Şigoy, Taşpolat, Avsar gibi takma adlar kullanmıştır.

Şiirleri: To`y/Toy (1914) adlı şiirinde halkı düşün için yapılan gereksiz harcamalardan kaçınmaya davet eder. 1915 yılında yazdığı *Ahvolimiz/Ahvalimiz* şiirinde esrarkeşlik, oğlancılık gibi kötü alışkanlıkları eleştirir; çocuklara bilim, fen, edep ve güzel konuşmanın öğretilmediğinden yakınır. Aynı yıl *Fikr Aylagil/Düşün* şiirinde cehalet ve gereksiz harcamaları eleştirip arzu ve özlemlerini dile getirir. Yine aynı sene içinde *Millatimga/Millette* şiirinde cehaletin dört mevsimi kışa çevirdiğini, bundan kurtulmanın yolunun bilim ve okumak olduğunu anlatır.

Cedit Anlayışındaki Eserleri: Türkistan'daki toplumsal, siyasal ve edebi hareketlilikten, özellikle ceditçi (yenilikçi) yazarların eserlerinden etkilenen Abdullah Kadiri ilk eserleri olan *Baxtsiz Kuyov/Bahtsız Damat* (1915) piyesi, *Cuvonboz/Oğlancı* (1916) *Uloqda/Oğlak* (1923) oyununda ve *Cinlar Bazmi/Cinler Şöleni* (1916) hikayelerini yazar.

Bolşevik Devrimini Alkışlayan Eserleri: Kadiri, Ekim devriminden sonra *Tinç İş/Huzurlu İş* (1921) hikayesini yazar. Şarif Oxund adlı çıkarıcı bir mollanın devrim öncesi ve sonrası tutumu işlenir.

¹⁵⁵ Habibulla Qodiriy, **Otamdan Xotira**, Toşkent, 2005, s. 370-388'den akt: Merhan, s. 132.

Otam Ham Bolşevik/Babam da Bolşevik (1922/7-8) hikayesinde hanlıklar zamanını, Çarlık devrinde yaşamış ve Bolşevik hakimiyeti dönemini yaşamakta olan babasındaki değişimleri, gelişimler anlama çabasını yergisel bir şekilde yansıtır.

Tarihî Romanlar: İnkılap adlı dergide 1922 yılından itibaren tefrika halinde yayımladığı *O'tgan Kunlar* (Geçmiş Günler) adlı romanını 1926 yılında yeniden gözden geçirilmiş üç bölüm halinde kitap olarak bastırır. Ötken Künler romanı Özbek halkının içinde bulunduğu sosyal, siyasal, manevi ve kültürel değerlerini yansıtan ilk Özbek romanı olarak kabul edilir. Ötgen Künler, Atabey ve Gümüş'ün birbirlerine duydukları aşkı anlatırken öte yandan Özbek halkı içinde kadına verilen değer, devlet yönetimi, milletin bağımsızlığı gibi fikirleri dile getiren bir eserdir. Ahsen Batur tarafından Türkçeye çevrilmiştir, 2005'te Selenge yayınlarından 2009 yılından itibaren de İleri yayınlarından basılmaya başlanmıştır.

Azat Şerafeddinov'a göre Ötken Künler, Kutluk Kan, Kece ve Kündüz gibi eserler manevi değerler ve milli bilinç sahibi olma bakımından gençlere yol gösterici niteliktedir. 2. Dünya Savaşı yıllarında okuduğu Ötgen Künler romanını o dönemde yasak olduğu için kitabı bulmakta çektiği sıkıntıları da anlatır.¹⁵⁶

1926 yılında ikinci romanı olan ve önemli eserlerinden biri olan *Mehrobdan Cayon*(Mihraptaki Akrep)'ı tamamlar. 1929 yılında Semerkant'ta basılır. Romanda Enver ve Rana adlı sevgililerin maceraları anlatılır.

Yergisel Hikayeleri: Kalvak Maxzumning Xotira Daftaridan/Anlayışsız Mahzum'un hatıra defterinden eseri ilk kez değişik takma adlarla 1923-1925 yılları arasında Kızıl Özbekistan gazetesinde tefrika halinde basılır. Eserde bir mahalle imamının gülünç yaşamı anlatılır.

Toshpo'lat Tajang Nima Deydir?/Sinirli Toşpulod ne diyor?) adlı yergisel hikayesi ise ilk kez iki farklı takma ad ile 1924-1927 yılları arasında basılır. Her şeyden nefret eden, işsiz güçsüz, aylak dolanan bir otlakçının ve külhanbeyinin yaşamının anlatıldığı hikayedir.

Toplumcu Gerçekçi Anlayıştaki Eserleri: Obid Ketmon/Abid Ketman (1934) uzun hikayesi ise tematik olarak Sovyetler Birliğinin kurulmasını izleyen ilk yıllarda (1929-1933) hayata geçirdiği beş yıllık plan doğrultusunda bir Özbek köyündeki tarımın kolektifleştirilmesi işlenmiştir.

¹⁵⁶ O. Sharafiddinov, *Cho'lpon (Shoir Xoqidagi Rivoyatlar va Xaqiqatlar)*, Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, 1991, s. 85'den akt: Emek Üşenmez, "Modern Özbek Edebiyatı", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 19, Güz 2011, s.130.

Şubha/Şüphe (1935) hikayesinde bir köydeki toplumsal değişimler ve kolhoz yaşamı ele alınarak kolhoz üyesi olmuş, yeni sistemi benimsemiş görünen ama aslında bu sistemin düşmanı olanlar ifşa edilir.

Namangan vilayetindeki Ğirvon köyünde yaşamış, tanınmış pamukçu Mallaboy Boqiboyev'e ithaf edilen *Ğirvonlik Mallaboy Aka* (1936) denemesi, ilk kez sosyalist pamukçuluk ustaları hakkında yazılır.

Kadiri'nin, dil ve tercüme çalışmaları da mevcuttur. Tatar âlimi Abdulla Şinasi'nin *Fizika* (1928), Gogol'un *Üylen* (1935), Çehov'un *Alçazar* (1936) adlı eserlerini Özbekçeye tercüme eder. *To`la ruscha-o`zbekcha lug`at* (1934) adlı Rusça-Özbekçe sözlük çalışmasında üye olarak yer almıştır.¹⁵⁷

Kadiri, önce cedit hareketinin yenilikçi düşüncelerinden, daha sonra Bolşevik devriminin getirdiği olumlu havadan yararlanır. O, hem hikâyelerinde ve yazılarında geçmişin geri kalmış, yeni sisteme uymayan taraflarını karalayarak yeniliğin savunucularındandır hem de yazdığı tarihî ve gerçekçi romanıyla Özbek edebiyatında roman türünün doğuşunu gerçekleştiren yazardır. Onun ideolojiden uzak her iki tarihî romanı yeni kuşaklara esin kaynağı olur. Özellikle 14 yıllık bağımsızlık devrinde önemi daha çok anlaşılır, Özbeklerin “öz”lüklerini yeniden bulmalarını sağlar.

2.1.1. Ötgen Künler Romanı¹⁵⁸

Ötgen Künler romanı 3 bölüm halinde yazılmış olup, 44 kısımdan oluşur. Özbek halkının içinde bulunduğu sosyal, siyasal, manevi ve kültürel değerlerini yansıtan ilk Özbek romanı olarak kabul edilir. Ahsen Batur tarafından Türkçeye çevrilmiştir, 2005'te Selenge yayınlarından 2009 yılından itibaren de İleri yayınlarından basılmaya başlanmıştır.

Özeti: Taşkentli Hacı Yusufbey'in oğlu Atabey ticari işleri sebebiyle Mergilan'a gelir. Atabey Mergilan'da dolaşıp akşam ezanı için abdest almak için ark boyuna gittiğinde Mergilanlı İpekçi Ziya'nın kızı Gümüş'le karşılaşır ve o anda birbirlerine âşık olurlar. Atabey, Gümüş'ü gördüğü günden itibaren geceleri sayıklamaya başlar. Atabey'in yardımcısı konumunda olan Hasan Ali, Gümüş'ü Atabey'e ister. Gümüş'e evlendirileceği haberi verilince rengi solar, beti benzi atar

¹⁵⁷ Üşenmez, s. 131.

¹⁵⁸ Abdullah Kadiri, **Ötgen Künler**, İleri Yayınları, İstanbul, 2014.

ancak anne babasına hiçbir şey diyemez. Aklında o ark boyunda karşılaştığı genç vardır. Evlilik günü gelince de Gümüş ağlar, sizler ancak yine ses çıkarmaz. Evlendikleri günün gecesinde ilk defa Atabey'i görür ve onun aşık olduğu genç olduğunu anlayınca rahatlar ve mutlu olur.

Taşkent'in yöneticisi Azizbey, Kara Çapanları¹⁵⁹ korumak için Kıpçakların ileri gelenlerinden iki kişiyi haksız yere öldürmüştür. Kokan¹⁶⁰ Hanı olan Hodayar Han'ın veziri Müsülmankul bu haberi alınca Kuşbeyi Narmuhammed'i 5 bin kişilik bir orduyla Taşkent üzerine gönderir. Kuşbeyi Narmuhammed, 70 gün devam eden kuşatma sırasında ordusunun yarısını surların dibinde şehit bırakarak hezimete uğramış bir şekilde geri dönmeye mecbur kalır. Taşkent halkı zaferi elde etmiş ancak ekonomik yönden çökmüştür. Ticaret durmuş, ekinler yağmalanmıştır. Taşkent'te elde ettiği zafer sarhoşluğuyla Azizbey halka vergi yüklemek ister. Hacı Yusufbey Azizbey'in müşaviridir. Azizbey, ondan halka otuz iki tenge vergi yükleyeceğini duyurulmasını ister. Hacı Yusufbey, Azizbey'in yaptığı bu zulüm karşısında halkı galeyane getirir ve Azizbey'e karşı isyan başlatır. Hacı Yusufbey'in liderliği altında halk Azizbey'in sarayını kuşatır. Azizbey, halka yalvarmaya başlar ve saraya sığınır. Hacı Yusufbey'in göndermiş olduğu atlı, Narmuhammed'e yetişerek orduyu tekrar Taşkent'e getirir. Ordunun gelmesiyle birlikte saray basılarak Azizbey yakalanır.

İki tane karısı olan Hamid, Gümüş'ü kendine üçüncü eş olarak almak istediği için onun evlendiğini duyunca kalleşçe tuzaklar düşünür. Hamid, Korbaşı'na giderek Kara Çapanlıların rahat durmadığını ve Kıpçak Ağalarına karşı ayaklandığını söyler, Atabey ve Mirza Kerim'i şikayet ederek iftira atar. Korbaşına on altınla rüşvet verince Korbaşı, Atabey ve Mirza Kerim'i getirtir ve sorguya çeker. Atabey durumu hem anlamaya hem anlatmaya çalışır. Babasının Azizbey'e bağladığı ümitlerinin söndüğünden, Azizbey'in bugün şahsi emelleri ve hayali amaçları uğruna Han'dan yüz çevirdiğini ve binlerce günahsız kişinin kanının dökülmesine sebep olduğunu söyler. Atabey, Mergilan'a gelip halkı Han cenaplarına karşı isyana teşvik etmek suçuyla, Mirza Kerim de ona yardım etmesi suçuyla idam cezasına çarptırılır. Gümüş, Hacı Yusufbey'in Atabey'e hapse düşmeden önce yazdığı mektubu ceketinin cebinden bulur. Mektupta Azizbey'in yaptığı zulümden ve kendisinin buna karşı çıktığından ve onun da dikkatli olması gerektiğinden bahseder. Mektubu

¹⁵⁹ “Kıpçaklar Özbeklere Kara Çapan derlerdi”, Kadiri, Ötgen Künler, s. 45.

¹⁶⁰ Tarihî kaynaklarda Hokand Hanlığı veya Kokan Hanlığı şeklinde farklı kullanımlar mevcuttur. Romanda ise Kokan olarak geçtiği için romandan bahsedilen yerlerde Kokan olarak kullanılmıştır.

mahkemeye ulaştırmasıyla Mirza Kerim ve Atabey kaçmamaları için kefil karşılığında serbest kalırlar.

Hokand Hanı Hudayar Han'dır ancak idare ve yönetim veziriazamı Kıpçak olan Müsülmankul'un elindedir. İsimsiz olarak gelen mektupların birinde Mergilan Beyi Otabbay'ın ve Atabey'in hain oldukları yazar. Müsülmankul mektuba sinirlenir ve başkâtibi çağırır ve Mergilan Beyi Otabbay'a bir mektup yazıp Atabey'i huzurlarına ister. Atabey; Müsülmankul'un adını duymuş, vahşiliğİ hakkında söylentiler işitmiştir ama bugüne kadar şahsen onu görmemiş olduğundan Han'ın yanında oturan vezire itibar etmez. Müsülmankul buna çok sinirlenir ve Atabey'in pervasızlığına karşılık onu öldürmek ister. Cellatları çağırıldığı sırada yine Atabey'in imdadına bir mektup yetişir. Mektubu yazan kişi Kuşbeyi Narmuhammed'dir. Mektupta Hacı Yusufbey'in yardımıyla Azizbey'in yakalandığı yazar. Azizbey'in alaşağı edilmesinde büyük rol oynayan Hacı Yusufbey ise artık Kıpçaklar nezdinde öncekinden daha değerli bir insandır. Yusufbey, Azizbey'in yerine gelen Narmuhammed'e de müşavirlik yapar ve daha yüksek bir mevkiye getirilir. Narmuhammed onun her tavsiyesini aynen uygular.

Özbek Hanım Atabey'in annesidir ve Taşkent'te hatırı sayılır bir kadındır. O, oğlu Atabey'e bir türlü kız beğenemez. Mergilan'dan birisiyle evlendiğini duyduğunda kabullenemez, saçını başını yolar, ağlayıp sızlar. Atabey'in her Taşkent'e gelip gidişinde ona küser, selamını dahi almaz. Bu şekilde tam bir yıl geçer. Özbek Hanım, oğlunu Taşkent'ten biriyle evlendirirse onun Mergilan'dakini unutacağını düşünür. Uzun bir arayıştan sonra Zeynep'i kendine münasip bir gelin olarak görür ve Atabey'e iletirler. Atabey anne babasına karşı çıkamaz ama evleneceği kıza karşı da hiçbir şey hissetmeyeceğini belirtir. Mergilan'a gidip Gümüş'ü gördüğünde ise bu meseleyi onlara hiç açmamayı bir daha da Taşkent'e dönmemeyi düşünür. Mirza Kerim'e bir mektup gelir. Mektup Hacı Yusufbey'dendir. Yusufbey mektupta, tıpkı Gümüş gibi Atabey'in de onların tek evlatları olduğunu, dünyada her insanın arzu ve istekleri olduğunu, Atabey'i Taşkent'e bağlamaya karar verdiklerini anlatır. Yusufbey'in ricası şudur: Bu durumdan Gümüş'e bahsetmeden Mirza Kerim'in, Taşkent'e gelip Atabey'in düğününü kendi elleriyle yapmalarıdır. Mirza Kerim "bu işten Gümüş'ün haberi olmasın" derken Atabey, ondan saklı bu işe razı olamayacağını söyler. Gümüş'e bu haber verilince ilk başta üzölen Gümüş, Atabey'i sevdiği ve güvendiği için evliliğİ kabullenmek durumunda kalır. Mirza Kerim, Taşkent'e giderek bu düğünü kendi

elleriyle yapar ve Atabey, Zeynep'le evlenir. Evlilik hazırlıkları derken Atabey hemen Mergilan'a dönemez. Atabey'in gelişi geciktiği için Gümüş mektup yazar. Gümüş mektubunda sitem etmekte, Atabey'de vicdan, merhamet, vefa eser kalmadığını söylemektedir. Aradan bir hafta sonra Gümüş'e bir kadın mektup getirir. Atabey; mektupta iki evliliğin ağır geldiğini, hanımlardan birini terk etmenin doğru olacağını, o yüzden Taşkent'te yaşamının uygun olduğunu ve Gümüş'ü boşamaya karar verdiğini yazar. İddet süresi bitince de başka biriyle evlenebileceğini söyleyerek mektubu bitirir. Gümüş, mektubu okuduktan sonra yere yığılır. Aslında mektupları yazan ve planlar kuran kişi Hamid'dir. Ayrıca Hamid, maddi durumları iyi olmayan Sadık ve anasına Atabey'i öldürmesi karşılığında servetinin yarısını teklif eder. Sadık, Mirza Kerim'in evinin önünde pusuya yatar ve birkaç gün bekler.

Atabey, Mergilan'a gelir ve evine girmeden Mirza Kerim tarafından kovulur. Olduğu yerde şaşırıp kalan Atabey geri döner ve tekrar atına biner ancak nereye gideceğini, ne yapacağını bilemez. Atını olduğu gibi salar ve at nereye giderse oraya doğru ilerler. Atabey, çıkmaz bir sokakta olduğunu fark eder. Sokaktaki evlerin birinden birisi çıkıp kim olduğunu sorar. Atabey kimsesiz bir yolcu olduğunu, Mergilan'a akşam vakti geldiğini, gideceği yeri bulamadığını söyler. Karşısındaki kişi evine davet eder. Bu kişi Alim Usta'dır. Atabey'in karnını doyurur, sohbet ederler ama Atabey kimliğini gizler ve kendini Şakirbey olarak tanıtır. Söylediği yalandan da rahatsız olmuştur. Atabey normalde içki kullanmayan biridir ancak uğradığı haksızlık ve üzüntüyle ev sahibinin ısrarı da eklenince onunla birlikte şarap içer. Ev sahibinin de dertli olduğu anlaşılır ve Atabey'e başından geçen hüznü aşk hikayesini anlatır. Eşi Saadet'le nasıl tanıştıklarını, evlendiklerini ve onun ölümüyle de hayatın anlamsızlaştığını söyler. Atabey, Taşkent'e döner.

Gayrimeşru talak mektubunun üzerinden altı ay geçer. Bu arada Gümüş'e evli ve bekar kişilerden dünürçüler gelip gider. Bu durumdan herkesten önce haberi olan Hamid'in dünürçüsü ise gelip gitmekten usanmaz. Mirza Kerim ise Hamid'i dünürcü olarak görmekten kaçınmayacağını ancak kızının bir daha evlenmemeye kararlı olduğunu söyler. Gümüş'ün zamanla bu şoku atlatacağını, hayırlı bir talip çıkınca gönlünün olacağını düşünürler. Bu arada şehrin en ileri gelen kişilerinden Şerbetçi Selim'in Kamilbey isimli oğlu Gümüş'e dünürcü gönderir. Şerbetçi Selim Mirza Kerim tarafından da uygun bulunur. Gümüş evlenmeyi istemese de artık kabul etmek zorunda kalır.

Atabey, Mergilan'a her gidiş gelişinde Alim Usta'ya uğrar ama ona bir türlü kimliğini ve derdini açamaz. Mergilan'a yedinci kez geldiğinde uzaktan Gümüşlerin evini gözetler. O sırada kapıdan tanımadığı iki kişinin çıktığını görür. Ne konuştuklarını öğrenmek için 3-4 adım geriden takip etmeye başlar. Düğün, nikah gibi cümleleri duyunca Atabey'in başından aşağı kaynar sular dökülür. Bu duygularla doğruca Alim Usta'nın evine gitmek, bir daha hiç uğramamak üzere Mergilan'a veda etmek niyetindedir. Alim Usta'nın evine vardığında Ferfi Usta ile karşılaşır. Alim Usta kendi evine dokuma tezgahı kurmuştur ve ustasıyla kavga etmiştir. Sebebi de ustası Hamid'in kayını Seyfi'ye tecavüz ederken yakalamasıdır. Onlar konuşurken Seyfi gelir ve telaşla hamamın tuvaletinde birini öldürdüklerini söyler. Öldürülen kişi Şerbetçi Selim'in oğlu Kamilbey'dir. Atabey kalkmaya hazırlanırken Ferfi Usta bildiklerini anlatır. Kamilbey'in katilinin Hamid olduğunu düşündüğünü, Ömer'in Hamid'in yakın arkadaşı olduğunu, Ömer'le araları açılınca Hamid'in pis işlerini gelip kendisine anlattığını söyler. Bundan üç yıl önce Mergilan'a gelip Mirza Kerim'in kızıyla evlendikten sonra, Taşkentli Atabey isimli bir damadın kaynatasıyla birlikte hapsedilip, idamlarına karar kılındığında son anda darağacından kurtarıldığı olayı da anlatır. Atabey, böylece bütün tuzakları Ferfi Usta aracılığıyla öğrenir.

Atabey, Sadıkların evinin önünde evi gözetler, içeriyi dinler. Sadık, Cennet, Hamid, Mutal Pehlivan yine planlarından bahsetmektedir. Şerbetçi Selim'in evine gidip oğullarını Mirza Kerim'in eski damadının öldürdüğünü söylemeyi planlamaktadırlar. Daha sonra da Gümüş'ü kaçıracaklardır. Atabey bütün bunları duyunca doğruca gidip kaynatasına anlatmak yerine onlarla Gümüş'ün evinin önünde çarpışmayı düşünür. Planladığı gibi de Gümüş'ü kaçırmayı düşündükleri gece Atabey; Sadık, Mutal Pehlivan ve Hamid'i Mirza Kerim'in evinin önünde öldürür. Atabey, Alim Usta'ya Mergilan'a ilk gelişinden bu yana başından geçen olayları baştan sona üç yıllık hikayesini bir saat gibi kısa bir zaman diliminde anlatır. Son olarak Atabey, Alim Usta'dan rica ederek yazdığı mektupları kaynatasına iletmesini ister. Atabey Taşkent'e döner.

Mirza Kerim evinin önünde cinayet işlendiği için karakolda sorguya çekilir ve bırakılır. Alim Usta mektupları getirir. Mirza Kerim uzatılan mektubu okudukça şaşırır, Atabey kaynatasına yazdığı mektupta tüm bu olanların sorumlusunun Hamid olduğunu, talak mektuplarını, onu öldürenin de kendisi olduğunu yazar. Doğruları

öğrenince Atabey'in Mergilan'a gelmesini beklemeyip, kendileri Taşkent'e gitmeye karar verirler.

Müsülmankul'un yaptığı zulümler halkı canından bezdirir. Hüdayar Han ise hiçbir şey yapamaz. Çünkü sırtını dayadığı Kokan Beylerinin çoğu Müsülmankul ve adamları tarafından tek tek yok edilir, kalanlar da ses çıkaramaz hale gelir. Hüdayarhan ise artık kaynatasıyla mücadeleye karar verir. İlk iş olarak ona destek çıkmayan din âlimlerini himayesi altına alır. Böylece bu din âlimleri de kendilerine verilecek makam ve mevki aşkıyla harekete geçerler. Hüdayarhan ilk olarak Taşkent, Andican, Mergilan ve diğer bazı şehirlere gizlice din âlimlerine ve beylerine mektuplar gönderir. Bu mektuplarda Müsülmankul'un Kokan halkına reva gördüğü zulümler sıralanıp Han hazretlerinin dahi tamammül edemediği anlatılıp destek beklenir. Hacı Yusufbey de yazdığı mektupta Müsülmankul'un eziyetlerini ve bu zulümden kurtulmak istediklerini, Taşkent ulema ve eşrafı, komutanları, Kuşbeyleri, Korbaşılara bir araya toplanarak bu kanaati doğruladıklarını teyit eder. Müsülmankul'a açılan savaşta Müsülmankul savaş meydanını terk eder. Bu olaydan sonra Kıpçaklarla Özbekler arasındaki bütün düşmanlıklar Müsülmankul'un gönderilmesiyle son bulur. Binlerce savaşçı Hüdayarhan'a bağlılığını gösterir. Müsülmankul'un yerine Mergilan Hakimi Otabbay vezir-azam tayin edilir. Ancak Müsülmankul olayının sonraki günlerinden birinde toplantı yapılır. Toplantı, Kıpçakların düşmanlık yaptıkları üzerinedir. Hacı Yusufbey, Müsülmankul'u halletmek zorunda kaldıklarını ve kötülüklerin sona erdiğini, Kıpçak beylerle tokalaşıp eski düşmanlıkların bittiğini ve bu konuşulanlara şaşır kaldığını söyler. Hacı Yusufbey bir süre sonra konuşmanın faydasız olduğunu görür. Kuşbeyi Niyaz, Otabbay'ın vezir-i azam tayin edildiği gün haset etmeye başlamıştır ve Otabbay'ı hazmedememektedir. Meclisteki kişiler de onun tesiri altındadır. Hacı Yusufbey bu toplantıda kendilerinin asıl düşmanlarının Kıpçaklar değil Ruslar olduğunu söyler. Hacı Yusufbey toplantıdan ayrılır.

Atabey, komşuları Ali Efendi ile Bin Örük'e kımız içmeye gider. Dönüşte şehre girdiklerinde, kelleleri vücutlarından ayrılmış üç kişinin cesediyle karşılaşılır. Atabey, bunlara bir anlam veremez. Öldürülenler Kıpçaklardır. Çevredekiler öldürenlerin yirmi kadar kişi olduklarını, her tarafta Kıpçakları aradıklarını, her nereden geldiyse emir aldıklarını söyleyerek öldürdüklerini söylerler. Atabey, sabah babasıyla karşılaşınca babasını da bu katliamın sorumlularından biri olarak görür.

Hacı Yusufbey, toplantıda sözünü dinlemediğini anlatır. Ertesi gün Hüdayarhan'dan mektup geldiğini ve katliamın onun emriyle gerçekleştiğini söyler.

Hacı Yusufbey, Özbek Hanım'a Mergilan'daki dünürlerinin geleceğini söyler. Özbek Hanım, içindeki kini bir kenara bırakarak durumu kabullenir. Bir süre sonra Gümüş ve ailesi Taşkent'e gelir. Hacı Yusufbey ve Özbek Hanım tarafından çok iyi bir şekilde ağırlanırlar. 3-4 gün içinde Gümüş kendisini kaynanası ve kaynatasına kabul ettirir, onların gözüne girmeyi başarır. Özbek Hanım da ona karşı duyduğu kin ve düşmanlığı bırakır. Bu süre içinde Zeynep'le Gümüş arasında çatışma başlar ve artarak devam eder. Gümüş, Atabey'i Zeynep'le baş başa bırakmak istemez. Mirza Kerim ve Aftab Ayım'ın, Mergilan'a dönüş vakitleri geldiğinde Gümüş'ü Taşkent'te bırakırlar. O arada da Gümüş'ün hamile olduğu anlaşılır.

Zeynep, ablası Hoşru'nun yanına gelir. Bu dönemde Zeynep sararıp solar ve zayıflar. Hoşru, Zeynep'e evlenirken tercihi ve rızası olmadığını, kocasının onu fırlatıp bir kenara attığını, geleceğini hiç düşünmediğini, iş işten geçtikten sonra kendisine feryat ettiğini söyler. Zeynep bu acımasız sözler karşısında ağlar.

Gümüş doğum yapar. Atabey'e bir oğlu olduğu haberi gelir. Özbek Hanım, Gümüş'ün akşamdan beri bir şey yemediğini, Zeynep'e bir şeyler hazırlayıp ona getirmesini ister. Atabey içeri girdiğinde ise Gümüş sürekli kusar, Hasan Ali hemen bir doktor bulur. Doktor zehirlendiğini söyler. Gümüş bir süre sonra vefat eder. Ertesi gün defin merasimi yapılır. Taşkent'in bütün mahallelerinden önemli kişiler cenaze namazına katılır, sadece Gümüş'ün en yakınları cenazeye yetişemezler. Çocuğa "Yadigarbey" adı verilir. Sadece Gümüş'ün yakınları değil, şehirde bu olayı duyan herkes Zeynep'e verilecek olan cezayı bekler. Ancak olayın üçüncü günü Zeynep'in aklını oynatıp köşe bucak dolaştığı ve babası tarafından yakalanıp zincire vurulduğu haberi duyulur. Doktorlar ve din adamları da aklını oynatmış olduğunu tasdik edince verilecek ceza düşmüş olur. Aftab Ayım, Yadigarbey'i de kucağına alıp götürmek isteyince kimse ona karşı çıkmaz. Atabey, onlarla birlikte Mergilan'a gider. Bir yıl sonra Alim Usta'yla birlikte Taşkent'e gelir. Hacı Yusufbey ile Özbek Hanım ağızlarını açıp tek bir kelime söylemezler. Atabey, kendi evinde misafir gibidir. Ertesi gün Özbek Hanım torunu için dikilmiş elbiseleri gözyaşları içinde oğluna verir. Atabey ve Alim Usta, Mergilan'a dönerler. Atabey bir daha Taşkent'e gelmez. Hacı Yusufbey bir mektup alır. Mektupta Atabey'in bir kişiyle birlikte orduda bulunduğu, Almaata civarında Ruslarla yaptıkları çarpışmada ilk safta şehit

olduğu yazar. Hacı Yusufbey hatim indirip halka yemek verir. Özbek Hanım ise karalara bürünüp matem tutar.

2.1.2. Olay Örgüsü

Olay örgüsü; tasarlanan, düşünülen, hayal edilen olay parçalarının estetik endişe ile düzenlenmesi sonucu meydana gelir. Ancak tasarlanan, düşünülen, hayal edilen olay parçalarının hareket noktası veya modeli yaşanan gerçekliktir. Burada, yaşanan gerçekliğin yansıtılması değil değiştirilmesi, dönüştürülmesi, yorumlanması söz konusudur. Olay örgüsünü anlayabilmek için olayın ne olduğu sorusuna net cevap vermek gerekir.¹⁶¹

Ötgen Künler romanı, Hokand Hanı Hudayar Han dönemini ve 19. yy. ortalarında Türkistan'da yaşanan hayatı dile getirir. Atabey'in hayatını, aşkını ve çektiği sıkıntıları sanatkârane bir şekilde anlatan roman, çok sevdiği eşi Gümüş'ün ölümü ve Türkistan'ın Ruslar tarafından işgaliyle sona ermektedir.

Eser üç ana bölümden oluşur. Birinci bölümde Atabey ve Gümüş'ün evlilikleri ve Hamit'in Atabey'e atmış olduğu iftira sebebiyle Atabey ve Mirza Kerim'in zindana atılması anlatılır. İlk bölümün olay halkalarını şöyle sıralayabiliriz:

- Taşkentli Hacı Yusufbey'in oğlu olan Atabey'in Mergilan'a gelmesi.
- Atabey'in İpekçi Ziya'nın kızı Gümüş'le birbirlerine ilk görüşte aşık olmaları.
- Gümüş'ün evleneceği kişinin Atabey olduğunu bilmeden ve kendisine sorulmadan evlendirilmesi.
- Gümüş'ün evlendiği kişinin Atabey olduğunu düğün gecesini öğrendiğinde mutlu olması.
- İki tane eşe sahip olan Hamid'in gözünün Gümüş'te olması.
- Gümüş'ün Atabey'le evlenmesi üzerine Hamid'in Atabey'e iftira atması.
- Atabey'in Kıpçak düşmanı olduğu iftirasıyla idam cezasından babasının mektubu ile kurtulması.
- Taşkent yöneticisi Azizbey'in haksız yere Kıpçaklardan iki kişiyi öldürmesi.
- Hokand Hanlığının veziri Müsülmankul'un Azizbey'e savaş açması.
- Savaşı kazanan Azizbey'in halkın kaldıramayacağı vergiler yüklemesi.
- Vergi yüklenen halkın Hacı Yusufbey önderliğinde isyan etmesi ve Azizbey'i bulunduğu mevkiden indirmesi.
- Hamid'in ikinci defa Atabey'e iftira atması.
- Atabey'in iftira üzerine Müsülmankul'un huzuruna çıkması.
- Atabey'in Kuşbeyi Narmuhammed'in mektubu ile ikinci kez ölümden kurtulması.

¹⁶¹ Aktaş, 2007, s.141.

İkinci bölümde Atabey'in ikinci kez evlenmesi ve Hamid'in Atabey'in ağzından Gümüş'e sahte talak mektubu yazması ve bunun üzerine Atabey ile Gümüş'ün iki yıl kadar ayrı kalması anlatılır.

-Azizbey'in yerine Kuşbeyi Narmuhammed'in getirilmesi. -Atabey'in annesi Özbek Hanım'ın oğlunun Mergilan'dan evlendiğini duyunca kabullenememesi. -Özbek Hanım'ın Atabey'e ikinci eş olarak Zeynep'i alması. -Gümüş'ün Atabey'in aşkından emin olduğu için kumayı kabullenmesi. -Hamid'in Atabey'in ağzıyla Gümüş'e mektup yazması ve boşadığını bildirmesi. -Atabey'in Mergilan'a döndüğünde Mirza Kerim'in evinden kovulması. -Atabey'in kovulunca Alim Usta ile karşılaşması. -Alim Usta'nın evinde tesadüfen Hamid'in tuzaklarını öğrenmesi. -Atabey'in, Hamid'i ve ona yardımcı olanları Gümüş'ün evinin önünde öldürmesi. -Gümüş ve ailesinin Hamid'in tuzaklarını öğrenmesi ve Atabey'in suçsuzluğunun anlaşılması.

Üçüncü bölümde ortadaki hilelerin açığa çıkmasıyla Gümüş'ün Taşkent'e gelmesi, kumaların anlaşmazlığı ve hazin son anlatılır.

-Müsülmankul'un halka zulmetmesi üzerine Hüdayar Han'ın beylere mektup göndermesi ve Müsülmankul'a savaş açmak için yardım istemesi. -Hacı Yusufbey'in Müsülmankul'un yenilmesinde de önderliği üstlenmesi. -Müsülmankul'un kaçmasıyla Özbekler ve Kıpçaklar arasındaki husumetin son bulması. -Müsülmankul'un yerine Otabbay'ın tayin edilmesi. -Otabbay'ın tayin edilmesini istemeyen beylerin planıyla ve Hüdayar Han'ın da onayıyla şehirdeki Kıpçakların öldürülmesi. -Gümüş ve ailesinin Taşkent'e gelmesi. -Gümüş'ün Atabey'in ailesine kendini sevdirmesi. -Gümüş'ün hamile kalması. -Gümüş ve Zeynep'in anlaşamaması. -Zeynep'in Gümüş'ü zehirlemesiyle Gümüş'ün, çocuğunu doğurduktan hemen sonra ölmesi. -Zeynep'in aklını oynatması sebebiyle ceza almaması. -Atabey'in Mergilan'a gitmesi. -Sekiz yıl sonra Atabey'in Ruslarla yapılan savaşta şehit düşmesi.

2.1.3. Kişiler

Romanda kahramanlar konusunda karşımıza tip ve karakter tanımları çıkmaktadır. Forster, tip ve karakter için “yuvarlak ve düz (yalınkat) karakterler” (round, flat characters) gibi terimleri kullanarak roman eleştirisine bu terimleri kazandırmıştır.

Forster, tip tanımı için “düz” terimini kullanır. Düz (yalıncat) kişi için şöyle söylemektedir:

“Katıksız biçimiyle yalıncat roman kişisi tek bir nitelik ya da düşünceden oluşur. Yapısına birden çok nitelik girdi mi kenarlardan kıvrılarak yuvarlaklaşmaya başlar. Gerçek yalıncat kişilerin her biri tek bir cümleyle dile getirilebilir... Yalıncat kişilerin bir büyük yararı, romanda ne zaman ortaya çıksalar kolayca tanımlanabilmeleridir. Bir kez okuyucuya tanıtıldılar mı, bir daha tanıtılmaları gerekmez. Hiçbir zaman yazarın denetiminden çıkmazlar...”¹⁶²

Karakter tanımı için “yuvarlak” terimini kullanır. Yuvarlak kişi içinse, “Bir roman kişinin çok yönlü olup olmadığını anlamak için inandırıcı bir biçimde bizi şaşırtıyor mu, şaşırtmıyor mu ona bakarız. Eğer hiç şaşırtmıyorsa yalıncattır. Şaşırtabiliyor da inandırıcı olamıyorsa yuvarlaklık taslayan yalıncat kişidir. Çok yönlü kişi yaşamın hesaba kitaba uymayan değişkenliğine sahiptir.”¹⁶³

Kişi Kadrosu: Ötgen Künler romanında Atabey, Gümüş, Hacı Yusufbey, Mirza Kerim, Aftab Ayım, Özbek Hanım, Hamid, Hasan Ali, Alim Usta, Zeynep, Hoşru Bibi kurgu kişilikler olup Hudayar Han, Müsülmankul, Kuşbeyi Narmuhammed, Azizbey, Kuşbeyi Otabbay gibi kişiler ise tarihî kişiliklerdir.

Orhan Söylemez, yazarın romandaki evliliği ve bu evlilik etrafında gelişen tarihî olayların hangisini merkeze koyacağına karar veremediğini söyler. Bu sebeple “Atabey-Gümüş aşkını ve evliliğini merkeze koymuş gibi görünse de bu isimler şahıs/tip olmanın ötesine geçememişlerdir.”¹⁶⁴ demektedir.

Söylemez, romanda Hacı Yusufbey’in; eşi Özbek Hanım’ın görüşleri ile aşka olan inancı arasında bocaladığını, bu bocalama düşüncesinin onu karakter olmaya yaklaştırdığını söylemektedir.¹⁶⁵

Romandaki kişiler Forster’in tanımındaki gibi sabit özellikleriyle okuyucuya yazar tarafından tanıtılır ve roman boyunca özellikleri değişmez. Bu sebeplerle tam manasıyla karakter niteliği taşıyabilecek kişi yok gibidir.

Atabey: Taşkentli Hacı Yusufbey’in oğlu Atabey; fiziksel olarak beyaz çehreli, siyah gözlü, karakaşlı ve pala bıyıklı bir yiğittir. 24 yaşında bekar bir gençtir. Beylerbeyi Medresesi’nde okumuş, iyi eğitim almış ve yetiştirilmiştir.

¹⁶² Forster, s. 108-113.

¹⁶³ Forster, s.116-119.

¹⁶⁴ Orhan Söylemez, **Türk Dünyası Edebiyatları I**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 169.

¹⁶⁵ Söylemez, 2005, s. 169.

Ticaret için Mergilan şehrine geldiğinde Gümüş'ü görüp ona âşık olur. Gümüş'ün de onu sevmesi üzerine evlenirler ancak mutlulukları çok uzun sürmez. Onları ayırmak isteyen düşmanları bir yana anne babasının isteklerine karşı gelemeyişi de bu mutsuzlukta etkilidir. Onların zorlamasıyla ve sevmemesine rağmen Zeynep'le ikinci evliliğini yapar. O, tek eşliliğe inanır ancak anne ve babasına da karşı gelemeyecek kadar saygılı olduğu için zoraki bir evlilik olur.

Atabey akıllı, sağduyulu, merhametli, cesaretli ve tek sevdiği kadın olan Gümüş'e bağlı bir gençtir. Gümüş'ü o kadar sever ki Mirza Kerim'in ve Aftab Ayım'ın evlilik için tek şart olarak öne sürdüğü Gümüş'ü Mergilan'dan ayırmama durumunu kabul eder ve Mirza Kerim'in evine bir nevi iç güveysi olarak gelir. Arada Taşkent'e gider gelir.

Düşündüklerini söylemekten hiçbir zaman çekinmez. Babasının müşavirliğini yaptığı Azizbey'in zalimliğini topluluk içinde konuşur. Rus şehirlerine ticaret için gittiğinde idarenin işleyişine hayranlığını belirtir ve kendi ülkesinin de aynı idari sistemle yönetilmesini umut eder.

Atabey, Hamid'in oyununa gelerek hapse atılır ve idama mahkum edilir. Hapisten onu kurtaran babasının mektubudur ve Gümüş'ün mektubu mahkemeye getirmesiyle gerçekleşir. Korkusuz ve cesurdur. Han'ın veziri Müsülmankul'un karşısına çıktığında onu umursamaz. Atabey, akıllı birisi olmasına karşın Hamid'in tuzaklarının kurbanı olur. Atabey'in ağzından yazılmış olan sahte mektuplara Gümüş ve ailesi inandığı için Mirza Kerim'in evinden kovulur. Kovulduğu için tekrar Gümüş'le görüşme ve durumun ne olduğu hakkında konuşma fırsatı olmaz. Bu şekilde Gümüş'ten ayrı iki yıl geçirir. Bu zaman zarfında Alim Usta'yla tanışır, derdinden ve kederinden kendini Şakirbey olarak tanıtır, belli bir süre meyhaneden çıkmaz, sürekli şarap içer, üzüntüyle günler ve geceler geçirir. Atabey'in oyun ve tuzaklarla işi olmadığı için işin gerçek yüzünü tesadüfen Alim Usta'nın evinde öğrenir. Bu durumdan sonra da Hamid'i takip ederek Gümüş'ün kaçırılacağını duymuş olur. Hamid ve arkadaşlarını Mirza Kerim'in evinin önünde tek başına öldürür. Romanın sonunda cephede Ruslarla girilen bir çatışmada şehit düşer. Atabey romanın başkahramanlarından biri olup iyi hasletleriyle, olumlu bir kişi olarak karşımıza çıkar.

Gümüş: Gümüş, Mergilan'da kutudarlık yapan Mirza Kerim'in kızıdır. Siyah saçları, kavisli gür kirpikleri, simsiyah gözleri, uzun keman kaşları, berrak bir yüze

sahip olmasıyla, güzelliği Mergilan'da dilden dile dolaşır. Atabey'e ilk görüşte aşık olur. Ancak kendini biriyle evlendireceklerini söylediklerinde söz hakkı olmadığı için hayır diyemez. Evleneceği güne kadar üzülür ve ağlar. Evlendiği gece Atabey'i görür ve aşık olduğu genç olduğunu anlayınca rahatlar ve mutlu bir hayat sürmeye başlar.

Gümüş, Mirza Kerim ve Aftab Ayım'ın tek kızları olduğu için Atabey'le evlendirdikten sonra onu Taşkent'e göndermek istemezler. Bu sebeple Gümüş ve Atabey Mergilan'da Mirza Kerim'in evinde yaşarlar. Gümüş'ün Atabey'e olan aşkı da büyüktür. Öyle ki istemediği halde Atabey'in ikinci kez evlenmesine göz yumar. Onun kendisini terk etmeyeceğine inanır ve güvenir. Bilmedikleri şey ise düşmanlarının oldukça güçlü olduğudur. Hamid'in tek amacı Gümüş'ü elde etmektir. Onun ilk kurduğu tuzakta Gümüş, bulduğu mektupla Atabey'i ve babası Mirza Kerim'i idamdan kurtarır. Daha sonrakilerde ise Hamid'in oynadığı oyunlar başarılı olur ve Gümüş sevdiğinden uzak kalır. Atabey'den sandığı sahte mektuplar sebebiyle günlerce ağlar, zayıflar ve hasret çeker. Aylarca kendisine gelen taliplerini geri çevirir. En son gelen dünürçüleri kabul etmek durumunda kalır, babasının isteğini artık geri çeviremez. Evleneceği kişi olan Kamilbey ise nikahın kıyılacağı gün Hamid tarafından öldürülür.

Bütün bu olayları başlarına açanın Hamid olduğunu öğrendikten bir süre sonra sevdiğinin yanına Taşkent'e gider. Aftab Ayım ve Mirza Kerim de yanındadır. Orada bir süre kaldıktan sonra Mergilan'a dönme zamanı geldiğinde Gümüş onlarla birlikte dönmez ve kuması Zeynep'le birlikte Taşkent'te kalır. Kayınvalidesi ve kayınpederine kendini sevdirebilir ve hatta Özbek Hanım'ın gözdesi bile olur. Gümüş her ne kadar Zeynep'e iyi davranmaya çalıştıysa da başarılı olamaz. Zeynep'in kıskançlığı, Gümüş'ün Atabey'i ondan kıskanması, problemlere yol açar. Nihayetinde de Zeynep, Gümüş doğum yaptıktan hemen sonra onu zehirler. Gümüş'ün ölümü Atabey'i ve bütün aileyi dağıtır.

Hacı Yusufbey: Hacı Yusufbey, Taşkent yöneticisi Azizbey'in müşaviridir. Ancak Azizbey'in Taşkent halkına zulmünün karşısındadır. Atabey, babasının müşavirliği sorulduğunda bu müşavirliğin sadece önemsiz işlerde geçerli olduğunu söyler.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Kadiri, s. 21.

Azizbey'in halka otuz iki tenge vergi yükleyeceğini duyurması üzerine Hacı Yusufbey halkı isyana teşvik eder. Kuşbeyi Narmuhammed'den de yardım alarak takviye kuvvetle birlikte saray kuşatılır ve Azizbey tahttan indirilir.

Hacı Yusufbey yönetim noktasında fikir danışılan, güvenilir ve halkın memnuniyetinden başka düşüncesi bulunmayan bir kişidir. Romadaki siyasi olayların müspet karakteridir.

Özel hayatında ise -Özbek Hanım'ın baskın bir kişilik olduğu da bir gerçektir- eşi Özbek Hanım'ın Atabey'e, Taşkent'ten başka bir eş bulma ısrarına bir süre sonra dayanamaz ve Atabey'i evliliğe ikna ederler. Hacı Yusufbey aslında oğlunun tarafındadır. Sağduyulu ve ortayı bulmaya çalışan biridir. Hacı Yusufbey düşünceli biri olduğunu Mirza Kerim'e mektup yazarak Atabey'in Zeynep'le olan düğününü onların yapmasını istediği vakit belli eder. Bu durum onların gönlünü kırmadan ikinci evliliğin yapılmasını sağlamaktır.

Hacı Yusufbey, Kıpçak katliamındaki aldatılma olayından sonra devlet işlerinden el eteğini çeker, vaktini misafirhanede Kuran ve dini kitaplar okuyarak geçirir. Zaman zaman kumalar arasında kavga çıktığını duyarsa onları çağırır ve nasihat vererek barıştırıp gönderir.

Zeynep ve Gümüş'e her zaman iyi davranır, babalık yapar. Ancak Atabey, Zeynep'le evlendikten sonra huzur bulamaz ve romanın sonunda Gümüş'ü kaybederler.

Hacı Yusufbey, milletin ve devletin iyiliğini düşünürken oğlunu istemeyerek de olsa gelenek ve göreneklere uymak adına ateşe atmıştır. Bu yüzden Hacı Yusufbey sosyal ve siyasi hayatın içinde dengeli, şuurlu, milli ve dini duygularla hareket ederken aile hayatında karısının isteklerine ve topluma uyma adına ona boyun eğmek zorunda kalır. Kuma geleneğinin devam etmesi iki aileyi birden dağıtmıştır.

Mirza Kerim: Mirza Kerim; Gümüş'ün babası, 45-50 yaşlarında, kara gözlü, oldukça yakışıklı ve iyi giyimli biridir. Bir dönem Taşkent'te kutadarlık (sandıkçı) yapan, zengin bir tacirdir. Hamid'in iftirasıyla o da idam cezasına çarptırılmıştır. Gümüş'ün Hacı Yusufbey'in mektubunu getirmesiyle kurtulmuştur.

Mirza Kerim akli başında, dini ve milli değerlere sahip çıkan biridir. Karısına ve kızına değer verir. Herhangi bir konuda Aftab Ayım'ın fikrine danışır. Atabey'in ikinci evliliğini kendi elleriyle yapması, damadına duyduğu sevgiden ve güvenden

kaynaklanır. Ayrıca dönemin çok evlilik anlayışını kabullendiğini gösterir. Mirza Kerim empati yapabilen birisidir. Kendini dünürlerinin yerine koyarak hareket edip Atabey'in ikinci evliliğine rıza gösterir.

Hamid: Hamid; uzun boylu, esmer, çopur suratlı, çakır gözlü, sivri sakallı, 35 yaşlarında, boşboğaz, tıpsız biridir. Hayli varlıklı olmasına rağmen uçkuruna düşkünlüğü sebebiyle “Hovarda Hamid” lakabıyla bilinir. İki tane karısı olmasına rağmen gözü Gümüş'tedir. Gümüş'ün, Atabey'le evlendiğini duyunca öfkelenir ve iki karısını da döver. Roman boyunca Gümüş'ü elde etmek için Atabey'e iftira atar, sahte mektuplarla Gümüş'ü ve Atabey'e oyun oynar, onu öldürmeye kalkar, rüşvet verir, adam öldürür. Atabey'e tuzak kurarken eniştesini ve yeğenini bile hapse attırır. Alim Usta'nın kayını Seyfi'ye tecavüz eder. Gümüş'ü kaçırmaya kalktığı sırada da öldürülür. Romanın en olumsuz ve kötü kişisidir. Roman boyunca aklar ve karalar, yani iyiler ve kötüler vardır. Hamid de romanda Kara Hamid, domuz, iblis, kara örümcek diye nitelendirilir. Atabey ve Gümüş'ü ayırmaya çalışan Hamid “şeytan çocuğu”dur.¹⁶⁷.

Hasan Ali: Hasan Ali; 60 yaşlarında sivri yüzlü, alını kavisli, gözleri yuvarlak ve simsiyah, beyaz tenli ve uzun, bembeyaz sakallı bir kişidir. Oldukça da dinç, akıllı ve olgundur. Çocukken İran'dan adam kaçıran bir Türkmen tarafından Atabey'in babasına 15 altın karşılığında satılmış, 50 yıldır Atabey'lere hizmet eden Hasan Ali artık ailenin fertlerinden biri sayılır. Efendisi Hacı Yusufbey'e ve özellikle beyzadesi Atabey'e sadık ve saygılı olduğu için güvenilirdir. Atabey'i öz oğlu gibi görür. Atabey'in evlenmesini sağlar ve hapse düştüğünde kurtarmaya çalışır. Atabey'in meyhaneye gidip geldiği dönemde nasihatler verir.

Azizbey: Taşkent'in beyidir. Hamid ondan “Tıfıl Aziz” diye söz eder. Türkistan Hanlığı'nın en zalim ve diktatör beylerinden biridir ve halka zulmü herkes tarafından bilinir. Kokan'dan gelen emir ve fermanları dinlemez. Ne olduğu bilinmeyen bir sebepten ötürü Kokan'a isyan eder, toplanan haracı almak için gelen divan beylerini öldürüp payitahtın kapısına asar. Öldürdüğü kişiler Kıpçak komutanlarıdır. Öldürme sebebi olarak Kara Çapanların intikamını almak için

¹⁶⁷ Mustafa Balcı, “Abdullah Kadiri'nin “Ötgen Künler” Romanında Yapı, Tema ve Üslup Özellikleri”, **Bilgi Dergisi**, Güz 1998, s. 230.

yaptığını söyler. Yönetici olarak halkı birbirine düşman etme düşüncesindedir. Müsülmankul, Kuşbeyi Narmuhammed'i Taşkent üzerine gönderir ancak yenilir. Bunun üzerine Azizbey zafer kazanmanın coşkusuyla halka vergi yükler. Halkın vergilerin çokluğu üzerine isyan etmesiyle Azizbey indirilir. Taşkent halkının isteği üzerine Azizbey'i iki ayağından atının terkine bağlayarak sürüklerler. Halk onun atların ayakları altında sürünerek götürülüşünü memnuniyetle izler.

Müsülmankul: Lakabı “Çolak Müsülman”dır. Burnu yüzüne yapışık, çekik gözlü, buğday tenli, orta yaşlarda sakallı birisidir. Hudayar Han'ın baş veziri ve kayınpederidir. Kıpçaktır. Han olmasa bile handan daha güçlüdür. Zalimliği ve vahşiliği ile adını duyurur. Keyfine göre ayda bir değil, haftalık vergiler toplamaya başlar, çok küçük sebeplerle Kara Çapan beylerini asıp keser. Kibrinden dolayı Atabey'in onun huzurundayken dik durmasını ve onun cesaretini kaldıramaz. Cellatları çağırarak onu idama göndermek ister. Din ve ilim adamları dışında herkes Müsülmankul'un zulmüne uğrar. Alimler durumdan memnundur, çünkü Müsülmankul'un birinci dayanağı kendi Kıpçakları ikincisi alimlerdir. Din adamları vasıtasıyla yaptığı zulmü meşru göstermek ve kendisine zarar verebilecek unsurları ortadan kaldırmak için onlardan “hükümete itaat” fetvası alır. Kokan ve Andican gibi şehirlerdeki medreselere kendi âlimlerini yerleştirir. Ancak Hudayar Han'ın girişimiyle savaş meydanını terk eder ve görevden alınır.

Özbek Hanım: Özbek Hanım; 55 yaşları civarında deli dolu bir kadın olmakla birlikte kocası üzerinde son derece etkilidir. Sadece erkekler değil aynı zamanda Taşkentli kadınlar da ona saygı duyarlar. Düğünlerde, toplantılarda en başköşeyi Özbek Hanım'a ayırırlar. Evlendirilen kişiler hakkında ona danışılır. Özbek Hanım'ın ünü saraya bile ulaşır. Saray hanımları ona “ana” diye hitap eder. İtibarı yüksek bir hanımdır. Kendi evinde bile otururken üstünde atlas bluz, saten yelek, beyaz ipek yazması elinde de kehribar tespihi bulunur. Sürekli kendi istekleri ve hevesiyle ilerler. O oğluna bir türlü kız beğenemezken, Atabey'in Mergilan'dan birisiyle evlenmesi onu öfkeden deliye döndürür. Aylarca oğluyla konuşmaz. Atabey'i Mergilan'dan koparamayacağını anlayınca Taşkent'ten evlendirmeye karar verir. Özbek Hanım ısrarları ve hevesiyle oğlunu Zeynep'le evlendirir. Ama onu kendi elleriyle yakar.

Batıl inançlara sahiptir. Atabey'in Gümüş tarafından büyülendiğini düşünür ve sürekli Gümüş'ten "Mergilanlı" diye bahseder. Büyüyü bozdurmak için başka büyücülere gider. Zeynep'i de imama okutmaya götürür. Gümüş'ün, Taşkent'e geleceğini duyduğu anda üç yıllık kinini ortadan kaldırır ve merhamet duyguları ortaya çıkar. Deli dolu konuşmaları ve tuhaf kişiliğiyle Gümüş'ü ve ailesini çok iyi ağrılar. Hatta bir süre sonra Gümüş'ü daha çok sever.

Aftab Ayım: Aftab Ayım; 35 yaşlarında, güzel yüzlü, şuh bir kadındır. Mülayim, itaatkar ve dürüst birisidir. Gümüş'e çok düşkündür ve Mergilan dışına gitmesini istemez. Gümüş ne zaman üzülse, ağlasa onunla birlikte o da ağlar. Damadı Atabey'i de el üstünde tutar, her zaman iyi davranır. Atabey'in ikinci evlilik yapmasını istemez ama kocasına da karşı gelemez. Gümüş'ün kumasına güvenmediği için sürekli tetikte durmasını öğütler kızına. Kızının ölüm haberiyle yıkılır ve yeni doğan torunu "Yadigarbey"i yanına almasına izin verir. Yadigarbey'le Mergilan'a döner.

Hudayar Han: Kokan Hanlığı'nın başındaki kişidir. 18 yaşlarında, buğday tenli ve uzun yüzlüdür. Zalimliğiyle meşhur olan veziri Müsülmankul'un gölgesi altında kalır. Bir süre sonra bu durumdan kurtulmak ister ve bütün beyliklere mektup yazarak birlik olmaları gerektiğini, Müsülmankul'un yaptığı gayri kanuni işler olduğunu, Kokan halkına zulmettiğini belirtir. Eğer destek verilirse Müsülmankul'a karşı isyan başlatılacağı ikinci olarak Kıpçak olmayan Kokan sipahilerine gizlice Müsülmankul taraftarlarına karşı teşkilatlanma talimatı verir. Hacı Yusufbey'in tavsiyelerini uygular ve Müsülmankul savaş meydanını terk eder. Kıpçaklar ve Özbekler arasında huzur sağlanır. Hudayar Han kendi hakimiyetini sağlar. Ancak Hudayar Han da Kıpçakları kılıçtan geçirmekle düzenin sağlanacağına inananlardandır. Yanındaki korbaşlarının telkinleriyle Kıpçak katliamının fermanını imzalar ve birçok Kıpçak'ın öldürülmesine sebep olur. Ayrıca Müsülmankul'a duyduğu kinin acısını da Kıpçaklardan çıkararak, haksızlık yapan biridir.

Kuşbeyi Narmammed: Kıpçak devlet adamıdır. Taşkent kuşatmasında Azizbey'e yenilmiş ancak Hacı Yusufbey'in halkı Azizbey'e karşı isyana teşvik etmesiyle ve ondan yardım istemesiyle Azizbey'i tahttan indirir ve Azizbey'in yerine Taşkent'e tayin edilir. Romanda ikinci bölümün başında Abdullah Kadiri,

babasından duyduğunu aktarır.¹⁶⁸ Kuşbeyi Narmuhammed'in yurdunu ve milletini çok seven bir insan olduğundan bahseder.

Zeynep: Zeynep; Atabey'in ikinci karısıdır. 17 yaşında, tombul yanaklı, kısa boylu, balıketli ve beyaz tenli vasat güzellikte olan bir kızdır. Ağırcaanlı, biriyle konuşurken gözünü bir noktadan ayırmayan, ağzından gramla söz çıkan biridir. Herkes Zeynep için "içten pazarlıklı" der. Atabey'le kendi isteğiyle evlenmemesine rağmen onu sever ve Gümüş'ten kıskanır. Gümüş'e kin gütmeye başlar. Gümüş geldikten bir süre sonra iyice zayıflar. Ablası Hoşru'dan derdine çare bulmasını ister. Hoşru kocasından boşanmasını isterken Zeynep'in aklına başka fikirler gelir. Son olarak da Gümüş'ü zehirleyip öldürmeyi başarır ama kendi de aklını kaybeder. Romanın sonunda avare bir şekilde Taşkent sokaklarında dolaşır.

Alim Usta: Alim Usta 40 yaşlarında, solgun yüzlü, seyrek sakallı, sürmeli gözlü, zayıf, uzun boylu biridir. Dokuma ustasıdır. Aslen Kokanlıdır, yıllar önce Mergilan'a geldiğini söyler. Atabey'in Mirza Kerim'in evinden kovulduğu dönemde onu evinde ağırlar. İyi niyetli ve dürüsttür. Hüzünlü bir hayat hikayesine sahiptir. Sevdiği kız olan Saadet'le evlenir ama çocuğunu doğururken Saadet'in ölmesiyle dünyası kararır. Alim Usta'nın hikayesiyle Atabey'inki benzerdir. Her ikisi de sevdiği kadını kaybeder.

Kuşbeyi Otabbay: Mergilan şehrinin yöneticisidir. Tombul yüzlü, basık kaşlı, siyah gözlü, seyrek sakallı, orta boylu, 45 yaşlarındadır. Adaletli davranan, halkı düşünen biridir. Müsülmankul indirildikten sonra vezir-i azamlığa getirilir.

Hoşru Bibi: Hoşru Bibi, Zeynep'in ablasıdır. Uzun boylu, hafif buğday tenli, çok konuşkan, acelecidir. Zeynep'le aralarında yedi yaş fark vardır. Her ne kadar aynı anne babadan olsalar da tabiat ve karakterleri birbirine tamamen zıttır. Hoşru gözleriyle her tarafı kolaçan eder, çocukluğunda herkes Hoşru'dan "cazgır" diye bahseder. Onun fikri alınmadan hiçbir iş yapılmaz. Hoşru kendisine gelen hiçbir dünürü ve damadı beğenmez. Bir gün Azimbey'in arkadaşlarından Nusretbey adlı evli bir bey tarafından dünür gönderilir. Nusretbey'in hem şöhreti yaygın hem de

¹⁶⁸ Kadiri, s. 151.

maddi durumları oldukça iyidir. Hoşru Nusretbey’le evlendiğinin bir hafta sonrası evi ele geçirir. Kumasına iki çocuğuyla birlikte eziyet eder. Bir süre sonra kumasını dövmeye başlar. Daha fazla tahammül edemeyen kadın kocasından kendini boşamasını ister. Nusretbey ilk eşinden boşanır. Hoşru, üç ay içinde aileyi dağıtır ve Nusretbey’i kendine bağlar. Ancak bunca yıldır bir türlü çocuk doğuramamıştır. Tek düşünce ve üzüntüsü budur. Hoşru romanda adeta kardeşi Zeynep’le ne kadar zıt olduğunu göstermek için bulunur. Zeynep’i yaptıklarıyla ve kişiliğiyle etkileyip Zeynep’in Gümüş’ü zehirlemesine sebep olur.

Rahmet: Rahmet; ufak tefek, tombul yüzlü, seyrek sakallı, 25 yaşlarındadır. Hamid’in yeğenidir. Dayısı Hamid’in iftirasıyla bir süre hapiste kalır.

2.1.4. Mekan

Mekan; romanın diğer unsurlarına etki eder, onlara güç katar, yazarın niyetini ve amacını ortaya koyar. Bir romanda mekan, çeşitli şekillerde ortaya çıkar ve eserin varoluş nedeni anlaşılınca kadar çeşitli anlamlar kazanır.¹⁶⁹

Mehmet Tekin, mekân için şöyle söylemektedir: “Hangi zamanda, hangi maksat ve ölçüde yararlanılırsa yararlanılsın, mekân unsuru, anlatılan olayların sahnesi durumundadır. Anlatı, anlatılacak olayların sahnesi üzerine bina edilir.”¹⁷⁰

Ötgen Künler romanında olaylar açık mekan¹⁷¹ olarak adlandırılan Türkistan’a bağlı olan Taşkent ve Mergilan’da geçmektedir. Hacı Yusufbey oğlu Atabey, Taşkentli’dir ve ticaretle uğraşır. Beylerbeyi Medresesi’nde eğitim görmüştür. Taşkent’ten Mergilan’a ticaret için gelen Atabey yanında lapçın, kumaş, ve bir miktar kazan getirmiştir, Hamid’in de “Mergilan’da kumaş ve lapçın iyi gider”¹⁷² cevabıyla Atabey de bir ara “Mergilan Türkistan’ımızın dokumacılıkta en önemli şehridir.”¹⁷³ cümlesiyle Mergilan şehrinin ticaret merkezlerinden biri olduğunu öğreniriz.

Atabey ticari amaçla birçok şehri gezdiğini hatta Rus şehirlerinden Seminalat’a da gittiğini söyler. Atabey burada Seminalat’ın idari yapısını över ve

¹⁶⁹ Roland Bourneur ve Real Quellet, s. 91-97.

¹⁷⁰ Tekin, s. 131-139.

¹⁷¹ Geniş mekân veya dış mekân da denir. Olayların geçtiği köy, kasaba, şehir, ülke, ova, deniz, dağ gibi açık alanlardan oluşan mekandır.

¹⁷² Kadiri, s. 14.

¹⁷³ Kadiri, s. 14.

Rus'un bizden ilerde olmasını "ittifak içinde bulunmalarına" bağlar ve Rus idaresine olan hayranlığını dile getirir. Türkistan şehirlerinin geriye gitmesinin sebebini ise birbirlerine düşmelerine bağlar ve Kara Çapanlarla Kıpçaklar arasındaki çekişmeleri ele alarak düşüncelerini anlatır.

Atabey, Gümüş'le evlendikten sonra Mergilan'da yaşar ve Taşkent'e gidip gelir. İki şehir arasını her zaman dört mola verecek şekilde tamamlar. Romanda Kokan, Akmescit, Andican, Kıravçı, Köreme, Tilav gibi şehirler Atabey'in ticaret yapmak için gittiği şehirlerdir. Bu şehirler ayrıntılı olarak değil sadece isim olarak karşımıza çıkar.

Yazar, Han'ın payitahtının Kokan'ın şimdilerde Hade Pazar ¹⁷⁴ denilen semtinde olduğunu söyler. Tahtta 18 yaşındaki Hudayarhan oturur. Hudayar Han'ın sarayı ayrıntılı tasvir edilir ve ihtişamı gözler önüne serilir.

"Kapı her ne kadar eskimiş gibi görünüyorsa da kapı binasının mimarisi ve üzerindeki nakışlı işlemler, görenlere parmak ısırtacak nefasetteydi. Özellikle kapının iki kanadındaki "örme" stiliyle işlenen gül desteleri, revaktaki kabartma desenler, nakışlar ve güller, hâlâ işlendikleri günkü nefaset ve güzelliğini koruyorlardı."¹⁷⁵

Taşkent, Azizbey'in idaresindedir. Azizbey Kokan'a karşı başkaldırdığı ve zafer kazandığı vakit korganları,¹⁷⁶ Taşkent'in kapılarını dolaşır. Semerkant, Çıgatay, Sekban, Karasaray, Tahtapul ve Lebzeh, Gökçe ve Kaşkar gibi. Kaşkar kapısı payitahta yakındır. Taşkent halkı şehrin kuşatılmasında zafer elde eder ancak ticaret durma noktasına gelir, ekinler azalır. Halk, zalim bir idarecinin elinde zor duruma düşmüştür.

Açık mekan olarak bir de Atabey'in Hasan Ali'nin komşusu Ali Efendi ile gittiği Bin Örük¹⁷⁷ kırları görülür. Bin Örük adını orada yetişen binlerce kayısı ağacından alır ve Şıblın Nehri'nden Selar Çayı'na kadar her yer sıra sıra kayısı ağacıyla kaplıdır.

Atabey, Gümüş'ten ayrı kaldığı vakitlerde sık sık Hoca Maaz mezarlığını ziyaret eder.

¹⁷⁴ "Bugünkü sarayı Hudayarhan, II. Hanlık döneminde yaptırmış olup eski saraydan eser kalmamıştır." Kadiri, s. 133

¹⁷⁵ Kadiri, s. 134.

¹⁷⁶ Kale, Hisar.

¹⁷⁷ "Bin Örük: Yeni şehrin bugünkü Tahta Pazar ve Koyun Pazarı mevkiidir. Günümüzde Taşkent'in Alay pazarından Yunusabad'a kadar uzanan kısmı olarak geçer." Kadiri, s. 332.

Gümüş, Kutudarlık yapan Mirza Kerim'in kızı olup Mergilan'ın ileri gelen bir ailesine mensuptur. Kapalı mekanlardan¹⁷⁸ biri olarak karşımıza çıkan Mirza Kerim'in evi Mergilan'da Yemeniciler Çarşısındadır. Romanda Mirza Kerim'in evi ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir.

”Çirkin görünüşlü, kapkara ve çok işlemekten yıpranmış, açılıp kapanırken cızır cızır sesler çıkaran, kısacası “ahı gitmiş vahı kalmış” bu kapının eşiğinden 3-4 adım içeri girdiğiniz zaman Buhara zindanlarına geldiğinizi zannedersiniz. Loş koridoru geçtikten sonra ise aydınlık bir yere ulaşırsınız. Eğri büğrü koridorun sonundaki geniş arkın bir yakasında insanın içini ferahlatan saha gibi geniş bir avlu var. Avluda fazla ahım şahım bir şey olmamakla beraber yine de zamanının en iyilerinden sayılabilecek bir eyvan ve ev görürsünüz. Sahnı ve odaları boş olduğu için burasının ailenin ikametgahından çok misafirhanesi olduğu anlaşılır. Sahnın doğu ve batı yönlerinde küçük küçük odalar göze çarpıyor. Bu odaların hemen hepsinin kapıları kapalı ve kilitli. Bu odaların ağızına kadar ticari eşyayla dolu olması, ev sahibinin varlıklı bir kişi olduğunu gösteriyor. Avlunun güney tarafı dükkanların arka kısmına bakıyor fakat orası da yaşlı kiraz ağaçlarıyla kaplı.”¹⁷⁹

Gümüş ve Atabey'in evin kenarında ark boyunun orada aşık olmaları, damat Atabey'in Mergilan'da kalıp Mirza Kerim'in evinde yaşaması, Mirza Kerim'in Atabey'i evinin kapısından kovması sonucu Gümüş'le iki yıl ayrı kalmaları, Gümüş'ün başkasıyla evlendirileceğini evi gözetlemesi sonucu öğrenmesi, Atabey'in baş düşmanları olan Hamid ve yardımcılarını evin arkasında öldürmesi gibi olaylar evin anlatımını ayrıntılı kılmıştır.

Mirza Kerim'in evinin yakınında bulunan ark boyu da Gümüş'ün ne zaman canı sıkınsa gidip dertleştiği yer olarak görülür, Gümüş Atabey'le değil de yabancı biriyle evleneceğini sandığı vakitlerde derdini gidip suya anlatır.

Ötgen Künler romanında ayrıntılı bir şekilde açık mekan tasvirlerine rastlamayız. Yukarıda da söylediğimiz gibi kapalı mekanlardan olan Mirza Kerim'in evi dikkatleri çeker. Bunun sebebi de önemli olayların çoğunun bu ev ve çevresinde geçmesidir.

2.1.5. Zaman

Romanda zaman unsuru için Mehmet Tekin şöyle söylemektedir.

“Bir romanda hikâye mutlaka -belirli veya belirsiz- bir zamanda cereyan eder. Yine bu hikâye belli bir süre sonra öğrenilir/duyulur ve belli bir süre içinde de kaleme alınıp anlatılır. Hâl böyle olunca, “zaman” unsuru,

¹⁷⁸ Dar mekân veya iç mekân da denir. Ev, oda, daire, iş yeri gibi kapalı yerlerdir.

¹⁷⁹ Kadiri, s. 36

romanın genel yapısını meydana getiren temel elemanlar arasında yer alır. Bir romanı, zamandan soyutlamak mümkün olamaz.”¹⁸⁰

Ötgen Künler romanının açılış cümlesi “Yıl 1264 Hicri” cümlesidir. Roman, bir tarih bildirerek başlar. Miladi takvime göre bu yıl 1847 yılıdır. Yani 19. Yüzyılın ilk yarısıdır. Romanın vak’a zamanı 5 yıldır. Olaylar 1847- 1852 yılları arasında geçer. Romanda zaman ileriye doğru akar. Yazar bize ara ara zamanla ilgili bilgi verir. Örneğin Taşkent muhasarası 70 gün sürer.

“Narmuhammed Kuşbeyi üç bin kişilik bir ordu ile Taşkent’i yetmiş gün süreyle kuşattı, fakat netice alamadan geri dönmek zorunda kaldı.”¹⁸¹

Atabey, Gümüş’le evliliği süresince sürekli Taşkent ve Mergilan arasını gidip gelmektedir. Yazar bu zaman aralıklarından da okuyucuyu haberdar eder.

“Aradan iki hafta kadar geçmişti.”¹⁸²

“Bu görüşmeden bir hafta sonraydı. Atabey iki haftadır duvak yemeğini beklemekten sıkılıp salonun takasındaki kitaplar arasında bir kitabı ararken Hasan Ali içeri girdi.”¹⁸³

Gümüş’le arası bozulur ve ayrı düşer ve yaklaşık 2 sene görüşemez. Bu dönemde de devamlı Mergilan’a gider, döner ama Gümüş’ü görmez.

“Yanlış değilse Mergilan’a yedinci geliyordu. Karısından ayrıldığından bu yana yaklaşık 18-19 ay geçmişti.”¹⁸⁴

Yazar arada geriye dönüş tekniğinden de faydalanır. Örneğin Alim Usta kendi aşk hikayesini anlatırken geçmişe gidilir.

“Bir dostumun tavsiyesiyle bundan kırk yıl kadar önce Mergilan’a geldim. Bugünkü ustamın babasına dokumacı çırağı olarak durdum. Dört yıl çıraklıktan sonra kalfa oldum.”¹⁸⁵, “Üçüncü yıl Saadet hamile kaldı.”¹⁸⁶, “Saadet üç gün sancılar içinde kıvrandı ve dördüncü gün öldü.”¹⁸⁷ gibi cümlelerle okuyucu tarihlerden çok net bir şekilde haberdar edilir.

Roman bir kış günü başlar, sonbahar mevsiminde ise sona erer. Aralarda günlerin ve mevsimlerin geçişleri yazar aracılığıyla öğrenilir ve tasvir edilir.

¹⁸⁰ Tekin, s. 90.

¹⁸¹ Kadiri, s. 141-142.

¹⁸² Kadiri, s.165.

¹⁸³ Kadiri, s.192.

¹⁸⁴ Kadiri, s. 255.

¹⁸⁵ Kadiri, s. 226-227.

¹⁸⁶ Kadiri, s. 236.

¹⁸⁷ Kadiri, s. 237.

“Bahar günleri... Bütün bir kış donup kalan âşıklara canlılık veren bozkırlar, dağlar, nehirler coşkuyla dalgalanıyor; mavi, kırmızı, sarı, yeşil, pembe, siyah kısacası rengarenk çiçekler toprak ananın bağrında birbiriyle dansediyorlardı...”¹⁸⁸

“Saratanın¹⁸⁹ ikinci günü...”¹⁹⁰,

Romanın sonunda Hacı Yusufbey’in eline geçen mektup Hicri 1277 yılını gösterir. Miladi takvime göre bu tarih 1860 yılıdır. Bu da demek oluyor ki olayların üzerinden 8 yıl geçtikten sonra Atabey’in şehit haberi gelir. Gümüş’ün ölümü üzerine vak’a zamanı bitmiştir ve birden zaman atlamasıyla 8 yıl geçer. Sekiz yıl içinde neler olup bittiğini bilmiyoruz, yazar okuyucuya sadece şehit haberini verir. Bu tarihler Hokand Hanlığı’nda iktidar savaşının olduğu ve aynı zamanda Rusların hanlığı ele geçirmeye başladıkları zamanlardır.

2.1.6. Bakış Açısı

Şerif Aktaş bakış açısı için şu tanımı yapar:

“Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde, vak’a zincirinin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir.”¹⁹¹

Ötgen Künler romanında olaylar ilahi bakış açısıyla aktarılmıştır. Anlatıcı, olaylara ve olaylardaki kişilerin hayatlarına hakimdir. Bazen yazar ara ara olayların arasına girip okuyucuya doğrudan seslenerek bilgilendirir. Mirza Kerim’in evinin tasviri yapıldığı kısımda yazar, okuyucu ile karşı karşıyadır.

“Yemeniciler Çarşısı ve çarşının köşesindeki ev... Siz bu evin sahibini elbette biliyorsunuz.”¹⁹²

Yazarın bakış açısı, çoğu zaman okuyucuya bilgi verme amaçlıdır. Öğreticilik esastır. Yeni unsurlarla geleneksel unsurları bir arada kullanmak Özbek Cedit edebiyatının temel özelliklerindedir. Kadiri, didaktik yöntemi kullanmasını şöyle açıklar:

“Öğreticilik yöntemini daha çok kullanma nedenim, Ötgen Künler’in halkımızın düzeyine göre yazılmasındandır. Malum ki, bizim halk tâ bugüne kadar Orta Asya destan ve hikâyeleri ile beslenmiştir... “Utkan kunlar”i

¹⁸⁸ Kadiri, s. 161.

¹⁸⁹ 22 Haziran- 21 Temmuz.

¹⁹⁰ Kadiri, s. 205.

¹⁹¹ Aktaş, 1984, s.84.

¹⁹² Kadiri, s.36.

yazarken daima gözümün önünde okuyucu kitlesi bulunurdu. Bu kitabımla halkımızın ilgisini biraz da olsa yeniliğe çekerim diye düşünüyordum."¹⁹³

Romanda geriye dönüş tekniği kullanılır. Alim Usta'nın hikayesini dinlerken okur geçmişe götürülür. Alim Usta'nın hikayesi romandan bağımsız bir hikaye içinde hikaye şeklinde karşımıza çıkar. Binbir gece masalları gibidir. Atabey'in aşk hikayesiyle Alim Usta'nın hikayesinin benzer şekilde olması romanla bağ oluşturur. Alim Usta'nın hikayesi okunduğu zaman Atabey ve Gümüş'ün aşkının sonunu okuyucu merak eder.¹⁹⁴

2.1.7. Üslup

"Üslup, dilin mecazi gücünü, renk ve eylem zenginliğini, kısacası dilin anlatım dağarcığını kişisel beceriyle söze veya -özellikle- yazıya dökmek, dile hayatıyet (canlılık) kazandırmak demektir."¹⁹⁵

Ötgen Künler romanında yazar olayları anlatırken bazen "ben" bazen de "biz"li anlatıma başvururken genelde üçüncü kişi anlatım yolunu tercih eder. Birinci kişi anlatımını sadece açıklamalara veya müdahaleye gerek duyduğunda kullanır. Geleneksel anlatım tarzına dayanan bu üslup okur tarafından yadırganmaz hatta okuyucu kendini sohbet havasında anlatılan olayların içinde bulur.¹⁹⁶

Kadiri, eserinde klasik şiir unsurlarından ve halk edebiyatından yararlanır. Yazar, meddah ve destan anlatıcılarına benzer şekilde okuyucusuna doğrudan seslenir. Olay örgüsüne müdahale ederek okuyucuyu bilgilendirir. Zaman zaman okurla sohbet ediyormuş gibi bir hava vermiştir. Mirza Kerim'in evi anlatılırken "Yemeniciler Çarşısı ve çarşının köşesindeki ev... Siz bu evin sahibini elbette biliyorsunuz... Dilerseniz artık dış avluyu bir kenara bırakıp misafirhanenin yanından geçerek içeri girelim..."¹⁹⁷ cümleleriyle Kadiri okuyucuyla konuşur.¹⁹⁸ Bu sohbet havası bize de Tanzimat birinci dönem romancılarının üslubunu hatırlatır.

¹⁹³ "(Sotti Husayn (1907-1942) tarafından kaleme alınmış (S. Husayn, **Ötken Kunler**, Taşkent-Baku 1931) haksız eleştiriye yanıt niteliğindeki "Utkan kunlar" ham utkan kunlar tanqidi ustida ba'zi izohlar "Utkan kunlar'de geçmiş günler eleştirisi hakkında bazı açıklamalar" başlıklı bu yazı (Qodiriy, 1969; 193-197) ilk kez Şarq haqiqati gazetesinde (1929/248) yayımlanmıştır. Daha sonra Sotti Husayn'in kitabının sonuna (1931; 126-132) eklenmiştir.)"den akt. Aziz Merhan, **Abdulla Qodiriy'nin Utkan Kunlar (Geçmiş Günler) Romanındaki Üslubu: Gelenekten Moderniteye Geçiş**, s. 1016.

¹⁹⁴ Merhan, s. 1016.

¹⁹⁵ Tekin, s. 134.

¹⁹⁶ Merhan, s. 1021.

¹⁹⁷ Kadiri, s. 36-37.

¹⁹⁸ Merhan, s. 1015.

Romadaki tarihsel kişiler ve kurmaca kişiler olumlu, olumsuz özellikleriyle gerçekçi ve açık bir biçimde tasvir edilmiştir. Kişilerin neredeyse hemen hepsi kendileri için ayrılan kısımda iç ve dış özellikleriyle betimlenir. Romanda kötülöklere sebep olan kişiler ortak sıfatlara sahiptir. Roman boyunca aklar ve karalar yani iyiler ve kötüler vardır. Hacı Yusuf Bey konuşmasının bir yerinde günahsız Kıpçakları katledenleri şeytanlar olarak nitelendirir. Yazar anlatıcı bu kısımlarda kendini daha fazla hissettirir. Anlatıcının sempatiyle yaklaştığı kahramanlar, okuyucunun da sevgisini kazanır, antipatik kahramanlar da nefret duygusu uyandırır. Bir anlamda yazar romanında taraf tutar.

Romanda gözümüze çarpan diğler bir teknik haberleşme ve yazışma aracı olarak karşımıza çıkan mektuplardır. Aynı zamanda edebi üslubun doruğa çıktığı yerler mektup bölümleridir. Romadaki mektupların yapısı basit değildir, şiirsel parçalar, küçük levhalar, tarihî olaylar hakkında hikâyeler sunulur, her mektup başında mutlaka, öncelikle Allah'a hamd-ü senalar, sağlık için şükürler söylenir, sonunda ise yazıldığı yıl ve senesi açık olarak yazılır. Mektuplar kahramanların manevi dünyasını betimlerken, karakterlerin iç monoloğu haline gelir ve romanda önemli bir yer tutar. Teşbihler, renkli tasvirler, benzetmelerden yararlanılarak, güzel bir dille ve çalkantılı bir ruh haliyle yazılmış, seçkin doğu edebiyatı geleneklerinin içinde yer alan modern bir edebi nesir örneği olarak sayılır.¹⁹⁹ Mektup motifi Leyla ve Mecnun, Ferhad ile Şirin gibi halk hikâyelerinde karşımıza çıkar. Eserde yirmiden fazla mektup bulunur.

Romanda pek çok halk hikayesi motifine rastlarız. Halk hikâyelerinde kahraman tanrısal güç veya nedenlerle ölümden veya zor durumdan kurtulur.²⁰⁰ Atabey ve Mirza Kerim'i ölümden kurtaran Hacı Yusufbey'in mektubudur. Atabey iki defa bu şekilde ölümden kurtulmuştur. Gümüş ve Atabey'in birbirine ilk görüşte aşık olması, Gümüş'ün tıpkı Leyla, Şirin, Aslı gibi bir güzelliğe sahip olması, Gümüş'ün derdini gidip suya anlatması, Atabey'in çok güçlü olması -üç kişiyi tek başına öldürmesi- romanın kötü bir sonla bitmesi, -Gümüş'ün zehirlenerek ölmesi, Zeynep'in çıldırması- Atabey'in yurdunu terk edip iki yıl sonra da şehit olması- gibi pek çok motif karşımıza çıkar.

¹⁹⁹Muhabbet Şarafutdinova; "Abdulla Kadiri'nin Ötken Künler Romanında Mektupların Yeri", (Çev: Esra YAVUZ), **Kardeş Kalemler Dergisi**, Sayı 48, Yıl: 4, Aralık 2010, s. 80-86.

²⁰⁰ Merhan, s.1018.

2.2. Ötgen Künler Romanının Tarih – Gerçeklik İlişkisi

Ötgen Künler romanı Özbek edebiyatının ilk modern ve tarihî romanı kabul edilir. Romanın ana karakterleri Atabey ve Gümüş tarihî kişilikler değildir ama Hanlıklar dönemi Özbek insanının yaşayışını ve hayat tarzını yansıtırlar. Romanda biraz daha geri planda kalan devleti yöneten kişiler gerçek tarihte karşımıza çıkan kişiliklerdir. Abdullah Kadiri dipnotlarla, verdiği bazı paragraflarla da tarihî gerçeklere gönderme yapar.

2.2.1. Tarihte Hokand Hanlığı

Tarihte Hokand Hanlığı 1710-1876 yılları arasında Hokand olmak üzere başşehir Fergana bölgesinde hüküm süren bir devlettir. Hokand Hanlığı'na kurulduğu bölge ile alakalı olarak Fergana Hanlığı da denilmiştir. Hanlığın kurucusu Şahruh, Özbekler'in Ming kabilesine mensuptur. Hanlığın kendi varlığını tam olarak hissettirmesi İrdana döneminde olur. Yönetimin sistemli bir şekle dönüşmesi Narbuta Bey zamanında gerçekleşmiş, kaynaklar ondan han olarak söz etmişlerdir. Alim Han zamanında Hokand gelişme ve genişleme sürecine girer. Emirlerin yönetim üzerindeki baskılarını önlemeye çalışan Alim Han, düzenli bir ordu kurar ve Taşkent'i topraklarına katar. Alim Han'ın yerine Ömer Han geçer. Bu dönemi Fergana tarihçileri hanlığın en güçlü dönemi olarak gösterirler.²⁰¹

1822'de Hokand tahtına Ömer Han'ın on iki yaşındaki oğlu Muhammed Ali Han (Madali) geçer ve Çin'e karşı aktif siyaset takip eder. Hokand Hanlığı'nın en geliştiği dönem oğlu Muhammed Ali Han zamanıdır. Hokand ve Taşkent onun zamanında gelişir ve birçok yerde medreseler yapılır. Taşkent'te Beylerbeyi Medresesi inşa edilir.²⁰² Taşkent civarında sulama sistemi geliştirilerek büyük kanalların açıldığı Muhammed Ali Han devri, Hokand'ın en güçlü ve en geniş sınırlarına ulaştığı dönemdir.

Hudayar Han Dönemi (1845-1858)

Hokand tahtının en renkli siması Hudayar Han'dır. İki defa tahta çıkan Şir Ali'nin oğlu Hudayar'ın ilk hanlığı 1845-1858 yılları arasındadır. Bu dönem Hokand Hanlığı'nda iç karışıkların başladığı dönemdir. Kıpçaklar, Hokand içindeki siyâsî

²⁰¹ Alpargu, 2013, s.152.

²⁰² Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hokand-hanligi> (29.12.2018). Cilt: 18, 1998, s.215.

gücü ellerine geçirirler. Araştırmacı Grigoryev'e göre, Hokand Hanı Hudayar Han'ın ilk tahta oturduğu yıllarda Kengeş (meclis) dört Kıpçak'tan oluşur.²⁰³ Müslüman Kul²⁰⁴ kendi damadı genç Hudayar Han'ı (14 yaşında) tahta oturtuktan sonra Atalık²⁰⁵ unvanını alır ve böylece devlet yönetimini eline geçirmiş olur. Müslüman Kul yönetiminde etkili olan, belli mevkilere Kıpçakları tayin eder ve kendi hükümlerini güçlendirir.²⁰⁶ Devlet içinde Kıpçakların diğerlerine nazaran kayrılmasından duyulan rahatsızlık gittikçe artar.²⁰⁷ Halktan gelen şikayetler üzerine Müslüman Kul'un yetkileri kısıtlanır. 1850'de artan iç mücadelelerden faydalanan Ruslar bu dönemde sınır boylarında görülmeye başlar. Ruslar bu karışıklıktan faydalanarak Akmesid'i işgal eder. Bu işgal Türkistan'ın işgalinde Ruslar için bir basamak olur ve bundan sonraki dönemde genişleme konusunda daha cüretkâr davranırlar.²⁰⁸

1852 tarihinde Hokand Hanlığı'ndaki 20.000 Kıpçak'ı öldürüp Müslüman Kul'u da idam ettiren Hüdayar Han bu hamleleri ile yönetimde tek söz sahibi kişi haline gelir. Kendi idare döneminde çok ağır şartlar içeren politikalara sahiptir. Farklı tarihî kaynaklarda Hüdayar Han'ın adil bir yönetim için çalışmak yerine zenginliğini artırmak için uğraştığı belirtilmektedir.²⁰⁹ Ruslar Türkistan genel valisi Kaufmann öncülüğünde harekete geçerek 1864 'te Evliyaata, Çimkent ve ertesi yıl Taşkent şehirlerini işgal ederler. Hudayar'ın ikinci hanlık zamanı (1865- 1875) Hokand için kötü olur ve Hudayar 1868'de yapılan antlaşma ile Rus hakimiyetine boyun eğer. Böylece ülkenin kapıları Ruslara açılmış olur.²¹⁰

Hüdayar Han döneminde Türk boyları da isyan çıkarır. Oş Kıpçaklarının saldırısı sonucu Hokand Özbekleri zor durumda kalırlar. Hokand Hanlığı, bu çetin taht kavgasının kurbanı olur. Önce Buhara Hanlığı'na, sonra Ruslara boyun eğmek

²⁰³ <http://mamer.biz/hokand-hanliginda-merkez-yonetim-teskilati-ve-vezirlik/> (12.03.2019)

²⁰⁴ Tarihî kaynakların kiminde Musulmankul veya Müslüman Kul şeklinde, romanda ise Müsülmankul olarak geçer. Bu sebeple biz romandan bahsettiğimiz yerlerde Müsülmankul şeklinde geçmesini uygun gördük.

²⁰⁵ Atalık unvanına sahip olan kişi devlet yönetiminde, memleketin sosyal, siyasi ve iktisadi hayatında hükümdarın baş danışmanı sayılırdı. [http://mamer.biz/hokand-hanliginda-merkez-yonetim-teskilati-ve-vezirlik/\(12.03.2019\)](http://mamer.biz/hokand-hanliginda-merkez-yonetim-teskilati-ve-vezirlik/(12.03.2019)).

²⁰⁶ <http://mamer.biz/hokand-hanliginda-merkez-yonetim-teskilati-ve-vezirlik/> (12.03.2019)

²⁰⁷ Hayit, s.38.

²⁰⁸ Hayit, s.66.

²⁰⁹ Anvarbek Hasanov, **Vzaimootnoşeniya Kirgizov c Kokandskim Hanstvom i Rossiey** v 50-60 godah XIX. veka, Frunze 1961, s. 74'den akt: Fatih Yavuz, **Türkiye'deki Çalışmalar Işığında ve Kırgız Tarihçilere Göre Hokand Hanlığı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.42

²¹⁰ Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 18, 1998, s.215.

zorunda kalır. Hokand Hanlığı sona erer.²¹¹ 1840 ile 1876 yılları arasında hanlığın politik sistemi de çöker.²¹² Böylelikle XIX. yüzyılda da Ruslar bölgede yeni şehirler kurarlar.

2.2.2. Romanda Hokand Hanlığı

Romanda olaylar Hokand Hanlığı'nın hanı Hudayar Han'ın tahta çıkışından iki yıl sonra (1847) başlar ve Hudayar Han'ın tahtta olduğu bir dönemde (1855) roman biter. Romanın siyasi kişileri gerçek kişilerden oluşur. Hudayar Han, Müsülmankul, Kuşbeyi Narmuhammed²¹³ gibi siyasi kimliğe sahip kişiler dönemin insanlarıdır. Bu dönemdeki yöneticiler zalim, boş yere kan döken, halkı düşünmeyen, aksine halkı ezen kişilerdir. Romanda Taşkent yöneticisi Azizbey²¹⁴ öldürdüğü Kıpçak iki divan beyinden sonra Kuşbeyi Narmuhammed'in yetmiş gün süren kuşatmasına başarıyla karşılık verir. Azizbey, Narmuhammed'i bozguna uğratar ve halktan alınacak vergileri artırır. Hacı Yusufbey bu verginin halka ağır geleceğinden bahsetse de Azizbey çıkarır. Bunun üzerine Hacı Yusuf Şeyhantatur'daki mahalleye gelince bir konuşma yapar:

İyi düşünün ey cemaat! İyi insandır diyerek yoluna can verdiğiniz Azizbey, bugün sizin hizmetlerinizin mükafatı olarak otuz iki tenge vergi koydu. Şimdi önünüzde iki yol var: Ya oğlunuzu, kızınızı satarak bu otuz iki tengeyi Azizbey'in hazinesine vereceksiniz ya da ok yaydan çıktı deyip Azizbey'i tahttan indireceksiniz! İyi düşünün Müslümanlar!²¹⁵

Hacı Yusufbey'in bu konuşması çarpıcı ve ağırdır. Halkı isyana teşvik etmektir. Azizbey'in müşavirliği konumundaki birisinin yöneticiye rağmen adaletten ve doğruluktan ayrılmayışı son derece önemlidir. Hacı Yusufbey'in güvenilirliğinden emin olan halk 32 tenge vergiyi duyunca isyan bayrağını açarlar. Bütün Taşkent sokakları Hacı Yusufbey'in liderliğinde örgütlenip Azizbey'in emrindeki askerlere karşı çatışmaya başlar. Bir süre sonra Hacı Yusufbey halkın gücünün yetememesi üzerine Kuşbeyi Narmuhammed'den yardım ister. Takviye kuvvetle birlikte Azizbey'in sarayı kuşatılır ve tahttan indirilir. Kuşbeyi Narmuhammed isyanın elebaşlılığını yapan Hacı Yusufbey'e şükranlarını sunar.

²¹¹<http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Gorusler&Git=GorusGoster&Baslik=turkdunyasiBaslik2=turkdunyasi&Baslik3=hokand-hanligi&AKat=19&Kat=40&Grs=7744> (17.10.2018)

²¹²Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 92.

²¹³Kuşbeyi, hükümet siyesetinin halk içindeki icrasını kontrol eden vezirlerden birisidir. Kuşbeyi, Hokand Hanlığında görev ve yetkileri değişip devlet yönetimin üst derecesine çıkmıştır.

²¹⁴Azizbey romanda Taşkent'in yöneticisidir. Tarihî bir kişiliktir ancak tarih kaynaklarında kendisine dair bir bilgi bulamadık.

²¹⁵Kadiri, s. 128-129.

Aziz Merhan, Abdullah Kadiri hakkında meydana getirdiği çalışmasında romanda işlenen bu Taşkent ayaklanması olayını tarihî gerçeklikle benzerlik gösterdiğini söylemektedir. Buna göre 1847 senesinde Taşkent'te yeni vergi sisteminin uygulanmaya başlamasından dolayı başını Muhammed Yusufbey adında ipek dokumacılık atölyesinin sahibinin çektiği büyük bir ayaklanma başlamıştır. Bazı kaynaklarda bu kişinin bir “ak sakal” (halk temsilcisi) olduğu üzerinde durularak şehir halkı üzerinde etkili olmasının sebebinin de buradan geldiği belirtilmiştir. Başkaldırcılar Taşkent sokaklarını kuşatıp Azizbey'in askerleriyle kanlı çatışmalara girmişlerdir.²¹⁶

Siyasi olayların gerçekliği Kadiri'nin romanda verdiği şu giriş paragrafıyla da kendini gösterir.

Azizbey Taşkent'ten götürüldükten sonra yerine Kokan'dan Narmuhammed Kuşbeyi tayin edildi. Onun alaşağı edilmesinde büyük rol oynayan Hacı Yusufbey ise artık Kıpçaklar nezdinde öncekinden daha değerli bir insandı. Dünya nimet ve mevkilerinde gözü olmayan Yusufbey, Narmuhammed'e de müşavirlik yaptı ve daha yüksek bir mevkiye getirildi. Narmuhammed onun her tavsiyesini – gerçi kanun değildi ama- aynen uyguladı. Şehre dirlik düzenlik, bolluk bereket geldi. Babam, Hanlık döneminde gördüğü onlarca bey arasından Narmuhammed'e özel bir yer vererek, “Yurdunu seven, çok iyi bir insandı. Allah rahmet eylesin” demiştir. (Yazar)²¹⁷

Romanda Azizbey'in bulunduğu mevkiden indirilişi halkın sayesinde gerçekleşir. Abdullah Kadiri'nin Ceditçi bir yazar oluşu burada kendini gösterir. Halkın gücü her şeyin üstündedir. Kadiri'nin istediği halkının sahip oldukları milli şuuru açığa çıkarmaktır. Romanda Hacı Yusufbey bu görevi çok güzel bir şekilde yerine getirir. Bir alt metin olarak romanı kendi dönemindeki okuyucularına ve halkını yöneticilere karşı uyanık olmaya davettir.

Tarihî gerçeklikte bahsedildiği gibi romanda da Hudayar Han çok küçük yaşta tahta geçmiş olup yönetim işlerinden veziri Müsülmankul sorumludur. “Müsülmankul, her ne kadar Han değilse de ondan daha güçlüydü.”²¹⁸

Romanın siyasi olaylarının bel kemiğini aslında Kıpçak – Özbek çatışması oluşturur. Azizbey'in isyanı ve öldürdüğü beyler Kıpçak ileri gelenlerindedir.

“-Bunlar Çolak Müsülman'ın komutanlarından, Kıpçakların ileri gelenlerinden ve Kara Çapan'ın düşmanlarından olan iki domuzun cesetleridir! Ben bunları siz Kara Çapan halkımın intikamını almak için

²¹⁶ Merhan, 2008, s. 164.

²¹⁷ Kadiri, s. 151.

²¹⁸ Kadiri, s. 140.

öldürdüm! Siz Kara Çapanların Kıpçak elinde şehit düşen yakınlarınızın ruhlarını şad etmek için öldürdüm! Yoksa bu hareketim adalete sığmaz mı ey ahali?”²¹⁹

Romanda Azizbey’in yaptığı bu konuşma halkı Kıpçaklara karşı kışkırtır. Halk, Kıpçakların cezalarının böyle olması gerektiğini belirtir ve onu desteklerler. İkinci Kıpçak katliamı Hudayar Han’ın emriyle olur. Hudayar Han, yanındaki koltuk sevdası insanların galeyanyla ve onun da Müsülmankul’a duyduğu kinin acısıyla Kıpçak katliamını gerçekleştirir. Hudayar Han’ın gönderdiği mektupta “Türkistan ili Hanı olarak Kıpçakları zararlı kabul ettiklerini, bu hükümle de bütün beyliklere on beş yaşından yukarı, yetmiş yaşından aşağı olan ne kadar Kıpçak erkek varsa hepsinin kılıçtan geçirilmesi” yazmaktadır. Hudayar Han’ın Kuşbeyi Narmuhammed’den isteği de bu emri yerine getirmesidir.

Tarihteki gerçeklikte bahsedildiği gibi romanda da Kıpçak katliamı Hudayar Han’ın eliyle gerçekleşir. Taşkent sokaklarında Atabey ve yanındakiler adım başı cesede rastlarlar. Pazara ulaştıklarında rakam 70’e ulaşır. Bu rakam bir sokakta rastladıkları sayıdır. Taşkent sokakları Kıpçak cesetleri ile doludur.

Kuşbeyi Narmuhammed de Kıpçaktır ve yazarın da belirttiği gibi iyi yürekli, adaletli biridir. Kuşbeyi ağlayarak durumu şu cümlelerle ortaya koyar:

“Memlekette asayiş Kıpçakların kesilmesiyle sağlanacaksa varsın kessinler! Yurdun abad olması Kıpçakların al kona boyanmasına bağlıysa bırak öldürsünler! Eğer kurtuluşumuz Kıpçak neslini kurutmakta ise beni de kessinler! Bu mendeburların merhametine muhtaç değilim!”²²⁰

Aslında bu cümleler çok önemli bir duruma ve zamana vurgu yaparlar. Memlekette huzur bir arada yaşayan milletin birbirine düşürülmesiyle ve katliyle mi gerçekleşir? Kuşbeyi Narmuhammed memleketinin kurtuluşunun Kıpçak katliamı ile gerçekleşecekse kendisinin de kesilmesini ister! Elbette bu şekilde huzurun sağlanamayacağını bilir ve okuyucuya birliğin bozulmaması mesajını iletir. Bu durum tamamen Rusların Türkistan halkına karşı uyguladığı politikadan ileri gelmektedir. Abdullah Kadiri, kendi dönemindeki ayrıştırma politikasının Hanlıklar döneminden itibaren başladığını ve hala devam ettiğini anlatmaktadır.

²¹⁹ Kadiri, s. 45.

²²⁰ Kadiri, s. 344.

2.2.3. Tarihte Hokand Hanlığı'nda Rus Tehlikesi

19. yüzyıl ortalarında Çarlık Rusyası hem Avrupa'da hem de Türkistan coğrafyasında yayılma isteği içinde bulunmaktadır. Rusya'nın Avrupa'ya yayılma isteğini Fransa ve İngiltere, Kırım Harbi (1853-56) ile önlemiş ancak Orta Asya'daki yayılma faaliyetini durduran olmamıştır. Rusların ilk askeri taaruzları 16 Nisan 1852'de Türkistan'ın kuzeyinde bulunan Akmescit kalesine olur. Bu taaruzu kale kumandanı olan Yakub Bey başarıyla önler. Ancak kalenin alınmasının önemli olduğuna inanan Ruslar aldıkları büyük takviye kuvvetleriyle General Perovskiy komutasında bir ordu ile Akmescit'i dört bir yandan kuşatırlar.²²¹

Perovskiy'in kale kumandanı Muhammed Veli'ye yazdığı mektupta şöyle söylemektedir:

“Her ne kadar sizler içinde bulunuyorsanız da, Akmescit düşmüştür. Adamlarımdan bir tekini bile kaybetmeden sizin hepinizi yok etmeğe gücümün yettiğini göreceksiniz. Ruslar buraya ne bir gün için ne de bir yıl için gelmişlerdir. Bilakis ebediyen burada kalmak için gelmişlerdir ve geri çekilmeyeceklerdir. Yaşamak istiyorsanız merhamet dileyin; yok Akmescit'te ölmek istiyorsanız, bu sizin bileceğiniz iştir... Size bir muharebe teklif etmeye gelmiş değilim buraya. Bilakis kale kapılarını açtırıncaya kadar size dayak atacağım...”²²²

Perovskiy'in yazdığı bu mektup Rusların niyetlerini açıkça ifade etmektedir. Kale kumandanı bu mektuba olumsuz bir yanıt vererek aylarca kaleyi müdafaa ederler. Bu mücadeleye karşılık Ruslar 27 Temmuz 1853'te kalenin surlarını yıkarak kaledekilerin büyük bir kısmı öldürülmüş, kalanları da esir edilmiştir. Akmescit'in işgali Türkistan'daki yayılma siyaseti için Rus yönetimine cesaret verir ve Türkistan'ın ilhakı için yeni bir dönem başlatır. Ancak Kırım Savaşı'nın başlaması ve Rusların bu savaştaki mağlubiyeti Türkistan'ın işgalinde ilerlemeyi geçici bir süreliğine durdurur.²²³

Kırım Harbi'nden mağlup çıkan Rusya'nın yeni Çarı II. Alekxandır (1855-1881)'in önderliğinde ekonomik, eğitim, askeri alanlarda köklü reformlara girişir ancak Avrupa ile rekabet edemeyeceğini anlayınca önceden ilerlemeye başladığı Türkistan bölgesine yönelir. II. Alekxandır'ın yakın arkadaşı ve Çarlık hanedanının

²²¹ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 272.

²²² Hayit, s. 65-66.

²²³ Hayit, s. 66.

ileri gelenlerinden olan Prens Baryatinskiy'i Kafkas ordusu Komutanlığına tayin eder.²²⁴

Baryatinskiy 1857 yazında, Çar'dan aldığı izinler sayesinde istediği kadar takviye kuvvet alabilme, emrindeki birlikleri yeni silahlarla teşkilatlandırma gibi reformlar gerçekleştirir. Bu reformlar sonucunda Ruslar, Türkistan devletleri aleyhinde yapacakları yayılma hareketinin hazırlıklarını tamamlamış olurlar.²²⁵

Rusya ve Hokand Hanlığı arasında 1852'den beri devam eden uzlaşmaz bir savaş durumu mevcuttur. Rusya, Hokand Hanlığı'nın iç sorunlarından faydalanarak hanlığı kendine ilhak etmek için bir plana girişir. 1860-64 yılları arasında her yönden değil dağınık bir çatışmaya girişir. 1853 yılındaki Akmescit olayından sonra Rus ve Hokand birlikleri arasında 20'den fazla çatışma gerçekleşir. 2 Ekim 1860'ta Uzun-Ağaç muharebesinden sonra çatışmalar zirve noktaya erişir. Rus birliklerinin başında Kolpakovskiy, Hokand birliklerinin başında ise Kanat Şah bulunur. Hokand tarafında savaşa katılan askerler 5000'den biraz fazladır. Bu savaşta 1500'ü şehit düşer. Savaşların sonucu hakkında bir Rus tarihçisi şöyle yazar: *"Hokandlılar cesaret ve metanetle savaştılar ve birçok defa göğüs-göğüse savaşa atıldılar."*²²⁶

8 Mayıs 1886'da ise Rus topçu ateşleri yüzünden Hokandlılar savaşı kaybederler ve Hokand işgal edilir. Hokand Hanlığı'nın düşmesi üzerine önce Buhara daha sonra da Hive Hanlığı Rusya'nın himayesi altına girer.²²⁷

2.2.4. Romanda Hokand Hanlığı'nda Rus Tehlikesi

Romana geçmeden önce tarihte Rus işgalinin başladığı zamana dönecek olursak, 1875 yılında Hokand Rusların eline geçer. Rusların işgalinin sebeplerini Mehmet Alpargu şöyle sıralar:

1. "Türk hanlıklarının kendi aralarındaki çatışmalar ve çıkar hesapları Rus faaliyetlerine rağmen sona ermemiştir. Bunun en güzel örneği Hokand Hanlığı Taşkent için Rusya ile savaşta bulunduğu sırada, Buhara emiri olan Muzaffereddin Hokand Hanlığı'nın başşehrini işgal etmekle uğraşıyordu. Bu durum Hokand Hanlığı'nın kuvvetini azalttığı gibi, Taşkent halkının bize yardım ediniz şeklindeki rica ve yalvarma dolu isteklerine cevap gelmiyordu.

²²⁴ Saray, s. 273.

²²⁵ Saray, s. 273-274.

²²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. E. T. Smirnov, **Sultanı Kenisarı**, s.8-11'dan akt. Hayit, s. 72.

²²⁷ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003, s. 170.

2. *Türkistan hanlıkları eğitim ve teknoloji bakımından oldukça geri durumdaydılar. Çağdaş gelişmelerin dışında kalmışlardı. Ellerinde Rusya ile savaşıacak doğru dürüst ateşli silahlar bulunmuyordu.*
3. *Uzun süren savaşlar, ekonomik yapıyı tamamen kötü bir duruma sokmuştu. Halk fakir duruma düşmüş, hanlıkların mali durumu da oldukça kötü bir konuma gelmişti.*
4. *Türkistan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile olan bağları Safevî Devleti ve Rusya'nın engellemesi ile kesintiye uğramıştı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nden de yardım alamıyorlardı. Aslında Osmanlı Devleti de bu yardımı sağlayacak durumda değildi.*
5. *Milletlerarası politikaya Türkistan'daki devletler karışamadıklarından dolayı Rusya'ya karşı diğer devletlerin tavır almalarını da sağlayamadılar. Bu yüzden Türkistan'ın işgali milletler arası alanda tepki de uyandırmadı.”²²⁸*

Alpargu'nun yukarıda saydığı sorunların neredeyse hemen hepsi romanda karşımıza çıkmaktadır. Romanda Kıpçak-Özbek çatışmaları, eğitim ve teknoloji bakımından geri kalmalarının Atabey aracılığıyla dile getirilmesi, Azizbey'in savaş açması ve vergilerle halkı fakir hale getirmesi gibi olaylar yukarıdaki maddelerin gerçekliğine işarettir. Romanda Özbekler ve Kıpçakların kendi aralarındaki çatışmalar sürüp gider. Ama asıl tehlike Rus tehlikesidir. Bu çatışmalardan faydalanan Ruslar adım adım yaklaşmaktadır.

Rus tehlikesinin bir adım ötelinde olduğunu romanda fark eden iki kişi vardır: Atabey ve Hacı Yusufbey. Romanın başında Atabey Rus idaresinin ileride olması ve kendilerinin neden geri kaldığını güzel bir şekilde dile getirir.

–Bence, dedi Atabey, Rus'un bizden ileri olması “ittifak içinde bulunmalarındandır. Bizim her geçen gün daha geriye gitmemizin sebebi ise kanaatimce birbirimize düşmemizdir. Aramızdaki bu korkunç durumu düşünen iyi insanlar yok! Aksine bozguncu ve nifakçı unsurlar kanımıza girmiş, bizi sürekli uçuruma doğru sürüklemekteler. Örneğin bugün Kara Çapanlarla Kıpçaklar arasındaki çekişmeleri ele alalım. İyi düşünün bu çekişmelerden bize ve Kıpçaklara ne fayda geldi? Bundan faydalananlar sadece iki halk arasına düşmanlık tohumları saçan bazı kışkırtıcı yöneticilerdir.”²²⁹

Korbaşı Muhammed, Kuşbeyi Muhammed Niyaz, Başkomutan Kasım, Teşrifatçı Kamber ve Yüzbaşı Kerimkul gibi kişiler Hacı Yusufbey'in karşı çıkmasına karşılık Kıpçak katliamının müsebbibleridir. Hacı Yusufbey, öngörülü biri olarak burada mecliste bulunanlara asıl düşmanlarının kim olduğunu anlatmaya çalışır.

²²⁸ Alpargu, 2002, s. 97.

²²⁹ Kadiri, s. 24-25.

“Kardeşlerim! Ruslar aramızda çıkacak fitne fesatları gözleyip kapımızın önünde kamp kurmuş vaziyettedir. Böylesine tehlikeli günlerde biz birbirimizi kırıp zayıflarsak senin gözünde üzüm çöpü var deyip birbirimize saldırırsak halimiz nice olur? Hiç işin bu yönünü düşündünüz mü? Hiç kafirlerin eline esir düşeceğimizi düşünüp, buna karşı hazırlık yapmayı kafanızdan geçirmez misiniz?”²³⁰

Hacı Yusufbey’in bu konuşması verilmesi gereken mesajı bütünüyle içerir. O, halkı bilinçlendirmeye, yönlendirmeye ve bir arada tutmaya çalışan neredeyse tek kişidir. Romanın ana düşüncesi olabilecek şu paragrafla hepsini özetler bir bakıma.

“Ömrümün büyük bir kısmını şu memleketin asayışı, halkın dirlik düzeni için feda ettim. Neticesi hep kendime azap etmek oldu. Birliğin, beraberliğin ne demek olduğunu bilmeyen sadece kendi menfaatlerini, ele geçirecekleri koltukları veya dünyalığı düşünen birkaç soysuz Türkistan’da sürekli cirit atıyorsa bizim insanlığımız nerde kaldı? Biz bu şekilde devam eder, birbirimizin eteğini kaldırmakla meşgul olursak Ruslar sömürgeci ayaklarını Türkistan’a basarlar ve biz de gelecek nesillerimizi onların boyunduruğuna terk etmiş oluruz. Kendi evlatlarını kendi elleriyle kafirin eline teslim eden onları esarete sürükleyen biz atalarına elbette Allah lanet eder oğlum! Babalarının mukaddes ruhlarının yattığı Türkistan’ı domuz ahırına çevirmek isteyen biz köpekler elbette Yaratan’ın kahrını hak etmiş oluruz! Timur Koragani gibi dahileri, Mirza Babür gibi fatihleri, Farabi, Uluğbey ve İbni Sina gibi alimleri yetiştiren bir ülkeyi helak olmaya sürükleyenler şüphesiz Tanrı’nın gazabına çarpılmayı hak etmişlerdir, balam! Günahsız biçareleri boğazlayıp, çocuklarını yetim bırakan, ocaklarını söndüren zalimler, kurtlar ve kuşlar, yerden çıkıp boy salan otların arasına karışmaya müheyyadır, oğlum!...”²³¹

Nitekim romanın sonunda da Atabey ve Alim Usta Ruslarla yapılan savaşta şehit düşerler.

Ötgen Künler tarihî romanı 19. yüzyılın ortasında Çarlık Rusyasının işgali öncesinde Hokand Hanlığı dönemindeki tarihî olayları ve toplumsal yapıyı ele alarak hanların ve yöneticilerin adaletsizliklerini, halkın iç çatışmalarını, toplumsal inançları ve gelenekleri irdeler. Tarihteki gerçekliklerle karşılaştırıldığında Hokand Hanı Hudayar Han’ın, vezir Müsülmankul’un ve diğer yöneticilerin keyfi yönetimleri, halka karşı adaletsiz tutumları, Müsülmankul’un Hudayar Han üzerindeki güçlü etkisi romanda da karşımıza çıkmaktadır.

Kadiri tarihe bakarken iki amaç güder: Biri, yakın tarihteki çirkin ve toplumu bilinmezliğe sürükleyen beyleri ve idare sistemlerini göstermek, diğeri ise daha uzak geçmişten getirdiği örnek kişiler ve onların ortaya koyduğu idare sisteminden

²³⁰ Kadiri, s. 321.

²³¹ Kadiri, s. 344-345.

hareketle birtakım karşılaştırmalar yaparak devletin aksayan, işlemeyen yönleri için çareler aramak, çözüm yolları göstermektir.²³²

2.2.5. Romanda Sosyal ve Ahlaki Eleştiri Olarak Çok Evlilik

-Bence evlenmekten daha nazik bir iş yoktur dünyada, dedi Rahmet ve Atabey'e baktı. (Ötgen Künler)

Evlilik, insan için hayati önem taşır. İnsanın hayatındaki en önemli dönüm noktalarından birisi evliliğdir. İnsan doğarken kendi aile ve çevresini seçme şansına sahip değildir ama evlilik yoluyla eşini ve yeni aile çevresini seçme şansına sahiptir. Ancak bu seçim şansı kişinin kendine bırakılmayıp çevreye veya aileye bırakıldığında sonucu belirsizlik taşır. Kişi ya mutlu olacaktır ya da mutsuz.

Ali Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri isimli çalışmasında çok eşlilik konusunu şöyle özetler:

“Eski Türklerde çok eşlilik (poligami) mevcut, hatta oldukça yaygındı. Bazı kaynaklarda çok eşliliğin sadece Hanlara özgü olduğu, bazı kaynaklarda ise hiç olmadığı iddia edilir ki, bu doğru değildir. Çünkü, kadın sayısı fazladır ve yakınlarının dullarla evlenmesi şartı vardır. Kaynaklar yaygın olmasa da çokeşliliğin (poligami) varlığından söz etmektedir.”²³³

Çok eşlilik sadece Orta Asya'da değil, diğer İslam ülkelerinde de İslam hukukuna uygun olduğu için gayet doğal bir olay olarak görülmektedir. Hanlıklar Dönemi Özbek toplumunda erkeğin ve kızın birbirini sevip evlenmesi değil, anne ve babanın beğenip beğenmemesi önemlidir. Özbek toplumu içinde kadınlar kendi istekleri, görüşleri dikkate alınmadan gerçekleştirilen bir evlilik ve annelik hakları, haktan ziyade zorunlulukları mevcuttur. Bu sebeple romanda anne-babasının rızasıyla yapılacak evliliğe boyun eğen genç kızlar görünmektedir.

Yazar 19. Yüzyılın ortalarındaki hanlıklar dönemindeki Özbek kadınlarının durumunu gerçekçi bir biçimde yansıtır.²³⁴

Romanda Atabey ve Gümüş birbirlerini gördüklerinde aşık olmuşlardır. Ancak Gümüş evlendirileceğini öğrendiği zaman fikri alınmadığı ve damadı görmediği için kocasının Atabey olduğunu bilmez. Romanda bir nevi tesadüf

²³² Balcı, s. 226.

²³³ <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364792> (13.03.2019).

²³⁴ Merhan, 2008, s. 171.

sayesinde aşık olduğu Atabey ile evlendirilmiştir. Bu sebeple birbirine aşık iki genç bir araya gelir. Ancak Atabey, anne ve babasının isteklerine karşı gelemeyerek Gümüş'ün üzerine Zeynep'le evlenmesi ve romanın temel eleştirilerinden biridir. Romanda evlendikleri ikinci bir eşle mutlu olan kimse yoktur. Kumalar gittiği evde huzuru yok eden kişilerdir. Atabey Zeynep'le; Alim Usta ise Saadet vefat edince kaynanasının bulduğu ikinci eşle, Nusretbey de kuma olarak aldığı Hoşru'yla yuvasını dağıtır, düzeni bozulur, huzuru kaçar.

Hamid, romanın en olumsuz ve kötü karakterine sahiptir. İki tane karısı vardır. Onları sürekli aşağılar ve döver. Böyle olmasına rağmen gözü Gümüş'tedir. Romanın ilk bölümünde Atabey, Rahmet ve Hamid arasında geçen konuşma herkesin evlilik hakkındaki düşüncelerini baştan verir. Aslında eş seçimlerinin kendilerine ait değil de anne babalarına ait olduklarının tartışılması üzerine Hamid şunları söyler:

“(...) Karın pek hoşuna gitmiyorsa sen de hoşuna giden birini bulup karıları ikile! O da olmazsa üçüncüsünü al! ... Çok hatunla evlenirsen aralarında azap çekersin de ne demek? Başıyla gözünün yaşını eksik etmezsen yüz karının arasında bile rahat edersin! Şu güne kadar iki karı arasında kavga eksik olmadı ama bir üçüncüsünü de düşünmüyor değilim.”²³⁵

Hamid çok evliliğin sembol ismidir. Atabey tek eşliliği savunan biriyken oynanan oyunlarla birlikte geleneklerin kurbanı haline gelir. Hasan Ali de onun evlilik hakkındaki görüşünü başka bir mecliste Hamid'e bildirir:

“(...)Hatta para vererek satın aldıkları bir köleleri olmama rağmen bana bile kötü söz söylemeyen kişi kendi nikahı altındaki hür bir kıza elbette eziyet etmez. Karısı dururken, hanım üzerine hanım alan ve onlara zulmeden hayvan kılıklı kişilerden olacağını hiç zannetmem, Hamid Efendi kardeşim.”²³⁶

Ancak Gümüş'ün kumasının olması ne Atabey'e ne de Gümüş'e huzur verir. Atabey'in gönlünde her zaman Gümüş olmasına rağmen Zeynep'e de iyi davranmaya, onu kırmamaya özen gösterir. Bir yandan dinin gereği olarak da düşünür.

“Din iki karı arasında adaletli davranmayı emrediyordu. Tabii anne babanın rızası da işin cabasıydı. Ama en nazik mecburiyet birkaç hafta önce Zeynep'in ilk defa gözyaşları arasında gönül derdini dinlemek olmuş ve

²³⁵ Kadiri, s.16.

²³⁶ Kadiri, s.26.

Atabey için son derece güç bir vazife çıkmıştı. Halbuki kendisi üç yıldır aynı derdi çekiyordu ve bu süre içinde azapların en kötüsüne katlanmıştı.”²³⁷

Romanın başından itibaren Atabey'in başına gelenler çok evliliğin ve Hamid'in Gümüş'ü elde etme çabalarından kaynaklanır. Özbek Hanım, Atabey'e uygun eşi kendisi bulmak ister. Atabey'in isteyip istememesine bakmaksızın Zeynep'le evlendirerek bu kötü sona ortak olur. Gümüş, Zeynep tarafından zehirlenerek ölür. Abdullah Kadiri, romanda çok evlilik eleştirisiyle bu geleneğin insanların hayatlarını karartmasını vurgular; Atabey'in karısından iki yıla yakın bir süre ayrı kalmasının, mutsuzluğunun, eşlerinin birinin ölümü birinin de çıldırmasının nedenini bu geleneğe bağlar.

2.2.6. Romanda Düğün ve Büyü

Abdullah Kadiri romanda hanlıklar dönemindeki Özbek kültürü hakkında da bilgiler sunmaktadır. Romanda işlenen düğün gelenekleri ve büyü inancı da bu kültüre ait unsurlardandır.

Orta Asya medeniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde tarihten beri Özbek boyunun tarihî-medeni örf adetleri etkili bir rol oynar. Osmanova, Özbek düğünlerini anlattığı yazısında şöyle anlatır:

“Özbek halkı düğününde “fatihâ (razılık duası) düğünü”, “gelin geldi”, “gelinin yüzünü açması”, “avlu süpürmesi”, “çakırdı-damat daveti (düğünden sonra gelin evine damat arkadaşları, annesi ve babası ile gider)” gibi örf adetler başlıca göze görünen kısımlarıdır. (...) Kız seçme” olan ilk aşamada erkek tarafın annesi veya ablası kapı-kapı, mahalle-mahalle gezerek, sorup soruşturup oğluna uygun bir kız bulmaya çalışırlar. (...)

Eğer her şey yolunda gidip iki taraf birbirlerini beğenirlerse “fatihâ (dua) düğünü” ve sıra ile “çeyiz göndermek”, “ziyafet göndermek” gibi törenler gelir. İlk olarak “fatihâ (dua) düğünü” kız evinde yapılır. Bu günde kız tarafına erkek tarafı bir koç, sepetler dolusu yemekler, kıza alınmış hediyeler, yorganlık kumaşlar, ayakkabılar, iki-üç çuval un, ip-iğne, oyuncaklar, süs eşyaları getirirler ve bunun sonunda mahalle aksakalları (büyükleri) tarafından dua ile düğün günü belirlenir. Eve giren damat ve arkadaşlarına saz ve şarkı eşliğinde çeşit-çeşit yemek ve tatlılarla ziyafet verilir. Dinî nikah kız evinde yapılır.”²³⁸

²³⁷ Kadiri, s.400.

²³⁸ Okibat Osmanova, “Özbek Düğünlerindeki Örf-Adetler”, (akt: Yulduz Musahanov), **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 20, s.112.

Yukarıda bahsi geçen bu düğün adetleri romanda ayrıntısıyla yer alır.

Kadiri, Atabey ve Gümüş'ün evliliklerini, düğün öncesi hazırlıklarını ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunar. Gümüş'e kız hamamı yapılır, 30-40 kadar genç kız toplanır, hepsi süslenir. Sazendeler, tefçisi, kemancısı herkes hazırır. Şarkılar söylenir. Erkekler dış avluda kadınlar evin içinde toplanır. Yemekler yenir. Düğün evinden yemekler, meyveler ve hediyeler gelir. Akşam 05'.00'e doğru Mirza Kerim'in avlusunda damadın gelişi dört gözle beklenir. Saat 05.30'a doğru Atabey, Rahmet ve arkadaşlarından oluşan 20-30 kadar gençle gelir. Mihir meselesi görüşülmeye başlanır. Yüz altın akça, kati alım satım vaadiyle Mergilan'da saray yavrusu bir ev, sığır ve günlük kullanılacak öteberi... ile anlaşma sağlanır. Atabey de mihri kabul ettiğini belirtince imam nikah duasını okumaya başlar. Farsça okunan dua ve salavatlardan sonra Atabey'e de nikah sorusu sorulur. İmam "elhamdülillah diyerek bitirir, orada bulunan herkes de gelin ve damat için dua eder. Gençler damadı içeri alır ve ziyafet başlar. Yatsıya doğru artık nedimeler gelir ve damadı isterler. Avlunun iki tarafı Gümüş Bibi'nin oda kapısına kadar kadın ve çoluk çocukla doludur. Her yer damadın gönderdiği mallarla doludur.

Kadiri, Özbek toplumunun sahip olduğu düğün adetleri, Fatiha okuma, don giydirme gibi geleneksel yapıyı bütünüyle vermeye çalışır. Bir yandan da bazılarını eleştirir. Büyü meselesi de bunlardan biridir.

İnsanlık tarihînin bütün dönemlerinde ve hemen hemen her toplumda güçlü bir olgu olarak karşımıza çıkan büyü, dini veya din dışı faaliyetlerle uzak veya yakın bir ilişki içinde bulunmuştur.

Büyü, "tabiat üstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğuna inanılan bazı tabii nesnelere kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler" şeklinde tarif edilebilir. Kutsalla ilişkisi bulunmaması ve ahlâkî amaç taşımaması büyü'nün en temel özellikleridir; başlıca gayesi ise daima çıkar sağlamaktır. Büyü'nün asıl amacı insana ve olaylara etki ederek bol ve çok avlama, balık tutma, hayvan yetiştirme, düşmanı yenme, zarara uğratma veya öldürme, çocuk, ürün ve mal çoğaltma, kadın elde etme, hastalıktan kurtulma, kısacası bitkileri, hayvanları, insanları, tabiat olaylarını ve güçlerini kontrol ederek şu veya bu kişi yahut kişilere iyilik ya da kötülük etmek suretiyle bir menfaat sağlamadır. X. yüzyılda Türk boylarının büyük kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra da İslâm'ın şiddetle yasaklamasına rağmen büyü-sihir, İslâm'dan önceki devreden kalan âdetlerle, ayrıca eski İran,

Mezopotamya, Mısır ve nihayet Anadolu kültürlerindeki katkılarıyla günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Türkler'in Müslüman olmaları sırasında bu geniş âlemin kamları, Budist ve Maniheizt rahipleri yeni dinin yayılmasını önleyemeyince eski geleneklerini yaşatmak ve meslekî çıkarlarını korumak için kendi hurafelerini başka milletlerden öğrendikleri âdet ve inançlarla birleştirip bunlara biraz da dinî bir görüntü vererek cincilik, üfürükçülük, muskacılık ve efsunculuğa yeni bir şekil kazandırmışlardır.²³⁹

Romanda Özbek Hanım oğlunun Gümüş tarafından büyülendiğini düşünür ve sürekli ondan “Mergilanlı Büyücü” diye bahseder.

“(...)Nikah günü Atabey'in elbiselerini Hıristiyan papaza okutmuş, Mergilanlıdan soğutmak istemiş, ama gittiği bütün muskacılar aciz kaldıklarını itiraf etmişlerdi... Özbek Hanım, Mergilanlı imamın büyüünün çok güçlü olduğundan şüphe etmiyordu, ama bir şeye şaşır kalmıştı: Hıristiyan papazın büyüünü bir başka Hıristiyan papaz, Müslüman imamın büyüünü ise başka bir Müslüman imam bozabilirmiş! Bunu da yaptığı halde neden netice alamamıştı? Şu sıralar sürekli o konuyu düşünüyor, ama cevabını bulamıyordu. Fakat işin peşini bırakmaya niyetli değildi. Kendine göre bu işi halledecek formülü bulmuştu: “Evet, Mergilanlı'nın büyücüsü ne Hıristiyan ne Müslüman! Aksine Hintli! Hintlilerin üfürükleri de kuvvetliymiş ki ne Hıristiyan çözebilirdi ne Müslüman! Bu büyüü o üfürükçü bozmasa kimse bozamaz!”²⁴⁰

Kadiri, Özbek Hanım'ın büyüye olan inancıyla toplumda gözlenen batıl inançları eleştirir. Özbek Hanım'ın isminin Özbek olması da tesadüfî bir şekilde verilmez. O Özbek kadınlarını ve onların şahsında devam eden eski, zararlı görüşleri temsil eder.²⁴¹

O dönemdeki sosyal hayatı ve insanların uğradığı dönüşümün bütün bir eleştirisini yine aşağıdaki tek bir paragrafta özetler.

“Bir zamanlar halk arasında adı “İslam Diyarı”na çıksa bile bu şehirde şeriata aykırı işler yapanlar da vardı. Halk Müslüman, han Müslüman, bey Müslüman ve her şey usulüne kitabına uygundu görünüşte. Hükümler şeraite göre veriliyordu. Hırsızlık yapanın ya eli kesilirdi ya da kellesi darağacında sallandırılırdı. Zina yapan kadın ve erkek taşlanarak öldürülür içki içenlere kırk sopa vurulurdu. Reis efendi mülazımlarının eline sopa tutuşturarak namaz kılmayanları veya farz-ı ayınları bilmeyenleri dövdürürdü. Ama yine de hırsızlıkların veya fuhuşhanelerin tamamen önlendiği söylenemezdi. Ömrü boyunca alını secdeye değmeyenler çok olmakla birlikte herkes 32 farzı fazla zorlanmadan sayabilirdi.

²³⁹ Hikmet Tanyu, “Büyü”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/buyu> (13.03.2019). Cilt:6, 1992, s. 501-504.

²⁴⁰ Kadiri, s. 184.

²⁴¹ Söylemez, 2005, s.154.

Birçoklarının evleri şarap deposu haline geldiği gibi izbe yerlerde gizlice içki satanlar da vardı. Taşkent'in Çukurköy denilen semtinde Kazaklar tarafından açılmış ve sürekli bilgili, akıllı kişilerin uğrak yeri haline gelmiş meyhanelere bile rastlamak mümkündür."²⁴²

Bu paragraf aslında toplumun mükemmel bir nizam içinde yaşıyor görüntüsü altında içten içe yozlaştığını, değerlerini ve kültürünü kaybettiğini, dinin içinin boşaltıldığını gösterir. Tarih kitapları, hatıratlar da bu yönde bilgi verir. Bir Özbek eleştirmene göre de bu roman Özbek tarihinin en ağır, en karanlık günlerinin, Hokand hanlarının hükümranlılığı dönemini anlatmaktadır.²⁴³

Abdullah Kadiri, çok evlilik, büyü ve düğün gibi sosyal meseleleri romanında oldukça etkili ve yoğun bir şekilde anlatmış ve dönemin Özbek toplumunun içinde bulunduğu durumu başarılı bir şekilde dile getirmiştir.

2.3. Musa Taşmuhammedoğlu Aybek

Özbek Sovyet şair ve yazarlarından olan Aybek, 10 Ocak 1905 yılında Taşkent'te dünyaya gelir. Yazarın asıl adı Musa soyadı Taşmuhammed'dir. Eserlerinde Aybek ismini kullanır. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra Aybek, Nevâyi Öğretmen lisesinde dört yıl (1921-1925) okur. O yıllarda lisenin müdürü olan "Şâhid Esan Efendi ve onunla birlikte Türkiye'den Türkistan'a gelen İbrahim Efendi, ilim irfan sahibi aydınlar olarak tanınmış kişilerdir. Esan Efendi, aslında mantık dersi öğretmeni olmakla birlikte tarih ve edebiyata son derecede meraklı, dünya ve Türk halklarının tarih ve edebiyatı hakkında bilgi sahibi olan ve bilhassa yetenekli gençlere ayrı bir önem veren bir kişidir. Yetenekli gençlere tarihî Türk büyüklerinin adlarını verir; meselâ Musa Taşmuhammedoğlu'na 'Aybek', Osmanbek Dâlimov'a 'Subutay', Zuhuriddin Salâhiddinov'a ise 'Altay' isimlerini edebî mahlas olarak tavsiye eder. Onlar da bu mübarek isimleri memnuniyetle kabûl eder ve kullanırlar.²⁴⁴ Aybek, daha sonra Leningrad'daki Köy Ekonomisi Enstitüsü'nde ve Orta Asya Devlet Darülfünun'un Sosyal Bilimler Fakültesi'nde eğitim görür. 1930-1935 yılları arasında yüksek okullarda iktisat dersleri verir. Sonra Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde (1934-1937), Özbekistan eğitim neşriyatında (1938-1941), Özbekistan

²⁴² Kadiri, s. 250.

²⁴³ Erik Kerimov, "Abulfayzhan tarihî draması hakkında", *Şark Yılduzu*, Sayı 1, 1989, s.81-82.'dan aktaran Söylemez, 2005, s. 167.

²⁴⁴ Şuayip Karakaş, "Milleti Uyandıran Edip: Aybek (Hayatı ve Eserleri)", *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, Yıl 4 Sayı 7 Güz, 2018 s. 38.

İlimler Akademisi'nde (1943-1953) çalışır.²⁴⁵ 1945-1950 yıllarında Özbekistan Yazarlar Birliği Başkanlığı yapar. 1958 senesinden itibaren vefat ettiği 1968 senesine kadar Özbek Tili ve Edebiyatı dergisinde başmuharrir olarak çalışır.

Aybek, hayatı hakkında bilgiler paylaşırken annesinin boş zamanlarda sürekli kitap okuduğundan söz eder.²⁴⁶ Aybek'in sanat hayatına girişi ilk önce sembolik şiirler ile başlar. Meşhur şair Çolpan'ın öğrencisi olarak tanınır. İlk şiiri *Cholg'u tovushi*, 1922 yılında Tong Yulduzi adlı gazetede “*Armuğan*” adlı antolojide yayımlanır.²⁴⁷

Onamning mozorida ve *Ovchiga* (1924), *Yoshlik xotiralaridan* (1925), *Gunafsha* (1927) gibi şiirlerinde gençlik döneminin ruh hallerini yansıtır. *Fanga yurish* (1930), *Fikr* (1931), *O`ch* (1932), *Qishloq qizi student* (1933), *Tansiq* ve *Dala yo`lida* (1935), *Navoiy* ve *Qizlar* (1947), *Davrim jarohati* (1965) benzeri şiirlerle devam eder.

İlk şiir kitabı *Tuyg'ular* (1926) ve sonrasında *Ko'ngil naylari* (1929), *Mash'ala* (1932), *Baxtigul va Sog'indiq* (1933) isimli şiir kitapları yayımlanır.²⁴⁸

1932'de yayımlanan *Dilber Devr Qizi* isimli destan tarzı eserinde, 1920'li yıllarda Özbekistan'da kadınların özgürlüğü için verilen mücadeleyi anlatır. *Öç* (1932) ve *Bahdigül ve Sağindiq* (1933) isimli destanlarında, 20. yüzyılın başındaki Kazak ve Özbek kadınlarının ağır yaşam koşullarını, *Temirçi Çora* (1934) destanında 1917 senesinde Rusya'da meydana gelen siyasi koşulları ve iç savaşı anlatır. 1939 yılında *Nevaiy* adlı destan yazar. Kendisi standan söz ederken, “Alişir Nevâyi'nin büyük hümanist karakteri, Orta Çağın karanlığını aydınlatan parlak bir meş'ale gibi benim hayalimi doldurdu ve Nevâyi destanını yazdım.” demektedir.²⁴⁹ Aynı yıl yazdığı *Qahraman Qiz* destanında, İspanya'daki iç savaşı anlatır. *Qizlar* (1947) destanında, 2. Dünya Savaşı sırasında Özbek kadınlarının fedakârlıklarını dile getirir. *Hamza* (1948) isimli destanda ise şair Hamza Hekimzâde Niyazi'nin hayatını anlatır. *Zafer ve Zehra* (1950) ve *Haqgoylar* (1952) destanlarında 1949 yılında yapmış olduğu Pakistan gezisiyle ilgili gözlemlerini aktarır.

²⁴⁵ Şuayip Karakaş, **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Özbek Edebiyatı 2**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s.340-342

²⁴⁶ Üşenmez, s.135.

²⁴⁷ Karakaş, 2000, s.340-342.

²⁴⁸ Üşenmez, s.135.

²⁴⁹ Aybek (Musa Taşmuhamedov), **Özbek Tili ve Edebiyatı**, 1960/1, Ocak-Şubat, s. 3-8'den akt: Karakaş, 2018, s. 49.

2. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine atom bombası atılmasını *Devrim Cerahati* (1965) adlı destanında eleştirir. Son destanı olan *Güli ve Nevâiy*'de ise, şair Ali Şir Nevaî hakkında halk arasında anlatılan rivayetleri toplar.²⁵⁰

Ayrıca *Adabiyot qoidalari haqida* (1926), *Abdulla Qodiriyning ijodiy yo`li* (1936), *Tanqidchilikda savodsizlik va ur-yiqitchilikka qarshi o`t ochaylik* (1939), *Muqimiy asarlarida sotsial tiplar* (1939) eserleri ile Nevaî hakkındaki makaleleri önemli çalışmalarıdır. Şiir, roman, tercüme, dil, kıssa, destan gibi türlerde eserler veren Aybek çok yönlülüğüyle dikkatleri çeker. Özbekistan halk yazarı unvanını alır. Aybek; Goethe'nin Faust, Dante'nin İlahî Komedyası, Byron'un Kain eserlerinden tercüme yapar, Rus yazar Puşkin'in Yevgeniy Onegin eserini Özbekçeye tercüme eder.²⁵¹

Roman olarak ilk eseri *Qutlug` Qon`ı* 1940 yılında yazar. Romanda 1916 yılında Orta Asya halk isyanını, Rusların Özbekistan'ı işgalini, dönemin sosyal hayatını her yönüyle ele alır. Tanınmasına ve meşhur olmasına yol açan eseri ise 1944 yılında yazdığı *Navoiy* adlı romanıdır. Ali Şir Nevaî'nin hayatını ve dönemindeki siyasi olayları edebi üslupla anlatır. Bu romanlar Özbek tarihî romanları açısından kayda değerdir. Nevaî romanı dolayısıyla 1945'te Sovyet Devlet Ödülü verilir.²⁵²

Oltin vodiyan shabadalar (1949) romanı 2. Dünya Savaşından sonra Özbek halkının hayatını, *Nur qidirib* (1955) eserinde Pakistanlıların yaşamından kesitleri, *Quyosh qoraymas* (1958), romanı II. Dünya Savaşı sırasındaki durumu dile getirir. *Ulug` yo`l* (1963) romanı ise milli duyguları dile getirmesi bakımından *Qutlug` Qon* romanının devamı niteliğinde görülür. *Bola Alishe`de* (1967) kendi çocukluğunu ve başından geçenleri dile getirir.²⁵³

1 Temmuz 1968 yılında vefat eden sanatçı arkasında edebi, ilmi değeri yüksek eserler bırakmıştır. Kendisi hayattayken yüzden fazla kitabı, on cilt halinde *Tenlengen Eserler* adında yayımlanır. Ölümünden sonra eserleri 20 ciltlik bir külliyat olarak Özbekçe ve Rusça olarak basılır. Nevaî romanı İttifak Devlet mükâfatı ve çok sayıda madalya alır. Çalışmaları ve eserleri değişik zaman dilimlerinde ödüllendirilir.

²⁵⁰ Karakaş, 2000, s.340-342.

²⁵¹ Üşenmez, s. 135.

²⁵² Kocaoğlu, s. 191-192.

²⁵³ Karakaş, 2000, s. 340-342, Üşenmez, s. 136.

Hamza adlı devlet ödülü ve Özbekistan Halk Yazarı unvanlarına sahip olan Aybek adına Taşkent’te müze kurulur.²⁵⁴

2.3.1. Nevai Romani²⁵⁵

Nevai romanı 2 bölüm halinde yazılmış olup 50 kısımdan oluşur. Nevai, Ali Şir Nevai’nin kişiliği ve yaşadığı dönemi tüm ayrıntılarıyla ele alan tarihî romandır. Birçok dile tercüme edilen Nevai, Türkçeye Ahsen Batur tarafından çevrilmiştir. İleri Yayınları romanın yeni baskısını yapmıştır.

Özeti: Roman, Herat’taki Gevherşad Medresesi’nin içinde bulunan öğrencileri tanıtarak açılış yapar. Bu kişilerden “Ülfeti Çar” (dört dost) diye bahseder. İlk önce Alaaddin Meşhedi sonra sırasıyla Molla Zeyniddin, Sultan Murad ve son olarak Alaaddin Meşhedi’nin arkadaşı Doğanbey’i tanıtır. Doğanbey, parasız olduğu için hançerini bir miktar para karşılığında silah satıcısı bir ihtiyara rehin bırakır. Aldığı parayla meyhanede içer. Burada Mecdiddin’le karşılaşır, Mecdiddin ondan kendine hizmet etmesini ister. Mecdiddin, Hüseyin Baykara’nın yeğeni Mirza Kîçik Muhammed Sultan’ın atabeyidir.

Tüccar Abduzziya da Mecdiddin’e devlete toplu para verme sistemiyle Herat’ın vergilerini toplaması için ikna etmeye çalışır. Mecdiddin kendi adının geçmeyeceği takdirde bu işi kabul edeceğini bildirir ve rüşveti alır. Doğanbey de Mecdiddin’in hizmetine girer. Mecdiddin, vergi toplama işini Doğanbey’e verir. Doğanbey köylerde halkı aşağılayarak, kendisine hizmet ettirerek vergi toplamaya çalışır. Köylünün vergi vermesini gerektirecek kadar malı yoktur. Köyün muhtarı durumu anlatmaya çalıştıysa da Doğanbey dinlemez ve kendi usulünce toplama işine girer. Köylünün koyununu, keçisini, sığırlarını ağaçlara bağlayarak el koyar. Köylüler bu durumu padişaha bildirmeye karar verir. Doğanbey bu iş için gittiği köylerden birinde Dildar ile karşılaşır ve onu kaçırmayı kafasına koyar. Dildar’ın nenesi ve sevgilisi Arslankul’dan başka kimsesi yoktur. Dildar’ı kaçırdıktan sonra onu bir hücrede tutar ve Sultan Murad’a gösterir. Sultan Murad kızı görür görmez aşık olur, Doğanbey’den onu bırakması gerektiğini söylese de etkili olmaz. Sultan

²⁵⁴ Karakaş, 2018, s. 101-102, Üşenmez, s. 136.

²⁵⁵ Musa Aybek, **Nevai**, İleri Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Kasım 2014.

Murad, Fasihiddin'den Nevai'nin şehre geleceğini öğrenir ve birlikte onu karşılamaya giderler.

Ali Şir Nevai, devlet vazifesi olan mühürdarlık görevini üstlenmiş olarak Herat'a gelir. Hüseyin Baykara, Nevai geldikten kısa bir süre sonra Herat'a göz diken Mirza Yadgar'a karşı savaş açar. Canuşan taraflarında yapılan savaşa Baykara'nın savaşa bizzat katılmasıyla savaş kazanılır. Birkaç gün sonra ise Mirza Yadgar asker toplar, Maveraünnehir sultanı Mahmud ise Horasan'a saldırmak için Amu deryasına kamp kurar. Bütün bunlar olurken Baykara'ya halkın vergilerden şikayetleriyle ilgili mektuplar gelir. Nevai halkın öfkesini ve gazabını haklı bulur, vergi toplamanın devletin işi olduğunu, kötü niyetli kişilere bırakılmaması gerektiğini bildirir. Baykara, Nevai'yi haklı bulur ve bu işi çözmesi için Nevai'yi payitahta yollar. Nevai, Herat'a döndüğünde işin aslının ne olduğunu anlar ve meseleyi çözer, halkın dertlerini de dinler. Şair halka zulmedenlerin cezasını ayrı ayrı verir ve herkesin gönlünü fetheder.

Nevai durumu bir hafta içinde halleder ve Baykara'nın yanına döner. Birinci yenilgiden sonra Yadgar, Esterebad'ı işgal eder ve yeniden gözünü Herat'a diker. Baykara endişelidir. Belh civarında da Sultan Murad Mirza isyan başlatmıştır. Baykara iki ateş arasında kalır.

Mirza Yadgar; Payanda Sultan, Emir Feriddin Barlas'ın kışkırtmalarıyla Herat dışındaki ikametgâhından şehir içine iner. Payanda Sultan, Yadgar'ı Horasan Padişahı ilan eder ve bu olayı payitaht kurganlarında ilan kılar. Yadgar artık Bağ-ı Zağan'a yerleşir. Yadgar'ın asıl derdi devleti idare etmek değil güzel kızları doldurup eğlenmektir. Payanda Sultan kısa sürede devlet işlerini eline alır, Herat çevresi yine kısa süre içinde katı bir yönetimle karşı karşıya gelir. Baykara, Maymana tarafından saldırıya geçmek ister ve sekiz yüz elli askeriyle bütün gece yol alır. Baykara, Babahaki adlı dervişin duasını alarak savaşa gider. Nevai de icazet ister ve kılıcını kınından sıyrır. Baykara için ilk ve son kez kılıcını kullanır. Yadgar'ı sürükleyerek Baykara'nın ayakları altına atarlar. Şafakta Mirza Yadgar'ın kellesi vurulur.

Doğanbey, Yadgar'ın yenilmesiyle ortalıkta gözükmez. Mirza Yadgar ile işbirliği yaptığını Mecdiddin'e anlatamaz ama Mecdiddin şehirde Yadgar taraftarının çok olduğunu bir süre gözden uzak durması gerektiğini, sonra onu bir makama tayin edeceğini söyler. Doğanbey bu durum karşısında Dildar'ı Mecdiddin'e hediye etmek ister. Mecdiddin de bu durumu değerlendirerek padişahın gözüne girmek için

Dildar'ı Baykara'ya hediye eder ve haber gelir; Mecdiddin ferman-ı ali ile pervaneci tayin edilir.

Hatice Sultan, padişahın hanımıdır. Doğanbey, Hatice Sultan'ın oğlu Muzaffer Mirza'nın koruma görevlileri arasına girip gözden uzak kalmayı başarır. Hatice Sultan, Mecdiddin'le işbirliği yapar. Mecdiddin'den şehzadeyi göz önünde tutmasını ister.

Arslankul, sevgilisi Dildar'ı bulma umuduyla medreseye gelir ve Sultan Murad ile karşılaşır. Sultan Murad'a Doğanbey'i tanıyıp tanımadığını sorar ve uzun hikâyesini anlatmaya başlar. Sultan Murad hikâyeyi dinledikçe gerçeği söylemeye karar verir, Dildar'ın padişaha hediye edildiğini söyler. Arslankul oradan üzülerek ayrılır. Sultan Murad ilmini artırır, büyük âlimlerle görüşmeye başlar. Nevai'yi çok merak etmektedir. Hocası Mevlana Fasihiddin vasıtasıyla Nevai ile tanışır ve onun takdirini kazanır. Nevai, Sultan Murad'a medresede ders vermesini teklif eder. Sultan Murad, Nevai'nin müderrislik teklifini kabul eder.

Baykara, Nevai'yi "Divan Beyi" olarak görevlendirir. Nevai, bu görevi büyük zatların gönlü kırılacağı endişesiyle kabul etmek istemez ama Baykara kabul ettirir. Nevai, mevcut iki vezir olan Hoca Ata ve Abdülhalık'tan memnun değildir. Bu sebeple Baykara ile görüşmeye çıkar. Nevai'nin vezir olarak aklından geçen kişi Hoca Afdal'dır. Bu esnada Mecdiddin içeri girer ve Mevlana Şehabeddin'i önerir. Mecdiddin, Horasan âlimleri arasında cahilliğiyle ün yapmış olan Mevlana Şehabeddin'in zamanın Aristosu olduğunu ileri sürer. Baykara anlatılandan etkilenerek Beylerin itirazı olmazsa Şehabeddin'i Herat Kadısı yapacağını söyleyerek bezm-i cemşite gider. Hoca Afdal vezirliğe Mevlana Şehabeddin de Herat kadılığına atanır. Nevai, divanhaneye varır. Divan beyleri ve kâtipler vazifelerinden memnun değildir. Bazı divan beyleri de yerinde yoktur. Nevai bu durumun sebebini teftişin olmamasına; dolayısıyla sorumluluğun, kontrolün olmadığına bağlar.

Mirek Nakkaş, Nevai'ye gelerek öğrencileri arasında yetenekli birisinden bahseder. Bu kişi Behzad'dır. Nevai onunla tanışmak ister. Mirek Nakkaş, Behzad'la birlikte Nevai'ye gelir. Nevai Behzad'la tanışır ve onun resimlerini görünce hayran kalır. Bir süre sohbet ederler ve yemek yerler. İyi birer dost olarak ayrılırlar. Nevai, Behzad'ın yetiştirilmesi gerektiğini Nakkaş'a iletir.

Dildar, Baykara'nın sarayına getirilir. Üstüne pahalı kıyafetler giydirilir, kollarına bilezikler takılır. Haremdeki Gülçehre Bibi, Dildar'a nasıl oturup

kalkılacağını, nasıl giyinmesi gerektiğini anlatır. Dildar her akşamı Baykara'nın odasına götürüleceği korku ve endişesiyle geçirir. Hatice Sultan, Dildar'ı görür görmez onu özel cariyeleri arasına alır ve Dildar ona hizmet etmeye başlar. Ama tek arzusu Arslankul'a kavuşmaktır. Dildar ninesini ve Arslankul'u merak ederek iki yılı gözyaşlarıyla geçirir. Sahib Dara'nın yanına gelen Arslankul, kendisini Sultan Murad'ın gönderdiğini ve iş istediğini söyler. Sahib Dara ile birlikte İncil yakasına giden Arslankul burada Nevai'nin yaptırdığı şantiyede çalışmaya başlar. Nevai de zaman zaman işçilerle birlikte burada çalışır.

Hoca Afdal, Nevai'ye gelerek Mecdiddin'in yakın arkadaşı Emir Moğol'u Esterebad Valisi olarak tayin ettirmeye çalıştığını, vezir Nizamülmülk'ün hazineden para kaçırdığını ve padişahın çevresini menfaat düşkünü kişilerin sardığını söyler. Nevai her geçen gün kendisine karşı faaliyetlerin artmakta olduğunu sezer. Nevai, bu durumu Baykara'ya bildirir. Baykara, onu dinlemez. Nevai, Molla Abdurrahman Cami'yi ziyarete gider. Birlikte muhabbet ederler.

Meclis ve bezmlerde her zaman Nevai çekiştirilir. Mecdiddin ve Emir Moğol gibilerinin bulunduğu bir mecliste Nevai'den, Acem şiirinin üstünlüğünden, Nevai'nin şarkılarının Kazan'a, Hotan'a, Kaşgar'a ulaştığından bahsederler. Emir Moğol'u asıl endişelendiren şey Nevai'nin Horasan devletini avucunun içine almasıdır. Mecdiddin ise Nevai'yi kötüler, halkın sürü olduğunu, Baykara'nın Nevai hakkında hala gözlerinin açılmadığı konusunda konuşur. Şehabeddin de Nevai ve çevresindekilerinin astronomi, matematik, mantık gibi derslerle uğraşıp dine gölge düşürücü ilimlerle uğraştığını söyler. Mecliste padişaha, Ali Şir ve adamlarını kötileyen imzasız bir mektup yazmayı kararlaştırırlar ve Mecdiddin mektubu yazarak Baykara'nın cebine koydurtur. Baykara mektubu bulduğunda şaşırır. Sipahi Mirkabil'i Nevai'nin yanına vererek attığı her adımdan haberdar olmasını ister.

Nevai, Merv yolculuğunun hazırlığı içindedir. Şair arkadaşları onu uğurlamaya gelir. Nevai yine Cami ile buluşur. Cami'nin Nevai için atılan iftirallardan haberi vardır. İki de halkın refahını ve saadetini düşünerek hareket edilmesi gerektiğini bildiği için bu konuda konuşmazlar. Nevai bütün kışı Merv'de geçirebileceğini, sakin, sessiz bir hayatı özlediğini söyler. Cami, Nevai giderken eline bir tomar kağıt tutuşturur. Kâğıtlarda yazan "Bahru'l Ebrar"dır. Nevai kitabı kucaklar, yanına alır ve yola çıkar.

Sultan Murad öğrencilerine ders vermekle meşguldür. Zeyniddin kendini hattatlık, musiki ve satranca vermiştir. "İncil Nehri" boyundaki inşaat biter, iç

kısımlarının süslemeleri kalır. Arslankul bir yıl önce burada çalıştıktan sonra Dildar'dan ümidini keserek köyüne döner. Daha sonra Arslankul, Sultan Murad'ı ziyarete gittiğinde Sultan Murad ona Dildar'ın Hatice Sultan'ın özel cariyeleri arasında olduğunu söyler. Sultan Murad kendi aşkını gizlemeyi bilir. Bir falcı aracılığıyla Dildar'a haber ulaştırıp onu kaçırabileceklerini düşünürler. Falcı kadın Dildar'a ulaşır ve durumu anlatır. Dildar ise Arslankul'un zindana düşüp kalmasından korkar. O günden sonra Arslankul'un niyetini anlar ve kaçmaya karar verir. Ya ölecek ya sevdiğine kavuşacaktır. Sarayın dışındaki korumanın üstüne atlar, omzuna hançeri saplar ve kaçar.

Doğanbey, Şehzade Muzaffer Mirza sayesinde toprak elde eder, Herat'ın önde gelen ailelerinden biri olan Abduzziya'nın güzel kızıyla evlenir. Muzaffer Mirza'nın adına sığınarak her türlü pislige bulaşır, her defasında kurtulur. Bediüzzaman, Feridun, Hüseyin, Ebulmuhsin Mirza, Muhammed Hüseyin Mirza, Abu Masum Mirza ve diğer şehzadelerin, üvey kardeşlerinin gizli niyetleri olduğunu, padişahın en sevgili oğlu olduğundan, Muzaffer Mirza'nın her yönden onlardan üstün olması gerektiğini şehzadenin kafasına sokar.

Bu arada Doğanbey, Dildar'ın kaçtığını öğrenir. Doğanbey, Yadgar Mirza zamanında kızı alıp kaçırdığı ortaya çıkar endişesiyle, İhtiyaruddin Kalesi'ne yönelir. Orada Zeyniddin'le karşılaşır. Zeyniddin olayı duymuş, saraydan kaçan kızın Dildar olmasından endişelenerek gelmiştir. Dildar, kaçmaya çalıştığı ve bir adamı öldürdüğü için idam cezasına çarptırılır. Zeyniddin aceleyle durumu Arslankul ve Sultan Murad'a anlatır. Durumu Nevai'ye anlatmayı uygun bulurlar. Merv'e giderek Nevai'den yardım isterler. Nevai'nin yazdırdığı fermanla Dildar kurtulur ve Arslankul'a kavuşur. Dildar, Arslankul'la evlenir. İki çocukları olur.

Nevai, Herat'a döndükten sonra İncil Boyu'ndaki açılışı gerçekleştirir. Medrese ve hânkâh binalarına ihlasiye; hastane ve hamama şifaiye; kütüphane ve müştemilatına ünsiye adı verilir. Sonra ilim adamlarının ataması yapılır.

Aradan yıllar geçer, Nevai ana dilinin zirvesi olarak "Hamse" oluşturmayı uygun görür. Nevai, ömrünün kırkıncı yılında bu isteğini Molla Cami'ye anlatır. Cami, onu tüm kalbiyle destekler. Sultan Murad ihlasiye'den çıktığında Mevlana Binai ile karşılaşır. Binai, kendisini Nevai'nin yanına götürmesini ister. Sultan Murad onu götürür ve uzun seyahat boyu başından geçenleri Nevai'ye anlatır. Nevai ve Binai hararetle bir şekilde Acem-Türk dili tartışmalarına girerler. Meclis epey bir süre şiirle, musikiyle, şakalarla devam eder.

Baykara'nın alkol ve kadın düşkünlüğü devam etmektedir. İhtişam ve debdebeye kendini kaptıran padişah ve saray halkı hazineyi neredeyse tüketirler. Hatice Sultan da Baykara'ya Mecdiddin'i över. Baykara'nın Nevai'ye karşı duyduğu güven zedelenmeye başlar. Ayrıca Baykara, Nevai'nin de kendini zalimlik ve despotlukla suçladığını, devleti yönetim politikasını beğenmediğini, sürekli onun hata ve noksanlarını yüzüne vurduğunu bilir. Baykara, Nevai'yi Esterebad'a hakim tayin eder. Nevai'ye de vatan ve milletin selameti için böyle bir karara vardığını ileri sürer. Nevai, kendinin başkentten uzaklaştırılmasının kötü niyetli kişilere yol açmak olduğunu söyler ve sonra devletin işleyişi ve menfaati olanlar hakkında konuşur. Bu emri göğüslemeye hazır olduğunu bildirir ve yola çıkar. Esterebad'a gideceği için bir toplantı yapar. Toplantıda her şey konuşulur, dostları üzgün ve kırgındır. Bu arada Hoca Afdal, Mecdiddin'in vezir-i azam tayin edildiğini duyurur.

Esterebad'da Emir Moğol'un valiliğinden halk memnun değildir. Nevai, buraya geldiği ikinci günden itibaren resmi görevlerini icra etmeye başlar. Nevai, bu şehirde çoktan beri planladığı "Divan"ını tamamlamaya karar verir ve artık kırk yedi yaşındadır. Nevai hayatının bilinmeyen yönlerini anlatmayı sever. Özellikle gençlik ve yaşlılık konusunda sohbeti sever, herkes onu dikkatle dinler. Şeyh Behlül, Herat'tan Hoca Afdal'ın geldiğini haber verir. Hoca Afdal, Herat'ta olan kötü olayları anlatmaktan çekindiğini, kendisini bile öldürmek istediklerini söyler. Sonra Hoca Afdal hac vazifesi için Mekke'ye doğru yola koyulur. Nevai, Esterebad'daki işlerle, boş zamanlarında da Çehar Divanı'nı yazmakla meşguldür.

Mecdiddin yine meclisini kurar. Düşmanını -Nevai'yi- hala tam olarak saf dışı edemediklerini, Şehabeddin de her vesileyle Nevai'yi Baykara'ya karşı kötülemek gerektiğini, iplerin böyle kopacağını söyler. Mecdiddin, Ali Şir'e bir aşçı göndererek zehirlemeyi teklif eder. Mecdiddin, saraydaki güvenilir adamı Pir Hacı vasıtasıyla Abdüssamed'i Nevai'nin mutfağına aşçı olarak koydurtur. Ancak Abdüssamed, Nevai'yi zehirlemeyi başaramaz ve kaçır. Aramalar sonunda da bir nehirde başı kesilmiş cesedi bulunur. Haydar, Baykara'ya Nevai'nin öldürülmek istendiğini anlatınca Baykara şaşırır ve üzülür. Nevai'ye mektup yazar. Bir süre sonra Nevai, Baykara'nın huzuruna gelir. Nevai, mektubu alır almaz hemen yola çıktığını, rezilleri ortaya çıkarmanın anlamı olmadığını gönlünde Padişahla ilgili en ufak bir şüphe bulunmadığını söyler. Baykara'ya herhangi bir vazife veya makam istemediğini sadece Herat'ta yaşamak istediğini belirtir.

Nevai'ye Veli Bey'den haber gelir. Nevai'nin kardeşi Derviş Ali'nin isyan ettiğini, Sultan Mahmud'la ittifak halinde bulunduğunu bildirir. Nevai, kardeşinin milletin menfaati için böyle bir hareket başlatmasından dolayı sevinir. Bu yüzden Baykara, Mecdiddin'i istemeyerek geçici olarak görevden almak zorunda kalır. Mecdiddin'in uzaklaştırılmasıyla devlet ve halk rahat bir nefes alır. Baykara, Mecdiddin'in malını mülkünü müsadere edilmesini emreder. Bir ay kadar sonra Bağ-ı Cehân-Ârâ'da mahkeme başlar ve Mecdiddin mahkemeye çıkarılır.

Baykara, Derviş Ali'yi affeder. Bu durum Mecdiddin taraftarlarından başka herkesi sevindirir. Daha sonra Derviş Ali, Belh'e döner. Nevai ise Belh'te mütevazi bir evde hayatını sürdürür. Hüseyin Baykara, Sultan Mahmud üzerine sefer açtığını ilan eder. Baykara mülazımını göndererek Nevai'yi huzuruna çağırır. Belh'te kalıp seferden dönünceye kadar şehrin idaresini ele alın diye ferman buyurur. Nevai, Belh idaresini ele alır. Şehrin problemleri, halk arasında zulüm, rüşvet gibi konuları konuşur. Sonra kardeşi Derviş Ali'yi getirirler ve padişah emriyle hapsedmesi gerektiğini Nevai'ye bildirirler. Nevai üzüntüden ne yapacağını şaşırır.

Doğanbey, şehzade Muzaffer Mirza'nın yanındadır. Av partilerinden, çağır meclislerinden arta kalan vakitlerde Muzaffer Mirza'nın muhafızlarına kılıç dersi verir. Doğanbey, Muzaffer Mirza'yı abisi Bediüzzaman'a karşı kötüler ve dolduruşa getirir.

Nevai bütün siyasi olayların yanında bir yandan da Mecâlis-i Nefais isimli eserini devam ettirir. Hasta Molla Cami'yi hatırlar ve ziyaretine gider. Molla Cami son ânlarını yaşar ve bir süre sonra vefat eder. Veli Bey gelir ve bir süredir söylemek istediği meseleyi Nevai'ye açar. Bir takım gizli bilgilere göre Bediüzzaman'ın Esterebad'da isyan çıkartmaya hazırlandığını ve Kandahar Valisi Zünnun Ergun Bey'le de sıkı diyalog halinde olduğunu anlatır. Baykara, oğlu Bediüzzaman ile savaşa girer ama kazanamayacağını farkına varır. Baykara, bir takım düşüncelerle Bediüzzaman Mirza'yı Belh valiliğine atamayı uygun bulur. Esterebad'ı da Muzaffer Mirza'ya bırakmak niyetindedir. Baykara, Herat'a döndükten sonra yine bezm-i cemşitlere başlar. Bediüzzaman'ın ordu toplayarak isyana hazırlandığı yolunda haberler gelir. Baykara, Bediüzzaman meselesini barış yoluyla halletmek ister. Nizamülmülk ve Doğanbey ise barış istemezler. Nizamülmülk, Nevai'nin itibarının tekrar yükseleceğinden Doğanbey ise Muzaffer Mirza ile Esterabad'ı ele geçirmek ve karışıklıktan faydalanan Muzaffer Mirza'nın tahta geçmesini istemektedir.

Bediüzzaman, Nevai'den babasını insafa, adalete davet etmesini ister. Mektup gelir. Mektupta Baykara, Belh kalesi komutanına Bediüzzaman'ın şehir dışına çıkması halinde bir daha içeri sokulmaması ve yakalanıp hapsedilmesini emreder. Bediüzzaman babasıyla savaşa girer. Bediüzzaman, Belh'e giderken tahtını ve şehrin idaresini 12-13 yaşındaki şehzade Mümin Mirza'ya bırakır. Mümin Mirza'ya mektup gelir. Mektupta Esterebad, amcası Muzaffer Mirza'ya teslim edilmeyecek, gerekirse silahlı müdafaaya girileceği yazar. Mümin Mirza bu savaşta esir düşer. Doğanbey, Mümin Mirza'yı getirip Muzaffer Mirza'nın önüne atar. Doğanbey; Baykara'ya Muzaffer Mirza'nın selamlarını ilettikten sonra, birtakım ricaları olduğunu, mesela Esterebad gelirlerinin artırılması için izin istediğini bildirir. Baykara, sevgili oğlunun bütün arzularını kabul ettiğini açıklar. Sadakatinden dolayı Doğanbey'i tebrik eder. Doğanbey, Hatice Sultan'la da görüşür. Hatice Sultan, oğluna karşı saygısızlık yapan Mümin Mirza'nın öldürülmesini ister. Amacı Bediüzzaman'ı tekrar Baykara'ya karşı isyan ettirmek ve aradaki çatışmaları kızıştırmaktır. Hatice Sultan, Baykara'dan fermanı almayı başarır. Mümin Mirza padişah fermanıyla öldürülür. Baykara durumun sonradan farkına varır, çok üzülür ve gözyaşı döker.

Nevai, cinayetin arkasında Hatice Sultan ve Nizamülmülk'ün bulunduğunu öğrenir. Baykara ferman yazarak Hoca Afdal'ı tekrar vezir tayin eder. Nizamülmülk, oğulları ve taraftarları tutuklanır. Nizamülmülk'ün iki oğlu zindanda babasının gözleri önünde idam edilir. Cellat Nizamülmülk'e işkence ederek, derisini soyarak içine saman doldurur ve Nizamülmülk'ün cesedi Herat meydanında bir hafta boyunca sergilenir. Doğanbey'in yakalanıp hapsedilmesi konusunda ferman çıkarılıp bütün şehirlere gönderilir. Baykara, Bediüzzaman'ın hücumu geçmesini bekleyerek, Nişin'de kalır ve Bediüzzaman Mirza taraftarlarını hapse atar. Bediüzzaman'la yapılan savaşta Nevai başkumandandır. Arslankul da savaşa katılır. Zeyniddin bu savaşta şehit olur. Dildar dahi erkek kılığında savaşa katılır. Bediüzzaman'ın ordusu payitahtı 40 gün boyunca kuşatır. Kahramanca şehri savunurlar. Nevai yaptığı kahramanlıktan dolayı Arslankul'u asker kalmaya davet eder. Arslankul da kabul eder. Hüseyin Baykara'nın Esterebad'dan yola çıktığı haberi ulaşınca Bediüzzaman ordusunu toplayıp geri çekilir. Baba oğul arasındaki kavga her geçen gün Nevai'yi üzer. Baykara ile oğullarının arasını bulur ve barış anlaşması imzalarlar. Nevai artık yaşlanmıştır. "Muhakemetü'l-Lügateyn"i bitirmek ister. Nevai hastalanır ve durumu ağırlaşır. Eski Yunan tabiplerinin ve İbni Sina'nın tavsiye ettiği bütün yolları, her türlü ilacı denerler. Asıfı, Süheyli, Hafız Yari, Mir Mirtaz, Gıyaseddin Dehdar ve

diğer şair ve âlimler onun başındadır. Genç tarihçi Hândmîr şahit olduğu olayları yazar. Şair Hicri 906 yılının 12, Cemaziyühahirinde vefat eder.

2.3.2. Olay Örgüsü

Olay örgüsünün ne olduğunu hatırlatacak olursak Mehmet Tekin olay örgüsü için şöyle söylemektedir:

“Roman kuruluşu itibariyle her biri, bir vak’a parçası etrafında anlamlı birtakım metin halkalarından meydana gelmektedir.”²⁵⁶ Her “metin halkası”, romanın genel yapısında yer alan şahıs, zaman, mekân... gibi elemanları içinde barındırır: Belirli bir mantık dahilinde peşpeşe gelen “metin halkaları”yla roman, bir bütünlük, tamlık kazanmış olur. Olay örgüsü, bu bütünlüğün “metin halkaları” düzeyinde idrak edilmesidir.”²⁵⁷

Nevai romanı, Ali Şîr Nevâî'nin şahsiyetini ve yaşadığı dönemi, edebi bir üslupla dile getirir. Romanda yazar bir yandan tarihî olaylar ve kişiler, Nevai'nin hayatı, fikirleri, sanat anlayışı, şairler, Nevai'nin Sultan Hüseyin Baykara olan ilişkisi ve taht kavgalarını verir, bir yandan romanı Arslankul ve Dildar'ın aşk hikayesiyle süsler. Romanın başlarında Ali Şîr Nevai otuzlu yaşlarındadır. Çocukluğunu ve gençliğini geriye dönüşlerle kısaca anlatır. Nevai'nin devlet idaresinde söz sahibi olduğu, hayatının son otuz yılını içeren, iktidar çevresindeki entrikaları, dönemin sosyal, edebi, sanat hayatını anlatan bir dönem romanıdır.

Roman iki ana bölümden oluşur. Birinci bölüm Nevai'nin Herat'a mühürdarlık görevi gereği gelmesiyle başlar, Esterabad'a vali olarak sürülmesine kadar devam eder. İlk bölümün olay halkalarını şöyle sıralayabiliriz:

- Herat'daki Gevherşad Medresesindeki öğrencilerin okuyucuya tanıtılması.
- Mecdidin'in Doğanbey'e kendisine hizmet teklif etmesi. -Doğanbey'in köylülerden vergi toplama işine girişmesi. -Köylerden birinde karşılaştığı Dildar adlı kızını kaçırmaması. -Ali Şîr Nevai'nin Herat'a mühürdarlık görevi için gelmesi. -Hüseyin Baykara'nın Mirza Yadgar'a savaş açması. -Yenilen Mirza Yadgar'ın tekrar savaşa girişmesi. -Herat'ta halktan vergilerle ilgili padişaha şikayet mektupları gelmesi.
- Baykara'nın bu iş için Nevai'yi görevlendirmesi ve Nevai'nin sorunları çözmesi.
- Mirza Yadgar'ın Herat içlerine ilerlemesi ve Bağ-ı Zağan'a yerleşmesi.

²⁵⁶ Aktaş, s. 141-142.

²⁵⁷ Tekin, s. 58.

-Baykara'nın ordusuyla ilerleyip Nevai'nin de yardımlarıyla Mirza Yadgar'ın yakalanması ve kellesinin vurulması. -Doğanbey, Yadgar Mirza taraftarı olduğu için Yadgar yenilince Dildar'ı Mecdiddin'e hediye etmesi. -Mecdiddin'in Baykara'nın gözüne girmek için Dildar'ı Baykara'ya hediye etmesi. -Mecdiddin'in Baykara'nın emri ile pervaneci ilan edilmesi. -Doğanbey'in Hatice Sultan'ın oğlu Muzaffer Mirza'nın koruma görevlileri arasına girmesi. -Hatice Sultan'ın Mecdiddin'le iş birliği yapması. -Dildar'ın sevgilisi Arslankul'un Dildar'ı bulmak için medreseye gelmesi. -Sultan Murad'ın ilmini artırması ve Nevai ile tanışması. -Nevai'nin teklifiyle Sultan Murad'ın medresede müderrisliğe başlaması.

-Nevai'nin Divan Beyi olarak görevlendirilmesi. -Nevai'nin isteği ile Hoca Afdal'ın vezirliğe atanması. -Mecdiddin'in isteği ile Mevlana Şehabeddin'in Herat kadılığına atanması. -Mirek Nakkaş'ın Behzad'la Nevai'yi tanıştırması. -Dildar'ın Hatice Sultan'ın özel cariyesi olması. -Arslankul'un Herat'ta Nevai'nin yaptırdığı külliyeinin şantiyesinde çalışmaya başlaması. -Nevai'ye karşı kötü niyetli faaliyetlerin artması. -Nevai'nin bu faaliyetleri Baykara'ya bildirmesi ancak Baykara'nın ilgilenmemesi. -Nevai'nin Molla Cami ile görüşmeleri. -Mecdiddin ve çevresinin Nevai'yi kötüleyen isimsiz bir mektup hazırlayıp Baykara'ya iletmeleri. -Baykara'nın Nevai'yi gözetlemek için yanına bir adam verip Merv'e göndermesi. -Sultan Murad ve Arslankul'un bir falcı aracılığıyla Dildar'a haber göndermeleri. -Dildar'ın saraydan bir köleyi yaralayarak kaçması. -Dildar'ın adam yaraladığı için idam cezasına çarptırılması ve cezadan Nevai sayesinde kurtulması. -Dildar'ın Arslankul'la evlenmesi ve çocuklarının olması. -Doğanbey'in şehzade Muzaffer Mirza'nın aklına fitnelik sokarak babasına ve kardeşlerine karşı kışkırtması. -Baykara'nın alkol ve kadın düşkünlüğünü sürdürmesiyle yönetimin kötüye gitmesi ve Nevai ile arasının açılması. -Baykara'nın Nevai'yi Esterebad'a tayin etmesi. -Mecdiddin'in veziriazam tayin edilmesi.

İkinci bölüm ise, Nevai'nin Esterebad'taki valiliği, Herat'a dönüşü ve ölümüyle son bulur.

-Nevai'nin Esterebad'da görevini devam ettirmesi ve bir yandan ilmi çalışmalarını sürdürmesi. -Mecdiddin'in Nevai'yi zehirletip öldürmesi için bir ahçı göndermesi. -Ahçının Nevai'yi öldürmeyi başaramayıp ahçının öldürülmesi. -Baykara'nın bu suikastten haberi olması ve Nevai'yi Herat'a çağırması. -Nevai'nin kardeşi Derviş Ali'nin Belh'te isyan çıkarması. -Derviş Ali'nin isyanıyla Mecdiddin'in görevden uzaklaştırılması. -Molla Cami'nin vefat etmesi.

-Bediüzzaman'ın Esterebad'da isyan çıkarması. -Nevai'nin Bediüzzaman ile Baykara'nın arasını bulmaya çalışması. -Bediüzzaman'ın babasıyla savaşa girmesi ve Belh şehrinin idaresini oğlu Mümin Mirza'ya bırakması. -Muzaffer Mirza'nın Belh'e girerek Mümin Mirza'yı esir etmesi. -Hatice Sultan, Nizamülmülk, Doğanbey ve yanındakilerin tesiriyle Baykara'nın torunu Mümin Mirza'nın ölüm fermanını imzalaması ve torununu öldürtmesi. -Baykara'nın torununun ölümüne pişmanlığı ve Nizamülmülk'ü öldürtmesi. -Baykara'nın Bediüzzaman taraftarlarını hapse atması. -Bediüzzaman'ın Herat üzerine yürümesi. -Nevai ve çevresinin Herat'ı savunmaları. -Bediüzzaman'ın geri çekilmesiyle Nevai'nin baba-oğul arasını bulması ve barış anlaşmasının imzalanması. -Nevai'nin hastalanması ve vefat etmesi.

2.3.3. Kişiler

Romanın estetik dünyası oluşturulurken vak'aya, kişi veya kişilerle canlılık kazandırılır ve bu canlılık, dil ve anlatım teknikleriyle dışa yansıtılır. Yazarın yazma yeteneğiyle ve hayal gücüyle aslına benzer yaratılan roman dünyasında *başlıca ilgi odağı*, kişidir. İlgi odağıdır; çünkü, diğer öğeler onun için vardır ve romanın dünyası onunla bir anlam ve işlev kazanmaktadır.²⁵⁸

Kişi Kadrosu: Nevai romanında tarihî ve edebi olaylar iç içe anlatıldığı için kişi sayısı oldukça yoğun ve geniş bir yelpazeye sahiptir. Romanda tarihçiler, ressamlar, nakkaşlar, şairler, alimler, hattatlar, devlet adamları, şehzadeler, beyler, askerler, cariyelere kadar giden yoğunlukta kişi kadrosu bulunur. Orhan Söylemez, bu geniş kişi kadrosunu romanın en zayıf noktalarından biri olarak görür. Ayrıca romanın en canlı kişisi Ali Şir Nevai olduğu için, devlet adamlığı, şairliği yüceltildikçe romanın zayıfladığını ve inandırıcılığını kaybettiğini belirtir.²⁵⁹

Romandaki kişiler Ötgen Künler romanında olduğu gibi iyi ve kötü/olumlu ve olumsuz şeklinde kesin çizgilerle ayrılmıştır. Bu sebeple tam manasıyla karakter diyebileceğimiz kişiler yok gibidir. Romanda Nevai kişisi için yüceltilmiş tip²⁶⁰ denilebilir.

²⁵⁸ Tekin, s. 61.

²⁵⁹ Söylemez, 2005, s. 191.

²⁶⁰ "Yüceltilmiş Tip: Buna 'idealize tip' de denir. Yazarın ana izleğe bağlı kalarak kendi kafasında biçimlendirdiği kusursuz bir tip olup; romancının düşünce ve duygularını dile getiren ve temsil eden bir kişidir. Bu tip, yazar tarafından olumlanan değerleri, filleri, duygu ve düşünceleri savunarak, yaşayarak temsil eden biridir. Dinî, millî, ideolojik, felsefî ya da başka bazı sosyal nitelikli değerleri

Bu kişi kadrosunun kimi gerçek tarihî kişilikler kimi de kurgu kişiliklerdir. Romanda tarihî kişiler kurgu kişilerden daha fazla ön plandadır. Sultan Murad, Zeyniddin, Arslankul, Dildar, şehabeddin gibi kişiler kurgu kişilerdir. Nevai, Hüseyin Baykara, Mecdiddin, Emir Moğol, Nizamülmülk, Hatice Sultan, Muzaffer Mirza, Mümin Mirza, Molla Cami, Mevlana Lutfi, Behzad, Handemir gibi kişiler ise tarihî kişilerdir.

Nevai: Herat'a Hüseyin Baykara'nın ricasıyla mühürdarlık görevi için gelen Nevai şair, sanatkâr ve devlet adamıdır. Nevai'nin çocukluğunu romanda şair Turabi'den dinleriz. Nevai, Herat'ta seçkin ve necip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Çocukluğundan iyi yetiştirilir ve terbiye edilir. Babası ve dedeleri Timur'un çocuklarına hizmet verirler. Babası Gıyaseddin Kiçkine ilme ve sanata kıymet veren biridir. Hatta Abdülkasım Babür zamanında Sebzivar²⁶¹ yöneticiliği yapar. Nevai, Hüseyin Baykara ile hem çocukluk hem de okul arkadaşıdır. O, ilmin ve sanatın her dalında yetenekli olduğunu çocukluğunda belli eder ve o dönemde iki dilde şiir yazıp "Züllisaneyn"²⁶² lakabını elde eder. Yazdığı Türkçe ve Farsça şiirler şairler ve halk tarafından beğenilir. Farsça şiirlerinde "Fani", Türkçe şiirlerinde "Nevai" mahlasını kullanır. Herat'ın önde gelen şairleri bir araya geldiklerinde Nevai'nin matlalarını kendi aralarında tartışırlar.

Roman başladığında Nevai yetişkinlik döneminden itibaren görülür. Herat'a gelişi Baykara'nın verdiği mühürdarlık vazifesiyle başlar. Nevai'nin çocukluğunu ve gençliğini rivayetler aracılığıyla veya Nevai'nin hatırladığı anılar olarak geriye dönüş tekniğiyle öğreniriz. Çocukluğunu, evini, anne babasını, dört yaşlarındayken Mirza K. Envari'nin beyitlerini okuyuşunu, şahruh Mirza'nın vefatıyla Horasan'daki ailesiyle birlikte Irak'a kaçışları, şerafeddin Yezdi ile birlikte buluşması, kızgın çölde susuz kalışı, Hüseyin Baykara ile aynı okulda bulunmaları, F. Attar'ın Mantıku't Tayr'ını mütalaa ederken her şeyi unutması hatta anne babanın kitaptan men etmeleri, ilk şiirleri, ilk beyitleri, Fani ve Nevai mahlaslarını buluşu, Yaşlı Mevlana Lutfi ile buluşması ve onun övgüleri, gurbetlik yılları, Meşhed'de 7-8 yıl kalması, medrese hücrelerinde geceleri aralıksız kitap okuyuşu, ve en son olarak F.

taşır. Bu değerler adına yerine göre mücadele ederek üstün fedakârlıklarda bulunabilen kahraman bir kişidir." Çetin, s. 117.

²⁶¹ Sebzivar: Horasan civarında küçük bir şehir.

²⁶² Züllisaneyn: İki dilli.

Ebulleys'ten ders alması şeklinde birkaç sayfa boyunca Nevai'nin bundan önceki hayatıyla ilgili kısmını özetler.

Romanın başında fiziki özellikleri anlatılır. Başında açık mavi takke, sade kavuk, sırtında don, koyu renk çakman vardır. Yaşı otuz civarı olmasına rağmen daha fazla gösterir. Orta boydan biraz yüksekçe, dinç, parmakları uzun ve muntazam, siyah fakat kısa sakallı, düzgün bıyıklı, ayakları birazcık iri, gür kaşlı, çekik gözlü, geniş yüzünde derin düşünce ve tefekkürün sergilediği manevi güç ve asalet sahibi biridir. Romanda Nevai'nin zevkleri, yetenekleri ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Musikiyi şiirden ayırmayan Nevai makamların her birini ayrı ayrı bilir. Memleketin durumuyla ilgili düşüncelerden yorgun düştüğünde de musiki dinler, tambur çalar. Resim yapar ve satranç oynar. Gül ve gül rengini, at sırtında gezmeyi, tabiat manzaralarını seyretmeyi sever. Edebiyat aşkı onun nazarında devlet tuğundan daha önemlidir. Pek çok şairin binlerce beytini bilir, üç dört yaşından itibaren büyük kısmını ezberlemiştir. Baykara ile Türkçe ve Farsça şiir yazmak hakkında tartışmalar yapar. Türkçenin Farsçaya göre inceliklerini, güzelliklerini savunur. Nevai, devamlı meclislerde bulunur. Bu meclisler ilim ve sanat meclisleridir. Akşamlarını tuyuğ ve gazel yazarak geçirir. Nevai'nin şiirleri, hitabeti o kadar güçlüdür ki hem halk arasında hem saraylarda gazelleri, şiirleri okunur. Kendi devrinde halk arasında rivayetleri yayılır. Halk Nevai'yi biricik ümitleri olarak gördüğünden, Nevai'nin dışı ağrıdığına “yavlık” bağladığından, şimdi ise Herat kadınlarının başlarına bağladığı ipek beze “Yavlık-ı Ali Şiri” ismini verdiklerinden bahsederler.²⁶³ Abdurrahman Cami ve Behzad ile dostlukları muhabbetle devam eder.

Nevai Herat'a mühürdarlık görevi için gelir ama gönlünde her zaman sanat yatar. Kitap okumaktan, tefekkürden, şiir yazmaktan daha zevkli bir iş olmadığını düşünür ancak kendisine devlette vazife verilir, sadece vatan ve milletin menfaatini düşündüğü için kabul eder. Devlet işlerinden boş kaldığında bile yan gelip yatmaz. Hep tefekkür, çalışma ve hareket halindedir. “Bir saatlik tefekkür bir yıllık ibadetten üstündür.” hadis-i şerifini düstur edinir. Kütüphane kurma projesi vardır. İncil nehri kıyısında projesini gerçekleştirir. Yapılacak olan imarethanenin inşaatında ustalarla birlikte taş, tuğla taşıyarak kendisi de çalışır. Nevai, Herat'a geldiğinden itibaren devlet yönetiminin bozulmuş olduğunu görür. Halkın menfaati için değil kendi

²⁶³ Bu olaydan Babürname'de bahsedilir. “*Ali Şir Bey, bir defa kulak ağrısı için, başörtüsü bağlamıştı. Kadınlar gibi, başörtüsünü böyle eğri bağlamağa; “nâz-ı Ali Şiri” adını verdiler.*” Reşit Rahmeti Arat, **Babürnâme II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.282.

çıkarları için çalışan yöneticilerle karşılaşır. Vergilerden isyan eden halkın derdine çare bulan kişi Nevai olur. Halkın şikâyetlerini tek tek dinler. Şair halka zulmedenlerin cezasını ayrı ayrı verir ve herkesin gönlünü fetheder.

Nevai'nin cesur kişiliği Mirza Yadgar'la girilen savaşta ortaya çıkar. Nevai burada Baykara'dan aldığı icazetle ilk ve son defa savaşa katılır. Onun önderliğinde askerlere de cesaret gelir ve Mirza Yadgar yakalanır. Bir süre sonra Baykara onu "Divan Beyi" olarak görevlendirir. Tebrik etmek için mecliste toplandığında Nevai kendi mührünü en alta basar. Herkes şaşkınlığa düşer ve bu o kadar önemli bir hale gelir ki şairler bu olay için tarih düşürürler. Nevai'nin etrafında yavaş yavaş düşmanları çoğalmaya başlar. Devletin gidişatı ile ilgili ve komplolara karşı Baykara'yı bilgilendirmesine ve onu yönlendirmesine rağmen Baykara gönülleri kırmamak adına kulak asmaz. Artan düşmanlıklarla, Şairi kötüleyen, isimsiz mektuplarla Baykara'yı Nevai'ye karşı soğuturlar. Baykara, Nevai'yi izlemesi için peşine adam takar, daha sonra da Esterebad'a tayinini çıkartır. Nevai bütün bu olayların yanı sıra her şeyden çok sevdiği yazma faaliyetini sürdürür. Ferhat ile Şirin'i yazmaya devam eder. Molla Cami ile görüştüklerinde Cami ona, yeni bitirdiği "Bahr'ul Ebrar"ını verir. Dehlevi'nin Derya-yı Ebrar'ına karşılıktır. Nevai okudukça beğenir ve bunun üstüne nazire yazmak ister ve "Tuhfet'ül Efkâr"ın ilk beytini oluşturur. Yavaş yavaş da hamsesi oluşmaya başlar. Esterebad sürgününde "Divan"ını tamamlamaya karar verir. Mevlana Lutfi ile olan çocukluk günlerini hatırlar. Nevai, Çar Divanı'nı tertip eder. Kendisinde Feridüddin Attar'ın "Mantuku't Tayr"ının etkisi fazladır.

Ali Şir Nevai her zaman zulme uğrayanların yanındadır. Dildar'ı darağacından ferman ile kurtarır, şehirde işlenen cinayetin faillerini buldurur. Merhametlidir, çadırın yanına bir kuşun yuva yaptığını görünce çadırı toplatmaz ve Hoca Hasan'ı çadırın yanında bırakır. Düşmanları bu sefer Nevai'yi zehirlemeyi düşünürler ve yanına bir ahçı gönderirler. Ancak amaçlarına ulaşamazlar. Nevai, Herat'ta değilken düzenin ve işleyişin bozulmasıyla halk hep onun yolunu gözler. Herat'a yeniden döndüğünde "Mahbub el-kulub, Muhakemetü'l-Lügateyn" için gerekli malzeme ve misalleri derler.

Nevai, hayatının bu dönemini birkaç şehirde geçirir: Herat, Esterebad, Belh gibi. Sultan Baykara'nın savaşta olduğu bir dönemde Belh idaresini yönetir. Nevai'nin dostlarıyla yolları bir bir ayrılır. Molla Cami'yi kaybeder. Şair ölümden korkmaz, onun tek korkusu yazmayı planladığı eserleri tamamlamamaktır.

Altmışını aşan Şair'i son yılların derdi ve üzüntüsü hırpalanmış. Şair sağlığında kurduğu ilim ve irfan yuvalarının devam etmesi, kendisinden sonra hayır ve ihsanlarının daha fazla sürmesini arzular. Bu yüzden bir "Vakfiye" yazmayı uygun görür. Nevai'nin ölümüyle bütün Herat yasa boğulur. Usta şairler ve tarihçiler arkasından gazeller yazıp tarih düşürürler. O, Herat'ta görüp görülebilecek en usta şair, devlet adamı ve sanatkârlardan biridir.

Hüseyin Baykara: Timur'un torunlarından olan Baykara, Horasan hükümdarıdır. Hüseyin Baykara yakışıklı, geniş omuzlu ve oldukça adaleli, tıknafes, şahin gözleri oldukça çekik biridir. Gözleri, güçlü bir irade ve zeka sahibi olduğunu gösterir. Aynı zamanda çok iyi bir şairdir. Anlam derinliğine inebilen, nazik, renkli hayalleri olan Baykara, şiiri veznine ve ahengine uygun olarak okur. Türkçe gazelleri çok beğenilir. Şairlerden kendi gazellerine nazire yazılmasını ister. Şairlere hamilik yapar. Baykara güreş, kimya deneyleri, resim, ciltçilik, hat sanatlarıyla ilgili meclislerde bulunmaktan hoşlanır ve bütçe ayırır.

Timur'un torunları arasında iyi kılıç kullanmasıyla meşhurdur. Güvercinlere merakı vardır, güvercin çıkarma günleri düzenler. Nevai ile hem çocukluk hem okul arkadaşdır. Nevai'yi mühürdarlık görevi vererek Herat'a çağırır. Nevai'nin aklına ve sağduyusuna ihtiyacı vardır. Onunla hem devlet meselelerini hem de sanat hakkında uzun uzun sohbetler yapar. Nevai'nin şairliğini, şiirlerini hep beğenir ve takdir eder. Kendisine ana dili Türkçe'yi onun sevdirdiğini söyler. Onun gazellerini yazdırıp çoğaltır ve başka şairlerin nazire yazmasını ister. Tahta ilk çıktığı zamanlarda adaletli bir yöneticiyken zamanla çevresini saran bencil, halk düşmanı insanlar yüzünden yönetim gücü zayıflar. Ayrıca safahata ve içkiye düşkündür. Öyle ki devlette üst düzey yöneticiler ve beyler de içmeyi alışkanlık haline getirirler. Düzenlediği çağır meclisleri, yemek ziyafetleri hazineyi tüketmeye başlar ama ihtişam ve debdebe devam eder. Teftiş ve kontroller azalmaya başlar. Halkın üzerine binen gereksiz vergilerle durum kötüleşir. Bu sebeplerle birlikte halkın idareden ve yöneticilerden şikayetleri artar. Mirza Yadgar ile yapılan savaşta kendisi de savaşa bizzat katılır ve kılıç sallar, kazanır ama gücünü yavaş yavaş da olsa kaybetmeye başlar.

Baykara'nın münecimlere inancı vardır. Bu yüzden savaş önceleri onları çağırır ve sözlerini dinler. Yine savaştan önce Babahaki isimli meşhur dervişin duasını almak ister ve onun dervişliğine ve uzletine özenir. Baykara, Nevai'nin tavsiyelerini ve uyarılarını bir süre sonra dikkate almamaya başlar. Hatta Nevai'den

şüphelenmeye başlar, peşine adam takar, Esterebad'a sürer. Nevai'nin kendisi ve devlet yöneticileri hakkında kötü eleştirilerini Baykara görmek istemez. Mecdiddin ve çevresi Baykara'ya Nevai'yi sürekli kötüler, etkilemeyi başarır ve kendi istedikleri gibi yönlendirir. Mecdiddin'i en yakın adamı olarak görmeye başlar. Baykara'nın eşi Hatice Sultan da menfaat peşinde ve Mecdiddin'in tarafında olan birisidir. Onun da etkisiyle oğullarıyla arası açılır. Menfaat düşkününü bu düşmanlar Baykara'nın oğullarını da zehirlerler. Muzaffer Mirza etki altında kalarak babasını alt etmeye çalışır, savaş açar, kardeşine de düşman edilir.

Baykara'nın son dönemleri oğullarıyla savaş içinde geçer. Nevai'nin şehzadelere verdiği tavsiyeler de fayda etmez. Öyle ki Baykara sarhoş olduğu bir andan faydalanılarak torunu Mümin Mirza'nın idam fermanını imzalayarak ölümüne sebep olur. Bundan dolayı çok üzülür, feryat eder, suçluları cezalandırır ama fayda etmez. Çünkü uzun yıllar boyunca devam eden fitne fesatlık bir anda kaybolmaz. Oğulları daha sonra yine isyan bayrağı açar, Herat'ı kuşatırlar. Baykara sürekli savaş meydanlarında bulunur. Nihayet Nevai'nin de isteği ve tavsiyeleriyle barış anlaşmaları yapılır. Baykara taç sahibi olmasına rağmen iradesini kötü niyetli insanların esir almasıyla aciz bir konumda bulunur.

Mecdiddin Muhammed: Şahruh²⁶⁴ döneminde vezirlik yapan Gıyaseddin Pir Ahmed Havafi'nin oğludur. Orta yaşlı, kara sakallı, gözleri vefecir okuyan, kibirli, asabi, ukala biridir. Ebu Said Mirza döneminde divan kâtipliği yapmıştır. O dönemde de Hüseyin Baykara'nın yeğeni Mirza Kîçik Muhammed Sultan'ın atabeyidir. İçkiye, paraya düşkün, rüşvet alıp veren, zalim bir adamdır. Evindeki hizmetçi kız Bostan'ı şehvet dolu gözlerle süzer. Çevresinde de kendisi gibi kötü niyetli kişiler bulunduğu için arka planda yer alarak türlü yollarla halktan haksız vergi toplama işini üstlenir.

Baykara'nın gözüne girerek pervaneciliğe oradan baş vezirliğe kadar yükselir. Gösteriş ve ihtişam içinde yaşamaya başlar. Doğanbey, Mecdiddin'in emrinde çalışır ve onun pis işlerini yapar. Dildar'ı kaçırdıktan sonra onu Mecdiddin'e hediye eder. Mecdiddin de Dildar'ı Hüseyin Baykara'nın gözüne girmek için ona hediye eder. Mecdiddin, Nevai'yi en büyük düşmanı olarak görür, meclislerde ve daha sonra türlü fırsatlarla da Baykara'ya onu kötüler. Nevai'yi kötü gösterme adına Baykara'ya

²⁶⁴ Şahruh Mirza: Timur'un büyük oğlu ve Ulugbey'in babası. (Nevai romanı).

isimsiz mektup yazar. Bununla da yetinmez ve Nevai'yi zehirleme işini düşünür ve planı uygular. Mecdiddin, devletin işleyişindeki bütün aksaklıkların Nevai ve ona bağlı kişilerden kaynaklandığını anlatırken bire beş katarak anlatır. Baykara, Mecdiddin'i en güvenilir adamı olarak görür. Hatice Sultan da Mecdiddin'le görüşerek plan yapmakta kendi oğlunu Baykara'nın gözünün önünde tutmak ister. Şehirde bir cinayet işlendiğinde işleyen kişilerden biri Mecdiddin'in yakın akrabası çıkar. Mecdiddin, pozitif ilimlere karşıdır. Sultan Murad'ı bu yüzden medreseden attırır. Vezir Nizamülmülk'ü de hiç sevmez ve sevmemesine karşın onunla da türlü planlar kurar. Kendi yaptıklarının ortaya çıkmaması için tehdit eder, rüşvet verir. Bir ara Derviş Ali'nin Mecdiddin'in görevden alınması için çıkardığı isyan işe yarar. Mecdiddin bir süreliğine baş vezirlikten alınır ama araya birkaç kişiyi koyarak kendini yine vezir-i azamlığa koydurur. Bu dönemde Nizamülmülk ipleri eline aldığı için hazinenin yarısının Mecdiddin'e gittiğini Baykara'ya söyler. Baykara, Mecdiddin'in mallarını müsadere eder ve onu da hapse atar. Mecdiddin'e yardımcı olan ne kadar kişi varsa hepsi onu suçlar. O da bütün suçları üstlenmek zorunda kalır. Tek isteği artık hapisten kurtulmaktır. Nizamülmülk'e rüşvet vererek kurtulmayı başarır. Ailesi ile harap bir eve geçer ve Doğanbey'e Ali Şir Nevai'ye yaptığı kötülüklerden dolayı pişman olduğunu söyler. Onun iyi bir insan olduğunu kabullenir. Son olarak hacca gitmeye karar verir.

Sultan Murad: Gevherşad Medresesi'nde kalan mollalardan biridir. Yuvarlak alınlı, tıknaz, keskin, çekik gözlü, 18 yaşlarındadır. 2 yıl önce Şehr-i Sebz'den ilim için gelir. Babası Şehr-i Sebz'in meşhur taş yontma ustalarındandır. Babası Semerkant'ta çalışırken yüksek bir binadan düşüp öldüğünde Murad 3 yaşındadır. Kültürlü, cefakeş ve çilekeş bir anası vardır. Önce kendi şehrinde sonra Semerkant'ta okur ve Herat'ta eğitimine devam eder. Dini ilimlerden başka matematik, astronomi, mantık, edebiyat ve benzeri ilim dallarında geniş birikim sahibi bir kişidir. Sadece medrese ehli değil Herat âlimleri de onu üstün kabiliyet yeteneğiyle bilir. Amacı bütün ilimleri öğrenip zamanının bir dahisi olmaktır. Çok güzel şiir okur. Herat şehriyle ilgili her şeyi toplar ve bilir. Nevai'ye hayrandır, hocası olarak görür. Fasihiddin onu Nevai ile tanıştırtırken zamanın "İbni Sinası" diye tanıtır. Sultan Murad, meşhur kimyager Mevlana Abdülhalad ile görüşür, kimya ilmi üzerine konuşurlar. Sultan Murad, Abdülhalad'a bakırı altına çevirecek olan bir iksir bulma arzusundan bahseder. 15 gün boyunca Abdülhalad'ın yanına gider gelir,

deneyler yapar, iksirler dener. Sultan Murad sürekli ilimle uğraşsa da halkın içinde bulunduğu durumdan, yönetimin işleyişinden üzgündür. Nurbaba'yla şiir, sanat ve şehirde olan bitenler hakkında sohbet ederler. Doğanbey, kaçırdığı Dildar'ı Sultan Murad'a gösterdiği anda ona aşık olur. Arslankul'u tanıdığı anda da bu aşkı kalbine gömer. Hatta Arslankul ve Dildar'ın birbirine kavuşması için yardımcı olur.

Sultan Murad'ın git gide ilmi artar, büyük alimlerle görüşmeye başlar. Nevai de iltifat gösterir ve maddi sıkıntısı da kalmaz. Nevai onu ilim meclislerine davet eder ve medresede müderrislik teklifi sunar. Sultan Murad teklifi seve seve kabul eder. Şahrüh Medresesi'ne müderris olur. Sultan Murad artık Herat'ın en gözde ilim adamlarındandır.

Dildar'a olan aşkını içinde tutar ama dedikodular çıkmasın diye de sıradan, kendi halinde bir kızla evlenir. İlme düşman kişiler Sultan Murad'ın da peşindedir. Hakkında çıkan dedikoduları duyar ve Mecdiddin'le görüşmeye gider. Sultan Murad kendisi hakkında bazı kimselerin iftiralar düzdüğünü, bunların asılsız şeyler olduğunu, iftiracılarla husumeti olmadığını anlatır. Mecdiddin burada Mecusi ve putperestlerin görüşlerini taklit eden görüşlere itibar etmemesi, dini ilimlerle uğraşmasını salık verir. Şehabeddin de Sultan Murad'a bir eser yazdırıp kendisi yazmış gibi padişaha sunma teklifinde bulunur. Elbette Sultan Murad böyle bir teklifi kabul etmez. İlim tacirliği yapmaz. Mecdiddin ve çevresi Sultan Murad'ı medreseden kovdurur. Sultan Murad bunu öğrenince görüşlerini belirten mektup yazar.

Nevai'ye "Cami'ul Ulüm" ismiyle büyük bir ansiklopedi hazırlamaya karar verdiğini Nevai'ye iletir. Romanın sonunda Sultan Murad eserini bitirir. Nevai'ye sunmak için götürür ama o gün Nevai ölüm döşegindedir. Nevai eseri görür ama eline alamadan vefat eder.

Zeyniddin: Gevherşad Medresesi'nde kalan mollalardandır. Heratlı, orta halli bir aileye mensuptur. Uzun boylu, ince yapılı, sempatik, hoş sohbet, uçarı mizaçlı, 20-21 yaşlarındadır. 4-5 yıldır Gevherşad Medresesi'nde okur. Sonraları babasıyla arası açılır, maddi durumu bozulur. Arapçası ve Farsçası mükemmeldir. Gösteriş ve sanat meraklısıdır. Vaktinin çoğunluğunu güzel sanatlara ayırır. Medreseliler arasında "hüsn-ü hattıyla"şöhretlidir. Sesi ve keman çalışı güzeldir. Tuhaf fıkralar anlatıp dinleyenleri güldürür. Herat'ta olup bitenlerden haberdardır, onu dinleyenler eksiksiz anlattığını söylerler. Her sokakta bir tanıdığı vardır. Nevai'nin hayatındaki olaylar hakkında bilgi sahibidir. Dostu Sultan Murad'ın

müderri olmasıyla Zeyniddin de kendini hattatlık, musiki ve satranca verir. Bu üç sahada da zamanının en gözde isimleriyle yarışır hale gelir. Taşa hat oyma, destan yazma sanatıyla da ilgilenir. Haydar, Mevlana Celali'nin "Padişah ve Dilenci" isimli eserinin hattını görünce hayran kalır, hattatı Zeyniddin'dir. Nevai bu başarılarını tebrik eder. Bediüzzaman'ın Herat'a saldırdığı savaşta şehit edilir. Dildar ve Arslankul cenazesini ailesine teslim eder ve Zeyniddin'i meşhur tıp bilgini dedesinin mezarı yanına defnedirler.

Doğanbey: Semerkantlı bir ailenin çocuğudur. Ataları Timur devrinin yüksek mevkilerine gelmiş, meşhur komutanlar, saraybanlarından. İri yarı, kızıl seyrek bıyıklı, geniş karayağz çehreli, elmacık kemikleri çıkık, çekik gözlü, pala bıyıklıdır. Timur devleti parçalanınca ailesinin fertleri her biri bir yere dağılır. Doğanbey; 17 yaşından itibaren Maveraiünnehir, Horasan, Deşt-i Kıpçak, Irak gibi yerlerde iç savaşlar, fitneler, komplolar görmüş birisidir. Padişahlara paralı askerlik yapmıştır. Mevki ve şöhret elde edebilmek için her şeyi yapabilecek biridir. Romanın başlarında babasından kalan hançeri parayla emanet verecek kadar parasız olan Doğanbey, Mecdiddin'in yanında çalışmaya başlayınca haksız kazanç elde etmeye başlar. Muzaffer Mirza'nın muhafızlığına yükselmesiyle birlikte devlet işlerine de karışır. Doğanbey zalim, insafsız ve acımasızdır. İlimle çok alakası olmayan, ama ilim ehlinin farkında olan daha çok bahadırılık ve cengâverlikle alakalı birisidir. Nevai'ye düşmanlık yapar. Romanın sonunda Arslankul tarafından öldürülür.

Hatice Sultan: Baykara'nın hanımıdır. Güzel bir kadındır ve Baykara ona düşkündür. Kendi oğlunun ileride tahta oturması için Mecdiddin'den yardım ister. Taht ve toprak için şehzadeler arasında mücadelelerin baş göstermesinde etkilidir. Hatta Baykara'yı etkisi altına alarak torununu öldürmesine sebep olur.

Bediüzzaman: Hüseyin Baykara'nın ilk hanımı Beke Sultan'dan olan birinci oğludur. İnce bedenli, yakışıklı 12-13 yaşlarındadır. Kendinin özel bir hazinesi, beyleri, muhafızları, şairleri ve hemsohbetleri vardır. Bediüzzaman da Timur sülalesine mensup birçok padişah ve şehzade gibi şiiri, muskiyi sever, zaman zaman bir şeyler de yazar. Tantanalı ziyafetler, bezmler düzenler. Şarap içer. Taç giyeceği günü beklemektedir. Bediüzzaman çoğu kez meclislerde babasının yanında bulunur.

Gençliğinde Nevai'nin öğrencisi olmuştur. Babası Baykara'ya her fırsatta isyan etme hazırlığı içindedir.

Arslankul: Köyde çobanlık yapmakta, sığır gütmektedir. Tarlada ırgatlık yaparken Dildar'la tanışır ve birbirlerini severler. İri yapılı, geniş göğüslü, mütevazı 18 yaşındadır. Her zaman Nevai'nin yanında olur. Herat'ta eniştesi ve halasının yanında kalır. Devletin bekası için gözünü kırpmadan tehlikeye atılan bir yiğittir. Dildar'a büyük bir aşkla bağlıdır. Uzun uğraşlardan sonra Nevai'nin de yardımıyla birbirlerine kavuşurlar. Romanın sonunda savaşta gösterdiği yiğitlik ve gücüyle Nevai tarafından asker olması istenir ve o da kabul eder.

Dildar: Ninesiyle birlikte yaşayan, Arslankul'un sevgilisi olan çok güzel bir kızdır. Uzun boylu, etine dolgun, beyaz yüzlü, ince kaşlı, 16-17 yaşlarındadır. Sultan Murad da Dildar'ı görür görmez aşık olur. Dildar, kaçırılarak Doğanbey'in eline düşer. Romanın canlı olarak verilen tek kadın kahramanıdır.

Hoca Afdal: Nevai'nin eski dostlarından. Kısa boylu, mülayim, defterdarlık, hesap kitap ve devlet işlerinde becerikli, insaf sahibi bir zattır. Nizamülmülk'ten sonra Nevai'nin isteğiyle vezir-i azam olarak görev yapar. Ülkeyi yönetenlerin halka zulmetmeyi adet haline getirdiklerini söyleyerek sitem eder.

Alaaddin Meşhedî: Romanın başında bahsedilen “ülfeti çar (dört dost)”ın en yaşlısıdır. Kırışık çehreli, simsiyah sakalla kaplı yüzü, sürekli yarıyumuk çatık, koyu kaşlı gözlere sahip, kısa boylu, yaklaşık 40 yaşlarındadır. 15 yıldır Gevherşad Medresesi'nde kalmaktadır. Şiirin pek çok türünde yazmış bir “divan” hazırlamıştır. Muamma türünde göze batan isimlerden biridir. Nevai'nin hakkında sürekli atıp tutar. Ana dilinin zengin ve güzel olmadığını söyler. Parasız olduğu günlerde tanıdığı, hücrelerini paylaştığı eski dostu Doğanbey, sık sık ziyaret ederek para yardımı yapar, o da parayı her alışında bir kaside yazarak Doğanbey'e minnettarlığını bildirir.

Şehabeddin: Horasan âlimleri arasında en cahili fakat en kibirlisidir. İlim dünyasına dalkavukluk yaparak girer. Sultan Murad'a kitap yazdırmak ister ancak kendisi yazmış gibi gösterip hükümdardan inam almak düşüncesindedir. Sultan

Murad bu teklifini kabul etmeyince Mecdiddin'den Sultan Murad'ın hapsedilmesini veya Horasan dışına sürülmesini ister. Mecdiddin aracılığıyla Sultan Murad'ı medreseden kovdurur.

Emir Moğol: Mecdiddin'in yakın arkadaşıdır. Mecdiddin'in planlarıyla Esterebad Valisi olur. Kalın dudaklı, çekik gözlüdür. Sürekli vaktini içki ve kumar âlemleriyle geçirir. Nevai'ye düşman kesilenlerden, meclislerde sürekli arkasından atıp tutanlardan biridir. Nevai'ye gösterilen iltifatı çekemez. Esterebad'da Emir Moğol'dan sadece kumarbazlar memnundur. Emir Moğol diğer işlerde sahtekarlık, hile ve çalıp çırpmayı kendine düstur edinir ama kumarda dürüst davranır, hileye başvurmaz, kaybettiği zamanlarda da delikanlılığını elden bırakmaz. Nevai'nin Esterebad'a sürgününe sevinir çünkü Emir Moğol arkasında vıran bir şehir bırakarak Herat'a gitmek için yola koyulur. Halk Emir Moğol için "ayyaş deve" tabirini kullanarak kurtulduğuna çok sevinir. Ali Şir'in yeniden Herat'a dönmesiyle Emir Moğol yine Esterebad'a tayin olur. Esterebad divan beyini öldürüp Irak'a kaçar.

2.3.4. Mekan

Romanda mekanın ne olduğunu hatırlatmak gerekirse Mehmet Narlı'nın tanımını bakılabilir:

"Mekan, vakanın varlık bulduğu yer, şahısların içinde yaşadıkları, kendi oluşlarını fark ettikleri alandır. Şahısları tanıma yollarının biri olarak dramatik bir iş de üstlenerek vak'anın temel ögesi olur ve şahsın çevresini, algılayış şekillerini, o çevredeki ruh durumunu hatta karakterini etkiler."²⁶⁵

Nevai romanı Herat'da bulunan Gevherşad Medresesi'nde başlar.²⁶⁶ Romandaki olaylar açık mekan olarak Herat, Belh, Esterebad, Merv, Abıverd gibi şehir merkezleri çevresinde geçer. Asıl olayların gerçekleştiği yer ise Herat'tır.

Aybek, romanın diğer unsurlarında olduğu gibi mekan konusunda titiz davranır ve ayrıntı atlamamaya gayret eder. Herat; Timur İmparatorluğu'nun

²⁶⁵ Narlı, s. 98.

²⁶⁶ Tarihte Herat'taki Gevherşad Medresesi'ni Mirza Şahrüh'un hanımı Gevherşad, Herat'ta Hıyâbân'ın başında, incil kanalının kıyısında da bir cami yaptırır. İki minaresi, gök çinileri ile güzel bir görünüm arz eden bu caminin kitabeleri ise oğlu Baysungur'un yanında çalışan devrin meşhur hattatı Ca'fer'e aittir. Gevherşad'ın yaptırdığı en büyük eser onun medresesidir (1434). İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.119.

başkenti olup sanat, ilim ve önemli ticaret merkezlerinden biri olup şairler şehridir.

²⁶⁷ Hatta Doğanbey romanının başında dile getirir:

“Sizin Herat’ınız bayağı tuhafmış! dedi Doğanbey başını sallayarak. Tatlıcısı da şair, kebabçısı da...”²⁶⁸

Nevai’nin Herat’ta kurmak istediği bir kütüphane projesi vardır. Romanda Nevai kardeşi Derviş Ali’ye kütüphaneden bahseder.

*“Biz öyle bir kütüphane kuralım ki, diyerek şevk ile devam etti Nevai... Fakirin asıl maksadı şu ki burada Horasan ve bütün İslam ülkelerinin âlim, fazıl ve öğrencileri faydalansınlar. Bu kütüphanede felsefenin Sokrat, Eflatun ve Aristoları, hikmet ve matematiğin Fisagorları, astronominin Uluğbey’leri, şiirin Firdevsi ve Nizami Gencevi’leri elhasıl herkes kendi sahasında ilim öğrensin, ilmin doruğuna çıksınlar ve yeni yeni şeyler icat etsinler.”*²⁶⁹

Bu kütüphane, İhlasiye Medresesidir. Nitekim Nevai, İncil boyunda İhlasiye Medresesi’ni yaptırarak bu isteğini gerçekleştirir. Hatta inşaatında Nevai kendisi de çalışır.

Arslankul medresenin inşaatında çalışır ve inşaatın bitiminde söylediği sözler dikkat çekicidir: “Kendisine ne iş yaptığını soranlara, “Günaha batmış Herat’ta bir cennet kuruyoruz” diye cevap vermekten hoşlanıyordu.”²⁷⁰ Bu sözler sanat ve ilim bakımından gelişmiş olan bir şehrin sosyal ve toplumsal olarak bozulduğunu anlatmak istemektedir.

Romanda yöneticilerin adaletsizliğinden ve zulmünden herkesin etkilenmesi gibi şehirler de bundan pay almıştır. Herat, Belh, Esterebad gibi şehirler her ne kadar dönemin en gelişmiş şehirleri olsa da haksızlığa uğrayan mekanlar olarak yerlerini alır.

Belh şehri romanda Hüseyin Baykara ve Nevai’nin konakladığı şehirlerden birisidir. Aybek, Belh’in tarihte uğradığı felaketi yaptığı benzetmelerle tanımlar ve başarılı bir şekilde dile getirir:

“Çevresi kalın ve yüksek toprak korganlarla çevrilmiş olan Belh şehri bir zamanlar ticaret ve sanat açısından oldukça şöhret kazanmış, âbâd ve büyük bir şehirdi. Cengiz Han’ın orduları bu şehri kuşattığında, halk canını dişine takıp direnmişti. Ama çekirge sürüsü gibi uğradığı her yeri mahveden

²⁶⁷ Tarihe bakıldığında da Herat kültür ve sanat açısından en önemli dönemini Timurlular yönetiminde yaşamış ve bu dönemde ortaya çıkan Herat ekolü Osmanlılar’dan Bâbürlüler’e kadar bütün İslâm sanat merkezlerinde etkisini hissettirmiştir. Recep Uslu, “Herat”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/herat> (16.10.2018). Cilt: 17, 1998, s. 216.

²⁶⁸ Aybek, s. 19.

²⁶⁹ Aybek, s. 47.

²⁷⁰ Aybek, s.256.

kara Moğollar önünde tek başına direnen şehir halkı, amansız hücumlar karşısında kırıla kırıla sonunda teslim olmuştu. Sur kapılarından içeri dalan afet çapulcuları şehri yakıp yıkmış ve her yeri talan etmişti. On binlerce boyun büken baş acınmaksızın kılıçtan geçirilmiş, bu uğursuz hadiseden sonra da Belh bir daha belini doğrultamamıştı. Aradan asırlar geçmesine rağmen burada hayat hâla felç halindeydi. Vücutta çıkan kan çıbanı nasıl yıllar sonrasına izlerini taşırsa, bu şehir de Moğol darbesinin korkunç izlerini hâlâ taşımaktaydı.”²⁷¹

Nevai bu şehre bakarken tarihte hayata hayat katan, tarih yolunu akıl meşalesiyle aydınlatan kahramanlar arar.²⁷²

Ama hatırladığı şey sadece zulüm ve felaketlerdir.

Kapalı mekan olarak ise Bağ-1 Zağan, Tarabhane, Gevherşad medresesi, İhtiyarüddin kalesi gibi yerler romanda yerini alır. “Bağ-1 Zagan” padişahın kaldığı sarayıdır. Bağ-1 Zağan sarayı ve bahçesi ayrıntılı tasvirlerle yer alır.

“Bu pek çok saray, köşk ve bir dizi birbirinden güzel evlerle bezenmiş koskocaman bir bahçeydi. Ağaçlar arasında kıvrılan geniş fakat oldukça aydınlık yolda ilerleyerek büyük bir yeri işgal eden muazzam gül bahçesine daldı. Burada dünyanın bütün gül çeşitlerini bulmak mümkündü. Her zamanki gibi bir süre durarak bu rengarenk gülleri seyrettikten sonra karşıdaki kâşaneye, duvarları sütun ve kapıları nakkaşlar tarafından özel el emeği, göz nuruyla süslenmiş olan devasa binaya yöneldi. Altın kubbecikler, oyma gül desenleriyle bezenmiş kapıyı açıp küçükçe ama muhteşem döşenmiş bir odaya girdi.”²⁷³

Baykara'nın köşkü 40 sütunlu köşk olarak anlatılır. Burası en ihtişamlı ve debdebeli mekandır:

“Tabanı gül desenli çinilerle kaplı koridorda ilerleyip altın kaplama kapıyı açarak içeri girdi... Yerde ise çemen gibi dalgalanan ipek halılar serilmiş, tavandan sırmalı iplerle asılmış altın kandiller, takalarda orijinal Çin işi kâseler, sürahiler ve diğer süs eşyalarıyla bir bütünlük arz ediyordu...”²⁷⁴

“Tarabhaneyi”²⁷⁵ Abdülkasım Babür yaptırmış, salonunun duvarlarını Ebu Said Mirza resimlemiştir. “İhtiyarüddin Kalesi” (Ala Korgan) Herat'ın en muhteşem binasıdır.

Romanda “Havzı Mahiyan” Herat'ın en büyük gösteri merkezidir. “Bağ-1 Cehân-Ârâ, Bağ-1 Sefid, Menekşe Bağ” gibi yerler saray erkanının kaldığı yerlerdir. “Badgıs” Herat civarında fıstıklarıyla ünlü bir yerleşim merkezidir.

²⁷¹ Aybek, s.420.

²⁷² Aybek, s.421.

²⁷³ Aybek, s.50.

²⁷⁴ Aybek, s.51.

²⁷⁵ Tarabhane: Herat'taki bir sarayın ismi.

Bütün bu yapılar ve şehirler gerçek halleriyle romandaki yerini alır. Aybek, Herat şehri ve o dönemindeki konumuna, Baykara'nın savaş için konakladığı yerler, saray ve çevresinin vakit geçirdiği bahçeler gibi mekan unsurlarına titiz davranmış, gerçeklikte olduğu haliyle yansıtmaya gayret etmiştir.

2.3.5. Zaman

Roman, modern bir ifade biçimi olduğuna göre, onun zaman bilincimizin çeşitli şekillerini ifade etmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Aynı zamanda roman, içinde yaşanan şartların etkilediği insan tecrübesini sürekli bir şekilde ortaya serdiğine göre, insanın zaman bilincini ayrıntılı bir şekilde ve bu tecrübenin bir parçası olarak vermesi de doğaldır.²⁷⁶

Roman, çok çeşitli zaman dilimlerini kullanabilir. Çetin, romanda üç ayrı zaman kavramından söz eder: Nesnel zaman, Vak'a zamanı ve Anlatma zamanı.²⁷⁷

Nevai romanında geçen zaman aralığı yani vak'a zamanı yaklaşık 30 yıldır. Romanın zamanı 15. yüzyıldır. Hüseyin Baykara'nın ve Nevai'nin Timur imparatorluğunun iki parçasından biri olan Horasan İmparatorluğu'nda söz sahibi olduğu yaklaşık 1471 yıllarından 1501 yılında Nevai'nin ölümüne kadar devam eden yıllardır. Romanda ileriye doğru akıp giden bir zaman vardır. Ancak bu akış belli bir düzen içinde değil, olayların önemine ve romancının tasarrufuna göre biçimlenmiştir.²⁷⁸

Romanın bazı yerlerinde hatıralara gidip geçmişten haber verme durumları da mevcuttur. Senelerin geçtiğini ifade eden çok az cümle olmasına karşın yazar mevsimleri canlı ve renkli olarak işler.

“Bir sonbahar akşamı... Üşengeç kış henüz ufukta görünmedi. Sağanak halinde yağın yağmur ve gürül gürül akan sel suları damlardan aşağı süzülmekte. Dünyanın en güzide şehirlerinden Herat'ta insanlar sokaklarda yürümekte zorluk çekiyorlar, fakat çok geçmeden hava tekrar açılıp güneş gökyüzünde tatlı yüzünü gösteriyor ve yeni bir bahar havası yaşanıyor. Bağlardaki ağaçların altın rengine bürünmüş, sararmış yaprakları birbirini takip ederek havada bir yalpalandıktan sonra yere konup toprakla öpüşmekteydiler.”²⁷⁹

“Böylece o kış ve yaz mevsimi sakin geçti.”²⁸⁰

²⁷⁶ Stevick, s. 225.

²⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, s. 100-104.

²⁷⁸ Söylemez, 2005, s. 193.

²⁷⁹ Aybek, s. 248.

²⁸⁰ Aybek, s. 490.

Romanda dikkat çeken diğer bir husus da günlük yapılacak işlerin namaz vakitlerine göre bölünmüş olmasıdır. Cuma namazı, ikindi namazı gibi ifadeler karşımıza çıkar:

“Nevai sabah namazından sonra bazı yakınlarıyla birlikte kahvaltı etti.”²⁸¹,

“Yatsıdan sonra Pervaneci, Şehzadenin yeni sarayına geldi.”²⁸²

Gündüz dış işlerle uğraşılır; geceleri şiir, sohbet meclisleri toplanır, kitap okuma, şiir yazma gibi uğraşlarla vakit değerlendirilir.²⁸³

2.3.6. Bakış Açısı

*“Roman, temelde bir dil sanatı olmasına rağmen, bakış açısı dilden de önce gelir. Bakış açısı bir yöntem, dil ise bu yöntem dahilinde olayları anlatma, sunma sorunudur. Bunu, bir evi inşa etmeden önce yerinin seçilmesine benzetebiliriz: Bir romancı, tıpkı bir mimar gibi, anlatımı gerçekleştirecek kişiyi (anlatıcıyı), bu kişinin konumunu (duracağı yeri) ve yine bu kişinin, olaylara, hangi noktadan ve nasıl bakacağını (bakış açısını) belirlemek zorundadır. Zorundadır; çünkü, roman denilen sistemi oluşturan diğer elemanlar bundan sonra devreye girecek ve bakış açısının konum ve işlevine göre anlam kazanacaktır.”*²⁸⁴

Nevai romanına ilahi bakış açısı hakimdir. Anlatıcı bütün olayları, geçmiş, şimdiyi ve geleceği bilir. Bazı durumlarda bunu okuyucuya sezdirir veya önceden olacakları söyler:

“Ne var ki olaylar yıldırım hızıyla gelişecekti.”²⁸⁵

Aybek, zaman zaman araya girerek tarihî bilgileri kullandığını okuyucuya bildirir:

“O zamanın meşhur tarihçisinin mübalağalı anlatımına göre bu süvarilerin her biri...”²⁸⁶

“Bu iki şair, aralarındaki yaş farkına rağmen tarihe isimlerini yazdırmış iki insandı...”²⁸⁷

Romanda geriye dönüş tekniği kullanılır. Nevai, romanın başında orta yaşlarda olduğu için çocukluğu, anne babası, hocaları, sanatı gibi olaylar ve anlatılar bu teknikle anlatılır. Yazar, kahramanlarıyla ilgili bilgileri özellikle Nevai ile ilgili

²⁸¹ Aybek, s. 168.

²⁸² Aybek, s. 207.

²⁸³ Söylemez, 2005, s. 194.

²⁸⁴ Tekin, s. 45.

²⁸⁵ Aybek, s. 101.

²⁸⁶ Aybek, s. 113.

²⁸⁷ Aybek, s. 197.

olanları diğerkahramanlara rivayet şeklinde anlattırır. Örneğın Nevai'nin çocukluğu, anne babası, ilk şiirleri vb. gibi ayrıntılar Sultan Murad, Zeyniddin ve Turabi'nin ağzından aktarılır:

“şair Turabi bir süre gözlerini yumup hayale daldıktan sonra konuşmaya başladı: ...Ali şir bu şehri azimde ileri gelen necip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gözlerini açtı. Baba ve dedeleri Timur'un çocuklarına büyük hizmetler vermişler.”²⁸⁸

“Mevlana Lütfi gibi, dedi söze karışarak Sultan Murad. Avazesi alemi tutan yaşlı şair, henüz çocuk olan Nevai'nin dilinden düşen bir beyti için ömrü boyunca söylediği bütün gazellerden vazgeçmeye hazır olduğunu bildirmiş. Bu rivayet konusunda ne diyorsunuz?”²⁸⁹

Sonra Zeyniddin devam eder:

*“Bazı güvenilir rivayetlere göre Ali şir'le merhum padişah Ebû Said Mirza'nın araları iyi değilmiş. Ebû Said Mirza, Ali şir'in Herat'ta yaşamasını pek istemezmiş. Bu yüzden bundan üç yıl önce Ali şir, Herat'ı terk edip Semerkant'a gitmeye mecbur kalmış. Padişah'la arasının neden açık olduğuna gelince büyük bir ihtimalle bunun sebebi siyasidir.”*²⁹⁰

Aybek, romanın devamında da zaman zaman bu şekilde Nevai'nin hayatından kesitleri rivayetler şeklinde diğerkahramanlara anlattırır. Bunun sebebi Aybek'in yıllarca Nevai üzerinde çalışması, halk arasında Nevai ile ilgili rivayetleri toplaması olarak görülebilir.

Aybek'in hayat arkadaşı Zarife Seidnasirova Aybek'in 1930'lu yıllardan itibaren Ali şir Nevai'nin hayatı ve yaratıcılığı ile ilgili bilgi toplamaya başladığını ve 1942 yılında eseri zor hayat şartlarında tamamladığını belirtmektedir.²⁹¹

2.3.7. Üslup

“Bir üslupta dil unsurlarının oluşturduğu aę veya desen, aynı anda hem duyularımızı tahrık eder, hem de mantığa hitap eder; zarif ve anlamca zengin bir dokuya sahiptir. Üslup budur ve edebiyat sanatının temelinde böyle bir üslup vardır.”²⁹²

Aybek dil ve üslup bakımından açık, yalın ve akıcı bir dil kullanmıştır. Romanda yer yer şiir, türkü, gazel, rubai, mektup gibi parçalara yer verilir. Ancak bu

²⁸⁸ Aybek, s. 27.

²⁸⁹ Aybek, s. 28.

²⁹⁰ Aybek, s. 29.

²⁹¹ Aynur Öz Özcan, “Çağdaş Özbek Edebiyatında Ali şir Nevayi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 3, 2007, s.143.

²⁹² Stevick, s. 198.

parçalar romanda Çağatay dili ile verilmiş olup dipnotta Türkiye Türkçesi'ne çevrilerek verilmiştir: Nevai'nin bir dostuna gönderdiği karhat²⁹³ örneği:

*“Tüzülgey yar ile bezm-i visali (Yâre kavuşma sevinciyle bezm yapılsın,
Veli ağyardın ul bolsa hâli (Ama ziyafet biganelerden hâli olsun)
Sâkiyâ dey şiddetiden akl-u hûş bitab irur (Ey saki, kış şiddetinden akıl ve
beden bitap olur)
Çâresi câm-ı bulurın içre la'lı nâb irur (Çaresi, içi lal renkli şarapla dolu
bir kadehtir.)
Huşa bezm arâ otu, mey bolsa dey (Kış ateş ve şarapla geçerse ne güzel;)
Mey andâkki otu ot ândakki mey (Şarap biraz ateş ister, ateş de biraz
şarap!)”²⁹⁴*

Ötgen Künler romanında görüldüğü gibi Nevai romanında da tarihî ve kurmaca kişiler fiziki ve kişisel özellikleriyle açık ve gerçekçi bir biçimde tasvir edilmiştir:

“Genç ressam henüz 15-16 yaşlarında, uzun boylu, ince yapılı ve nazik bir delikanlıydı. Kara gözlerinden ne denli zeki, masum ve utangaç olduğu belli oluyordu. Nakkaş'ın bu alaca donlu öğrencisi zamanın en büyük şairi ve devlet adamı karşısında mahcupluktan kızarıvermişti.”²⁹⁵

Kişilerin neredeyse hemen hepsi iç ve dış özellikleriyle betimlenmiştir.

Romanda mekan, mevsim, ziyafet, toplantı gibi unsurlar yoğun tasvirlerle anlatılır.

“Uzaktan göze çarpan kalelerin göğü yararcasına yükselen kuleleri, güneş altında akisler saçarak parlayan minarelerin nakışları, bağlar arasında firuze köşkler, kaşaneler, birbirinin üstüne binmiş gibi eciş bücüş görünen basık, kırık dökük, kınır kıyık fakir evler, kökretesi gümüşlerle süslü bidevi kısıraklar, palanlı kolanlı eşekler, pelüş cameler ve yırtık yamalı alaca yataklar çevreyi süsleyen genel manzarayı teşkil ediyordu.”²⁹⁶

Roman baştan sona kadar didaktik bir üsluba sahiptir:

“...Şuna eminim ki, şayet siz cehalet kılıcını kımına sokmaz, kardeşleriniz de her geçen gün namussuzluk bataklığına saplanmaya devam ederlerse bu mübarek topraklarda yaşam ateşi söner... Hatalarımızı düzeltmezseniz, bu millet

²⁹³ “İlk karın yağması münasebetiyle verilen ziyafete davet etmek amacıyla yazılıp gönderilen mektup. Karhat alan kişi mektubu getiren kişiyi yakalayabilirse ziyafet karhat yazan kimse tarafından verilirdi.” Aybek, s.137.

²⁹⁴ Aybek, 137-138.

²⁹⁵ Aybek, s. 173.

²⁹⁶ Aybek, s. 341-342.

sizleri affetmez! Kardeşleriniz sizi kendilerine örnek alıyorlar. Siz ise felaket tellallığı yapıyorsunuz!”²⁹⁷

Aybek, roman kahramanları aracılığıyla mesaj içeren konuşmalar ve tarihî bilgileri okuyucuya sunar.

2.4. Nevai Romanında Tarih – Gerçeklik İlişkisi

Aybek, Nevai romanında Nevai'nin hayatının, devlet adamlığının, sanatının bir bölümünü temele oturtturarak Hüseyin Baykara döneminin siyasi, sosyal, içtimai olaylarını işler. Nevai, romanın başkahramanı olarak yer alır. Nevai'nin hayatı ile roman paralel ilerler.

2.4.1. Tarihteki Kişiliği ile Ali Şir Nevai

Büyük Çağatay âlimi olan Ali Şir Nevâî 9 Şubat 1441 tarihinde Herat şehrinde dünyaya gelir. Babası Gıyâseddin Kiçkine Timur ailesinden olan Ebulkasım Babür'ün saray görevlisidir. Sonra Sebzivar'a vali olarak atanır. Bu sebeple saray çevresinde büyür. Hüseyin Baykara'yla arkadaşır, beraber büyürler, aynı okula giderler. Bu iki büyük insanın dostlukları hayatlarının sonuna kadar sürer. Hüseyin Baykara, bir padişah olarak Nevâî'nin devlet adamı olarak yetişmesinde ve sarayda hizmet etmesinde imkanlar oluşturur, onu daima destekler.²⁹⁸

Babası, Ali Şir Nevai altı yaşındayken 1447'de Şahruh'un ölümüyle kalabalık bir kervanla birlikte Irak'a yola çıkar. Teft şehrine geldiklerinde kervan gece yarısı Timur'un tarihçisi Şeref'üd-din Ali Yezdi'nin hankahının yanına konar ve ertesi günü Nevai Yezdi ile tanışma fırsatı yakalar.²⁹⁹

Nevâî'nin babası Kiçkine Bahadır, Ebul-Kasım Babür zamanında da onun önemli hizmetlerinde bulunur. Bir süre sonra babası vefat edince Herât'a dönen Nevai, Ebû Saîd Mirzâ'nın hizmetine girer. Ancak Ebû Saîd Mirzâ'nın hizmetinde fazla duramaz ve ayrılır; sebebi Hüseyin Baykara ile olan yakınlığıdır. Herât'tan

²⁹⁷ Aybek, s. 512.

²⁹⁸ Hüseyin Özbay, **Özbek Yazılı Edebiyatı**, “Ali Şir Nevai maddesi”, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000, Ankara.

²⁹⁹ Agâh Sırrı Levend, **Ali Şir Nevai- Yaşamı, Sanatı ve Kişiliği**, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1965, s. 29.

Semer kand'a gider ve Hâce Fazlullâh Ebû Leysî hankahına bağlanarak iki sene ders alır.³⁰⁰

Sanat, ilim, müzik, fen gibi eğitimler alırken bir yandan da ilk gazellerini yazmaya başlar. Genç yaşta Feridüddin Attar'ın "*Mantuku't-Tayr*" adlı eserini okur ve ezberler. Hatta o kadar elinden bırakamaz ki bir ara anne ve babası kitabı saklamak zorunda kalırlar. Birçok âlim, Nevâî'nin dünya görüşünün oluşmasında bu eserin katkısı olduğunu düşünür.³⁰¹

Hüseyin Baykara, Herat'a padişah olunca Nevai'yi yanına getirir ve Nevai'nin ilk görevi mühürdarlık olur. Aynı zamanda o Baykara'nın güvendiği dostu ve arkadaşıdır. Nevai'nin ilk hizmeti Herat'ta vergiler yüzünden ortaya çıkan halkın isyanını büyümeden bastırmasıdır. 1469 yılında Esterebad'da bulunurken bu haberi alan Baykara Herat'a kuvvet göndermeyi düşünse de Nevai'nin sağduyusuyla bundan vazgeçer ve Nevai'yi Herat'a gönderir. Nevai, Baykara'nın emriyle suçluların cezalandırılacağını halka konuşma yaparak bildirir ve yeniden Baykara'nın yanına dönerek durumu anlatır. Baykara, suçluları cezalandırır ve bu halk üzerinde olumlu etki yapar ve Baykara döndüğünde büyük bir sevinçle karşılaşılır.³⁰²

Nevai, devlet adamlığı yaptığı dönemde Herat'a birçok yapı kazandırır.

*"Hüseyin Baykara'dan sonra devletin en nüfuzlu, zengin ve ilim dostu adamlarından biri olan Ali Şir Nevai, Herat ve Horasan'da 370 hayır müessesesi yaptırarak, bunları idare için ayrıca bir vakıf kurmuş ve bu işe 500 Tümenlik büyük bir servet vakfetmişti. Onun Herat'ta inşâ ettirdiği İhlâsiye medresesinin iki müderrisinden her birine yılda 1.200 altın ve 24 yük zahire; 22 talebeden her birine de tahsil derecelerine göre, 24 altından 12 altına kadar aylık ve ayrıca zahire veriliyordu."*³⁰³

Nevai, devlet vazifesi üstüne düşmüşken saray entrikalarına, yolsuzluklara katlanabilecek biri değildir. Çeşitli haksızlıklar, yolsuzluklar sebebiyle halkın zor duruma düşmesi Nevai'nin bunlarla mücadelede bulunması ona yeni düşmanlar kazandırır. Naiplik görevine getirilen Mecdiddin bunlardan birisidir. Mecdiddin hırs sahibi bir adamdır. Görevini kötüye kullanıldığı anlaşılınca emirlerden birkaç kişinin şikayeti üzerine divan görevinden alınır ve pervanecilik görevine getirilir.³⁰⁴

³⁰⁰ Serdar Bulut, "Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şir Nevai'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Dili'ne Katkıları", *Asya Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, No.: 1, Güz 2017 s. 24.

³⁰¹ Özbay, 2000.

³⁰² Levend, s.34.

³⁰³ Aka, s. 122.

³⁰⁴ Levend, s. 36.

1469 yılında Şahruh'un torunlarından olan Mirza Yadigar³⁰⁵ Esterabad'ı ele geçirir ve Horasan üzerine yürür. Baykara onu bozguna uğratar ancak 1470 yılında Herat'ta çıkan bir karışıklıkta Mirza Yadigar yine saldırır ve Herat içlerine girer. Baykara onu çevreleyerek kaleye kapatır. Askerlerin girmeye cesaret edemediği esnada Nevai yanında iki askerle kalenin bulunduğu tepeye tırmanır ve fırsatını bulduğu anda kılıcıyla içeri girer ve Mirza Yadigar'ı içki sofrasında sızmış olarak yakalar ve Baykara'ya götürür ve Mirza Yadigar hemen öldürülür.³⁰⁶

Nevai 1472 yılında Seyyit Hasan Erdeşir ile divan beyliği görevine getirilir. Mühürdarlığı Emir Şeyhim Süheyli'ye bırakır.

“Töre gereğince, divanlarda ve toplantılarda kabile beyleri kendi sıralarına göre yer alırlar, fermanlarda yine o sıraya göre mühür basarlardı. Uygur kabilesinin sırası öteki kabilelerden sonra olduğu için Nevai'nin divanda alt sırada oturması, mührünü öteki beylerin mühründen sonra basması gerekiyordu. Nevai'nin Sultana olan yakınlığı ve onun yanındaki mevkii bilindiği için, yeni olan görevine başlayınca, mühürlenecek ilk fermanı önce Nevai'ye getirmişler; o da Seyyit Erdeşir'e götürülmesini söylemiş. Seyyit-Hasan mühürlemekten çekinmiş, bunun üzerine Nevai mührünü fermanın altına basmış. Nevai bu davranışıyla yüksek bir anlayış, beklenmedik bir alçakgönüllülük göstermiş.”³⁰⁷

1481 yılında Nevai'nin kardeşi Derviş Ali de divana katılır. Devlet içindeki yolsuzluklar gittikçe artar, Nevai de Baykara'yı uyarır ama Sultan kayıtsız kalır. Nevai'nin dürüstlüğünü bildiği için titizliğini hoş görür. Mecdiddin bu durumdan faydalanarak yeniden göreve getirilir.³⁰⁸

Mecdiddin'in yeniden göreve gelmesiyle Nevai bu sefer uzak düşmüş olur. Baykara onu Esterabad'a vali olarak gönderir. Bu durum elbette düşmanlarını sevindirir, dostlarını üzer. Nevai, sanatını oradayken de sürdürür ancak elbette bu duruma kırılır. Nevai Esterabad'dayken Herat'ta yolsuzluklar daha da artar. Nevai'nin bu durumdan haberi vardır ve üzüntüsünü bildirerek Baykara'ya mektup yazar. Cevap alamayınca Herat'a gelir ve görevinden çekilmek istediğini sadece Herat'ta kalmak istediğini bildirir. İsteddiği cevabı alamayınca yeniden Esterabad'a döner ve bir yıl sonra dayısının oğlu Haydar'ı göndererek isteğini tekrarlar. Haydar, Baykara'ya Sultanın yakınları tarafından Nevai'yi çeşnicibaşı aracılığıyla zehirlemek istediklerini, zor durumda olduğunu söyler. Baykara bunu duyunca çok üzülür ve

³⁰⁵ Romanda “Yadgar” olarak yazılmıştır.

³⁰⁶ Levend, s. 35.

³⁰⁷ Levend, s. 35.

³⁰⁸ Levend, s. 37.

hemen bir mektup yazar. Eski dostu için asla böyle bir düşüncesi olamayacağını ve onu hala sevdiğini bildirir. Bu durumdan sonra Herat'a dönmesine ve görevden çekilmesine müsaade eder. Böylece Esterebad valiliği 15 ay sürer.³⁰⁹

Nevai iki üzücü olayla karşılaşır. Birincisi babası gibi sevdiği Seyyit Hasan Erdeşir'in vefatıdır, diğeri de Belh valisi olan kardeşi Derviş Ali'nin ayaklanmasıdır. Bu olaylardan sonra divan beyliği görevini bırakarak, sultanın nedimi olarak görev alır.³¹⁰

Bu arada Mecdiddin hakkında söylentiler iyice artar ve Baykara'nın emriyle hapsedilir. Bir miktar kefaletle serbest kalan Mecdiddin Herat'ta daha fazla kalamaz ve Mekke yolculuğu sırasında vefat eder. Mecdiddin'in yerine rakibi Nizamülmülk geçer.³¹¹

Baykara, Esterebad'ı oranın valisi olan oğlu Bediüzzaman yerine Hatice Begim'den olan Muzaffer Mirza'ya verince arası bozulur, Nevai, düzeltmeye uğraşsa da olayların önüne geçemez. Bediüzzaman babasının kendisini yakalatmak için gizlice haber gönderdiğini de duyunca ayaklanır. 1497 yılında Baykara'nın oğluyla yaptığı savaşta Bediüzzaman yenilince kaçır, bu sebeple torunu Mirza Mehmet Mümin yakalanarak Herat'a getirilir. Hatice Begim kendi oğluna tahtı bırakmak için Nizamülmülk'le anlaşma yaparak Baykara'nın sarhoş olduğu bir anda torunu Mirza Mümin'in idam fermanını imzalatır. Ertesi gün Baykara bu oyunu anlar ama iş işten geçer, torunu öldürülür.³¹² Bu durum da Nizamülmülk'ün önce oğulları babasının gözleri önünde öldürülür, sonra Nizamülmülk'ün derisi yüzülür.³¹³

Nevai'nin artık git gide sağlığı bozulur, 31 Aralık 1500'de Baykara'yı Esterebad dönüşü karşılamaya çıktığında elini öptükten sonra yere yığılır. Hemen Herat'a götürülür, bütün çareler aranır ama fayda etmez. Herat'a geldikten 3 gün sonra 3 Ocak 1501'de vefat eder. Kudsiyye Cami yanında kendi yaptırdığı türbeye defnedilir.³¹⁴ Hüseyin Baykara onun ölümünden sonra üç gün boyunca yas tutar, yedinci gün Havz-ı Mahiyan'da verilen yağ yemeğine de başkanlık eder.³¹⁵

³⁰⁹ Levend, s. 38.

³¹⁰ Levend, s. 42.

³¹¹ Aka, s.101-102.

³¹² Aka, s. 101.

³¹³ Aka, s.102.

³¹⁴ Bulut, s. 26.

³¹⁵ Levend, s.47.

2.4.2. Romandaki Kişiliği ile Ali Şir Nevai

*Bu köhne Horasan tarihînin
altın bir sayfasıdır! (Nevai romanı)*

Romanın başında orta yaşlarda olan Nevai'nin Herat'a gelmesiyle olaylar gelişir. Bundan önceki hayatını geriye dönüş tekniğiyle, onun zihninden geçenler şeklinde okuruz.

“Şahrüh Mirza'nın vefatından sonra Horasan'da kendini gösteren siyasi çalkantılar sırasında birçok aileyle birlikte canlarını Allah'a emanet edip Irak'a kaçışları, yolda karşılaştıkları horlanma, eziyet ve kimisi mutlu sonla biten olaylar; Şerafeddin Yezdi³¹⁶ ile buluşma... Hüseyin Baykara ile aynı okulda okurken henüz 8-9 yaşlarındaydı. Feridüddin Attar'ın “Mantikut Tayr”ını mütalaa eder... bu yüzden oyun oynamayı, gülmeyi, şakalaşmayı unutup gittiği günlerde çaresiz kalan ana babasının mecburen bu kitabı okumaktan men edişleri...”³¹⁷

Ayrıca şair Turabi'nin ağzından da Nevai'nin çocukluğunu dinleriz.

“Ali Şir ilmin her dalında fevkalade kabiliyetli olduğunu göstermiş. Bütün ilimlere karşı aşırı bir ilgi duymuş. Bir husus daha var ki Ali Şir ile şu an tahtta oturan Hüseyin Baykara hem çocukluk hem de okul arkadaşları imişler... Şunu da çok iyi biliyoruz ki Ali Şir daha çocukluk çağlarındayken iki dilde şiir yazıp “Züllisaneyn”³¹⁸ lakabını almıştır. Ali Şir merhum Abdülkasım Babür sarayında hizmete girdiklerinde galiba üç beş yaşlarında idiler. Daha o dönemde yazdığı Türkçe ve Farsça şiirleri halkın ve şairlerin nazarında gayet makbul ve mergub³¹⁹ idi. Farsça şiirlerinde “Fani” Türkçe şiirlerinde “Nevai” mahlasını kullanan Ali Şir, söz denizinden öylesine güzel inciler saçtı ki en nadir kalemler şaşkınlığa düştü.”³²⁰

Yukarıda anlatılanlar romanda 3-4 sayfa boyunca sürer. Gerçek kişiliğinde anlatıldığı gibi Aybek de romanda hiçbir ayrıntıyı atlamadan vermeye çalışır. Nevai'nin tarihte dış görünüşüyle ilgili bilgi edinemiyoruz ancak romanda bu görünüş ayrıntılı olarak tasvir edilir.

“Ali Şir'in başında açık mavi takke, sade kavuk, sırtında don, koyu renk çakman vardı. Yaşı henüz 30 civarında olmasına rağmen daha fazla gösteriyordu. Orta boydan biraz yüksekçe ama oldukça dinç ve parmakları uzun ve muntazamdı. Siyah fakat kısa sakallı, düzgün bıyıkları tabii halinde ayakları birazcık iri, geniş yüzünde derin düşünce ve tefekkürün sergilediği

³¹⁶ “Şerafeddin Yezdi: Meşhur tarihçi. Nevai altı yaşında Yezdi ile görüşmüştür.” (Nevai romanı)

³¹⁷ Aybek, s. 44-45.

³¹⁸ Züllisaneyn: İki dilli

³¹⁹ Mergub: beğenilen

³²⁰ Aybek, s.27.

manevi bir güç ve asaletin yanı sıra, fiziğine güzellik katan tatlı bir yorgunluk vardı."³²¹

Romanda Sultan Murad, Nevai'yi kibirden, hodbinlikten uzak; engin, onun sesinde garip bir tatlılık, nezaket, ince bir ahenk bulur.

Nevai, Herat'ta mühürdarlık vazifesiyle göreve başlar. Halkın sorunlarını çözüme kavuşturur, adalet ve düzeni sağlamaya çalışır. Gerçek kişiliğini anlattığımız kısımda olduğu gibi tarihte vezirlik ve pervanecilik yapan Mecdiddin romanda var olan kişilerden biridir. Romanda da vergi toplama işini Mecdiddin yapar:

"Mecdiddin bütün Herat vilayetinin vergisinin Abduzziya tarafından toplanacağını, bu işte kendisinin de bir hissesi bulunduğu şu günlerde fevkalade faaliyetler içinde olduğundan paraya çok ihtiyacı olduğunu, bugünden itibaren bazı vergilerin toplanmaya başlanılmasının gerektiğini tek tek izah etti."³²²

Halkın bu vergileri kaldıramaması sebebiyle şikayetler ve isyan başlamıştır. Şehrin içine doğru kalabalık toplanmaya başlar:

"Halk silahsızdı ama gözlerindeki öfke ve kin en korkunç silahlarla donanmış bir ordudan daha tehlikeliymiş gibi gösteriyordu.

- Padişah Müslüman, vezirler Müslüman. Ama bu kadar zulmü kafir bile yapmaz. Memlekette insaf-u adalet diye bir şey kalmamış!³²³

Halk divanhane kapısına taş yağdırmaya başlar. Bütün bunlar olurken Baykara'ya halkın durumu ile ilgili mektup gelir. Nevai, halkın öfkesini ve gazabını haklı bulur. Mesele adalet ve hakikat sorunudur. Vergi toplamanın devletin işi kötü olduğunu ve kötü niyetli kişilere bırakılmaması gerektiğini bildirir. Nevai, Herat'a döndüğünde işin ne olduğunu anlar ve sorunu çözer, halkın dertlerini de dinler. Şair halka zulmedenlerin cezasını ayrı ayrı verir:

Ve o gün Nevai bütün Heratlıların gönlünü fethetti.³²⁴

Tarihteki gerçeklik kısmında anlatıldığı üzere Mirza Yadgar'ın yakalanışı romanda da Nevai sayesinde gerçekleşir.

"Nevai kılıcını kınından sıyrıldı. (Bu, kılıcının ilk ve son sıyrılışı olacaktı!)... Herkes bakışlarını kılıcını yere baston gibi dayayarak tepeye tırmanan Şair'e çevirmişti... Nevai önderliğindeki yiğitler Mirza Yadgar'ı sürüyerek tepeden aşağı indirip Hüseyin Baykara'nın ayakları altına attılar... Şafakta

³²¹ Aybek, s.40.

³²² Aybek, s. 63.

³²³ Aybek, s. 81.

³²⁴ Aybek, s.101.

*Herat Kalesinde ve saltanat sarayında çalınan nekkareler dört bir yanda yankılanırken Mirza Yadgar'ın kellesi vuruldu.*³²⁵

Tarihî kaynaklara bakıldığında Nevai'nin mührünü en alta basma olayını romanda da benzer şekilde anlatıldığı görülür. Vezirlik makamındayken bütün davetlilerden daha aşağıya oturur:

“Her emirin, her beyin kendi mührünü devletteki mevkisine göre belli bir yere basması gerekirdi. Nevai fermana kendi mührünü bastığında bütün başlar yukarı kalktı... Çünkü Nevai mührünü öyle bir yere basmıştı ki artık hiçbir emir veya beyin daha aşağıya mühür basacak yer bulması imkansızdı.”³²⁶

Yazar, bu cümleden sonra dipnotla bu gerçeği destekler. Romanda devamlı Nevai'nin Baykara'ya devlet işlerinin düzene girmesi, aksamaması konusunda uyarıda bulunur:

“Halbuki erkan-ı devletin her gün divanda hazır bulunup günlük işlerini yapmaları, bugünün işini yarına bırakmamaları gerektiğini padişaha kaç defa anlatmıştı!” Teftiş yok kontrol yok, bu yüzden sorumluluk da yok!” diye söylendi kendi kendine.”³²⁷

Tarihteki gerçeklikte anlatıldığı gibi Nevai'nin Esterebad valiliği ve zehirlenme olayı romanda da gerçekleşir. Romanda Nevai'yi zehirleme fikrini atan kişi Mecdiddin'dir:

“Nihayet Mecdiddin saraydaki güvenilir adamı ve dostu Pir Hacı vasıtasıyla bin dinar peşin beş bin dinar da iş bittikten sonra verilmek şartıyla Abdüssamed'e olta atmış, o da teklifi kabul ederek Nevai'yi öldürmek maksadıyla yola koyulmuştu.”³²⁸

Yukarıda tarihî gerçeklikte anlatıldığı üzere romanda da Belh'de bulunan kardeşi Derviş Ali isyan çıkartır. Romanda da olaylar ve isyan durumu aynı şekilde gerçekleşir:

“Veli Bey: -Padişah bugün divanda vezirler ve beylerle toplantı halindeyken Belh'ten bir çapar gelmiş, Derviş Ali'nin isyan ettiğini, Sultan Mahmud'la ittifak halinde bulunduğunu bildirdi.”³²⁹

³²⁵ Aybek, s. 118-119-120.

³²⁶ Aybek, s. 147-148.

³²⁷ Aybek, s. 171.

³²⁸ Aybek, s. 368.

³²⁹ Aybek, s. 414.

Yine tarihteki gerçeklikte anlatıldığı üzere romanda da Hüseyin Baykara Hatice Sultan ve yanındakilerin telkinleriyle torunu Mümin Mirza'yı öldürtür ve ne yaptığının farkına çok geç varır. Bu sebeple kendisini tuzağa düşüren Nizamülmülk ve çocuklarını öldürtür. Tarihte anlatıldığı şekliyle romanda öldürülürler.

“Cellad Mümin Mirza'yı kaldırıp aşağıya, kuru yere yatırdı... Bir iki hırlamadan sonra çocuk ruhunu teslim etti...”³³⁰

“Nizamülmülk'ün iki oğlu zindanda babasının gözleri önünde celladın baltası altına yatırılmıştı. Daha sonra da Amr Abadi'nin en son icat ettiği bir metotla Nizamülmülk görülmemiş işkenceye tabi tutulup, derisi saman doldurulmuş ve iri yarı sabık vezir-i azamın saman dolu cesedi Herat meydanında bir hafta boyunca sergilenmişti.”³³¹

Tarihe döndüğümüzde Nevai'nin hastalanması Baykara'yı Esterebad dönüşü el öperken yere yığılmasıyla ortaya çıkar ve birkaç gün sonra vefat eder. Romanda ise Aybek, Nevai'yi Baykara ile karşılaştırmamış, onu ölüm döşeğindeki halini anlatmıştır. Böylece roman Nevai'nin vefatıyla son bulur.

Aybek'in romanı siyasi, sosyal ve kültürel olaylarla dolu oldukça yoğun bir romandır. Romandaki bütün siyasi ve toplumsal olaylara ve ayrıntılara girmedik. Ancak tarihte Nevai'nin hayatına bakıldığında önemli yer kaplayan bu siyasi ve toplumsal olayların neredeyse hemen hepsini romanda sırasıyla görürüz. Elbette romanda sadece siyasi, toplumsal olaylar yer almaz. Nevai'nin sanatı, ilmi, sanat çevresi ve meclisleri, Hüseyin Baykara ile ilişkisi de yer alır.

2.4.3. Tarihteki Kişiliği ile Hüseyin Baykara

Hüseyin Baykara, Emir Timur'un ailesinden olan bir şah ve şairdir. 1438 yılında Herat'ta Şahruh Mirza zamanında dünyaya gelir. Ali Şir Nevai ile birlikte okur, çocukluk arkadaşıdır. Sultan Hüseyin gençliğinden beri cihangirlik arzusu ile yaşayan, buna kendini adayın biridir. Hüseyin Baykara Herat'ı ele geçirmek için çok uğraşmış, ele geçirdikten sonra da 36 yıl boyunca Herat'ı idare etmiştir. Herat, Hüseyin Baykara'nın ölümüne (1506) kadar Herat'taki hâkimiyeti boyunca hem başkent hem sanat hem de eğlence merkezi olmuştur. Baykara hükümdar ve ileri

³³⁰ Aybek, s. 478.

³³¹ Aybek, s. 489.

gelen kimseler için yaptırdığı pek çok konak olduğu gibi şiir, musikî, resim ve hat sanatlarının da gelişme merkezi haline gelmiştir.³³²

XV. yüzyılın sonuna doğru mimari eser ve medreselerle süslenen Herat, nüfus bakımından büyük bir gelişme göstermiştir. Türk müziğinde Herat ekolü bu dönemde ortaya çıkar ve en parlak devrini yaşar.³³³

Baykara'nın oğullarıyla olan mücadelesi her zaman devam eder. Baykara'nın oğlu Muzaffer Hüseyin Mirza yeğeni Muhammed Mirza ile Astarabat'ta giriştiği mücadelede onu yakalatarak, Herat'a gönderir. Muzaffer Hüseyin'in annesi Hatice Sultan, kocası Baykara'nın içkinin tesiriyle sızdığı bir sırada Muhammed Mümin'i öldürtür. Sultan Hüseyin kendisine geldiğinde torunu çoktan ölmüştür.³³⁴ Baykara'nın etrafındaki menfaatpereset kişilerin esiri olması, Hatice Sultan'ın telkiniyle torununun ölüm fermanını imzalamasına sebep olur.³³⁵

1506 yılında Şeybâni Han'ın Belh'e saldırmasıyla Baykara ve Bediüzzaman birlik olurlar. Bediüzzaman Belh'den, Hüseyin Baykara Herat'tan Murgab tarafına yönelirler. Fakat Hüseyin Baykara yolda, 5 Mayıs 1506'da vefat eder. Baykara'nın son yıllarında ise oğullarıyla yaptığı savaşlar devleti zayıflatmış, bir süre sonra da Baykara'nın vefatı üzerine Şeybani Han'ın Herat'ı ele geçirmesiyle Timur Hanedanlığı son bulmuştur.³³⁶

Hüseyin Baykara, çekik gözlü ve arslan boylu, belinden aşağısı ince biridir. Mafsal hastalığı³³⁷ yüzünden, namaz kılamayan, oruç da tutmayan biridir. Şakacı ve hoş tabiatlıdır. Mizacı bir parça taşkın, sözü de mizacı gibidir.³³⁸

Baykara hayır kurumları açtırmak, ilim adamlarını, talebeyi kayırmak, zamanında vazifeli olan on iki bin alimin günlük ihtiyacını sağlamak, memleketi bayındırlaştırmak, halkın refahını düşünmek, hüner sahiplerine ve şairlere riayet göstermek gibi faziletlerle sahiptir.³³⁹ Hüseyin Baykara adaletli ve hoşgörülü bir insandır. O, elde ettiği bütün topraklarda adalet ve sükuneti sağlamayı başarmış biridir. Ancak Aka eserinde Babür'ün şöyle söylediğini anlatır:

³³² Aka, s. 121.

³³³ Recep Uslu, "Herat", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/herat> (16.10.2018). Cil: 17, 1998, s. 217.

³³⁴ Cihan Oruç, **Hüseyin Baykara ve Zamanı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2013, s. 79.

³³⁵ Aka, s.101.

³³⁶ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12050.huseyinbaykarapdf.pdf?0> (30.12.2018).

³³⁷ Eklem rahatsızlığı.

³³⁸ Arat, s.255.

³³⁹ Ali Asgar Hikmet, **Camî, Hayatı ve Eserleri**, (Çev: M. Nuri Gencosman), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, s.20.

“Babür’ün deyimi ile “Sultan Hüseyin Mirza’nın zamanı garip bir zamandı. Horasan ve bilhassa Herat şehri fazilet ehli ve eşsiz adamlarla dolu idi. Bir iş üzerinde uğraşan herkes, o işi en yüksek dereceye çıkarmak gayreti ve arzusu ile çalışıyordu”. Sultan, oğulları, ordusu ve şehir halkı kendilerini tamamen eğlenceye kaptırmışlardı. Hâkimiyetinin ilk 6-7 yılında hükümdar dindarca bir hayat sürmüş, ondan sonraki 40 yılda ise hergün öğle namazından sonra içmiştir. Ömrünün bir kısmını kazaklık ve dolayısı ile akınlarla geçirdiğinden, zaferlerinden sonra eğlenceye daldı. Yanındakiler de tabîi olarak onu taklid ederlerdi. Fetih ve zafer düşüncesi artık beglerde kalmamış olup, devlet sınırlarının genişlemesi de söz konusu olmuyordu.”³⁴⁰

Baykara döneminde Sünni-Şii çatışması var olan olaylardan biridir. Baykara, kendi döneminde on iki imamın adını Şii hutbesinde okunmasına izin vermiştir. Baykara’nın ilk başta Şiiliğe meyli vardır. Ama zamanla Ali Şîr’in tesiri ve bazı olaylar sebebiyle Sünniliği tercih etmiştir.³⁴¹ Bazı kaynaklarda da Ali Şîr Nevâî, Hüseyin Baykara’nın tahta çıktığı sırada on iki imam adına hutbe okutmasına engel olmuştur.³⁴²

Savaşlarda birçok defa kendisi bizzat kılıç kullanır. Hattâ her muharebede birkaç defa kılıç kullanmıştır. Timur Bey neslinden, Sultan Hüseyin Mirza kadar kılıç kullanmış olan hiç kimse yoktur. Şâirliği vardır. Bir divan tertip etmiştir. Şiirlerini Türkçe söyler. Mahlası Hüseyinî’dir. Yaş ve saltanat itibarı ile büyük bir padişah olduğu hâlde çocuklar gibi koç besler, güvercinler oynatır ve horoz dövüştürür.³⁴³

Hüseyin Baykara için Nevai, her zaman kıymetli bir ilim adamı ve dosttur. Bu dostluğunu yazdığı “Risale”sinde de anlatır. Nevai de bu iltifata karşılık “Nazmü’l Cevahir” adlı eseriyle karşılar.³⁴⁴ Nevai’ye saygısından dolayı Baykara 1490 yılında ferman çıkararak herkesin Şaire hürmet etmesini ister.³⁴⁵ Nevai’nin Hüseyin Baykara’yı övmediği neredeyse hiçbir eseri yoktur. Çok sevdiği ve andığı bu hükümdara büyük bir sevinçle, bazen de gizlediği üzüntüsüyle halini bildirir.³⁴⁶

³⁴⁰ Aka, s. 96.

³⁴¹ Aka, s. 97.

³⁴² Hamid Algar, Ali Alparslan, “Hüseyin Baykara”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-baykara> (16.10.2018), Cilt:18, 1998, s. 531.

³⁴³ Arat, s.255

³⁴⁴ Bulut, s.35.

³⁴⁵ Bulut, s. 25-26.

³⁴⁶ Levend, s. 4.

2.4.4. Romandaki Kişiliği ile Hüseyin Baykara

Romanın ana kahramanı Nevai olduğu için ayrıntılı şekilde romanda Baykara anlatılmaz. Nevai ile çocukluk ve okul arkadaşıdır.

Romanda Hüseyin Baykara Herat'ı elde eden, Horasan Devleti'nin çöküş dönemi içinde bulunan bir padişahdır. Saltanatın son dönemlerine yakındır. Yukarıda gerçek kişiliğinden bahsedildiği gibi Baykara sürekli roman boyunca ya içki meclislerinde ya da savaş içinde karşımıza çıkar. Saray etrafındaki entrikalar, halkın düzenden şikayetçi oluşu, oğullarının taht mücadelesi Baykara'nın etrafında döner. Bunca zamandır devleti yöneten Baykara artık mevki ve makam düşkünü insanlar tarafından yönetilmektedir.

Tarihî kaynaklarda anlatıldığı üzere romanda da Sünni-Şii çatışmasına değinilmiştir. Romanın başlarında Nevai'nin, kardeşi Derviş Ali ile olan Şii-Sünni çatışması hakkında konuştuklarını görürüz.

“Şu günlerde Şii- Sünni kavgasından başka mühim bir hadise bilmiyorum diye cevap verdi Derviş Ali yavaşça otururken. Her yerde Sünniler durumlarından razı olmadıklarını bildirmekteler: “Padişah Şii, meşiclerde imamlar Şii... Tahammül ettiğimiz yetmedi mi? diyorlar. Maalesef ki, dedi Nevai üzgün bir şekilde başını sallayarak. Bu anlamsız kavga padişahın fermanıyla ortaya çıktı.”³⁴⁷

Nevai, bu durumun padişah fermanıyla ortaya çıktığını, mezhep kavgalarından uzak durmak gerektiğini söyler. Yegane güzelliğin mutlak mevcutta ve Allah aşkında olduğundan ve çekişmeleri ortadan kaldırmaya gayret edeceğini belirtir. Gerçek kişiliğinde anlatıldığı gibi Nevai'nin burada ferman diye bahsettiği Baykara'nın on iki imam adına hutbe okutmasıdır. Bu olay da tarihî kişiliğinde bahsedilen Baykara'nın on iki imam adına hutbe okutmasına Ali Şir Nevai'nin engel olduğu bilgisiyle uyuşur.

Herat, Baykara döneminde gelişmiş bir şehir olarak karşımıza çıksa da Agâh Sırrı Levend eserinde şunları der:

“Ancak halk yığınlarının durumu ile iş hayatındaki bu canlılık birbirini tutmuyordu. Halk yine ağır vergiler altında eziliyor, sefalet içinde yüzüyor, zulümden ve haksızlıktan kurtulamıyordu. Yıllık gelir hemen hemen Herat'a

³⁴⁷ Aybek, s. 46.

harcanıyordu. Saray, ve halk, her yerde olduğu gibi burada da ayrı birer kutup halinde idi.”³⁴⁸

Bu bilgi gösteriyor ki Baykara döneminde Herat'ta kültürel seviye ne kadar yüksek olsa da devlet yönetiminde siyasi ve idari sorunlar meydana gelmiştir. Levend'in eserinde ve yukarıda bahsedilen Herat'ın zenginliğine karşılık halkın ağır vergiler altında kalması ve saray ile halkın iki kutup haline gelmesi durumu romanda Şehzade Muzaffer Mirza'nın düğününün yapılacağı sırada kendini gösterir. Bir görevli gelip bütün evlerin ve duvarların süsleneceğini söyler. O sırada dokumacı, çömlekçi, cameci dışarı çıkar. Çömlekçinin ağzından şu sözler dökülür:

“Padişaha eğlence gerek, Sahipkıran Emir Timur'un bütün ömrü savaşlarla geçmiş. Bizim padişahın ömrüyse düğünlerle işretlerle geçmekte. Yine yeni yeni vergiler koyacaklar”³⁴⁹

Romanda neredeyse üç sayfa boyunca anlatılan düğün için yapılan hazırlıklar düğünün ne kadar ihtişamlı ve tantanalı olduğunu, halkın ve sarayın iki kutup haline geldiğini anlatmak amacıyla.

Tarihî kaynaklarda, Babür'ün eserinde Hüseyin Baykara'nın taht yıllarının sadece ilk 6-7 yılının dindarca bir hayat sürdüğünü sonraki 40 yılının işret içinde geçtiğini söyler.³⁵⁰ Aybek'in bu görüşten yola çıktığını ve romanını kurguladığı düşünülebilir. Romandaki Baykara tam da Babür'ün anlattığı hükümdardır. Bu görüşten yola çıkılırsa tarihteki gerçek Baykara ile romandaki arasında bir fark yoktur. Sadece Aybek, Nevai'nin Baykara ile olan ilişkisini biraz daha zayıf ve soğuk tutar. Bunun sebebi de Nevai kahramanının daha ön plana çıkartılması ve Aybek'in yöneticilere karşı kendi tutumunu belli etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin romanda halkın vergiler yüzünden isyan ettiği sırada Nevai'nin Herat'a gönderilmesi ve halkın sorunlarını çözüme kavuşturması tarihteki gerçekliğe uygundur. Ancak tarihteki gerçeklikte halk seferden dönüşte Baykara'ya sevinç gösterisinde bulunur romanda ise Nevai'ye.

A. S. Levend Nevai'nin yaşamını incelediği eserinde bu olayı şöyle anlatıyor:

“Nevai'nin Sultan Hüseyin'e ilk büyük hizmeti, Herat'ta vergiler yüzünden çıkan halk hareketini genişlemeye meydan vermeden aldığı tedbirle önlemesidir. 1469 yılı sonlarına doğru, bir Eeterabat'ta başlayan bir

³⁴⁸ Levend, s. 12.

³⁴⁹ Aybek, s. 377.

³⁵⁰ Arat, s. 255.

ayaklanmayı bastırmak üzere Nevai ile birlikte oraya giden Sultan Hüseyin Baykara, Herat'taki olayı haber alınca hareketi bastırmayı düşünmüş fakat Nevai'nin yatıştırıcı sözleriyle bundan vazgeçmiştir. Nevai, vergi işlerinde yolsuzluk yapanların cezalandırılacağına dair Sultan'ın emrini alarak Herat'a gelmiş ve Cuma günü camide halka okumuştur. Olayı inceleyip sebep olanları tespit ettikten sonra Sultan Hüseyin'in yanına dönen Nevai durumu Hükümdara anlatmış, Sultan Hüseyin de suçluların cezalandırılmasını emretmiştir. Bu davranış olumlu bir etki yapmış Sultan Hüseyin Herat'a dönüşünde halk tarafından sevgi ile karşılanmıştır.”³⁵¹

Nevai romanda hep bir adil ve vicdanlı padişah özlemi çeker. Devleti yöneten insanların adaletli ve hakkaniyetle bu işi yapmasını, akıl ve idrakle hareket ettiklerinde hayatın ağırlığını hafifletmenin mümkün olacağını dile getirir. Bediüzzaman'a tarihten örnekler vererek söylediği sözler çarpıcıdır.

“Ben bütün hayatım boyunca arzu ettiğim hükümdarı, o kamil insanı ne yazık ki şu ana kadar göremedim” dedi Nevai. O insanı yalnız hayalimde yaşattım. Eğer unuttuysanız söyleyeyim: Siz onu tanıyor ve biliyorsunuz İskendername'yi bir daha okuyun. Hükümdar o.. Bütün faziletler onda var. Sizler onun gölgesi bile olamazsınız. Hatta askeri bile olmaya layık değilsiniz.”³⁵²

Aybek romanda Baykara'nın içinde bulunduğu siyasi olayları ve Baykara'nın sanatını tarihî gerçekliğe uygun olarak aktarır. Yukarıda da söylediğimiz gibi Baykara, Nevai ile olan ilişkisinde daha geri planda tutularak ve bir yönetici eleştirisi verilmek istenmiştir. Aybek” adalet” ilkesiyle yönetildikleri takdirde insanların isyan etmek gibi bir düşüncelerinin akıllarından geçmeyeceği fikrini kendi döneminin Sovyet idarecilerine de mesaj olarak sunar.³⁵³

2.4.5.Tarihte Nevai'nin Sanatı ve Sanat Çevresi

Ali Şir Nevai; çok büyük bir şair, birçok besteye sahip musikişinas, hat sanatını bilen, tezhipten anlayan bir sanatkârdır. Nevai, Herat'ta 1441 yılında dünyaya gelir. Gazellerini yazmaya çok küçük yaşta başlar. Bunda babası Kiçkine Bahadır'ın etkisi çoktur. Nevai'nin şiirdeki ustası Lutfi'dir. Lutfi, Nevai'yi daha 12 yaşındayken keşfeder, yüreklendirir ve şiir yazması için teşvik eder.

*“Lutfî, Alişir'in;
“Arızın yapgaç közimdin saçılır her lahza yaş
Böylekim, peyda bolur yulduz, nihân bolğaç quyaş”*

³⁵¹ Levend, s. 34-35.

³⁵² Aybek, s. 459.

³⁵³ Söylemez, 2005. s. 187.

diye başlayan gazeline hayran olur. Tarihçi Handemir'in naklettiğine göre, Lutfî bu gazel için "Eğer mümkün olsa, Fars ve Türk diliyle yazdığım 10-12 bin mısralık şiirimi bu gazelle değiştirdim." demiştir.³⁵⁴

Semer kand'da kalırken meşhur Feyzullah Ebulleys onu koruması altına alır ve onun medresesinde okur. Büyük âlim, Nevâî'ye "evlâdım" der. Tarihçi Handemir'e göre Ebulleys, Nevâî'yi çok sever, onun âlim olarak yetişmesinde büyük rol oynar.³⁵⁵

Nevai, 19 yaşındayken meşhur mutasavvuf şairi Abdurahmân Câmî³⁵⁶ ile tanışarak onun öğrencisi olur. 1476 yılında onun aracılığıyla Nâkşibendi tarikatine girer. Nevai'nin şairliğinde ve devlet adamı olarak yetişmesinde onun katkısı büyüktür. Cami'nin "Tuhfetü'l Ahrar" eserini hazırladığını öğrenince heveslenerek "Hayretü'l Ebrar"ı yazmaya koyulur.

Tarih kitapları Câmî öldüğünde Ali Şir Nevâî'nin ona lâyük öğrenci, dost ve sadık arkadaş olduğunu yazar.³⁵⁷

Nevai, ilk şiirlerini Farsça yazar. Nevai'nin dönemi, Farsça şiir yazmanın hüner kabul edildiği dönemdir. Bu dönemde açıkça Türkçeden ve Türk kültüründen üstün olduğunu savunanlar vardır. Nevai, bu durumu "Muhakemetü'l-Lûgateyn" adlı eserinde belirtir. Bu sebeple, Ali Şir Nevai denilince aklımıza gelecek ilk şeylerden biri "Muhakemetü'l-Lûgateyn" adlı eseridir. Onu Türkçeyi savunan şair olarak tanırız. Çok geçmeden Türkçe gazeller de yazan Nevai "Züllisaneyn"(iki dilli)

³⁵⁴ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12051,alisirnevaipdf.pdf?0> (15.03.2019)

³⁵⁵ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12051,alisirnevaipdf.pdf?0> (15.03.2019)

³⁵⁶ "23 Şâban 817'de (7 Kasım 1414) Horasan'ın Câm şehrinin Harcird kasabasında doğdu. Daha çok Molla Câmî unvanıyla tanınır. Uluğ Bey zamanında büyük bir ilim merkezi haline gelen Semerkant'a giderek orada dokuz yıl kaldı. Uluğ Bey Medresesi'nde Bursalı Kadızâde-i Rûmî'den (ö. 841/1437) riyâziyyat dersleri aldı. Bu arada Mevlânâ Fethullah-ı Tebrîzî'nin derslerinden de faydalandı. Keskin zekâsı, yeteneği, ilmî meseleleri anlatma gücü ve görüşünü çok açık olarak ortaya koyabilme kabiliyeti sayesinde herkesin hayranlığını kazandı. Onun sanat hayatının, ilmî ve mânevî otoritesinin zirvede olduğu yıllar Hüseyin Baykara dönemidir(1470-1505). Bütün sultanların ve saray ileri gelenlerinin kendisine sonsuz hürmeti olmasına rağmen hiçbir zaman hükümdarlara hoş görünmeye çalışmamıştır. Câmî, ilim ve sanat hâmisî Hüseyin Baykara gibi hükümdarları övmekle birlikte asla aşırılığa kaçmamış, methettiği kişileri hayra teşvik edici ve eğitici bir üslûp kullanmıştır. Câmî'nin, Baykara devrinin emîrlerinden Ali Şir Nevâî ve Süheylî gibi şairlerle de yakın dostluğu vardı. Nevâî ve Süheylî onun müridleri arasında bulunuyordu. Câmî Nevâî'yi sevip takdir ettiğini her vesile ile açıklamış, Hirednâme-i İskenderî adlı mesnevisinin hâtimesinde (Heft Evreng, s. 1012-1013) onu övmüş, Nevâî de mesnevilerinde Câmî'yi saygıyla anmıştır. Kaynaklarda Câmî'nin Farsça ve Arapça kırk beşin üzerinde eseri bulunduğu zikredilmektedir. Ancak bunların bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Eserlerinin konusunu tasavvuf, edebiyat, edebî ve dinî ilimler teşkil eder. 18 Muharrem 898 (9 Kasım 1492) cuma günü Herat'ta vefat etti. Cenazesi, başta Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâî olmak üzere devrin bütün ileri gelenlerinin iştirakiyle kaldırıldı, şeyhi Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin kabrinin yanına defnedildi." Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami-abdurrahman> (14.11.2018). Cilt: 7, 1993, s. 94-95.

³⁵⁷ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12051,alisirnevaipdf.pdf?0> (15.03.2019).

lakabını almış bulunur. Farsça manzumelerinde “Fani” Türkçe manzumelerinde “Nevai” mahlasını kullanır.³⁵⁸

Nevâî'nin âlimliği ve şahsiyeti, daha hayatta iken incelenmeye ve kitaplarda söz edilmeye başlar. Onun döneminden Devletşâh, A. Câmî, Zahiriddin Babür, Handemir, Mirhand, Zeyneddin Vâsifî vb. zatlar tarih kitaplarında, tezkirelerde, şiir kitaplarında Nevâî'ye büyük değer verirler. 15. yüzyıldan bugüne kadar eserleri tüm dünyada çok okunup, tercüme edilmiştir.³⁵⁹

Nevai gibi büyük bir şahsiyeti, sanatını ve ilmini anlatmaya çalışmak uzun bir araştırma konusudur. Ancak biz araştırmamız gereği kısa tutmak durumundayız. Bu sebeple eserlerine burada sadece isim olarak değineceğiz. Nevai'nin tarih, dil, mesnevi, aruz, tezkire, musiki gibi alanlarda 29 tane eseri vardır.³⁶⁰

Nevai bir tanesi Farsça olmak üzere toplamda dokuz tane divana sahiptir. Bu divanlar *İlk Divan*, *Bedâiyü'l-Bidâye*, *Nevâdirü'n-Nihâye*, *Garâibü's-Sigâr*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâiyü'l-Vasat*, *Fevâidü'l-Kiber*, *Hazâinü'l-Meânî*, *Farsça Divan*'dir.

1483- 1485 yılları arasında “Hamse”sini bitirir. Bunlar *Hayretü'l-Ebrâr*, *Ferhâd ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Seb'a-i Seyyâre*, *Sedd-i İskenderî*'dir. Hamse dışında kalan diğer mesnevisi de *Lisanü't Tayr* adlı eseridir.

Nevâî, bu büyük eserlerden başka birçok ilmî ve edebî başka eserler de yazar. Tezkireleri *Nesâ'imü'l-Mahabbe*, *Mecâlisü'n-Nefâis*'tir.

Biyografik Eserleri *Hamsetü'l-Mütehâyirîn*, *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr*, *Hâlât-ı Pehlevân Muhammed* adlı eserleridir.

Dini Eserleri *Çihil Hadis*, *Sirâcü'l-Müslimîn*, *Münâcât*, *Mahbûbü'l-Kulûb*, *Nazmü'l Cevâhir*'dir.

Tarihî Eserleri *Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ*, *Târîh-i Mülûk-i 'Acem*, *Zübdetü't-Tevârîh*'tir.

Belge Niteliğindeki Eserleri *Vakfiyye*, *Münşe'at*'tir.

Dil ve Edebiyat Eserleri *Risâle-i Muammâ*, *Mizânü'l-Evzân*, *Muhâkemetü'l-Lügateyn*'dir.

³⁵⁸ Levend, s. 51.

³⁵⁹ http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12051_alisirnevaipdf.pdf?0 (15.03.2019).

³⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, s. 75-178.

Nevai'nin eserleri daha o hayattayken çoğaltılıp neşredilmeye başlar. Sovyet döneminde de Nevai'nin hayatına ve eserlerine değer verilir. Onun eserlerinden romanlar, hikâyeler, tiyatro oyunları, senaryolar yazılır.

2.4.6. Romanda Nevai'nin Sanatı ve Sanat Çevresi

Aybek romanı Nevai üzerinden kurguladığı için Nevai'nin sanatını ve çevresindeki her kişiyi romana yerleştirir.

Tarihteki gerçeklikte Şair Lutfi ile aralarında geçen mesele romanın başlarında anlatılır:

“Avazesi alemleri tutan yaşlı şair, henüz çocuk olan Nevai'nin dilinden düşen bir beyti için ömrü boyunca söylediği bütün gazellerden vazgeçmeye hazır olduğunu bildirmiş. Bu rivayet konusunda ne diyorsunuz?”³⁶¹ diyerek bu bilgiyi romanda Sultan Murad'ın Turabi'ye soru yoluyla doğrulattığını görürüz. Bu olay romanın ilerleyen sayfalarında Ali Şir'in hatırası olarak ikinci kez karşımıza çıkar.³⁶²

Nevai'nin çocukluk ve gençliğini romanda Turabi aracılığıyla veya Nevai'nin hatıraları olarak geriye dönüşlerle öğreniriz:

“Ali Şir, meşhur fıkıhçı Hoca Feyzullah Ebulleys Semerkanti'den devamlı ders alıyormuş. Bu alim zatla güya baba oğul gibi imişler.”³⁶³

Nevai roman başladığında otuzlu yaşlarında olmasına rağmen onun çocukluğuna ve gençliğine dair bütün ayrıntılar romanda vardır. Romanın kişilerini anlattığımız kısımda romandaki Nevai'yi ayrıntılı bir şekilde ele almıştık.

Romanda da gerçek hayatında olduğu gibi Molla Cami ile olan dostluğunu, sanat ve şiir hakkındaki sohbetleri, birbirlerine eserlerini takdim etmelerini roman boyunca okuruz. Molla Cami'nin Nakşibendi tarikatine mensup olması, sanatı, ölümü ve yukarıda dipnotta bahsedildiği gibi şeyhi Mevlana Sadeddin Kaşgari'nin yanına defnedilmesi gibi ayrıntılar da bulunur.

Nevai, Türkçe şiir yazmanın güzelliğini, dilimize verdiği önemi, Farsçayla olan karşılaştırmasını roman boyunca devam ettirir. Hüseyin Baykara ile ve diğer şairlerle olan sohbetlerinde de bu Türkçe aşkı bariz bir şekilde karşımızdadır. Baykara'nın yazdığı Türkçe bir gazeli uzattığında şu konuşmayı yapar.

³⁶¹ Aybek, s. 28.

³⁶² Aybek, s. 323.

³⁶³ Aybek, s. 29.

“Kendi dilimiz ne kadar gür renkli ve kıvrak! Bu dille ruhun ve gülün her halini ifade etmek mümkün. Şuna eminim ki bizim dilimiz fikir incilerini nazım ipine dizme konusunda Farsça’ya kıyasla çok daha fazla imkanlara sahiptir. Fars dilini iyi konuşanlar ve içimizde Farsçayı savunanlar bu gazelleri okuduktan sonra bakalım hala ağızlarını açabilecekler mi?”³⁶⁴

Romanda Farsçayı savunan kişi olarak Şehabeddin’i ve Mevlana Binai’yi görürüz. Sürekli Nevai’nin şairliğini, sanatını kötüler:

“Ben onun Türkçe şiirlerini dinleyince kulaklarım sancılanıyor. Ehl-i zevke Türkçe kelimeler diken gibi batıyor. Özellikle şiirde, dedi beyaz çehresini buruşturarak Mevlana Şehabeddin.”³⁶⁵

“Ulu zatlar, dedi konuşmayı bölerek. Hepiniz Çarsu arkasındaki yetenekli demircilerimizin bulunduğu caddeden geçmişsinizdir. Onların tak tuk sesleri insanın kulağına çivi çakılıyormuş gibi azap verir. Türk gazellerini dinlediğim zamanlarda da ben aynı azabı tadıyorum! der Binai³⁶⁶

Romanda bir yandan siyasi olaylar olurken bir yandan sürekli şairler meclisi kurulur, yollarda gazel, sanat, hat, musiki sohbetleri yapılır. Roman boyunca Nevai’nin sanatı, sanat hakkındaki görüşlerini ve eserlerini nasıl oluşturduğu hakkında yoğun bir şekilde bilgi ediniriz:

“Kalemi yılan gibi kıvrak, kelimeleri şiirin altın ipi gibi üzerinde rakeden inci daneleri idi. Mısralarında kelimeler mücevher gibi parlar, göz kamaştırıcı renkler kesbederdi. Bedenine ana sütü gibi sinmiş öz diliyle övünürdü.”³⁶⁷

Romanın diğer kişileri de Nevai’nin sanatı hakkında konuşur. Sultan Murad, onun için ana dilimizin kalesi, şiirimizin Firdevsi ve Nizami’si diye bahseder. Sarayda havuz başında Hatice Sultan’ın en güvenilir cariyelerinden Devlethan, Zülfizar, Türkmen dilberleri Humar ve Aselhan oturur. Türkmen dilberleri Baykara’nın Apakbegim ismindeki hanımın cariyeleridir. Dildar da bulunur. Birlikte sohbet eder, tambur, def ve gıcccek çalarlar. Nevai’den, Şirazi’den gazel okurlar. Cariyelerin arasında Nevai’nin dili ve şiirleri tartışılır. Dildar da şöyle savunur Nevai’yi:

“Nevai sadece benim değil bütün halkın hoşuna gidiyor, diye karşılık verdi Dildar alınmış gibi. Neden dersiniz Nevai’nin sözlerini anlıyoruz. Her bir sözü

³⁶⁴ Aybek, s. 53.

³⁶⁵ Aybek, s. 404.

³⁶⁶ Aybek, s. 164.

³⁶⁷ Aybek, s.139.

gönlümüzde ateş gibi yanıyor. Sizin dediğiniz şairlerin hepsi kaba Tacikçeyle yazmışlar.”³⁶⁸

Devletbaht da Dildar’ın yanında yer alarak hatta onu Molla Cami’den bile üstün gördüğünü söyler. Bu durum Nevai’nin sarayda esir kızlar arasında bile konuşulduğunu gösterir.

Romanda Nevai’nin meşhur nakkaş Behzad’la³⁶⁹ tanışması ve onun sanatına olan hayranlığı, hattatların piri Ali Meşhed’den³⁷⁰, meşhur ciltçi Şir Ali, Horasan’ın meşhur tarihçisi Mirhand, Mevlana Hafız Yari, Şeyhim Süheyli Hilali, Asifi, Mevlana Gedai, Sait Pehlivan, Gıyaseddin Dehdar, Latifi, Mevlana Fasihiddin, Mir Mürtaz, Mirek Nakkaş, Hândmîr, Hasan Erdeşir, Pir Muammai gibi değerli dostları anlatılır.

Nevai, romanda bir yandan da devamlı olarak eserlerini yazmaya devam eder. Aybek, Nevai’nin eserlerini nerelerde ve hangi sırayla yazdığını romanın kurgusuna başarılı bir şekilde yerleştirir. *Mecalisü’n Nefais*, *Mahbubu’l Kulub*, *Hamse*, *Çar Divan*, *Ferhad ile Şirin*, *Muhakemetü’l-Lügateyn* gibi kitapların yazılış hikayeleri verilir.

2.4.7. Romanda Pozitif Bilimler

Bilim temelde bilgiden ibarettir. Celal Türer, bilim için şöyle bir tarifte bulunur:

³⁶⁸ Aybek, s. 183.

³⁶⁹ “Timurlu minyatür sanatının son parlak devri, XV. yüzyılın son çeyreğinde Hüseyin Baykara’nın idaresi altında Herat’ta ortaya çıkmış olup İslâm ve İran minyatürünün en meşhur sanatkarlarından biri sayılır. Doğum tarihî bilinmemekte, 854’ten (1450) sonra dünyaya geldiği sanılmaktadır. Yaşadığı dönemdeki yazarlardan Haydar Mirza ve Dost Muhammed onun Mirek Nakkaş adıyla tanınan Emîr Rûhullah’ın öğrencisi olduğunu belirtirler. Tarihçi Hândmîr, Bâbürlüler’in kurucusu Bâbü ve tarihçi Mirza Muhammed Haydar, Bihzâd’ın ününün artışı, kendisini himaye ve teşvik eden yakın dostu Ali Şir Nevâî’ye borçlu olduğunu belirtirler. Ayrıca, Timurlu Hükümdarı Hüseyin Baykara’nın himayesi de bu olağan üstü yetenekli sanatçının her türlü imkânı elde ederek ün sahibi olmasına ve eser vermesine yol açmıştır. Kaynaklar Bihzâd’ı devrinin en büyük nakkaşı olarak zikretmişler, onun gerçekçiliğini, fırça kullanmadaki ustalığını, zarafet ve inceliğini övmüşlerdir. Yaşadığı dönemde ve ölümünü takip eden yüzyıllarda onun eserlerine pek çok kişinin sahip olmak istediği ve bu eserlere yüksek ücretler ödediği bilinmektedir. İslâm dünyasında uyandırdığı ilgi ve üstün yeteneği, adının efsaneleşmesine ve yüzyıllar boyunca Mani ile birlikte anılmasına yol açmıştır. Pek çok beğenilen eser ona atfedilmiş, eserlerinin kopyaları yapılmıştır.” Filiz Çağman, “Bihzâd”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bihzad> (14.11.2018), Cilt: 6, 1992, s. 147.

³⁷⁰ “Sultan Ali’nin ünü Horasan bölgesine ulaşınca Sultan Hüseyin Baykara onu Herat’a davet eder ve özel kütüphanesinde hattat olarak görevlendirir. Sultan Ali Meşhedî, Avrupa müze ve kütüphanelerinde en çok eseri bulunan hattatlardandır. Bu arada Vezir Ali Şir Nevâî ile tanışır, nesta’lik hatla onun eserlerini yazar.” Muhiittin Serin, “Ali Meşhedî Sultan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-meshedi-sultan> (17.10.2018), Cilt: Ek-1, 2016, s. 79.

“Din, felsefe, sanat ve ahlak gibi insanın fiziki ve beşeri muhitinde akıp giden hayatını açıklama ya da anlam verme iddiasındaki faaliyetin bir şubesidir.”³⁷¹

Pozitif bir bilim yapabilmek içinse mutlaka insandan bağımsız olarak dışarıda var olan maddi bir alemin varlığına, bu maddi alemde bilgi elde etmenin mümkün olduğuna ve bu maddi alemin anlaşılabilir olduğuna, yani bu alemde vuku bulan olayların da tasvir edilebilir, açıklanabilir, öngörülebilir olduklarına inanmak şarttır.³⁷²

Nevai romanında başından sonuna dek devam eden meselelerden biri de pozitif ilimlerle batıl inançların çarpışmasıdır. Hüseyin Baykara, Mirza Yadgar ile gireceği savaş için müneccimlerden bilgi almak ister. Nevai ise her daim akıl ve mantığın yanındadır. Burada da müneccimlere karşı olan inançsızlığından bahseder.

“...Bizim fikrimizce her bir işte akli rehber kılmak lazımdır. Zira insanlar hak yolunu akıl ışığı ile bulmuşlardır... Zaferiniz için bütün şartlar hazırken, yıldızlar ile uğraşmayı zorunlu bulmuyorum...”

“Tarih göstermiştir ki... diye karşılık verdi Nevai herkesi tek tek süzerek. Müneccimlere danışılarak çıkılan pek çok savaş korkunç facialarla son bulmuştur. Onların kehanetlerinde hakikatten çok hurafeler vardır.”³⁷³

Orada bulunan Zünnun Ergun Bey de Nevai’yi destekler. Aybek, burada aslında tarih göstermiştir ki cümlesiyle başlangıç yaparak geçmişe vurgu yapar. Batıl inançlara olan eleştirisini yaparak geçmişten ders çıkarılmasını ister. Artık akıl ve mantığın kullanılmasını bekler. Bir başka yerde de Esterebadlı bir grup tanıdığı rastlar ve Nevai ile sohbet etmek isterler. İçlerinde astronomiyle uğraşan bir ilim adamı da bulunur.

“İlim adamı olanı astronomi hakkında enteresan bir konuya girdi. Cengiz Han’ın Maveraiünnehir’e kanlı saldırısından bir süre önce bazı âlimlerin bu felaketi önceden haber verdiklerini ve onların bunu nasıl öğrendiklerini izah etti. Nevai astrologların yalancı olduklarını, bilgilerinin sağlam bir temele dayanmadığını söylemek için can atmış olsa bile, şu karşısındaki âlimi gücendirmemek maksadıyla, onların kehanetlerinin takriben her zaman doğru çıkmadığını ileri sürerek inatçı âlimle bir süre iddialaştı.”³⁷⁴

Sultan Murad, romanda pozitif ilimleri öğreten temsilci durumundadır. Hatta Doğanbey onun için “Sultan Murad padişahın daha üstün biri. Çünkü dünyanın hazinesi onun beyninde” der. O, devamlı sanat ve ilim sohbetlerinde bulunur. Nevai’nin ilim dostları olan Şeyhim Süheylî, Hafız Yari, Hilali, Derviş Meşreb,

³⁷¹ Celal Türer, “Bilim Felsefesi”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.10, Kayseri, 1998, s. 169.

³⁷² Türer, s.172.

³⁷³ Aybek, s. 88-89.

³⁷⁴ Aybek, s.365.

Hasan Erdeşir gibi ilim adamları ile beraberdir. Meclis ise tam bir ilim meclisidir. Türkçe, Arapça, Farsça konuşulur, Sokrat'ın ahlak felsefesi ve onun insani erdemleri, Aristo'nun teorileri, İbn-i Sina'nın tıp teorileri, Uluğbey'in Ziyç'i vb. konular tartışılır.

Nevai, Sultan Murad ve Nevai'nin ilim dostları pozitif ilimlerle uğraşan, ilme değer veren kişilerdir. Ama karşılarında Mecdiddin, Mevlana Şehabeddin, Mevlana Binai gibi kişiler vardır. Bu kişiler cahil ve kibirli, dogmatik insanlardır. Mecdiddin, Nevai'nin medresesini ve hanegahını fitne fesat yuvası olarak görür. Şehabeddin; Nevai ve çevresindekilerinin astronomi, matematik, mantık gibi derslerle uğraşıp dine gölge düşürücü ilimlerle uğraştığını söyler.

M. Selim Saruhan, Din ve Bilim: Kabuller ve Önyargılar adlı çalışmasında bilimin amacını, metodunu ve bilimin evrensel kapsayıcı işlevini yeterince özümsemeyen birçok zihniyetin, din ile bilimi çatıştırmayı kendisine bir insanlık görevi edindiğini söylemektedir.³⁷⁵ Romandaki bu görevi edinen kişiler Mecdiddin, Şehabeddin, ve Binai'dir.

Mevlana Şehabeddin, Sultan Murad'dan bir eser oluşturup kendisi yazmış gibi padişaha sunmayı bile teklif eder. Sultan Murad elbette kabul etmez. Sultan Murad'ı da bu sebeplerle medreseden kovdurur. Şehabeddin gibi cahil olan bu kişiler, gerçekten ilimle uğraşan kişileri zarara uğratmakta, önlerine engel çıkarmaktadır.

Nevai, Sultan Murad'a onu medreseye müderris yapacağını söylediği zaman yaptığı şu konuşma romanda değişik şekilde ve yerlerde tekrar eder:

“... Size söyleyeceğim tek şey vazifenizi tam bir ihlasla yapmanız, öğrencilerinize ilim aşkını aşılamanız ve ilminizi para ve güç kazanmak için kullanmamanızdır. İnsan için önemli olan şey ruh güzelliği ve zenginliğidir. Gülün rengi solsa bile gül güldür! Halka ilim verin; araştırma ve fikir üretmekle ilmi geliştirmeye çalışın! İlim gömülü bir define değil canlı bir ağaçtır, büyümesi, çiçek açması ve meyve vermesi gerekir!”³⁷⁶

Nevai'nin roman boyunca aslında istediği kitap okumak, tefekkür etmek, şiir yazmaktır. Bundan daha zevkli bir iş olmadığını ancak kendisine devlette vazife verildiğini, sadece vatan ve milletin menfaatini düşündüğü için bu görevi kabul ettiğini söylemektedir. Sürekli ilimle uğraşma sevdasını yine yüce bir amaç için

³⁷⁵ Müfit Selim Saruhan, Din ve Bilim: Kabuller ve Önyargılar, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/52361/mod_resource/content/1/Blim%20tan%C4%B1mlar%C4%B1%20ve%20teoriler.pdf (15.03.2019).

³⁷⁶ Aybek, s.167.

öteler: Vatan ve millet sevgisi. Akşamlarını sürekli okuyarak, yazarak, şair meclislerinde bulunarak geçirir. Aybek, Nevai ve onun dostlarıyla olan ilişkisinde sürekli ilme vurgu yapar. Önemle üzerinde durulacak meselelerden birisinin de ilim olduğunu hatırlatmaya çalışır.

Musa Aybek, Nevai romanını nasıl yazdığını kendisi anlatır:

“Tahminen 1936-1937 yıllarında küçük bir poema olan Nevâyi’yi yazdım. Fakat bu meşk, Nevâyi karakterini yaratmak için çizilen sadece bir eskiz idi. Sonra 1942 yılında asıl esere geçerek Nevâyi romanını yazdım. Bunun için elbette Nevâyi’nin bütün eserlerini, Nevâyi’nin yaşadığı devrin tarihîni, o devrin sosyal görünüşünü, o devir faaliyetinin karakterini, örf ve âdetlerini tanımak icap etti. Birçok tarihî belge ve materyal topladım. Onları tahlil edip, muhtevasına vâkıf olabilmek için derinden hissetmeye ve düşünmeye başladım. Bu işe o kadar gark olmuştum ki, romanın çalışma planı kâğıt üstünde yoktu, fakat plan benim gönlümde, ezberimde idi, bütün varlığımı sarmış, beni kendine bağlamıştı. Her zaman Nevâyi’yi düşünüyordum. Onun derin mânalı, akıllı gözleri, hoş tavırları, müşfik ve âlicenap görünüşü, asil, temiz, yüce kalbini hissediyordum, âdeta gözümün önünde görüyordum. Onun derin, nazik, felsefî fikirlerini tam olarak anlamaya çalışıyordum. Roman kahramanları hakkında, onların karakterlerini ve birbirleriyle olan münasebetlerini açık bir şekilde aksettirmek hususu üstünde hayal kurup, tiplerini tıraşlıyordum. Nihayet gönülde muhafaza edilen bu materyalleri yazmaya başladım. Bu sebeple eser yaratmak gibi müşkül, ağır bir iş dünyada yoktur, diyorum... Derinden hissetmek, kalbin güçlü heyecanı, keskin fikir, idrak, harikulâde ilham, bilmiyorum daha daha birçok hasletler gerek.”³⁷⁷

Şuayip Karakaş, Âzad Şerefiddinov’dan edindiği bilgilere göre Aybek’in Nevâi romanını yazmadan önceki hazırlık safhasından bahsederken onun Bâbürnâme, Timurlular devri tarihçisi Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând(ö. 903/1498)’ın Alişîr Nevâi’ye ithaf ettiği Ravzatü’s-Safâ fi Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ adlı yedi ciltlik tarih eseri, Zeynüddin Mahmûd-i Vâsıfî’nin (ö. 959/1552 [?]) özellikle yaşadığı yıllardaki Horasan ve Orta Asya’nın kültür hayatını yansıtan hâtırat mahiyetindeki Farsça eseri olan Bedâyiü’l-Vakâyi’ gibi yazma kaynakları, Rus Türkolog ve şarkiyatçıları Barthold, Samoyloviç ve Berthels gibi ilim adamlarının eserlerini, Nevâi’nin kendisi ve çağdaşlarının edebî ve ilmî eserlerini incelediğini belirtir ve onun bu yola çıkarak 15. yüzyılın ikinci yarısındaki Mâverâünnehr’in siyasî, sosyal ve kültürel hayatını, Nevâi’nin şahsiyeti ve sanatkârlığını bütün yüceliği ile ilk defa ortaya koyduğunu söylemektedir.³⁷⁸

³⁷⁷ Aybek, “Nevâyi Romanını Kandı Yazdım”, Özbek Edebiyatı, Taşkent: Okıtuvçı Neşriyatı, 1995, s. 71-72’den akt. Karakaş, 2018, s. 79-80.

³⁷⁸ Karakaş, 2018, s. 80.

Tarih kaynaklarına ve araştırmacıların çalışmalarına bakıldığında Nevai romanı, tarihteki Nevai'nin hayatıyla, çevresiyle ve yaşadığı dönemi her yönüyle yansıtmasıyla birebir gerçekliğe bağlı kalmaya çalışmıştır. Nevai romanı, Nevai gibi bir şahsiyeti tanıtmak, öğretmek için ideal bir tarihî-biyografik romandır.

2.5. Adil Yakubov

Çağdaş Özbek Edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Adil Yakubov 1926³⁷⁹ senesinde Kazakistan'ın Karnak kasabasında dünyaya gelir. Babası Ruslar tarafından öldürüldüğü için nüfusa dedesinin ismiyle kayıt yapılır ve orta öğreniminden sonra 1945-1950 yılları arasında Sovyet-Japon savaşına katılır. 1951-1956 yıllarında Taşkent'te Orta Asya Devlet Üniversitesi'ne gider. Filoloji bölümünü bitirir. 1955-1959 yılları arasında Özbekistan Yazarlar Birliği'nde çalışır. 1991 yılında bu birliğin başkanlığına getirilir. Literaturnaya gazetesinin Özbekistan muhabirliği, Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı gazetesinin başmuharrirliği gibi görevleri yürütür.³⁸⁰ 21 Aralık 2009 yılında da hayatını kaybeder.

Roman türündeki eserleriyle başarı sağlayan yazar 1951 yılında ilk mensur eseri olan *Tengdoshlar* (Akranlar) adlı uzun hikayesi basılır. Tiyatro eserleri piyes olarak sergilenir ve *Yurak yonmog'i kerak* (Yüreğin Yanması gerek 1957), *Olma gullaganda* (Elma çiçek açtığında 1960) gibi eserleri ile ünü artmaya başlar. Komedi türündeki eserleri *Chin muhabbat*, (*Gerçek Sevgi*) *Aytsam tilim Aytmasam dilim kuyadi* (*Söylesem dilim söylemesem yüreğim yanar*) Taşkent'teki Hamza isimli akademik tiyatrodaki sahnelenir.³⁸¹

Bir Feleton Qissasi (Bir Eleştiri Kıssası-1961), *Muqaddas* (Mukaddes-1963), *Tilla Uzuk* (Altın Yüzük-1963), *Qanat Juft Bo'ladi* (Kanat Çift Olur-1969), *Matluba* (Matlube-1970), *Billur Qandillar* (Billur Kandiller-1975) gibi uzun hikayeleriyle şöhret sahibi olur.³⁸²

Er Boshiga Ish Tushsa (Er Başına İş Düşse-1969) ve *Diyonat* (Diyanet-1973) eserleriyle roman dünyasına giriş yapar.

³⁷⁹ Adil Yakuboğlu'nun doğum tarihi bazı kaynaklarda 1927 olarak gösterilir.

³⁸⁰ Khurshid Akhmedov- Hüseyin Baydemir, "Özbek Yazar Adil Yakubov İle Söyleşi", Bu söyleşi 10.04.2002 tarihinde Taşkent'te yazarın evinde gerçekleştirilmiştir. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 51.S. 311.

³⁸¹ Üşenmez, s. 148

³⁸² Baydemir, s. 311.

Onu elbette dünya çapında üne sahip olmasını sağlayan Ulug'bek Xazinası (Uluğbey'in Hazinesi 1974) adlı romanıdır. Bu roman ünlü devlet ve bilim adamı olan Uluğbey'in başına gelen olayları ve talebesi Ali Kuşçu'nun emanet edilen eserleri korumak için verdiği mücadeleyi anlatır. Tarihî bir roman olan Uluğbey'in Hazinesi Türkistan tarihine ışık tutan, milli duyguların işlendiği bir eserdir. Bu eseriyle Adil Yakubov, Mihnet Kızıl Bayrak ödülü, Hamza ödülü, Özbekistan Halk Yazarı gibi pek çok ödül ve unvan sahibi olmuştur. *Ko'hna Dunyo* (Köhne Dünya 1982) da Gazneli Mahmud, İbni Sina, Biruni gibi tarihî kişilerin etrafında oluşan olayları, ilmi çalışmaları anlatan tarihî romanıdır. *Oqqushlar Oppoq Qushlar* (Ak Kuşlar Apak Kuşlar), *Odolat Manzili* (Adalet Menzili) gibi romanlarla da Özbek Edebiyatı'na önemli katkılarda bulunmuş bir yazardır.³⁸³

Adil Yakubov'un eserleri sağlığında yayınlanmıştır. Diyanet, Uluğbey'in Hazinesi, Mukaddes, İzleyen, Er Başına İş Gelse, Ak Kuşlar Apak Kuşlar eserleri çeşitli zamanlarda defalarca yayınlanmıştır. Ahsen Batur, Adil Yakubov'un birkaç eserini Türkiye Türkçesine aktarmıştır.³⁸⁴

Ahsen Batur'un anlattığına göre Cengiz Aytmatov, Adil Yakubov'a hem mektup yazarak hem de bizzat onu ziyaret ederek kendisinin büyük bir yazar olduğunu belirtir. Özellikle Uluğbey'in Hazinesi romanından sonra Cengiz Aytmatov'un Adil Yakubov hayranlığı daha da artmıştır.³⁸⁵

Adil Yakubov'un hayatı ve eserlerine dair Azad Şerefeddinov, Naim Kerimov, Ömer Ali Narmatov, M. Seferov, K. Yoldaşev gibi isimler araştırmalarıyla katkıda bulunmuşlardır.³⁸⁶

2.5.1. Köhne Dünya Romanı³⁸⁷

Köhne Dünya romanı 2 bölüm halinde yazılmış olup 42 kısımdan oluşur. Köhne Dünya romanı, Gazneli Mahmud dönemini ve bu dönemde yaşayan bilim

³⁸³ Üşenmez, s. 148-149.

³⁸⁴ Üşenmez, s. 149.

³⁸⁵ Bu bilgileri Emek Üşenmez, Ahsen Batur'u ziyaret ettiği zaman not tutarak aldığı söyler. "Cağaloğlun'daki yayınevinde yaptığımız görüşmelerde Ahsen Batur'un yedi yıllık Özbekistan ve Adil Yakubov hatıralarını dinleme ve yazma şansını elde ettim. Nitekim Adil Yakubov-Cengiz Aytmatov ilişkileri ve Aytmatov'un Adil Yakubov hayranlığını Ahsen Batur çeşitli röportaj ve yazılarında sıklıkla dile getirmiştir.", Üşenmez, s.149.

³⁸⁶ Üşenmez, s. 150.

³⁸⁷ Adil Yakubov. **Köhne Dünya-İbni Sina'nın Romanı**, (Çev: Ahsen Batur), İleri Yayınları, İstanbul, 2018.

adamları İbni Sina ve Biruni'nin hayatları, eserleri, ilmi çalışmaları ve yaşadıkları sıkıntıları dile getiren tarihî romandır. Ahsen Batur tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İleri Yayınları romanın yeni baskısını yapmıştır.

Özeti: Roman, Kutlu Kadem olarak bilinen Melikül Şarab'ın (Akşamcılar Padişahı) şöhretini ve meyhanesini tanıtarak giriş yapar. Dilenci ve gariplerin mekanı haline gelen bu yer Gazne'de Afşan Şal Mahallesi'nin kuytu bir köşesindedir. Melikül Şarab gençliğinde Gazneli Mahmud'un en sevgili hizmetkârlarındandır. Ancak 14 yaşındayken Nergize Banu yüzünden Sultan'la arası açılır. Gazneli Mahmud'un dindar babasından gizli, kuytu köşedeki işret evinde Nergize Banu'nun muhteşem danslarını izlemeye gelirler. Gazneli Mahmud ve Melikül Şarab bade sunarlar, Nergize Banu Kutlu Kadem'inkini seçer. Nergize Banu daha içmeden Gazneli Mahmud korkup kaçan Nergize Banu'nun başının üzerinden geçirdiği kılıçla onun iki parmağını koparır.

Melikül Şarab'ın şarabını garipler, gözden düşmüş şairlerin yanında beyler beyzadeler gibi kişiler de içer. Hatta Sultan'ın Ebul Hasenek isimli veziri bile şarap almaya gizlice adam gönderir. Kambur neyzen Pir-i Bukri, kemancı Pir-i Gıcceki, tar çalan Baba Setari buranın müdavimleri ve çalgıcılarıdır.

Gazneli Sultan Mahmud, vesvese hastalığına yakalanmıştır. Şair Unsuri padişaha Hindistan taraflarında bir şehrin ortasında küçük bir adada "nimet-i ilahi" denen garip bir ağaç olduğunu, meyvesini yiyen kişinin bütün dertlerinden kurtulduğunu söylemektedir. Sultan Mahmud da bu ağacın olduğuna inanır ve meyvesini buldurmak ister. Sultan'ın diğer isteği ise meşhur tıp uzmanı İbni Sina'nın gelip kendisini tedavi etmesidir. İbni Sina'ya üç ay önce elçi göndermiş ancak cevap gelmemiştir.

Bu arada yıllar önce İbni Sina'nın neden Gazneli'den kaçtığı anlatılır. Gazne Sultanı Mahmud'dan ferman gelmiştir. Fermana göre Cürcan Hükümdarı olan Ma'mun İbni Mam'un'un sarayındaki bütün ilim adamlarını Gazne'ye göndermesi gerekir. Bunu duyan İbni Sina ile Üstat Mesihi bu isteği reddederek Cürcan tarafına kaçarlar. Biruni de aynı saraydadır. Biruni, Gazneli'ye hizmet etmek istemez ama gitmeye güç de bulamaz ve Gazne'ye gelmek zorunda kalır. Bu olayın üzerinden on beş yıl geçmiştir.

Yıllar sonra İbni Sina onun kendisini arattığını duyunca yine Gazneli Mahmud'dan kaçmaktadır. İbni Sina, Gazneli Mahmud'un Hindistan ve Horasan'da yaptığı katliamları unutamaz.

Gazne’de olan Biruni ise burada bir rasathane kurar. Sedef Bibi’yi Melikül Şarab’ın meyhanesinde görür ve yardımcı olarak kendi yanına alır. Sedef Bibi, Gurgenç ile Kıyat arasında kalan küçük bir köydendir. Hindistanlı öğrencisi Sebhu da Biruni ile yaşar. Sebhu’yu, Biruni Hindistan’a gittiği zaman yanına almıştır. O zaman 7-8 yaşlarında olan Sebhu her zaman Biruni’ye sadık bir arkadaşı ve yardımcıdır. Biruni, Sedef Bibi ile Sebhu’nun arasını yapmayı aklından geçirir.

Sultan’ın gösterişli, başına buyruk kız kardeşi Hatlıbegim; Biruni’yi ziyarete gelir. Hatlıbegim; ziyaret amacının ağabeyinin hastalığını bildirmek olduğunu, sarayda ise padişahın en güvendiği iki adamın Ali Garib ile Ebul Hasenek’in mevkilerini artırmaktan başka bir şey düşünmediğini, padişahın büyük oğlu Emir Mesud yerine akli dengesi yerinde olmayan küçük oğlu Muhammed’i tahta oturtma çabasında olduklarını söyler.

Sultan, Biruni’yi sarayda yapılacak olan toplantıya çağırır. Toplantı, şair Unsuri’nin bahsettiği “nimet-i ilahi” denen ağaçla ilgilidir. Unsuri, nimet-i ilahi ağacının Çin veya Hint memleketlerinin şark taraflarında denizin ortasında bulunan bir adada bulunduğunu söyler. Yerini belki Çinli veya Hint tabiplerden bilenlerin söyleyebileceğini belirtir. Ancak toplantıda ne Çinli ne de Hintli tabip bu konuda bilgi sahibi değildir. On yıl Hindistan’da kaldığı için Biruni’ye sorulur. Biruni’nin bu ağacın bir efsaneden, masaldan ibaret olduğunu söylemesiyle Sultan öfkelenir ve Biruni’yi zindana attırır.

Bir taraftan da romanda Ebu Şılkım İbni Şehvani denilen kişi belirir. Ebu Şılkım, Buhara’da İbni Sina’nın yaşadığı Cuy-i Molyan mahallesinde şehir hakimi Nuh İbni Mansur’un değerli tabibi Ebu Faysal’ın evinde doğar. Gençliğinden itibaren İbni Sina’ya hasetlenir. Ebu Şılkım gençliğinde sadece kızlarla ilgilenirken Ebu Ali İbni Sina, bitkilerle, kitaplarla alakadar olup tıp ilmini öğrenmekle geçirir ve ilim yolunda ilerler. Genç tabibin şöhretine dayanamayan ve kahrından çatlayan Ebu Şılkım’ın babası bir gün vefat eder. Ebu Şılkım babasının ne kadar mal varlığı varsa hepsini işret alemlerinde bitirir. Bir gün kör bir dervişin onu İbni Sina sanmasıyla başlayan durum sahte İbni Sina olmasıyla ilerler. İbni Sina kılığında dolaşarak tekrar zengin olmaya ve para kazanmaya başlar.

Sultan’ın sürekli İbni Sina’yı arattırmasıyla vezirleri Ali Garib ve Ebul Hasenek çareler aramaktadır. Sultan, vezirlere bir iki hafta süre tanır yoksa kellelerinin gideceğini söyler. Ebu Şılkım, Gazne’ye gelince Melikül Şarab’ın meyhanesinde ortaya çıkar. Pir-i Bukri, Melikül Şarab’a o sırada iki gezginin patırtı

çıkardığını, ikisinden birinin İbn-i Sina olduğunu söylediklerini iletir. Pir-i Bukri aynı zamanda Ali Garib'in de ayakçılığını yapar ve meyhanede olan bitenleri Ali Garib'e bildirir.

Ebu Şilkım, Ali Garib tarafından önce hapse atılır. Ali Garib bir plan yapar ve Ebul Hasenek'le de bu planı paylaşır. Sahte İbni Sina'yı Sultan'ın karşısına çıkarıp hayatlarını kurtarmayı düşünürler. İbni Sina'yı araması için gönderilen elçi Ebul Vefa Sarı, Teginabad'da olduğu için Ebu Şilkım'ı önce Teginabad'a gönderirler. Kısa bir süre sonra da plan gereği İbni Sina'nın bulunduğunu Sultan'a haber verirler.

Bundan üç ay önce Ebul Vefa'nın elçi olarak gönderildiğini haber alan İbni Sina hazretleri Hemedan'ı terk edip bilinmeyen bir yere gitmiş, Hemedan Hakimi Alauddevle de kendisini bulamamıştır.

Pir-i Bukri'nin Sedef Bibi'de gözü vardır. Sedef Bibi'nin yolda önünü keser. Biruni, Pir-i Bukri ile yaklaşık 40 yıl önce Reyhane Banu'ların evinde karşılaşmıştır. Biruni; Reyhane Banu'nun babasının yanında çiraklık yaparken Bukri, Reyhane Banu'ya tecavüze yeltenir. Bu olaydan 40 yıl sonra Gazne'de yine karşılaşılır. Bukri bir gün onun da önünü keser ve eline çok değerli bir taş düştüğünü söyleyerek bakmasını rica eder. Biruni'nin bu konu hassas noktasıdır çünkü kendisi yıllardır nadir taşlar konusunda bir eser yazmayı istemektedir. Bunun için pek çok ilmi dokümantasyon ve her türlü rivayeti toplar. Biruni taşı gördüğünde şaşkınlığını gizleyemez. Bir zamanlar Bağdat Halifesi Harun Reşid'in hazinesinde saklanan, sonra ortadan kaybolup birçok kavga ve boğuşmalara sebep olan, tarihî kitaplarda tarif edilen meşhur mücevherdir. Bukri'nin ise tek isteği Sedef Bibi'yi almaktır. İsterse mücevheri ona verebileceğini söyler.

Sultan'ın hastalığı günden güne artmakta, Sultan her geçen gün biraz daha solmaktadır. Bir yandan da şimdiye kadar işlediği katliamlar, yakıp yıktığı şehirler aklına gelmektedir. Geceleri sürekli kabuslar görür. Yaptığı hayırlı işler değil de bu kötü olaylar hep aklına üşüşür. Babasının Hızır yardımıyla şansının açıldığı aklına gelir ve kendisi de böyle bir mucize beklemektedir.

Sultan'ın kudretli babası Emir Sebüktegin'e gençliğinde baht ve saadet getiren uğurlu ceylan Gerdiz Kalesi önünde yakalanmıştır. Emir Sebüktegin'in tam vuracağı sırada acıdığı geyik yavrusu sebebiyle bahtı açılmıştır. Sultan'ın veziri Ebul Hasenek bir planla Sultan'ın karşısına ceylan çıkartıp aynı olayın tekrarlanmasını sağlar. Av için Gerdiz Kalesi yakınlarını uygun bulur. Sultan Mahmud, yavru ceylanı önce yakalayıp sonra serbest bırakmasını ve onu ana ceylana bağışlamasını hayırlı

bir durum olarak kabul eder. Avdan dönerken kulağına Melikül Şarab'ın sesi gelir. Sultan birden çocukluk ve gençlik yıllarını hatırlar. Sevgili hizmetkârı Kutlu Kadem'le Afşan Nehri sahilinde güreş tutup ok attığı, kılıç oynadığı günler gözünün önüne gelir ve gayri ihtiyari perdeyi aralayıp bakar. Kutlu Kadem sofraya atmıştır ve Sultan'ı davet eder. Sultan davete icabet eder ve Kutlu Kadem'in meşhur şarabından içer. Sultan yaşadığı hayırlı av olayını anlatır ve o günü güzel geçirmek istemektedir ama birden Nergize Banu'ya yaptığı aklına gelir. Bu fırsatla Melikül Şarab'dan özür diler. Melikül Şarab ise yaptığı kötülükleri, yakıp yıktığı şehirleri, binlerce kişinin ahını, hakkını almasının kolaylıkla affedilmeyeceğini söyler. Sultanda bu sözler öfke yerine pişmanlık oluşturur. Melikül Şarab da bunları söylediği için pişman olmuştur. Sultan birden halsizleşir, askerler alıp arabaya bindirip götürürler. Ertesi gün ise Sultan, Melikül Şarab'ı tutuklatıp hapse gönderir.

Biruni, hapiste kaldığı süre içinde yüzünü yıkayacağı sırada yukarıdaki delikten önündeki ibriğe bir taş düşer. Uzun süredir kafasını meşgul eden bir problemin çözümünü bu sayede bulmuş olur. Hassas bir terazi yapacaktır. On beş yıldır kıymetli taşlar konusunda kitap yazmayı planlar. Adını Cevahirname koymayı düşünür. Hende dağının eteklerinde ufuk çizgisine bakarak yeryüzünün dümdüz olmadığını anladığı zamanlar aklına gelir. Onun tek korkusu istediği eserleri yazmadan ölüp gitmektir. O sırada Ebu Nasr Mişkan gelir ve ferman getirir; serbest bırakılır.

Biruni, Kahr Kalesi'nden çıkarılıp evine gelir ancak Sebhu ona Sedef Bibi'yi dört muhafızın götürdüğünü söyler ve ağlar. Biruni, Melikül Şarab'ın da hapse atıldığını öğrenir ve onları nasıl kurtaracağını düşünmeye başlar. Rasathaneye giderek, Hindistan adlı kitabına yeni sayfalar ekleyerek acısını unutmaya ve hapisanedeyken aklına koyduğu teraziyi yapmaya çalışır.

Elçi Ebul Vefa Sarı, sahte İbni Sina'nın geleceğini Ali Garip'ten aldığı mektupla haberdar olur. Ali Garip, ona iyi bakılmasını, ziyafet verilmesini ve haber gelince de tekrar Gazne'ye getirilmesini ister. Ebu Şilkım gelir ve bitmez tükenmez isteklerde bulunur. Biruni, Gazneli Mahmud'un çadırına gider. Çadıra girdiğinde padişahı gerçekten halsiz görür. Sultan, İbni Sina'yı karşılaması için ondan ricada bulunur. Biruni, İbni Sina'nın Teginabad'dan buraya geleceğini duyunca şaşırır. Fırsat varken Melikül Şarab'ın haptisten çıkarılmasını ister, padişah da kabul eder.

Biruni, Hatlıbegim'in köşküne onunla konuşmaya gittiğinde İbni Sina'nın kaçtığını, Teginabad'da ortaya çıkan İbni Sina'yı öğrenir ve tacirlerin getirdiği küçük

mücevheri gösterir. Biruni şaşırır, Pir-i Bukri'nin gösterdiği ve Sedef Bibi'yi karşılığında istediği mücevherdir ve her şeyi anlar. Sedef Bibi sarayda tutulmaktadır. Hatlıbegim'den salınmasını ister ve Biruni çıkarken Hatlıbegim'in kendisine âşık olduğunu anlar.

İsfahan'da bulunan Emir Mesud, bir ayı aşkın bir süredir İbni Sina'nın bulunamadığını bilir ve Gazne'den gelebilecek babasının ölüm haberi aklına gelmektedir. Babasının kendini mi yoksa küçük oğlu Muhammed'i mi tahta oturtacağını merak eder. Babasının eskiden kendisine nasıl güvendiğini, savaşlarda en önemli bölükleri onun komutasına verdiğini hatırlar. Emir Mesud zaman zaman babasının kendisine karşı kötü düşünceler beslediğini, adaletsizlik ettiğini görünce aklına kötü şeyler gelir. Babası kadar vezirleri Ebul Hasenek ve Ali Garib'i de suçlu bulur.

İsfahan'da büyük bir salgın hastalık ve ölüm kol gezer. Bu yüzden sarayın kapıları kapalı tutulur. Emir'e halası Hatlıbegim'den mektup gelir. Halası, Emir Mesud'un yanındadır. Hatlıbegim'in mektubuna göre Sultan'ın hastalığından dolayı saltanatın sallandığını, Emir Mesud'un çok uzaklarda olduğundan dolayı işlerin sarpa sarabileceğini, çünkü Ali Garib ile Ebul Hasenek'in birtakım entrikalar çevirdiğini, Sultan, fani dünyaya geç ettiği anda Şehzade Muhammed'i getirmek gibi düşünceleri olduğunu söyler. Emir babasının hastalığını gizlediğini ve gizli gizli İbni Sina'yı arattığını bilir. Halası eğer Emir Mesud'un herkesten önce İbni Sina'yı bulması durumunda tahta onun varis olabileceğini söyler ve Emir Mesud da Hemedan'a Alauddevle'ye İbni Sina'dan haber alabilmek için ulak gönderir.

Melikül Şarab zindanda Baba hurma ile karşılaşır ve ondan Pir-i Bukri'nin casus olduğunu öğrenir. Pir-i Bukri yirmi yıldır meyhanede ne olay olursa deftere kaydetmiştir. Biruni'yi Gazne'den alıp İbni Sina'yı karşılaması için götürürler. Biruni yolda Melikül Şarab'la karşılaşır. Melikül Şarab ona Pir-i Bukri'nin kendisine yaptığı ihaneti, kaydettiği defteri ve sahte İbni Sina'yı ona söyler. Biruni, Melikül Şarab'ı da yanına alarak yola çıkar. Karşılama olacağı sırada vezirin adamları Biruni ve yanındakileri etkisiz hale getirerek sahte İbni Sina'yı alıp saraya götürürler.

Sahte İbni Sina saraya getirildikten sonra da binbir türlü istekte bulunur. Sultan'a karışım bir şeyler hazırlayarak sürekli içirir. Aslında Sultan'a verdiği şey afyondur. Afyonla rahatlayan Sultan, Ebu Şilkım'a güvenir ve onu nimetlerle, altınlarla, sofralarla devamlı ödüllendirir. Ebu Şilkım, kendisinin sahte İbni Sina olduğunu bilen ve onu buraya getiren Ali Garib'i uzaklaştırmak ister. Sultan'ın

aklına girerek nimet-i İlahi denen ağacın gerçekten var olduğunu söyler ve yerini tarif ederek Ali Garib'i aramaya göndertir.

İbni Sina'ya mektup gelir. Şimdi hem Gazneli Mahmud hem de Emir Mesud onu aramaktadır. Daha önce saklanmış ama şehri terk etmemiştir. İbni Sina bu sefer İsfahan'ı alan Emir Mesud, Hemedan'ı da zapt eder düşüncesiyle Bağdat taraflarına yol alır.

Bu arada İbni Sina seyahat halindeyken çölde birisiyle karşılaşır. İlk başta tanımazlar birbirlerini ancak sonra anlaşılır ki bu eski arkadaşı Şakalan'dır. Şakalan'ın oğlu daha önce İbni Sina'nın sevdiği kadın olan Butagözbegim'in kızı Karagözbegim'e âşık olmuş, onu bulmak için de İsfahan'a gitmiştir. Şakalan da oğlunu aramaktadır. Karagözbegim'in, Alitegin tarafından kaçırılıp Emir Mesud'a cariye olarak verildiğini duyarlar. İbni Sina ayrıca Şakalan'dan İsfahan'da kolera salgını olduğunu duyunca İsfahan'a gitmeye karar verir.

İbni Sina, İsfahan'a gelir. Şehrin içinden geçerken askerlerin yollardan ceset topladığını görür ve yüreği sızlar. Emir Mesud, acıdan kıvrınmaktadır. Bir önceki gece birlikte olmak istediği Karagözbegim'in ona direnerek kulağına cıva döktüğünü iddia eder. Emir Mesud'a sarayın kapısına gelenlerden birinin İbni Sina olduğunu söylediğini haber verirler. Emir Mesud şaşırır ve saraya getirilmesini emreder. Emir Mesud İbni Sina'ya neden kaçtığını ve neden şimdi kendi ayağıyla geldiğine şaşırarak kendisini tedavi etmesini ister. İbni Sina tedavi etmeden önce bir şart koşar. Şehir kapılarının açılmasını, halkın kır ve tepelere çıkıp bahar çiçeklerinin kokularından faydalanmasını, şehirde ne kadar tabip varsa toplanıp şifalı otların isimlerini vereceğini söyler ve otların kaynatılıp bütün evlere dağıtılmasını ister. Bir diğer isteği de Karagözbegim'i görmektir. İbni Sina, Emir Mesud'un kulağına bakar ve kulağın kurtlanıp iltihap olduğunu anlar. Emir, İbni Sina'nın tedavisiyle iyileşir. Emir'e halası Hatlıbegim'den mektup gelir. Mektupta İbni Sina'nın Gazne'de olduğunu söyler. Emir Mesud şaşırır ve Ebu Tahir'le birlikte yanındakinin gerçek İbni Sina olduğuna kanaat eder. Emir Mesud, Ebul Hasenek ve Ali Garib'in sahte İbni Sina ile babasını öldürme planları olduğunu anlar. Emir, İbni Sina'ya verdiği sözleri tutmaz ve önce onu hapse atar sonra da Gazne'ye gönderir. İbni Sina, İsfahan'da yapmak istediklerini yapamadan Emir'in askerleriyle Gazne'ye gitmek zorunda kalır.

İbni Sina, yolculuk sırasında uyuyacağı zaman rüyasında Butagözbegim'i görür. Rüyasında Begim, kızını ona emanet ettiğini söyler. İbni Sina uyanınca biraz

dolaşmak ister. Karmetili bir grubun yanına varır. Orada birini tanır gibi olur ama çıkartamaz. O arada İsfahanlı askerler saldırır ve İbni Sina'yı odasına götürürler. İbni Sina'ya hak ve adalet savaşçıları olduklarını, İmam İsmail Gazi tarafından davet edildiğini söylerler. İsmail Gazi, İsfahan'da Şemsüddevele zamanında "Allah'ın huzurunda padişah ile dilenci aynıdır" dediği için hakkında hutbe okutulup yüz kırbaç cezası almış, İbni Sina da onu bir ay boyunca tedavi etmiştir. İbni Sina'ya saygı duyan İsmail Gazi, Gazneli Mahmud'a karşı savaş açmayı düşündüğünü söyler ve onu da davet eder. Ancak İbn-i Sina yazmayı düşündüğü kitapları, İsfahan'da tedavi edeceği insanlar olduğunu söyleyerek teklifi geri çevirir. İmam İsmail Gazi ise herhangi bir yardıma ihtiyacı olursa Melikül Şarab yoluyla haber göndermesinin yeterli olacağını söyleyerek İbni Sina'yı kervansarayına bırakırlar.

Şair Unsuri, Ebul Hasenek'e gerçek İbni Sina'nın yakında geleceğini söyler. Ebul Hasenek, Ebu Şilkım için eğlencenin bittiğini anlar ve Ebu Şilkım'a gerçek İbni Sina'nın geleceğini haber verir. Ali Garib'le Pir-i Bukri köşkte buluşurlar.

Sedef Bibi, Bukri'nin elindedir ancak kızı elde edememiştir. Hatlıbegim Bukri'yle alay eder ve Ali Garib'e de İbni Sina'nın geleceğini söyler.

Ebu Nasr Mişkan, Biruni'ye gerçek İbni Sina'nın geldiğini haber verir. Biruni, İbni Sina'yı hasretle beklemektedir. Onunla konuşacağı konuları, ilmi sohbetleri düşünür ve heyecanlanır. İbni Sina'yı Ali Garib'in casuslarından korumak amacıyla Biruni'nin rasathanesine yerleştirirler. Rasathanede Biruni ve İbni Sina özlemle kucaklaşır ve dertleşirler. İki kişi dört gün boyunca sabah başlayıp akşam biten kâinat, ölüm, hayat, astroloji ile ilgili konularda sohbet ederler. Ertesi gün Hatlıbegim'in görevlisi Biruni'yi ve İbni Sina'yı alarak saraya götürür.

İbni Şehvani, İbni Sina'nın geleceğini duyunca plan yapar ve Sultan'a rüya gördüğünü, rüyada nimet-i ilahi'yi bulması için gönderdiği Ali Garib'in ağacı bulamadığını ancak kendisine kötülük olsun diye ikizi kadar benzeyen sahte bir İbni Sina getirip Sultan'ın da onu cellâtlara teslim ettiğini anlatır. O sırada Hatlıbegim gelip gerçek İbni Sina'nın geldiğini bildirir. İbni Sina odaya girer ve Sultan'ın odasında ikisi karşılaşırlar. İbni Sina, Ebu Şilkım'ı bir yerden tanıdığını düşünür ve bir süre sonra gençlik yıllarında tanıdığı İbni Şehvani olduğunu anlar. Hatlıbegim; Sultan'a, İbni Sina'yı bulup gönderenin oğlu Mesud olduğunu söyler. Sultan kimin gerçek İbni Sina olduğunu bulmak için nimet-i ilahi ağacının nerede bulunduğunu sorar. İbni Sina bu soruyu duyunca Sultan'a böyle bir ağaç hiç olmadı demek yerine

kendisini şimdiye kadar İbni Sina sandığını yanında oturan İbni Şehvani'nin de gerçek İbni Sina olduğunu söyler.

İbni Sina'nın Sultan'dan gördüğü tavır ve kovulma durumu Biruni'yi yaralar. İbni Sina, Gazne'den gitmeye karar verir. Rasathaneden çıkmak için Melikül Şarab ve İsmail Gazi'ye ihtiyaçları vardır. Biruni, Melikül Şarab'la görüşmeye gider ve pazar yerinden geçerken Pir-i Bukri'nin dükkânının önüne kalabalık toplanmıştır. Sedef Bibi kendini asmıştır. Pir-i Bukri aklını kaçıırır, mezarlıkta neyini üfler. İmam Gazi aracılığıyla İbni Sina'yı sağ salim Gazne'den yollarlar.

Bir süre sonra İbni Sina'ya, Biruni'den mektup gelir. Gazneli Mahmud ölmüştür. Emir Mesud başa geçmiştir, Ebul Hasenek'i taşlatarak öldürtmüş ve binlerce kişinin kellesini almıştır. Ebu Şilkım ise hala Maverâünnehir taraflarında kendini İbni Sina diye tanıtarak dolaşmaktadır.

2.5.2. Olay örgüsü

Şerif Aktaş'ın olay örgüsü veya vak'a tanımını hatırlayacak olursak;

“Vak'a herhangi bir alâka ile bir arada bulunan veya birbiriyle ilgilenmek mecburiyetinde kalan fertlerden en az ikisinin karşılıklı münasebetlerinin tezâhürüdür.”³⁸⁸ şeklindeki tanımıyla romanın kişi ve diğer unsurlarıyla bir bütün ve ilişki içinde olduğunu ifade etmiştir.

Köhne Dünya romanı; Gazneli Mahmud, İbni Sina ve Biruni etrafında gelişen olayları, yöneticiler ve halk arasındaki mücadeleyi, bilimin ve aklın önemini dile getiren tarihî bir romandır.

Köhne Dünya romanı iki bölümden meydana gelir. Birinci bölümde Gazneli Sultan Mahmud'un vesvese hastalığına yakalanmasıyla İbni Sina'yı her yerde aratması ve bir efsaneden ibaret olan nimet-i ilahi denilen ağacı bulunmasını istemesi, Biruni'den yardım isteği ve sahte İbni Sina Ebu Şilkım'ın ortaya çıkmasıyla başlar. İlk bölümün olay halkalarını şöyle sıralayabiliriz:

-Melikül Şarab'ın meyhanesi ve orada çalışanların tanıtılması. -Pir-i Bukri'nin Melikül Şarab'tan Sedef Bibi'yi istemesi. -Biruni'nin Sedef Bibi'yi yanına yardımcı olması için istemesi üzerine Melikül Şarab'ın kabul etmesi. -Pir-i Bukri'nin Sedef Bibi'yi elde etmek için Biruni'ye değerli bir mücevher göstermesi. -Gazneli Mahmud'un vesvese hastalığına yakalanması. -Şair Unsuri'nin olmayan nimet-i ilahi

³⁸⁸Aktaş, 1984, s. 44.

ağacının var olduğunu söyleyerek Sultan'ı inandırması. -Gazneli Mahmud'un İbni Sina'yı arattırması. -Gazneli Mahmud'un işlediği katliamların sürekli gözünün önüne gelmesi. -Hatlıbegim'in Biruni'yi ziyaret etmesi. -Gazneli Mahmud'un nimeti ilahi ağacının yerini buldurmak için toplantı yapması ve Biruni'yi çağırması. -Biruni'nin nimet-i ilahi ağacının efsane olduğunu söylemesi üzerine hapse atılması. -Sultan'ın Şehzade Muhammed'i veliaht tayin ettiğini bildiren fetva çıkartması. -Sultan'ın vezirleri olan Ali Garib ve Ebul Hasenek'in veliaht olarak Muhammed taraftarı olması. -Ebu Şılkım İbni Şehvani'nin ortaya çıkması. -Gazneli Mahmud'un ormanda Melikül Şarab'ın sofrasına denk gelip oturması. -Melikül Şarab'ın Gazneli Mahmud'a yaptığı katliamlar yüzünden affedilmeyeceğini söylemesi. -Melikül Şarab'ın açsözlülüğü sebebiyle hapse atılması. -Ali Garib'in, İbni Şehvani'den haberi olması üzerine onu yakalatıp yanına getirtmesi. -Ebul Hasenek ve Ali Garib'in işbirliği yaparak Sultan'ın karşısına İbni Şehvani'yi, İbni Sina olarak çıkarma planlarını yapmaları. -Biruni'nin hapisanede başının üzerinden düşen bir taşla çözemediği formülü çözmesi.

Birinci bölümde geriye dönüş tekniğiyle anlatılan olay halkaları: -Melikül Şarab'ın Gazneli Mahmud'la gençliğinde yaşadığı Nergize Banu olayının anlatılması. -Gazneli Mahmud'un Nergize Banu'nun parmaklarını kesmesi. -Baba Hurma Sevdai'ye Gazneli Mahmud tarafından yapılan haksızlığın anlatılması. -Gazneli Mahmud'un Baba Hurma'nın hurma bahçesini istimlak etmesi üzerine onun akli dengesini kaybetmesi. -Kırk yıl önce Pir-i Bukri'nin, Biruni'nin sevdiği kadın olan Reyhane Banu'yu da elde etmeye çalışması. -Hatlıbegim'le Biruni'nin gençliğinde bir dönem sevgili olması. -Biruni ve İbni Sina'nın, Gurgenç'de İbni Ma'mun'un sarayında hizmet kılmaları. -Gazneli Mahmud'un Hindistan'da yaptığı katliamın anlatılması. -Biruni'nin, Hindistan'da kalıp bilgi toplaması. -Ebu Şılkım İbni Şehvani'nin, İbni Sina kılığında dolaşma olayının anlatılması. -İbni Sina'nın tıp ilminde ilerlemesi ve tanınmaya başlamasının anlatılması. -On üç yıl önce Biruni'nin Üstad Abdussamed Evvel ile hapisaneye düşmesi. -Abdussamed Evvel'in idam edilmesi. -Sultan'ın babası olan Emir Sebüktegin'in bahtının açıldığı av olayının anlatılması. -Biruni'nin çocukluğunun anlatılması. -Kyat şehrinin yakılması. -Gazneli Mahmud'un İbni Ma'mun'a mektup göndererek ilim adamlarını Gazne'ye göndermesini istemesi. -İbni Sina ve Üstat Mesihî'nin, Gazne'ye gitmemek için kaçması. -Biruni'nin bir grup ilim adamı ile Gazne'ye gelmesi. -Biruni'nin Gazne'de

rasathane kurması. -Biruni'nin dağın eteklerinde ufuk çizgisiyle dünyanın yuvarlak olduğunu keşfinin anlatılması.

Birinci bölümde mektup tekniğiyle anlatılan olay halkaları: -İbni Sina'nın Eş-şifa isimli eserinin bitkilerle olan kısmını yazdırmak için hattatları toplaması. -İbni Sina'nın Gazneli Mahmud'un kendini arattığını duyunca Hemedan şehrinden ayrılması.

İkinci bölüm daha uzundur. Bu bölümde ise Sultan'ın oğlu Emir Mesud'un da olaylara dahil olması, İbni Sina'nın kolera hastalığı için İsfahan'a gidip orada Emir Mesud tarafından zorla Gazne'ye gönderilmesi ve sahte İbni Sina ile karşılaşarak Gazneli Mahmud'un yine nimeti ilahi ağacını sormasıyla sahte İbni Sina'nın orada kalmasını sağlayarak Gazne'den ayrılışıyla biter. Gazneli Mahmud'un ölümü ve Emir Mesud'un başa geçmesiyle roman son bulur.

-Emir Mesud'a halası Hatlıbegim'in mektup göndermesi ve Gazne'de olup biteni anlatması. -İbni Sina'nın çölde arkadaşı Şakalan'la karşılaşması. -Şakalan'ın Karagözbegim'in Emir Mesud'un elinde olduğunu ve İsfahan'da kolera salgını olduğunu söylemesi. -İbni Sina'nın, İsfahan'a gitmesi. -Biruni'nin hapisten çıkması. -Sedef Bibi'nin mücevher karşılığında Hatlıbegim'in adamları tarafından kaçırılması ve Pir-i Bukri'ye verilmesi. -Gazneli Mahmud'un, Biruni'ye İbni Sina'nın geleceğini söylemesi ve arkadaşı olduğu için ondan onu karşılamaya gitmesini rica etmesi.

-Melikül Şarab'ın zindanda Baba Hurma ile karşılaşması. -Baba Hurma'nın anlattığı bir rivayet yüzünden hapse düşmesi ve oradan çıktığı gün ölmesi. -Melikül Şarab'ın, Pir-i Bukri'nin Ali Garib'e casusluk yaptığını öğrenmesi. -Emir Mesud'un, Karagözbegim'in kulağına cıva akıttığını iddia etmesi. -İbni Sina'nın, Emir Mesud'a kulağının kurtlandığını söylemesi ve onu tedavi etmesi. -Emir Mesud'un gerçek İbni Sina'nın yanında olduğunu anlaması üzerine onu Gazne'ye göndermesi. -İbni Şehvani'nin Sultan'a afyon vererek ağrılarını dindirmesi üzerine sultan tarafından el üstünde tutulması. -İbni Sina'nın yolculuğu sırasında konakladığı yerlerden birinde İmam İsmail Gazi ile karşılaşması. -İmam İsmail Gazi'nin onu kendi yanında Sultan Mahmud'a karşı savaşmasını istemesi. -İbni Sina'nın, Hatlıbegim'in adamları tarafından herhangi bir tehlikeye karşılık Biruni'nin rasathanesinde tutulması. -Biruni ve İbni Sina'nın yıllar sonra kavuşması. -Pir-i Bukri'nin, Sedef Bibi'yi elde edememesi. -İbni Şehvani'nin, İbni Sina'nın geleceğini duyunca plan yapması. -İbni Sina'yı Sultan'ın karşısına çıkarmaları. -Sultan'ın hangisinin gerçek İbni Sina olduğunu öğrenmek için nimet-i ilahi ağacının nerede bulunduğunu sorması. -İbni

Sina'nın soruya karşılık Sultan'a böyle bir ağaç hiç olmadı demek yerine kendisini şimdiye kadar İbni Sina sandığını yanında oturan İbni Şehvani'nin de gerçek İbni Sina olduğunu söylemesi. -İbni Sina'nın, Gazne'den ayrılmak için İmam İsmail Gazi'den yardım istemesi. -Sedef Bibi'nin kendini asması. -Pir-i Bukri'nin aklını oynatması.

İkinci bölümde geriye dönüş tekniğiyle anlatılan olay halkaları: -İbni Sina'nın çocukluğunun ve gençliğinin anlatılması. -Biruni ve İbni Sina arasındaki dostluğun ve sohbetlerinin anlatılması. -İbni Sina'nın, Butagözbegim'le olan aşkının anlatılması. -İbni Sina'nın yıllar önce İmam İsmail Gazi'yi tedavi etmesi. -Pir-i Bukri'nin gençliğinin ve kamburluğunun sebebinin anlatılması.

İkinci bölümde mektup tekniğiyle anlatılan olay halkaları: -İbni Sina'nın, İshahan'daki kütüphanesinin yanması ve kardeşi Mahmud'u merak etmesi. -İbni Sina'nın kolera hastalığının nasıl ortaya çıktığını anlatması. -El Kanun kitabının içeriğinin anlatılması. -İbni Sina'nın gençlik aşkının anlatılması. -Emir Mesud'un, İbni Sina'nın isteklerinin hiçbirini yerine getirmemesi ve hapse attıktan sonra onu Gazne'ye göndermesi. -İbni Sina'nın kendisine gelen mektupla Gazneli Mahmud'un vefat ettiğini öğrenmesi -Emir Mesud'un Gazne'ye gelince başa geçmesi ve binlerce kişinin kellesini alması. -İbni Şehvani'nin İbni Sina kılığında dolaşmayı sürdürmesi.

2.5.3. Kişiler

Roman kişileri ait oldukları kurmaca dünyanın ayrılmaz bir parçasını oluştururlar. Bourneur ve Quillet, roman kahramanı ile ilgili fonksiyonları sıralar: Roman kahramanı; romanda hem objektif eleman, hem aksiyonun faili, hem yazarın sözcüsü ve hem de başkalarını ve gerçek dünyayı idrak edebilme, hissedebilme ve yaşayabilme tarzları ile "fiktif" dünyanın bir insanı olabilmektedir.³⁸⁹

Kişi Kadrosu: Köhne Dünya romanı bir tarihî roman olarak hem kurgu hem de tarihî kahramanları ile karşımıza çıkar. Romanda Biruni, İbni Sina, Gazneli Mahmud, Emir Mesud gibi kişiler tarihî kişiler olup Melikül Şarab, Pir-i Bukri, İbni Şehvani, Sebhu, Nergize Banu gibi kişiler kurgu kişilerdir.

Romandaki kişiler olumlu kişi ve olumsuz kişi olmak üzere kategorize edilebilir. Bu sebeble Biruni, İbni Sina, Melikül Şarab, İmam İsmail Gazi gibi kişiler

³⁸⁹ Roland Bourneur ve Real Quillet, s. 150.

olumlu; Sultan Mahmud, Pir-i Bukri, Ali Garib, Ebul Hasenek, İbni Şehvani gibi kişiler ise olumsuz özellikleriyle karşımızdadır. Ötgen Künler ve Nevai romanlarında da olduğu gibi bir diğer anlamda yazar taraf tutmaktadır. Romandaki kişiler bu sebeple tek yönlüdür. Ancak romanda kişilerin iç dünyalarına ve iç monologlarına fazlasıyla yer verildiği için roman kahramanları başarılı çözümlenmiştir. Gazneli Mahmud kişisi romandaki tek karakter olma vasfına sahip kişidir denilebilir.

İbni Sina: Romanda ilk olarak öğrencisi Ebu Ubeyd El Cüzcani'nin hatıralarını anlattığı bölümde karşımıza çıkar. Hemedan'da yaşarken Gazneli Sultan Mahmud'un kendini arattığını öğrenince oradan gitmeye karar verir. Bir süre önce de Emir Mesud İsfahan'ı alınca Hemedan'a gider. Bundan on sekiz yıl önce de Biruni ile birlikte Gürgeç hükümdarı Ma'mun İbni Ma'mun'un sarayında kalırken Sultan Mahmud bütün ilim adamlarını kendi sarayında toplamak istediğinde Cürcan'a kaçmıştır.

İbni Sina, Buhara'ya göçüp gelen muhacir bir ailenin çocuğudur. Babası Ebu Abdullah hâkimin divanında kâtiplik yapar. Annesi Sitare Banu'dur. Mütevazı ve sade bir hayatı vardır. Çocukluğunda ve gençliğinde devamlı attarlarda ve kitapçılarda dolaşır. Yıldızlarla ilgilenir ve isimlerini bilir. Zeki ve akıllıdır. Gençliğinde Ebu Şilkım ona “hayalperest muhacir” der. Bu sebeple yaşadıkları Cuy-i Molyan mahallesinde çok kıymet verilmez. Henüz dört yaşındayken çok sevdiği amcasının kızı Gülruhsar'ın ölümü üzerine doktor olmaya karar verir. Bu sebeple tıp ilmini çok iyi öğrenerek Buhara hâkimi Nuh İbni Mansur'un hastalığını tedavi eder. Bir Türk Beyi'nin kızını da tedavi etmesiyle şöhreti artmaya başlar. Bitkiler konusundaki ilk bilgilerini Arap bilgini Er-Razi sonra Hipokrat ve Calinus'dan okuyup öğrenir, pratik olarak en çok bilgiyi de Afşane kırlarından edinir. Üstadı Ebu Mansur Kameri ile birlikte kadavra üzerinde insan vücudunu inceler. Hipokrat'ın şu sözünü kendine düstur edinmiştir: “İlacın iyileştirmedeği kişiyi ot iyileştirir, ot iyileştirmezse bıçak iyileştirir. Bıçak da fayda etmezse ölüm fayda eder.”³⁹⁰

İbni Sina, yaklaşık üç bin bitkinin hangi hastalıklara iyi geldiğini öğrenmiş, dünyada mevcut her türlü hastalığı incelemiştir. Hastalıkları iki gruba ayırır: basit ve komplike hastalıklar. Birçok cerrahi alet icat etmiş, iğne yapmanın çeşitli yollarını bulmuştur. İlk üstadı Natili'dir. Şemsüddeve ve Melike Saide gibi sultanları yola

³⁹⁰ Yakubov, s. 201.

getirmek için vezirlik yapmıştır. El-Kanun ve Eş-Şifa adlı eserleri önemlidir. İsfahan'da çıkan yangında kütüphanesi yanıp kül olur. Bütün ömrünü bu kütüphaneyi kurmaya adanmıştır. El-Kanun ve Eş-Şifa eserlerinin en nadide el yazmaları bu kütüphanededir. Bu yangında mahsur kalan küçük kardeşi Ebu Mahmud'dan haber alamaz. Sürekli kardeşinin akıbetini ve kütüphanesindeki kitaplara ne olduğunu merak eder. Diğer eseri Kitab El-İnsaf adlı eseri insaf ve adalet, adil olmayan hükümdarlar hakkındadır. İbni Sina ne zaman başına bir iş gelse, canı sıkılsa eserlerine sarılır ve yazmaya koyulur. O, "Hekim-i Devran"dır. Elli yaşını aşmıştır. Sultan'dan kaçmak, tanınmamak için dilenci kılığında pejmürde bir halde oradan oraya dolaşır. Huzurlu tek bir gün bile geçirmez. Romanda kötü tek bir özelliği yoktur. Şan şöret, para, altın peşinde koşmaz. Daima insanlara faydalı olmayı amaçlayan ve araştırmalar yapan bir ilim adamıdır. Hayatı boyunca zalim hükümdarlardan kaçmıştır. Romanın sonunda da Sultan Mahmud'un artık kendisini rahat bırakması için İbni Sina olmadığını, yıllarca öyle sandığını söylemiştir.

Biruni: Asıl adı Ebu Reyhan'dır. Uç kısımları karışık kalın gür sakallı, uzun kaşlı, uzun boylu, kara yağız çehreli, kavisli alnı ve kavisli bir burna sahiptir. Çocukluğu Kyat'ta geçer. Orada çocukken Araplar arasında durduğu için Arapçayı, Hintliler arasında Hintçeyi, hatta Çinceyi bile öğrenir ve tüccarlara tercümanlık yapar. Dükkanında çalıştığı helvacı, annesine Biruni'de çok büyük bir yetenek ve zeka olduğunu, kendisini şakirt yapıp ilim öğretebileceğini söyler. Biruni, Kyatlı Ebu Sehl Mesihî'nin öğrencisi olur ve helvacı onu Reyhane Banu'nun babasının yanına götürüp orada çalışmasını sağlar.

O, İbni Sina'nın yakın dostudur. Nimeti ilahi efsanesini duyan Biruni bu hikayeyi yaşlı kahinlerden dinlediğini hatırlar. Uzun yıllardan beri hikaye ve efsaneleri bir araya topladığı defterine bu efsaneyi yazmayı düşünür ve bir gün bunları "*El-Asar el-Bakiya*" adıyla tarihî bir kitap olarak hazırlamayı ister. Gazne'ye geldiğinde Hindistan seferinden 12 yıl önce bir rasathane kurar. Rasathanesi Gerdiz Kalesinin Kohşir tepesinde. Ne zaman can sıkıcı olaylar yaşasa, başına işler gelse rasathanesine gider, kitaplarına sarılır, ilmi meselelerle uğraşır. Hapishaneye düştüğü zaman aklına gelen madenlerin ağırlıklarını ölçmek için hassas bir alet üzerinde çalışmalar yapar. Gazneli ona "zamane allamesi" diye hitap eder. Hindistan'da uzun yıllar kalır ve oranın dilini, tarihîni, inançlarını, edebiyatını, efsanelerini öğrenir; matematik, ilim, hendese kitaplarını inceler; mitolojik olayları, hikayeleri, şarkıları

hatta köhne ören yerdeki dikili taşları bile inceleyerek 10 yılda “*Hindistan*” adlı kitabını meydana getirir. Bu eseri yazmasındaki amaç, Gazneli Mahmud’un Hindistan’da işlediği katliamlar sebebiyle kendini sorumlu hissedip bir nevi günahlardan arınma isteğidir. “*Al Hazini*” adlı madenler ve metallerle ilgili eserini yazmaya başlar ama hastalık sebebiyle yarım kalır. Biruni ölmekten veya Sultan’ın gazabına uğramaktan korkmaz, tek korkusu niyetlendiği işlerin yarım kalmasıdır. Hapishaneye düştüğünde bile ilmi meselelerle uğraşır. İbni Sina gibi o da adil bir sultan ister. Her daim bilginin, hakikatin peşinde koşar.

Gazneli Sultan Mahmud: Gazne’nin Sultanı, Emirül Mü’minin’dir. Uzun boylu, esmer, geniş kemikli bir yüz, seyrek sakallı ve bıyıklı, çekik gözlü, biraz kiloludur ancak vesvese hastalığından sonra bir hayli zayıflar, sararır solar. 63 yaşını aşmıştır bu sebeple kendini ibadete verir. Merhametsiz, gaddar aynı zamanda cesur, yiğit ve gözü pek biridir. Hiçbir zaman savaşımlardan kaçmayan, hırslı bir hükümdardır. Hindistan’a 17 sefer düzenlemiş ancak orayı, Buhara’yı, Semerkand’ı ve pek çok şehri yakıp yıkmıştır. Suçsuz insanları asmış, kaleleri ateşe verip çocukları, kadınları, yaşlıları diri diri yakmış birisidir. Hastalığa yakalandığından itibaren etrafındaki kimseye güvenmez, herkese şüpheyle bakar. İbni Sina’yı bulup da kendine göndermez diye öz oğlu Emir Mesud’dan hastalığını gizler. Romanda bir tane bile iyi özelliğine rastlayamayız. Sultan Mahmud ön planda olup diğer kötü yöneticiler de onun kişiliğiyle temsil edilmiştir.

Melikül Şarab: Gerçek adı Kutlu Kadem’dir ancak kimse bu ismini bilmez. Afşan Şal mahallesinde meyhanesi vardır. Şarap yapma sanatını Belhli, yaşlı bir bahçevandan öğrenir ve bu konuda öyle ustalaşır ki herkes onun şarabını içmeye gelir. Yaşı altmıştan fazla, eğlenmeyi, zevk ü sefa sürmeyi seven birisidir. Eskiden çok içen biriyken yaşı ilerledikçe bu alışkanlığını azaltır. Çevresindeki pazarcılar ve tarikat şeyhleri onu dinsizlikle itham ederler. Romanda zıt düştüğü kişiler tarafından “imansız şair, azgın şair, imansız akşamcı” gibi sıfatlarla anılır. Gazneli Mahmud’un çocukluk arkadaşıdır ama 45 yıl önce 14 yaşındayken gittikleri işretinde Nergize Banu’nun onun kadehini tercih etmesiyle 45 yıl önce saraydan kovulur ve başka ceza verilmez. Yıllar sonra Sultan’la karşılaştığında yaptığı katliamları hatırlatmasıyla hapishaneye düşer. Biruni’nin ve İmam İsmail’in yakın dostudur ve İbni Sina’nın Gazne’den rahat ayrılabilmesi için yardım eder.

Ebu Şilkım İbni Şehvani: Asıl ismi Ebu Halim'dir. Gençliğinde kırdığı cevizler yüzünden akrabaları kendine Ebu Şilkım İbni Şehvani lakabını takmışlardır. Gençken zevk ve sefaya oldukça düşkün, hovarda, şımarık biridir. Babası öldükten sonra servetini kısa sürede harcar sonra sefalet içinde kalır. Gençliğinde İbni Sina ile aynı mahallede yaşadığı için onun ilmini ve başarısını gördükçe kin besler. Sonra kendini İbni Sina olarak tanıtarak servet sahibi olur. Üçkağıtçı, dolandırıcı biridir. Yaşı elliye yaklaşmıştır.

Emir Mesud: Gazneli Sultan Mahmud'un oğludur. İsfahan'ı ele geçirerek oraya yerleşir. Gününü işrethanede cariyelerle ve şarap içerek geçirir. Emir Mesud, Herat vilayeti ona bırakıldıktan sonra bu şehrin en tenha yerine gizli bir işrethane kurdurur. Bu yuva Sultan'ın Gazne'deki gizli haremi örnek alınarak yapılır. Babasının bunu öğrenmesiyle ve teftiş amaçlı hafife göndermek istediğini duyunca duvarlarındaki resimleri sildirir. Aslında iyi bir savaşçıdır. Babasının vakti zamanında 5-10 yıl önce kendisine nasıl güvendiğini, savaşlarda en önemli bölükleri onun komutasına verdiğini, onu kaplandan kurtarışını hatırlar. Küçük kardeşi Muhammed'i tahta geçireceğinden endişelidir. Halası Hatlıbegim onu çok sever ve Gazne'den haberler ulaştırır. Babası hastalığını ve İbni Sina'yı arattığını ondan gizler. Gazneli Mahmud oğlundan, Emir Mesud da babasından şüphe duymaktadır.

Ali Garib: Sultan'ın baş veziridir. Kısa boylu, şişman biridir. Ebul Hasenek ile işbirliği yaparak Veziriazam Hoca Ahmed Meymendi'yi görevinden edip kendisi bu makama oturur. Makamını kullanarak zimmetine hayli mal geçirmiş ve servet sahibi olmuştur. Sultan ölürse başına gelecekleri çok iyi bilir. Çünkü Sultan, küçük oğlu Muhammed'i varis ilan etmiş o da imza atmıştır. Bu sebeple Sultan Mesud'dan korkmaktadır. İbni Şehvani'yi bulup Sultan'ın karşısına İbni Sina diye çıkartan kişi Ali Garib'dir. Sultan'ın hastalığı çıktığından beri servetini ve değerli eşyalarını gizler. Romanda sürekli domuz topalağı görünüşlü, kene gibi insan kanı emen, tacirleri titreten ve haraç kesen biri olarak bahsedilir. Yaşlı ve kurnaz tilki olarak nitelendirilir.

Ebul Hasenek: Gazneli Sultan Mahmud'un vezirlerindendir. Uzun boylu, kara sakallı, kara bıyıklı, elli yaşını geçmiş, oldukça yakışıklı biridir. Ömrünü işret

âlemlerinde, zevk ü sefa içinde geçirmiştir. Sultan hastalanmadan önce Ebul Hasenek, Sultan'ın en yakını olarak kendini görür ama hastalandıktan sonra korkmaya başlar. Ali Garib'le birbirlerinin sevmemelerine rağmen onunla iş birliği yapar, Sultan'ın karşısına sahte İbni Sina'yı birlikte çıkarırlar. Veziriazamlıkta gözü vardır.

Pir-i Bukri: Harezm'den Gazne'ye gelerek hem attarlık yapıp hem de Melikül Şarab'ın meyhanesinde 15 yıldır ney üfleyen kambur bir neyzendir. Kısa boylu, iri başlı, mavi gözlü, seyrek sakallıdır. Romanda devamlı kara bir örümceğe benzetilir. Melikül Şarab'ın iyiliklerine ve dostluğuna karşılık o Ali Garib'in casusluğunu yapmış, meyhanede ne olay olursa kara kaplı bir deftere kaydetmiştir.

Hatlıbegim: Gazneli Mahmud'un kız kardeşidir. Çekik gözlü, esmer, soğuk görünüşlü ve her zaman makyajlıdır. Sözüne geçiren, dominant, gaddar, şuh ve keskin dilli bir kadındır. Gençliğinde Biruni ile bir aşk macerası yaşamış ve hala Biruni'yi kıskanan biridir. Yeğeni Emir Mesud'u çok sever ve sürekli Gazne'de olup bitenlerle ilgili onu bilgilendirir. Sultan'ın vefatı gibi bir durumda Emir Mesud'un tahta geçmesini ister. Vezirlerin ağabeyinin arkasından işler çevirdiğini bilir ve gerçek İbni Sina'yı saraya getirten kişidir.

Şair Unsuri: Nimeti İlahi ağacının var olduğuna Sultan'ı inandıran kişidir. Bu sebeple Sultan ona "nazım bağının bahçevanı" diye seslenir. Elma gibi al yanaklı, tombul biridir. Nimeti İlahi ağacını haber verdiği için Sultan tarafından ağzına altın doldurularak ödüllendirilir. Açgözlülüğünden dolayı patlayana kadar ağzına altın doldurur. Sultan'ı bu ağacın varlığına inandırarak ihsan, nimet, para peşinde koşan biridir.

Elçi Ebul Vefa Sarı: Gaznelinin İbni Sina'yı bulması için Hemedan'a gönderdiği elçisidir. Bir yıl önce savaş divanından atılmıştır. Üç ay boyunca İbni Sina'yı arar ama bulamayınca Sultan'ın gazabından korkusuna Teginabad'da bekler. Aynı zamanda Emir Mesud'dan da çekinmektedir. Sahte İbni Sina'nın, Gazne'de olduğunu Ali Garib'e haber veren odur. Ali Garib'le vezirlik yarışına girer ama başı sıkışınca ondan yardım ister. O da diğer vezirler gibi Sultan'ın karşısına İbni Şehvani'yi çıkartmak için hazırlık yapar.

Sebhu: Biruni'nin yanında kalan onun Hindistanlı öğrencisidir. Biruni, onu Hindistan'a gittiğinde Lahor sokaklarında bulup yanına almış, yetim bir gençtir. Karayağız, siyah gözlü, beyaz dişleri olan biridir. Sadık, uysal, çalışkan, nazik, pratik biri olup Biruni'nin günlük işlerini halleden bir delikanlıdır.

Sedef Bibi: Harezmli olan Sedef Bibi, Biruni'nin yardımcısı olan kızıdır. Esmer, gül gibi yuvarlak çehreli, kaşı gözü siyah, güzel sesli bir cariyedir. Sedef Bibi'yi, Melikül Şarab köle pazarından almıştır. Bir süre Nergize Banu'ya hizmet etmiştir. Biruni onu görünce meyhanede eziyet çekmesini istemez. Melikül Şarab'tan rica ederek kendi yanına alır. Onun Harezm lehçesiyle konuşması, Biruni'nin meftun olduğu özelliğidir. Aynı zamanda Sedef Bibi ona gençliğinde âşık olduğu Reyhane Banu'yu hatırlatır. Hatlibegim aracılığıyla Pir-i Bukri'nin eline düşer ve bir süre sonra Bukri'nin onu elde etme çabalarına dayanamayarak intihar eder.

Karagöz Begim: Buhara Hâkimi Alitegin tarafından Emir Mesud'a gönderilen cariyedir. Alitegin, Sultan Mahmud tarafından esir edilen karısını ve kızını kurtarması için onu hediye olarak gönderir. Karagöz Begim'in gözleri iri ve siyah olduğu için Emir Mesud kızın ismini kendine uygun bulur ve deve yavrusunun gözlerine benzetir. Emir Mesud ona sahip olabilmek için uğraşır ancak başaramaz.

Butagöz Begim: Romanda hatırlanan kişidir. Yani canlı bir kişi olarak bulunmaz, İbni Sina'nın hatıralarında ve rüyaları aracılığıyla tanıtılır. İbni Sina'nın sevdiği kadındır. Uzun kirpikli, gözleri deve yavrusunun gözleri gibi siyah ve iri, siyah saçlı, şuh bir kadındır. Zatürre hastalığına yakalanır, İbni Sina ona bir aylık tedavi uyguladığı sırada birbirlerine âşık olurlar. Kaldıkları obayı düşman basmasıyla babası olan Çöl Beyi öldürülür. Bir süre sonra Butagözbegim de vefat eder.

Şakalan: İbni Sina'nın çocukluk arkadaşıdır. Tek oğlu Şahyusuf, Butagöz Begim'in kızı Karagöz Begim'e âşık olmuştur. Karagöz Begim'in de Alitegin tarafından kaçırılıp Emir Mesud'a hediye edildiğini duyunca Şakalan'ın oğlu, Karagöz Begim'i aramak için İsfahan'a gider. İsfahan taraflarında bir mağarada zahitlik yapmaya başlar. Şakalan da oğlunun yanında bir ay kalıp Buhara'ya dönmek için sakalık yapar ve yıllar sonra İbni Sina ile çölde karşılaşırlar.

Üstad Abdussamed Evvel: Romanda hatırlanan kişidir. Biruni'nin anılarında karşımıza çıkar. Biruni'nin hapse düştüğünde yanındadır. Sakallı, basık kaşlı, keskin gözlüdür. Daha önce Biruni'nin, İmam İsmail hakkında yazdığı risaleyi Gazne'ye geldiğinde çenesini tutamaz ve konuşur, birlikte içeri atılırlar. Sonra da suçu üstüne almak için “ben yazdım” demiştir. Babası zengindir, kendisi de doktorluk yapmıştır. Sadece İmam İsmail'i piri olarak görür, namazını cemaatle kılar, orucunu cemaatle açar. Çoğunluk onu bir derviş, bir divane olarak görür. Sultan Mahmud'un verdiği pelerini sırtından atıp geri verir ve kibirli olarak görülür. Sadece tıp değil diğer alanlarda da oldukça bilgilidir.

Nergize Banu: Melikül Şarab'ın eşidir. Saçları beyaz, siyah ve iri gözlü, alındaki benden Hint asıllı olduğu anlaşılır. Gençliğinde rakkaslık yaptığı yerde Gazneli Mahmud'un değil de Melikül Şarab'ın kadehini kabul ettiği için Sultan Mahmud tarafından iki parmağı kesilmiştir.

İmam İsmail Gazi: Yıllar önce İsfahan'da, Şemsüddeve zamanında “Allah'ın huzurunda dilenci ile padişah aynıdır” sözünden ötürü lanetlenmiş şeytan ilan edilen ve yüz kırbaç cezasına çarptırılan bir kalenderidir. Karmetilerin³⁹¹ lideridir. Boylu poslu, sağ kaşı üzerinde kılıç yarası olan yiğit biridir. Amacı Gazneli Mahmud'u tahttan indirip, hak ve adaleti sağlamaktır.

2.5.4. Mekan

“Hangi zamanda, hangi maksat ve ölçüde yararlanılırsa yararlanılsın, mekân unsuru, anlatılan olayların sahnesi durumundadır. Anlatı, anlatılacak olayların sahnesi üzerine bina edilir.”³⁹²

Romanlarda mekân türlerini belirten açık, kapalı, geniş, dar, özel gibi adlandırmalar kullanılır. Açık mekân (ülke, bölge, deniz, şehir, dağ, park v.s.) vak'a parçalarının yaşandığı diğer mekânları kapsayıcı özelliğe sahiptir. Kapalı mekânlar

³⁹¹ Karmetiler: Karmatîlik, İsmâîlîlik içerisinde III./IX. asrın ortalarında tarih sahnesine çıkmış siyasi bir harekettir. Karmatî İsmâîlîliği'nin kendisine dayandığı ilk İsmâîlî fikirler Maniheizm, Sâbîlik ve Deysâniyye gibi akımların fikirlerinin İslâm düşüncesiyle harmanlanması sonucu teşekkül etmiş olup; kurtuluş için ilahî kaynaklı gizli bilginin elde edilmesi gerektiği tezine dayalı düalist bir karakter taşımaktadır. Ali Avcu, “Karmatîler: ortaya çıkışları, fikirleri, edebiyatı ve İslam düşüncesine katkıları”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 10, Sayı 3, 2010, S. 199.

³⁹² Tekin, s. 131-139.

(ev, oda, hastane, fabrika vs.) bazı şahısların içinde yaşadıkları diğer şahısların giremedikleri "kapsanan" mekânlardır.³⁹³

Köhne Dünya romanında açık mekan olarak olaylar Gazne, İsfahan, Buhara, Kyat gibi şehirlerde geçer. Kapalı mekan olarak ise Melikül Şarab'ın meyhanesi, Asman Malikanesi, gibi mekanlar karşımıza çıkar.

Roman, Melikül Şarab'ın meyhanesini tanıtarak açılış yapar. Bu meyhanenin Gazneli Sultan Mahmud'un sarayı kadar ünlü olduğunu belirtir. Meyhane Gazne'nin diğer tarafında ve saray çevresinin yaşadığı ihtişamlı hayatın en uç noktasında ve tam zıddı olabilecek bir mekandır. Afşan Şal mahallesindeki bu mekan "silik şairlerin, ayağa düşmüş hanende ve sazandelerin, saraydan kovulmuş müneccimlerin, emirlerin gazabına uğramış küçük rütbeli komutanlar, firar etmiş kölelerin buluşma yeri, sevgili mekanı"³⁹⁴ olarak tanımlanır. Sohbetler bu kulübede genelde yatsı vaktinde başlar. Melikül Şarab'a bu kulübe babası Karagulam'dan kalır. Bu meyhane romanda devamlı "garip kulübe, virane, dilenci ve gariplerin mekanı, fakirhane, merhametsiz isyankarlar mekanı" gibi sıfatlarla anılır. Kapısında esrarkeş dilenciler, hırpani kılıklı akşamcılar, cahil dervişler oturur. Bu meyhanede Pir-i Bukri, Baba Setari, Baba Hafız Bülbülü gibi kişiler çalgıcılık yapar, Melikül Şarab da meşhur şarabıyla hizmet eder. Melikül Şarab'ın meyhanesinin bu şekilde tasvir edilmesi her kesimden insanı içinde barındırdığını ifade eder. Parmakları Gazneli Mahmud tarafından kesilen, Melikül Şarab'ın eşi Nergize Banu da meyhanenin yan tarafında bölmesi olan bir yerde yaşar. Başlarına olmayacak olaylar gelen insanların sığındığı bir mekandır adeta. Yaşadıkları yer olan Gazne öyle bir hale gelmiştir ki buraya insanlar dertlerini, tasalarını hafifletmeye veya unutmaya gelir.

Bir diğer kapalı mekan Asman Melikesi'dir. Gazneli Sultan Mahmud'un yaşadığı yer olan bu saray göğe yükselen dev bir beyaz kuşa benzetilir. Altın suyuyla kaplı kubbelere sahiptir. Sarayın diğer tarafında kalan yapılar da vezirlere, yüksek rütbeli komutanlara, beylere, emirlere ait görkemli yapılardır. Bu yapılar beyaz, kırmızı, mavi renklerinde mermerlerden yapılmıştır. Sultan'ın ve saray halkının yaşadığı yerler lüks ve ihtişam içinde tasvir edilir. Sultan, Asman Melikesi'nin en ücra köşesine gizli bir kulübe yaptırır. Kulübenin duvarları Elfiye Şelfiye destanından alınan hayasız tasvirler, kadın ve erkek resimleri, çıplak altın heykellerle süslenmiştir.

³⁹³ Narlı, s.100.

³⁹⁴ Yakubov, s. 12.

Romanda bir de saraya bağı olan Bağ-1 Firuz yani saray bahçesi vardır. Bağ-1 Firuz'un hazin bir öyküsü bulunur. Yaklaşık 20 yıl önce aslında bu bağın sahibi Baba Hurma denilen kişidir. Büyük bir hurma bahçesinin sahibidir. Sultan Mahmud, Bağ-1 Firuz için yer ararken bu hurmalığı uygun bulur ve istimlak eder. Bu sebeple de çok sevdiği bahçesinden ayrılan Baba Hurma aklını oynatır ve o zamandan beri dilencilik yapmaya başlar ve Baba Sevdai ismine sahip olur.

Veziriazam Ali Garib'in bahçesi de ihtişamlı bir şekilde anlatılır. Servi ağaçları, gül bahçeleri olan gümüş fiskiyeler, görkemli kameriyelerle süslü mükemmel bir bahçedir.

Romanda Hurmitan pazarı ve zengin Buhara pazarları da canlı olarak anlatılan açık mekanlardandır.

Açık mekan olarak ve olayların büyük çoğunluğunun geçtiği yer Gazne şehridir. Gazne şehrini ikiye bölen nehir Afşan Nehri'dir. Nehrin bir tarafında saray halkı, zenginler, emirler diğer tarafında fakirler ve yoksullar oturmaktadır.

İsfahan şehri Emir Mesud'un elindedir. Şehirde kolera salgını vardır. Şehrin her yerinde hastalık ve ölüm kol gezer. Sarayın kapıları kapatılmıştır bu sebeple hastalığın giremediği tek yer Emir Mesud'un yaşadığı saraydır. Herat şehri de bir önceki sene Emir Mesud'a bırakılan yerlerdendir. Buraya tıpkı babası gibi o da en ücra yerine gizli bir işrethane kurar. Duvarlarına Gazne'deki gibi resimler çizdirir. Ancak babasının haberi olup hafiyeye göndermeye kalkışınca resimleri sildirmek zorunda kalır ve babasına öfke duyar.

Buhara, İbni Sina'nın memleketidir. Buraya da 3-4 yıl önce Gazneli Mahmud saldırır ve viraneye çevirir. İbni Sina'nın çocukluğunu geçirdiği Afşane'den geriye sadece Gültepe kalır. İbni Sina, Gazneli'den kaçarken konakladığı yerleri, çölleri sürekli Afşane'ye benzetir, çocukluğuna ve memleketine dair derin bir özlem duyar.

Kyat şehri Biruni'nin çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği yerdir. Kyat'a gelen Harezmsah'ın ordusu, Kyat Şah'ının kalesinde yangını başlatır ve bütün şehri yakar. Kyat'tan Gurgenc'e yüzlerce savaş esiri götürülür.

Gazneli Mahmud'un ve onun gibi hükümdarların viraneye çevirmediği tek bir yer, şehir yoktur. Romanda İbni Sina'nın anlattığı rivayet aslında Yakubov'un mekan üzerinden anlatmak istediğinin kısa bir özetidir.

“...Anlatırlar ki, bir baykuş akrabalarından birinin kızını oğluna almak istemiş. Akrabası harabe bir şehirde oturuyormuş. Dünür gelen biraderine yaşadığı yeri göstererek övmeye başlamış. Biraderi de kendi yaşadığı öreni methetmeye başlamış. “Ama” demiş, “kızını oğluma verirsen böyle viran

bir yerde yaşayacağını bilsin.” Öteki, “önemli değil,” demiş. “Bir değil yüz kızım olsa, hepsi oğluna feda olsun. Ama, bir şartım var birader.” Düniür gelen baykuş, “söyle, nedir şartın?” diye sormuş. “Şartım şu ki,” demiş kız babası baykuş. “başlık olarak yüz harabe şehir vereceksin.” Birinci baykuş bu söze kakhaha ile gülmüş ve: “dert etme!” demiş. “Sultan Mahmud’un devrinde yaşıyoruz! O hayatta olduğu sürece, sana yüz değil, bin tane harabe şehir bulup veriririm!”...³⁹⁵

Bu rivayetle Gazneli Mahmud’un ve onun gibilerin ellerinin altında bulunan ülkeleri, şehirleri kısacası buldukları çevreyi de acımasızlıklarıyla yaşanamayacak yerler haline getirdiklerinin bir göstergesidir.

2.5.5. Zaman

“Bir romanda hikâye mutlaka -belirli veya belirsiz- bir zamanda cereyan eder. Yine bu hikâye belli bir süre sonra öğrenilir/duyulur ve belli bir süre içinde de kaleme alınıp anlatılır. Hâl böyle olunca, “zaman” unsuru, romanın genel yapısını meydana getiren temel elemanlar arasında yer alır. Bir romanı, zamandan soyutlamak mümkün olamaz.”³⁹⁶

Köhne Dünya romanında olaylar Hicri 3 Rebiulevvel 421³⁹⁷ (11 Mart 1030) yılında başlayıp Hicri 481 yılında bitmektedir:

“Bugün Hicri 481. Muharrem³⁹⁸ ayının ilk günü... Bu yıl ilkbaharda Gazne’den sağ selamet kurtulduktan sonra, çok geçmeden başkentten Sultan Mahmud’un öldüğünü belirten soğuk haber geldi. Hatlıbegim’in gönderdiği mektuba göre, Sultan Mahmud ikinci ayın sonlarında dünyaya gözlerini yummuş ve Bağ-ı Firuz’un bahçesine defnedilmiş.”³⁹⁹

Ancak hem Özbek Türkçesiyle yazılan hem de Türkiye Türkçesi’ne aktarılan romanın sonlarında yazılan bu paragrafta Hicri 481 yılının teknik bir hatadan kaynaklı olarak bu tarihin yanlış olduğunu düşünüyoruz. Romanın başlarında verilen Hicri 421 senesi tarihteki gerçekliğe uygun olarak da Gazneli Mahmud’un öldüğü yıldır.

³⁹⁵ Yakubov, s. 151.

³⁹⁶ Tekin, s. 90.

³⁹⁷ İleri yayınlarından basılan Türkçe aktarımında Hicri 425 yazmaktadır. Romanın Özbek Türkçesi ile yazılan aslına bakıldığında ise 421 tarihi görülmektedir. Bu sebeple çalışmamızda 421 tarihini esas kabul ettik. Adil Yakubov, Köhne Dünya, Gafur Gulom Nomidagi, Taşkent, 1986, s. 55.

³⁹⁸ Mart- Nisan.

³⁹⁹ Yakubov, s. 426.

Romanda vak'a zamanı yaklaşık 1 aylık bir sürede geçmektedir. Bu sebeple romanın sonunda verilen tarihin Hicri 481 (Miladi 1088) değil Hicri 421 (Miladi 1030) olması gerekli diye düşünülmektedir. Bu kanıya nereden vardığımıza başka açıdan bakacak olursak şöyle söyleyebiliriz. Tarihi kaynaklar Gazneli Mahmud'un Hicri 23 Rebiülahir 421 (Miladi 30 Nisan 1030) tarihinde vefat ettiğini belirtir. Aynı şekilde İbni Sina Hicri 428 (Miladi 1037), Biruni de Hicri 453 (Miladi 1061) yılında vefat eder. Romanın sonunda Gazneli Mahmud vefat edip Biruni ve İbni Sina yaşamaya devam eder. Yazarın tarihi bir gerçeklikten yola çıktığını düşünürsek bu sebeple de Hicri 481 tarihi uygun değildir.

Yazar tarihi kaynaklarda belirtilen Gazneli Mahmud'un doğum ve ölüm tarihine sadık kalmamış olabilir veya kalmak zorunda değildir. Ancak romanın vak'a zamanına göre de tarih yanlış düştüğü için belirtmek durumunda kalmıştır.

Romanda vak'a zamanı yaklaşık 1 aylık bir sürede geçmektedir. Ancak sürekli geriye dönüşlerle geçmişe gidilir. Bu geriye dönüşler bazen 3-4 yıl, 10-15 yıl öncesine bazen 20-30-40 yıl gibi çeşitli tarihlere giderek geçmişten haber verir:

“O an birden, bundan 3-4 yıl önceki sabık Veziriazam Hoca Ahmed Meymendi aleyhinde çıkarılan bazı dedikodular aklına geldi.”⁴⁰⁰

“...Bu garip hadisenin meydana geldiği tarihten bu yana 10 yıl geçmişti. Vakit şimdiki gibi ilkbahardı. Ebu Şilkım sırtında mavi çuha cüppe, başında kadife yeni bir sarık ve altında bir katır yolda gidiyordu.”⁴⁰¹

“Gerçi, zaman zaman pazar kahyaları ve özellikle tarikat şeyhleri onu dinsizlikle itham edip Gazne'den kovulmasını istemişlerse de, Kutlu Kadem'in şansına bundan 45 yıl önce, o ahu gözlü dilber yüzünden genç Mahmud tarafından saraydan kovulduğu sırada “Başka ceza verilmesin” diye ferman kılınmıştı.”⁴⁰²

Romandaki bazı olaylar, tarihî bilgiler, kişilerin geçmiş yaşantıları sürekli geriye gidilerek takip edilir. Bu sebeple doğrusal zaman bir ay içinde gerçekleşmekte olup geriye dönüşlerle zaman yaklaşık 40 yıl öncesine kadar uzanmaktadır.

⁴⁰⁰ Yakubov, s. 156.

⁴⁰¹ Yakubov, s. 98.

⁴⁰² Yakubov, s. 13.

2.5.6. Bakış Açısı

Şerif Aktaş'ın bakış açısı tanımını hatırlayacak olursak;

“Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde, vak'a zincirinin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir.”⁴⁰³ şeklinde olduğu görülür.

Köhne Dünya romanının genelinde kullanılan bakış açısı ilahi bakış açısıdır. Yazar bütün olayları, öncesini ve sonrasını bilir. Anlatıcı her şeye hakimdir, kişilerin iç dünyalarını bilir. Bu bakış açısıyla birlikte romanda zaman zaman sözü kahramanlar devralır ve geriye dönüş tekniği oldukça fazla kullanılır. Biz sürekli Biruni'nin, İbni Sina'nın, Gazneli Mahmud'un, Melikül Şarab'ın ve diğer kişilerin hatıraları yoluyla geçmişe gideriz ve iç dünyalarına, düşüncelerine dahil oluruz.

İbni Sina'nın, Biruni'nin, Gazneli Mahmud'un ve diğer kişilerin geçmiş hayatlarına dair olaylar, detaylar bu teknikle verilir. Öyle ki Yakubov bizi sürekli geçmişe götürür.

Romanda Biruni, evinde ateşli hasta yatarken hastalığın ve yaşadıklarının da etkisiyle çocukluğu hatrına gelir.

“Kyat'ın bir tarafında oduncular ve hamalların yatıp kalktığı, sazdan yapılmış fakir kulubeler gözünün önüne geldi. Henüz küçücük bir çocuktuk. Gündüzleri pazardaki dükkanlara hizmet verirdi. Kuyudan su taşır, dükkanları siler süpürür, helvacıların ocaklarına ateş yakar, samsacıların samsalarını satardı. Bazen silahların kabzalarını temizler, bazen demircilerin ateşlerini körüklerdi...”⁴⁰⁴

Çocukluğu, annesi, Ebu Sehl Mesihi'nin üstadlık yapmasına dair anılarından sonra İbni Sina ile Mamun İbni Ma'mun'un sarayındaki arkadaşlıklarını ve sohbetlerini hatırlar.

“Kyat kırgınından bu yana çok yıllar geçmiş, köprüünün altından çok sular akmıştı. Cürcan ve Rey'den, Kabus İbni Vuşmegir gibi benim diyen babayiğit hükümdarın sarayında geçen misafirlik yılları geride kalmış, şimdi öz vatanına inmekteydi. Fakat dönmeden önce karşılaştığı izzet-i ikramlar, Cürcan hükümdarı Ma'mun İbni Ma'mun'un sarayındaki Meclisi Ulemalar'da geçen mes'ud demler, şirin sohbetler, ateşli münakaşa ve münazaralar...”⁴⁰⁵

⁴⁰³ Aktaş, 1984, s. 84.

⁴⁰⁴ Yakubov, s. 143.

⁴⁰⁵ Yakubov, s. 149-150.

Bu şekilde devam eden hatıralarla kırk yıl öncesine kadar giden romanda geriye dönüş tekniği romanın bütününe hakimdir.

İç monolog tekniği de romanda yoğun kullanılır. Okuyucu, sürekli kahramanların iç konuşmalarına şahit olur. Biruni'ye Sultan'ın yaptığı toplantıda nimeti ilahi ağacı sorulduğunda aklından geçenler aslında Sultan'a söylemek istediği şeylerdir.

“Tövbe, tövbe! Hadi denize düşen yılanı sarılır misali koca sultan, yakalandığı amansız hastalık yüzünden şu eski masala inandı diyelim, amma, “Şairler Sultanı” unvanı almış bu şair, bu vezirler, bu emir ve komutanlar! Acaba onlar da mı bu masala inandılar? Ya bunlar aklını yitirmiş ya da hastalık sebebiyle Sultan Hazretleri'nin aklı başından gitmiş!”⁴⁰⁶

Romanda kullanılan diğer tekniklerden biri montaj tekniğidir.⁴⁰⁷ Yakubov, romana İbni Sina'nın öğrencisi olan “Ebu Ubeyd Cüzcani'nin hatıralarından” yazan bölümleri eklemiştir. Yazar, romanda olayların akışı içerisinde hatıraları beş yere yerleştirir. Bu yerleştirilen hatıralar aslında Cüzcani'nin günlük tarzında tuttuğu defteridir. Cüzcani, o gün olanları ve yaşananları anlatır. İtalik yazı stiliyle yazılan bu kısımlarda İbni Sina'yla ilk burada karşılaşırız:

“Üstat, Eş-Şifa isimli kitabının bitkilerle ilgili kısmını çoğalttırmak amacıyla hattatları lütfen davet ettiler. Fakat akşam namazından sonra, birden Hemedan Hakimi Alauddevle Hazretlerinden iki haberci gelip Üstadı saraya götürdüler.”⁴⁰⁸

Bu kısımlarda olayları Cüzcani'nin gözüyle görürüz. İlki birinci bölümün beşinci kısmında karşımıza çıkan bu hatıralar için Yakubov, Ebu Ubeyd Cüzcani için “İbni Sina'nın sadık asistanlarından.” şeklinde dipnot düşer.

Hatıra tekniği romana hareketlilik katmıştır.

Romanın diğer dikkatimizi çeken özelliği de rivayet, fabl, efsanelerden yararlanmasıdır. Romanın çeşitli yerlerine serpiştirilen bu unsurların ortak özelliği Yakubov'un yapmak istediği tenkidi bu yolla gerçekleştirmek istemesidir.

⁴⁰⁶ Yakubov, s. 74.

⁴⁰⁷ “Modern romanın kurgu tekniklerinden biridir. Romanda başka türdeki metinleri hazır kalıplar hâlinde yapıştırma biçiminde yer vermedir”. Çetin, s. 166.

⁴⁰⁸ Yakubov, s. 77.

2.5.7. Üslup

“Üslup, dilin mecazi gücünü, renk ve eylem zenginliğini, kısacası dilin anlatım dağarcığını kişisel beceriyle söze veya -özellikle- yazıya dökmek, dile hayatîyet (canlılık) kazandırmak demektir.”⁴⁰⁹

Köhne Dünya romanında yazarın dili canlı, açık ve anlaşılırdır. Romandaki neredeyse bütün kişilerin fiziksel ve dış görünüşlerinin tanıtımlarına yer verir. Saray ve çevresindeki yapılar, ziyafet sahnelerinin anlatımında tasvir ve betimlemeler göze çarpar.

“...Çok uyumuş olsa gerek ki, güneş batmaya yüz vurmuş, sessiz odanın batı tarafını kaplayan Şirazi halılar, sadece halılar değil bütün oda, narin lacivert bezeklerle süslenen tavan, tavadaki oyma nakışlı kristal kandil, kandile dizilen şamdanlar, duvarlara asılmış kılıç ve kalkanlar, güya kana bulanmış gibi açık kırmızı bir renge bürünmüştü.”⁴¹⁰

“Üzerinde zengin ve mağrur kişilere has bir elbise vardı: Sirtında uzun siyah ipek bluz ve onun üzerinden giyilen ince şeritli kadife yelek, ayağında uçlarına inci kakılmış süslemeli siyah terlik, çehresinde altın tozu saçılmış siyah peçe, kınalı parmaklarında yakut gözlü çetmeli altın yüzükler bulunan hatun kişi kapı girişinde durarak nezaketli bir şekilde selam verdi.”⁴¹¹

Romanda halk hikâyeleri, söyleyişleri, deyim ve atâözleri, masal motifleri yoğun bir şekilde kullanılır. Bu unsurların kullanılması romandaki olayların daha iyi anlaşılması için bir bağ kurar ve romanı fantastik bir yöne çeker.

“Daha sonraki günlerde, Hindistan’da şehir şehir dolaşırken yaşlı rahiplerden bir efsane dinlemişti. Güya kâinat yaratılmadan önce ne güneş ne ay ne de yıldızlar varmış! Önce karanlık varmış, karanlıktan sonra su, sudan ise alev çıkmış. Alevden de bir yumurta çıkıp okyanuslar dibine gömülmüş ve en sonunda da bu hamile altın yumurtadan Hint tanrısı Brahma çıkmış. O, yumurtayı yarıp çıkarken onun bir parçasından gökyüzü, bir parçasından yeryüzü meydana gelmiş. Bu yüzden de Hintliler kâinatı Brahma yumurtası olarak kabul ederlermiş!”⁴¹²

Biruni’nin hatırladığı bu efsane ona yeryüzü hakkında yazdığı risaleyi meydana getirmesinde yardımcı olmuştur.

Masal motiflerinden olan kırk motifi öne çıkar. İbni Sina’nın resminin ressam Ebu Nasr Arrak tarafından kırk ülkede kırk nüsha şeklinde dağıtılması,

⁴⁰⁹ Tekin, s. 134.

⁴¹⁰ Yakubov, s. 310.

⁴¹¹ Yakubov, s. 34.

⁴¹² Yakubov, s. 174.

Gazneli Mahmud'un Mezar-ı Kelan'da fakirlere yetimlere yemek dağıtılması sırasında kırk deve, kırk inek, kırk koyun... kesilmesi, Ali Garib'in nimeti ilahi ağacını bulması için gönderilmek istendiği zaman kırk gün kırk gece yol gidip kırk dağ, kırk nehir... aşması, İbni Şehvani'nin istekleri arasında olan kırk gülünden bir gülü açılmamış güzeller istemesi gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Sultan Mahmud'un babası Emir Sebüktegin'in çölde eziyetli yolculuğu sırasında uyuyakaldığı sırada rüyasında Hızır Aleyhisselam'ı gördükten sonra bahtının açılması halk hikâyelerinde karşımıza çıkan motiflerdendir.

Romanda Dede Korkut diline benzer ifadeler de yer alır:

“Dünyada Alay Dağlarından daha büyük dağ yokmuş. Onun karları gibi bembeyaz kar görmedim. Suları gibi şirin sular içmedim. Alay yaylaları gibi muhteşem yaylalar yokmuş bu dünyada!”⁴¹³

Butagözbeğim'in burada destansı, dede korkut benzeri konuşmaları, mezarının Alay dağlarının eteğinde, Oğuz Dağı'nın başında olması halk hikâyelerini akla getirir.

Destan ismi geçer. Sultan'ın ve Emir Mesud'un gizli işretlerinde duvarlarına çizdirdiği resimler Elfiye Şelfiye Destanı'ndan alınmıştır.

Yakubov'un romanı canlı, merak unsurlarıyla akılda kalıcı, Özbek kültürüyle bezeli ve yapılan tasvirlerle renkli bir romana dönüşmüştür.

2.6. Köhne Dünya Romanının Tarih – Gerçeklik İlişkisi

Köhne Dünya romanı, aynı çağda yaşayan iki bilim insanı İbni Sina ve Biruni ile o dönemin hükümdarı Gazneli Mahmud arasında geçen ilim ve güç savaşlarını, haksızlık ve mücadeleyi dile getiren bir romandır. Romanda tarihî kişiler ile kurgu kişiler bir arada bulunur.

2.6.1. Tarihteki Kişiliği İle İbni Sina

İbni Sina, Buhara yakınlarındaki Afşane'de doğar. Doğumu Ağustos 980'dir. İbni Sina'nın tam olarak adı Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah İbn-i Sina'dır. İbni Sina'ya ayrıca “eş-Şeyhu'r-Reis” unvanı verilmiştir. Bu unvan ilim, tıp ve felsefede rakipsiz olduğunu gösteren, bilginler bilgini baş âlim vb. manalara gelen bir unvandır. Eserlerinin bazıları XII. yy.da Latince'ye çevrildiği zaman İspanyolca'daki

⁴¹³ Yakubov, s.340.

telaffuzu olan Aben veya Aven Sina, Latince'de *Avicenne* biçimini almasına yol açar ve Batı'da bu isim ile tanınır. İbni Sina'nın hayatıyla ilgili bilgilerin çoğunluğu öğrencilerinden biri olan Ebu Ubeyd el-Cüzcani'ye kendisinin yazdırması sonucu elde edilir.⁴¹⁴

İbni Sina, doğmadan bir süre önce babası Belh'ten Buhara'ya gelir ve Samani Hükümdarı Nuh Bin Mansur zamanında Harmaysen'de valilik görevinde bulunur. Daha sonra Afşane kasabasına gelerek burada evlenir. İbni Sina ile kardeşi burada dünyaya gelir. Buhara, dönemin ilim merkezi olduğu için İbni Sina burada iyi bir eğitim alır. Önce Kur'an'ı ezberler edebiyat, dil, akaid ve fıkıh öğrenimi görür. Natilî ve birkaç hocadan daha ders alır. 17 yaşından itibaren metafizik konularına merak sarar. Nâtilî, Gurgenç'e gitmek üzere Buhara'dan ayrılınca İbn Sînâ fizik, metafizik ve diğer felsefi konularla ilgili metinlere ve bunların şerhlerine yönelir. İbni Sina 16-17 yaşlarındayken Buhara Sultanı Nuh İbni Mansur'u hastalandığında tedavi eder ve bu sayede onun kütüphanesinden yararlanma fırsatı yakalar. Bu çalışmalar sonucunda felsefenin bütün disiplinlerinde iyi bir donanıma sahip olduktan sonra tıp tahsiline başlar. Kaynaklarda İbn Sînâ'nın tıp alanındaki hocaları arasında Ebû Sehl İshâ b. Yahyâ el-Mesîhî ile Sâmânîler'in saray hekimi Ebû Mansûr Hasan b. Nûh el-Kumrî'nin isimleri zikredilmektedir.⁴¹⁵

Babasının yüksek mevkisinin sağladığı imkan, hocalara ve kütüphanelere ulaşabilmesi sebebiyle de 18 yaşındayken tıp ve Yunan ilimlerini mükemmel derecede tahsil etmiştir.⁴¹⁶

İbni Sina, babasının vefatı sonrası maddi ve manevi sıkıntıya düşünce önce Harezmi'e daha sonra Gurgenç'e gitmek zorunda kalır. Gurgenç'de Ali b. Me'mûn'un sarayında kalır. Sarayda Bîrûnî, Ebû Sehl el-Mesîhî, İbnü'l-Hammâr ve İbn İrâk gibi âlimler de bulunur. O dönemde yetişen önemli astronom ve coğrafyacı Biruni ve diğer bazı bilim adamlarıyla tanışma fırsatı yakalar.⁴¹⁷

Bir süre sonra Gazneli Mahmud (970-1030), Ali b. Me'mûn'a mektup göndererek Biruni ile birlikte İbni Sina'yı yanına çağırır, daveti Biruni ve diğer bazı bilim adamları kabul etmesine karşın, İbni Sina ve Ebu Sehl Mesîhi kabul etmezler.

⁴¹⁴ Mehmet N. Bolay, **İbni Sina**, Kültür ve Turizm Bakanlığı: 915, 1988. S. 1

⁴¹⁵ Ömer Mahir Alper, "İbn Sîna", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sina#1> (18.11.2018). Cilt: 20, 1999, s. 319-320.

⁴¹⁶ Dimitri Gutas, **İbni Sina'nın Mirası**, (Derleme ve Tercüme: M. Cüneyt Kaya), Klasik Yayınları, Mart 2004. s. 29.

⁴¹⁷ Hüseyin Gazi Topdemir, **İbni Sina Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı**, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s.16.

Bu sebeple, Gazneli Mahmud'un öfkelenmesinden ve kendilerine zarar vereceğinden korkarak Gurgenç'den de ayrılmak zorunda kalırlar.⁴¹⁸

Gazneli Mahmud, İbn Sînâ'yı buldurmak için resmini yaptırıp çoğalttırarak çeşitli bölgelere gönderdiyse de bir sonuç elde edememiştir.⁴¹⁹

İbni Sina, Cürcan'a giderek burada iki yıl kalır ve Cürcan Emiri Kabus B. Vuşmegir'e hizmet eder. Burada, daha sonra kendisinden hiç ayrılmayan ve biyografisini kaleme alan Ebû Ubeyd el-Cûzcânî ile tanışır. Bir şiirindeki ifadesinden gittiği yerlerde değerinin bilinmediği ve şahsına yaraşır bir himaye görmediği için yedi yıl boyunca seyahat ettiği anlaşılan İbn Sînâ'nın Cürcân'da rahat bir ortama kavuştuğu görülür.⁴²⁰

Bir süre sonra, Kazvin ve Hemedan'a gider, orada Şemsüddeve ile tanışır, onu kulunçtan kurtararak veziri olur; fakat bu vezirlik kendisine uğurlu gelmez bir kargaşalık esnasında hapse düşer, mallarına el koyarlar. Hatta Şemsüddeve'den onu öldürmesini istemişlerdir. Bu isteği kabul etmeyen hükümdar, isyancıları yatıştırmak için onu görevinden uzaklaştırır. İbni Sînâ, kırk gün boyunca Şeyh Ebû Sa'd ed-Dahdûk'un evinde gizlenmek zorunda kalır. Hükümdarın uğradığı kulunç tedavisi yeniden nüksesince tekrar özürler beyan edilerek davet edilir ve tekrar veziri olmuştur.⁴²¹

Vezirlik görevi hükümdarın vefatına kadar devam eder. Yeni gelen Büveyhi hükümdarı vezirlik görevini devam ettirmesini istese de o kabul etmez ancak ayrılmaya fırsat bulamadan tutuklanır, Hemedan yakınlarındaki Ferdecan Kalesi'ne yerleştirilir. Alaü'ddevle'nin mevcut yönetime son vermesine kadar yaklaşık dört ay bu kalede tutuklu kalmış olan İbn Sina, özgürlüğüne kavuştuktan sonra İsfahan'a gitmek üzere yola çıkmış, İsfahan'da 'Alaü'ddevle tarafından görkemli bir törenle karşılanmıştır.⁴²²

Bu dönemde ilmî çalışmalarını da sürdüren filozof *eş-Şifâ*' gibi eserlerinin eksik kalan bazı eserlerini tamamlamaya çalışır; matematik, astronomi ve mûsiki konularında yazmış olduğu bir kısım eserlerini daha da geliştirir. İsfahan'da kaldığı yıllar boyunca nisbeten sâkin bir hayat süren İbn Sînâ, Gazneli Hükümdarı Sultan Mesud'un İsfahan'ı almasından sonra evinin ve kütüphanesinin yağmalanması

⁴¹⁸ Topdemir, s.16.

⁴¹⁹ Alper, İbni Sina maddesi, TDV, 1999, s.320.

⁴²⁰ Alper, İbni Sina maddesi, TDV, 1999, s.320.

⁴²¹ Süheyl Ünver, **İbni Sina Hayatı ve Eserleri Hakkında Çalışmalar**, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1955. s. 51-52.

⁴²² Topdemir, s. 17.

üzerine büyük bir sarsıntı geçirir. Bu dönemde sağlığı da bozulur; devrinde yaygın olan kulunç hastalığına yakalanır. Kendini tedavi etmeye çalışan İbni Sînâ, bir ara tekrar sağlığına kavuşur gibi olduysa da tam iyileşemez. Alâüddevele, Hemedan'a sefere çıktığında onunla beraber bulunduğu sırada yolda tekrar hastalanır ve Hemedan'a ulaştıklarında 1037 yılında vefat eder. Kabri Hemedan'dadır.⁴²³

İbni Sina, kendi akılcı felsefesinde Eflatun, Aristo ve Farabi'nin fikir ve düşüncelerine bağlı kalarak, onlardan faydalanarak yol almıştır. İbni Sina, Aristo'nun (Metafizik) kitabını eline almış, kırk defa okumuş fakat anlayamamış, anlamaktan aciz kalmıştır. İbni Sina bu konuyu şöyle dile getiriyor ve diyor ki:

"Metafizik'e merak sardım. (Aristo'nun) metafizik kitabını okudum fakat hiç bir şey anlayamadım. Yazarının maksadına bir türlü intikal edemiyordum, aklım karışıyordu. Öyle ki kitabı kırk defa okumuştum. Ezberlemiştim. Bununla beraber kitabı ve maksadını yine anlayamıyordum. Ümitsizliğe kapıldım ve dedim ki: Bu kitabı anlamak imkansız. Bir gün yolum sahaflara (eski kitap satıcıları) düşmüştü, bir tellatin elinde bir kitap vardı. Bana kitabı satmak istedi. Ben bu ilimde fayda yoktur diye reddettim Tellal bana dedi ki: Bunu satın al, çünkü ucuzdur, onu sana üç dirheme vereyim. Zira sahibinin paraya ihtiyacı var. . . Kitabı satın aldım. Bu kitap "Metafizik Kitabının Maksatları" hakkında Farabi'nin yazmış olduğu bir kitap idi. Hemen eve döndüm, süratle kitabı okudum. O anda bu kitabın maksatları, hedefleri bana gün ışığı gibi açılıverdi. Tabii ki daha önce ezberlemiş olmamın kitabın anlaşılmasında önemli payı vardı. Buna çok sevindim. Ertesi gün, Allah'a şükürler olsun diyerek fakirlere, pek çok sadakalar dağıttım."

Bu olay İbni Sina'nın azmini, iradesini, devamlı olarak çalışmaya dayanan dehasını gösterir.⁴²⁴

İbni Sina, İslam dünyasının klasik döneminde yetişmiş en önemli filozof ve bilim adamı olarak mantık, doğa felsefesi, astronomi, matematik, kimya, ilahiyat ve müzik gibi alanlarda çok sayıda eser meydana getirmiştir.⁴²⁵

İbni Sina'nın eserlerinin sayısı çeşitli kaynaklarda çeşitli sayılarda verilmektedir. Örneğin George C. Anawati, *Mü'ellesâtü İbn Sînâ* adlı çalışmasında dünya kütüphanelerinde filozofa ait olduğu düşünülen 276 adet eser tesbit etmiştir. Yahyâ Mehdevî ise *Fihrist-i Nüşahâ-yı Muşannefât-ı İbn Sînâ* adlı kitabında İbni Sînâ adına kaydedilmiş olarak 242 eserin 100 kadarının ya şüpheli olduğunu veya

⁴²³ Alper, İbni Sina maddesi, TDV, 1999, s.321.

⁴²⁴ Bolay, s. 41-42.

⁴²⁵ Topdemir, s.19.

müstakil çalışma kabul edilemeyeceğini söylemektedir.⁴²⁶ Bu sebeple İbni Sina'nın olduğu bilinen en önemli eserlerini şöyle sıralayabiliriz:⁴²⁷

1. **Eş-Şifa** Felsefeye dair en önemli eseridir. Ansiklopedik bir tarzda yazılmış olup mantık, tabîyyât, riyâziyyât ve ilâhiyyât bölümlerinden meydana gelir.
2. **En-Necat** Felsefenin temel konularında okuyucuya bilgi vermek ve bu alana yönelen kimseleri yetiştirmek amacıyla yazılmıştır.
3. **El-İşârât ve't-tenbîhât** Felsefenin mantık, tabîyyât, ilâhiyyât ve ahlâk konularında yazılmış olup eş-Şifâ'daki ilgili bölümlerin özeti niteliğindedir. Üslûbu, kavramların farklılığı ve ortaya konulan görüşlerin yeni bir sistematik içerisinde verilmesi bakımından özgün bir eserdir.
4. **Dânişnâme-i 'Alâ'î** Felsefe alanında Farsça olarak yazılmış ilk ansiklopedik eserdir.
5. **El-Mebde' ve'l-me'âd** Metafizik ve ahlâk konusunda yazılmıştır.
6. **'Uyûnü'l-hikme** Mantık, tabîyyât ve metafizik olmak üzere üç bölümden oluşan kitabın tabîyyât bölümü ilk defa *Tis'u resâ'il* içerisinde neşredilmiştir.
7. **Et-Ta'likât** Felsefenin temel konularıyla ilgili çeşitli bilgi ve görüşleri ihtiva eden kitap İbn Sînâ'nın ansiklopedik eserleriyle paralellik gösterir.
8. **El-Mübâhasât** İbn Sînâ ile Behmenyâr b. Merzûbân ve İbn Zeyle gibi talebeleri arasında geçen felsefî konuşmalardan ve kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan oluşan eser felsefî konuları içerir.
9. **Hay b. Yakzân** Sembolik hikâye tarzında yazılmış bir eseridir. Kitapta, insanın bedenî ve nefsanî güçlerini aşarak bilginin semavî kaynağı ile temas kuracağı işlenir.
10. **El-Hikmetü'l-meşrikiyye** İbn Sînâ'nın diğer ansiklopedik çalışmalarında olduğu gibi mantık, tabîyyât, riyâziyyât ve ilâhiyyât olmak üzere dört ana bölümden oluşur.
11. **El-İnsâf** Yirmi cilt olduğu belirtilen eser, Sultan Mesud'un 425'te (1034) İsfahan'ı ele geçirmesi esnasında kaybolmuş, bazı bölümleri günümüze ulaşmıştır.
12. **El-Hidâye** İbn Sînâ'nın Ferdecân Kalesi'nde hapisteyken kardeşi için yazdığı eser felsefenin mantık, tabîyyât ve ilâhiyyât bölümleri hakkında yazılmış bir eserdir.
13. **El-Hikmetü'l-'Arûziyye** Ebü'l-Hüseyn el-Arûzî'nin isteği üzerine mantık, tabîyyât ve ilâhiyyât konusunda kaleme alınmış ansiklopedik bir çalışmadır.

⁴²⁶ Alper, İbni Sina maddesi, TDV, Cilt: 20, 1999, s. 338.

⁴²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bolay, 33-37.

14. *Ahvâlü'n-nefs* Nefsin tanımı, oluşumu, güçleri, bedenle ilişkisi, ölümsüzlüğü ve mutluluğu gibi konuları işler.

15. *Lisânü'l-'Arab* İbni Sina'nın İsfahan'da bulunduğu sırada yazdığı Arapça sözlüktür.

16. *El-Kanûn fi't tıb* İbn Sînâ'nın tıp konusundaki en önemli eseridir. Tıp biliminin genel konuları, basit ilâçlar, organ hastalıkları, kısımlara ait hastalıklar ve mürekkep ilâçlar olmak üzere beş ana bölümden oluşur.

17. *El-Urcûze fi't-tıb* İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't tıbb*'ının özeti mahiyetindedir.

18. *Def'u'l-mazarri'l-külliyeye 'ani'l-ebdâni'l-insâniyye* Vezir Ahmed b. Ahmed es-Sehlî için kaleme alınmıştır.

İbni Sina'nın bu eserlerinden başka risaleler de kaleme aldığı bilinmektedir. İbni Sina ve onun ilmi, eserleri hakkında yazılanlar, araştırmalar cilt cilt kitap yazmayı gerektirir. O; çağının bir dehası, alimi ve filozofudur. Hakkındaki araştırmalar da uzun yıllar devam edecektir.

2.6.2. Romandaki Kişiliği İle İbni Sina

Yukarıdaki gerçek kişiliğinde anlatıldığı üzere İbni Sina hayat öyküsünün bir bölümünü Cüzcani ile tanıştıktan sonra ona yazdırır. Romanda da İbni Sina karşımıza ilk olarak Ebu Ubeyd El Cüzcani'nin hatıralarında Cüzcani'nin anlatımıyla karşımıza çıkar. Romanda bu hatıralardan beş tane bulunsa da diğer kısımlarda İbni Sina olayların içerisine dahil olur ve hayatına dair ayrıntılar anlatılır. Okuyucu, romanda İbni Sina taklidi yapan İbni Şehvani'nin gençliğinin anlatıldığı bölümde gerçek İbni Sina'nın çocukluğunu da öğrenmiş olur.

Kaynaklarda anlatıldığı üzere romanda da İbni Sina'nın babası Ebu Abdullah Buhara'ya göç etmiş, hakimin divanında katiplik yapmaktadır. İbni Sina çocukluğundan itibaren attarlarda, kitabevlerinde zaman geçirir. Bir süre sonra tıp ilminde ilerleyince Buhara Hakimi Nuh İbni Mansur'un hastalığını tedavi eder. Tedavi etmesi sonucu onun kütüphanesinden yararlanma imkanı elde eder. İbni Sina'nın tıp ilmindeki şöhreti de giderek artmaya başlar:

“Güya bu hayalperest tabip tıp konusunda emsalsiz bir hekim imiş. Ölümünden başka derdine deva bulmadığı gibi hastalık yok imiş! Güya El-Kanun adlı bir kitap yazmaktaymış ki bu kitabı altın saysan bulmak mümkün değilmiş!”⁴²⁸

Biruni'nin de hatıraları yoluyla İbni Sina'nın hayatına dair detaylar öğrenilir. Biruni ve İbni Sina, Gurgenç hükümdarı Ma'mun İbni Ma'mun'un sarayında sohbet ve ilim münakaşalarında bulunur.

Bir süre sonra gerçek kişiliğinde anlatıldığı üzere romanda da Gazneli Mahmud ferman göndererek bütün ilim adamlarını Gazne'ye gönderilmesini ister. İbni Sina ve Mesihi, Gazne'ye gitmeyerek Cürcan taraflarına kaçmaya karar verirler. Romanda da İbni Sina, Gazneli Mahmud'un sarayına gidip orada hizmet vermek istemez.

Tarihî kaynaklarda neden Gazne'ye gitmek istemediğine dair açık bir bilgi yok. İslam ansiklopedisi maddesinde ise gittiği yerlerde değerinin bilinmediği ve şahsına yaraşır bir himaye görmediği için yedi yıl boyunca seyahat ettiği anlaşılan İbni Sînâ'nın Cürcân'da rahat bir ortama kavuştuğunun görüldüğü yazar.⁴²⁹

Ancak romanda gitmeme sebebi ise açıktır. Romanda Biruni'nin de kendisiyle gelmesini isterken şu cümleleri söyler:

“Peki Sultan Mahmud'u? demişti Ebu Ali. Onun Kabus İbni Vuşmegir gibilerden fazlası mı var? Yoksa Hindistan ve Horasan'da yaptığı katliamları unuttunuz mu Üstat?”⁴³⁰

Romanda İbni Sina, Gazneli Mahmud gibi zalim bir hükümdara hizmet etmek istemez.

Tarihteki gerçeklikte olduğu üzere romanın başında da Gazneli Mahmud, İbni Sina'yı bulmaları için resmini çizdirip kırk ülkeye dağıtılmasını emreder. Romanda bu olaydan 40 yıl sonra da Gazneli Mahmud hastalandığında kendisini tedavi etmesi için İbni Sina'yı bulmalarını ister. Romanın olay örgüsünün temellerinden biri olan bu arayış meselesi roman boyunca devam eder. İkinci kez hastalanıp İbni Sina'yı arattırduğunda bu kez İbni Sina, Hemedan'dadır ve buradan da ayrılmaya karar verir. Romanın kurgu kısmını oluşturan da bu olaylardır.

Tarihî kaynaklarda ise Gazneli Mahmud'un İbni Sina'yı ikinci kez arattırduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır.

⁴²⁸ Yakubov, s.98.

⁴²⁹ Alper, İbni Sina maddesi, TDV, 1999, s.320.

⁴³⁰ Yakubov, s.150.

Adil Yakubov’la yapılan bir röportajda Yakubov, Köhne Dünya romanının nasıl ortaya çıktığına dair bilgiler verir ve Şehname’deki bir rivayeti esas aldığını söyler:

“Köhne Dünya adlı roman ortaya nasıl çıktı biliyor musunuz? Onu ben rivayetler toplamı olarak değerlendiriyorum. Aslında böyle bir eser yazma düşüncesi kafamda hiç yokken bir rivayet işitmişim. Gazneli Mahmut adlı Türk hükümdarı biliyorsunuz. Şimdiki Afganistan’da büyük bir devlet kuran hükümdar. Başkenti, Afganistan’daki Gazne şehriydi. Oralardan İran’a kadar Orta Asya’yı almış, İsfahan’ı almış. Hindistan’a 17 defa hücum etmiş ve 16 kez galip gelmiş. Binlerce fil, köle, güzel kızlar, altın vs. çok şeyler ele geçirmiş. Gazne’yi güzel ve büyük bir şehir yapmış. Gazneli Mahmut, Sebüktegin adlı bir Türk emirinin oğludur. Sultan Mahmut yaşlandığı zaman tabibi yani İbni Sina’yı bana getirin demiş. Sarayında büyük şair ve ulemanın bulunmasını istemiş. Firdevsi’de Sultan Mahmut hakkında bir rivayet var. Sultan, İbni Sina’nın resmini yaptırmış, onu bulup getirmeleri için adamlarıyla beraber kırk şehre yollamış. Bu rivayetler içinde biri beni çok etkiledi. İbni Sina’nın Tıp Kanunları ve Eş-şifa adlı eserleri halkın arasında çok yayılmış. Bu kitaplar Afganistan’dan İran’a, İsfahan’a kadar ulaşmış. Bazıları eserleri iyice ezberleyip kendilerini İbni Sina diye tanıtarak şehir şehir, köy köy dolaşmaya başlamışlar. Böylece sahte İbni Sinalar türemeye başlamış. İşte Sultan Mahmut’un 40 şehre İbni Sina’nın resimlerini yollamasının sebebi bu. Eğer Sultan hasta olursa gözüne ölüm gözüküyor, ne yapacak? İki vezirini yanına çağırarak, İbni Sina’yı bulacaksınız, yoksa başınızı kestirimim!. demiş. Kurnaz Ali Garib ile Ebul Hasenek sahte İbni Sinalardan birini bulup götürürler. O da kurnaz birisidir. Sultan’a çeşitli bitki ve uyuşturucular vererek acılarını azaltmış. Mahmut’un kız kardeşi akıllı birisiymiş. İsfahan’daki yeğenine mektup yazmış ve vezirlerin çevirdiği dolapları anlatmış. Gerçek İbni Sina’yı bulup getirmesini istemiş. Şehzade, gerçek İbni Sina’yı bulmuş ve Gazne’ye götürmüş. Babasına gerçek İbni Sina’yı getirdiğini söylemiş ama babası gerçek İbni Sina’nın kendi yanında olduğunu belirterek onun getirdiği kişinin sahtekâr olduğunu ilan etmiş.

İşte halkın arasında yüzlerce yıldan beri yaşayagelen bu efsanelere halk değer veriyor. Halkın gönlünde bunlar yatıyor. Bunlar bizim halkımızın hikayeleri, başkalarının değil. Ben de bunları kaleme aldım.”⁴³¹

Adil Yakubov’un bu cevabı bize romanın çıkış kaynağını gösterir. Yakubov, halk arasındaki bu efsaneyi alıp kurgulayıp tarihî bir roman haline getirmeyi başarmıştır.

Tarihteki gerçeklikte olduğu gibi romanda da İbni Sina, Hemedan’a gittiğinde Şemsüddeve’yle⁴³² tanışır, onu tedavi eder ve vezirlik görevini kabul eder. Romanda

⁴³¹ Baydemir, s.314-315.

⁴³² “Büveyhiler 932-1062 yılları arasında İran ve Irak’ta hüküm süren Deylem asıllı bir hânedan olup Şemsüddeve Hemedan ve İsfahan kolundaki hükümdarlardan birisidir.” Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/buveyhiler> (21.11.2018), Cilt:6, 1992, s. 496.

İbni Sina, adil bir padişah aramaktadır ve bu sebeple vezirlik görevini kabul ettiğini söyler:

“Evet doğru, kendisi de adil bir padişaha rastlarım ümidiyle dolaşıp yanıldığını görmüştü. Şemsüddeve ve Melike Saide gibi akıl yoksunu küstahları insaf ve adalet yoluna çekerim diyerek ömrünün en güzel yıllarını harcamış, hatta bu niyetle onlara vezirlik bile yapmıştı.”⁴³³

Tarihî kaynaklarda Şemsüddeve zamanındaki karışıklıkta İbni Sina Şeyh Ebû Sa‘d ed Dahdûk’un evinde gizlenir. Romanda ise onu dul bir kadının evinde gizlendiğini öğreniriz. Dul kadının 3-4 yaşlarındaki kızı zehirlenince İbni Sina onu tedavi etmeye çalışır ancak başarılı olamaz. Bu durum İbni Sina’nın tıp ilminde ne kadar ileride olursa olsun ölüme çare bulunmadığını gösterir ve romanda bunu kendisi dile getirir:

*“Gençlik yıllarında Buhara hükümdarı Nuh İbni Mansur’u tedavi edip onun kütüphanesinde bulunan Ebu Bekr er-Razi, Hipokratve Calinius’un kitaplarını satır satır ezberlediği dönemlerde, istikbalde çare bulamayacağı hastalığın kalmayacağını, hatta ecele bile çare bulacağını düşünürdü. Şimdi ise, binlerce bitkinin dilini anlamasına, tabiat hadiselerinin sır esrarını çözmesine rağmen gençlik hayallerinin boş düşünceler olduğu ortaya çıkmıştı.”*⁴³⁴

Romanda İbni Sina’nın Hemedan’dan sonra İsfahan’da kaldığı sırada Emir Mesud’un İsfahan’ı ele geçirmesi ve İbni Sina’nın kütüphanesinin yağmalanması, psikolojik olarak etkilenmesi yukarıda da söylediğimiz gibi tarihteki gerçeklere uygundur.

Romanda bu duruma ilave olarak İbni Sina kardeşi Ebu Mahmud’dan da haber alamaz, onun ölü mü sağ mı olduğunu bilmez. Kütüphanesinin yok olması ve kardeşinin durumu onu devamlı meşgul eder ve üzer.

*“Üstadın ruhsal durumu bence malum. Aha kaç ay geçti, hala İsfahan’dan bir haber yok. Tek kardeşi Ebu Mahmud’un hayatta olup olmadığı meçhul. Peki, yangında kalan kütüphanesindeki paha biçilmez kitaplar ne oldu? Ya nadir el yazmaları? Bunlardan da henüz bir haber yok. Şehir kuşatma altında. Üstat, bunları düşünerek gece gündüz acı içinde kıvrınmakta.”*⁴³⁵

Romanda İbni Sina yaklaşık olarak elli küsur yaşlarındadır. Yakubov’un anlattığı rivayet gereği Gazneli Mahmud’un sahte İbni Sina’yı gerçek ilan etmesi ve İbni Sina’nın İsfahan’a dönmesiyle olaylar dizisi biter. Romanın sonunda İbni Sina,

⁴³³ Yakubov, s. 206.

⁴³⁴ Yakubov, s. 198.

⁴³⁵ Yakubov, s. 191.

Emir Mesud'un gidişinin ardından yıkılan kütüphanesini yeniden yapmakla meşgul olur.

Romanda İbni Sina, tarih kaynaklarında da anlatıldığı gibi bütün hayatını ilme, araştırmaya, yazmaya adanmış bir ilim adamıdır. Eserleriyle meşgul oluşuna, ilmi tartışmalarını görürüz. İbni Sina aynı zamanda bir filozoftur. Romanda İbni Sina'nın zaman zaman felsefik iç konuşmalarına da şahit oluruz:

“Evet bu tefekkür kabiliyeti, bu akıl ve idrak, insanoğluna sadece bir amaçla ihsan edilmişti: içinde yaşadığı kainatı bilmek, tabiat olaylarını anlamak ve nihayet akı karadan ayırarak hayatı insaf ve adalet temelleri üzerine oturtmak!”⁴³⁶

Hayat, ölüm, doğanın kanunları hakkında düşüncelere dalar:

“Hayat nedir? Ölüm nedir? Eğer bu değersiz dünyadan başka dünya yoksa, insanoğlu neden bu dünyaya gelsin ve neden gitsindi?”⁴³⁷

Tıp ilminde düstur olarak Hipokrat'ın sözünü benimsediğini söyler:

“İlacın iyileştirmediği kişiyi ot iyileştirir, ot iyileştirmese bıçak iyileştirir. Bıçak da fayda etmezse ölüm fayda eder.”⁴³⁸

Romandaki İbni Sina da dünyada her türlü hastalığı inceler, nasıl tedavi edileceğine dair deneyler yapar ve yaklaşık üç bin bitkinin hangi hastalıklara iyi geldiğini tespit etmiştir. Hastalıkların neler olduğunu El-Kanun adlı kitapta, hangi bitkinin hangi hastalığa iyi geldiğini Eş-Şifa adlı eserde toplar. Bitkiler fayda vermediği zaman neştere yönelmiş, birçok cerrahi alet icat etmiş, iğne yapmanın çeşitli yollarını bulmuştur.

Tarih kaynaklarında İbni Sina'nın kara sevdaya tutulan bir genci iyileştirmesi anlatılır:

“Nitekim, İbn-i Sina, Horasan veya Cürcan'a geldiği zaman hükümdarın yeğeni hastalanıyor. Hastalık amansız, korkulu. Saray hekimleri bu hastanın teşhis ve tedavisinde çaresiz kalıyorlar. Bu sebepten ötürü son ümit olarak, İbni Sina her yerde aranmaktadır. Nihayet bulunuyor. Saranıp solmuş, gücünü kuvvetini kaybetmiş, bünyesi zayıflamış ve yatağa düşmüş bu gencin (ilaçla) tedavisi için İbni Sina'yı davet ediyorlar. İbni Sina geliyor ve daha gence elini sürmeden, onun hasta olmadığını fakat aşık olduğunu, karasevdaya yakalandığını fark ediyor. Sonra, İbni Sina hastanın nabzını tutuyor ve "bana Cürcan havalisini tanıyan bir adam getirin" diyor. Getiriyorlar. İbni Sina adamdan komşu şehirlerin isimlerini saymasını istiyor. Bir şehrin ismini duyunca hastanın nabzı hızlanıyor, yüreği hopluyor. İbni Sina bu sefer adamdan hastanın nabzını hoplatan o şehrin

⁴³⁶ Yakubov, s.199.

⁴³⁷ Yakubov, s.202.

⁴³⁸ Yakubov, s. 201.

*mahallelerini ismini saymasını istiyor. Bir mahallenin ismini duyunca hastanın nabızı yine hızlanıyor. İbni Sina bu defa, adama sokakların adını say diyor. Adam bir sokagın adını söylediği zaman hastanın nabızı tekrar yükseliyor. Bundan sonra İbni Sina "Bu sokaktaki bütün ev isimlerini bilen birisini getirin" diyor. Getiriyorlar. Adam isimleri birer birer saymaya başlıyor. Bir evi söyleyince hastanın nabızı yine süratleniyor. İbni Sina "Şimdi bana bu evdekilerin isimlerini bilen birini getirin" diyor. Getiriyorlar. Birer birer evdekilerin isimleri sayılıyordu. Bir isme gelince hastanın nabızı değişti ve aynı hareketi yaptı. İşte o zaman İbni Sina "Bu mesele halledildi" dedi ve hükümdarın mutemetlerine dönerek, "Bu genç filan şehirdeki filan mahalledeki, filan caddedeki filan evdeki filan isimli kıza aşiktir. İlacı, çaresi o kızın visali (kavuşmaları) , davası da o kıızı görmesidir." dedi."*⁴³⁹

Bu olay romanın kurgusuna yakışır şekilde sahte İbni Sina olan İbni Şehvani'ye insanların inanması için onun övüldüğü bölümde anlatılır.

Tarihteki gerçekliğe bakıldığında İbni Sina'nın özel hayatına dair herhangi bir bilgiye rastlamıyoruz. Romanda ise Yakubov onu bir aşkın içine yerleştirir. Yıllar önce hastalığını tedavi ettiği Butagözbegim'e aşık olmuştur ve onunla bir gönül macerası yaşar. Butagözbegim'i İbni Nuh Mansur'u tedavi ettiği yöntemle hastalıktan kurtarır ve birbirlerine aşık olurlar. Ancak bu talihsiz bir aşktır kavuşamazlar. Kaldıkları obayı düşman basınca Butagözbegim'in babası olan oba beyi hançerlenerek öldürülür, Butagözbegim'den de bir daha haber alamaz. Yıllar sonra da onun öldüğünü öğrenir. Butagözbegim'in kızı Karagözbegim'in Emir Mesud'un elinde olduğunu öğrenince bir gün uykuyla uyanıklık arasında Butagözbegim'in hayali görünür ve kızını kurtarması için ona yalvarır. Yakubov, aşkı İbni Sina aracılığı ile yükseltir ve ona şu sözleri söyler:

"Sen yazdığım kitapları sayıyorsun. Artırdığım şan şöhretten bahsediyorsun. Ben ise... Seni bir defa görebilmek için yazdığım bütün kitaplardan, kazandığım şan-u şöhretten vazgeçerdim! Hiç düşünmeden hepsinden vazgeçerdim kadını, azizem, ilk göz ağrım!"⁴⁴⁰

Ayrıca öğrencisi Ebu Ubeyd El Cüzcani'ye söylediği söz de dikkate değerdir:

"...Aşk denilen bela, senin başına henüz düşmedi. Aşk belasını tatmamışsan bu fani dünyaya gelmemişsin demektir!"⁴⁴¹

İbni Sina; ilminden, kitaplarından vazgeçecek kadar Butagözbegim'i sevdiğini söylemesi de kavuşmadığını gösterir. Eğer kavuşabilseydi İbni Sina

⁴³⁹ Bolay, s.80-81.

⁴⁴⁰ Yakubov, s. 340.

⁴⁴¹ Yakubov, s. 294.

olmayacaktı. Öğrendiği ilim ve yazdığı yüzlerce eser meydana gelmeyecekti. Bu durumu kendi içinde de sorgular. Kavuşulamayan aşklar ilmin, sanatın, ve eserlerin meydana gelmesini sağlamıştır.

Yakubov, İbni Sina karakterini romanda yerli yerinde ve tarihteki gerçekliğe bağlı kalarak işlemeye çalışır. Sahte İbni Sina karakteri ise romanın kurgusuna ve daha önce bahsedilen rivayete uygun olarak işlenir.

Romanda merak unsuru oluşturan olay da iki tane İbni Sina karakterinin varlığıdır. İbni Sina, hayatı boyunca ilimden vazgeçmemiş ama zalim padişahlardan devamlı kaçmış, gelmiş geçmiş en büyük dahi ve filozoflardan birisidir.

2.6.3. Tarihteki Kişiliği İle Biruni

Orta Asya'da Harezmi'nin merkezi Kâs'ta 973 tarihinde doğan Biruni ve 1061 yılında Gazne'de vefat etmiştir. Ceyhun nehrinin aşağı kısmında yer alan Kâs şehri o dönemde Hârizm adıyla da anıldığından Biruni el-Hârizmî nisbesiyle de bilinmektedir. Ancak kendisinden önce yaşamış olan ünlü matematikçi Hârizmî (Muhammed b. Mûsâ) ile karıştırılmaması için kaynaklarda Hârizmî nisbesinden önce mutlaka Biruni nisbesi de zikredilir.⁴⁴²

Daima “üstat” olarak anılan Bîrûnî, 973 senesinde Harezmi'de doğduğunu kendi yazdığı eserde bildirmektedir.⁴⁴³ Ebu'r-Reyhan el-Biruni'nin eserlerinde, âilesine ve etnik kimliğine ait herhangi bir bilgi olmadığı gibi, Ortaçağ biyografisi, coğrafya, tarih ve diğer alanlarda yazan âlimlerin kitaplarında da herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Kendisi de bir şiirinde dedesi ve ailesi hakkında bilgi sahibi olmadığını, babasını Ebu Leheb, annesini de odun taşıyıcısı anlamına gelen hammaletü'l-hatab kelimesi ile anlatmaktadır. Biruni'nin bu ironik şiiriyle, soy ya da ana-baba ile övünmenin gereksiz olduğu söylenmiştir. Bu sebeple de kitaplarında ana dilini ve etnik kimliğini hiçbir şekilde ifade etmez.⁴⁴⁴

⁴⁴² Günay Tümer, “Bîrûnî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/biruni> (05.04.2019). Cilt:6, 1992, s. 206.

⁴⁴³ Bîrûnî, 1036 yılında kaleme aldığı belirttiği risâlede, hâlen 63 yaşında olduğunu ifade etmektedir. el-Bîrûnî, *Risâle li'l-Bîrûnî fî Fihrist Kütüb Muhammed bin Zekerîya er-Râzî*, Hazırlayan: P. Kraus, Paris 1936, s. 28-29; “el-Muşâta li Risâleti'l-Fihrist”, *Âsârü'l-Bâkiye 'ani'l-Kurûni'l-Hâliye (Chronologie)* içerisinde Arapça orijinalinin sadece bazı kısımları yer almakta, Hazırlayan: C. Eduard Sachau, **Leipzig 1878**, s.XXXXVI 'den aktaran Emine Sonnur Özcan, “Ebû'r-Reyhân Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî'nin Hayatı (973-1061)”, **Milel ve Nihal inanc, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi**, Eylül-Aralık 2013, c. 10 S.3, s. 10.

⁴⁴⁴ Özcan, s. 14.

Hayatının ilk 44 senesini Harezmi'de geçirdiğini, Gazneli Mahmud'un Harezmi'yi istilâ ettiği tarih (1017) vasıtasıyla öğrenilir. Yakût'un *İrşad*'ında aktardığı bir kasidede önce Harezmi'deki Âl-i 'Irâk hânedanından gördüğü itibardan bahseder. Ardından "katı kalpli" olarak tanımlanan Ziyârîler (928-1090) hükümdarı Şemsü'l-Me'âlî Kâbûs bin Vuşmegir'i⁴⁴⁵ (ö.1012) anar. Sonraki beyit, Me'mûnîler'in (995-1017) himâyesinde kaldığı dönemde karışıklıkların başladığı ve tüm Asya'ya yayıldığı bilgisini verir ve Gazneli Sultan Mahmûd'un himayesiyle gördüğü itibar ve vefatıyla duyduğu hüznle devam eder.⁴⁴⁶

Biruni, Harezmişahların himayesi altında kaldığı tanınmış alim ve matematikçi Ebu Nasr İbn Irak tarafından yetiştirilir. Daha çocuk denebilecek yaşlardayken ilk rasadını gerçekleştirir. Güneş tutulmasını suya bakarak gözlediğinde görmesinin bozulması da ilmi çalışmalarındaki azmini gösterir. Bîrûnî, 998 yılı civarında Ziyârîler hükümdarı Kâbûs bin Vuşmegir'in Cürcâniye'deki sarayına davet edilir. Kasîde, Kâbûs bin Vuşmegir'in aslında Biruni'den çok hoşlanmadığı halde onun hizmetini talep ettiğini söyler. Yâkut el-Hamevî'ye göre Biruni'nin yüksek zekâsı ve aklıyla meliklerin nazarında önemli bir yeri vardı. Ayrıca Yâkut "kendisine ulaşan bilgilere göre", Kâbûs, Biruni'yi emri ve iktidarı altına almak ister; bu amaçla ona kendisinin sohbet arkadaşı olmasını ve evinde yaşamasını teklif etmiş; ancak Biruni bunu kabul etmeyip onun emri altına girmemiştir.⁴⁴⁷

Biruni, on yıl hizmet ettiği bu sürede ilmi çalışmalarını yoğunlaştırır. "Âsârü'l-Bâkiye 'ani'l-Kurûni'l-Hâliye" isimli eserini Emîr Kâbûs'a sunmuştur. Dünyanın genişliği ile ilgili ilk ölçümlerini burada yapar. Kendisinden yedi yaş küçük olan meşhur âlim İbni Sînâ ile fizik ve astronomi konularını içeren mektuplaşmaları da Biruni'nin Kâbûs'un sarayında bulunduğu döneme rastladığı düşünülmektedir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Kâbûs İbni Vuşmegir bir şüphe, küçük bir suçtan dolayı kolayca ölüm cezası veren bir hükümdardı. Kaynaklarda Kabus İbni Vuşmegir felsefe ve astronomiyle uğraşan geniş kültüre sahip biri olarak tanıtılır. İyi bir hattattır. Onun saray ilim adamlarının toplandığı bir yer olup edip, alim ve şairlere önem vermiştir. Kâbûs, 388'de (998) Sâmânî ülkesinden geri dönerken Bîrûnî de onunla birlikte Cürcân'a gelir, el-Âşârü'l-bâkiye adlı eserini kendisine ithaf etmiştir. Kitabının çeşitli yerlerinde Kâbûs'u övmüştür. İbn Sînâ ise onun âlimleri himaye ettiğini bildiğinden kendisiyle görüşmek üzere Hârizm'den Cürcân'a gitmiştir. Ahmet Güner, "Kabus b. Vesmgir", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabus-b-vesmgir> (24.11.2018), Cilt:24, 2001, s.44.

⁴⁴⁶ Yâkut el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, c.5, s.2334-2335.'dan aktaran, Özcan, s. 15.

⁴⁴⁷ Özcan, s. 17.

⁴⁴⁸ Günay Tümer, "Biruni", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/biruni> (22.11.2018), Cilt:6, 1992, s. 207.

Biruni, Gürgeç'teki Me'mûnîler hânedanından Ebü'l-Hasan Ali b. Me'mûn'un daveti üzerine 1009 yılında oraya gider. Kendisine Me'mun'un vefatından sonra kardeşi Ebü'l-Abbas'ın sarayında bir daire tahsis edilen bilgin aynı zamanda bir müşavir olarak da çalışır. Siyasî ve ilmî imkânlar sayesinde araştırmalarını Cürcân'da olduğundan daha verimli olarak sürdürür. Bu dönemde ünlü hekim Ebû Sehl Îsâ el-Mesîhî ile çalışmalar yapar.⁴⁴⁹

Gazneli Mahmud'un 1014 yılında Harezm'i işgal etmesiyle Biruni için Gazne dönemi başlar. Kendisiyle birlikte Ebû Nasr İbn Irâk Mansûr, Abdüssamed ve Ebü'l-Hayr el-Hammâr da Gazne'ye götürülür. Bu dönemde 44 yaşında olan Biruni'nin Gazneli Mahmud'la ilişkisi ilk başlarda sorunludur. Daha sonra yakın olmalarında Hint tapınaklarından alınan bir değerli taşın etkisi olmuştur. Bu dönemde Gazne'de araştırma ruhuna sahip bilginleri, sapıklık ve zındıklıkla suçlayan bir zihniyet mevcuttur. Bîrûnî'nin hocası Abdüssamed dinsizlik ve Karmatîlik'le suçlanarak öldürülür. Aynı suçlamalar Bîrûnî'ye de yöneltilir ama etkili olmaz. Çünkü Bîrûnî, yirmi yedi yaşında iken Karmatîler hakkında "*Kitâb fi ahbâri'l-mübeyyida ve'l-Karâmita*" adlı bir eser yazıp bu tehlikeye dikkatleri çekerek suçlamalardan kurtulur. Bîrûnî ile Gazneli Mahmud arasında başlangıçta hüküm süren soğukluğun sebeplerinden biri de Mahmud'un veziri ve danışmanı Meymendî'dir. Firdevsî de onun yüzünden ünlü hicviyesini yazıp ülkeden kaçmıştır. Bîrûnî ise sıkıntılara katlanır, bu tavrı da Mahmud ile aralarında derin ve samimi bir ilişki kurulmasını sağlar.⁴⁵⁰

Rasathanesinde ilmi çalışmalarını genişleterek sürdürür. 1020'den sonra Sultan Mahmûd'dan aldığı izinle Hindistan'a seyahat edip Hint matematiği, astronomisi, etnolojisi gibi alanlarda bilgiler edinir. Sanskritçe'yi de öğrenen Biruni "*Patanjali*" gibi bazı önemli Hint kitaplarını Arapça'ya tercüme eder. Bu dönemde şehirlerin koordinatları üzerine yazdığı "*Kitâbu't-Tahdîd*" ile astronomi üzerine kaleme aldığı "*Kitâbu't-Tefhîm*" adlı eserlerini yazar. Hindistan üzerine yazdığı ünlü "*Kitabu Tahkiku'l-Hind*"i ise Gazneli Mahmud'un ölümünden kısa bir süre sonra tamamlar.⁴⁵¹

Biruni bu eserinde dinler arasında karşılaştırma yapar ve diyalog kavramından söz eder. "*Kitabu Tahkiku'l-Hind*" in giriş'inde, üstadı Ebu Sehl et-

⁴⁴⁹ Tümer, Biruni maddesi, TDV. Cilt:6, 1992, s. 207.

⁴⁵⁰ Tümer, Biruni maddesi, TDV. Cilt:6, 1992, s. 208.

⁴⁵¹ Özcan, s.21.

Tiflîsî'nin, kendisini, dinî meseleleri onlarla tartışmak isteyenlere yardımcı olmak veya onlarla irtibat kurmak isteyenlere bir bilgi kaynağı olmak üzere, Hindular hakkında bildiklerini yazmaya teşvik ettiğini söylemektedir. Kitabın sonuç kısmında da bir kez daha “diyalog”un imkânına atıfta bulunmaktadır: “Bu kitapta şu ana kadar anlattıklarımızın, Hintlilerle konuşmak ve Hint dini, bilimi, edebiyatı ve medeniyeti konularında onlarla, onların kendi medeniyetleri temelinde tartışmak isteyen bir kimse için yeterli olduğunu düşünüyoruz.” şeklinde bahseder.⁴⁵²

Sultan Mahmud'un ardından tahta, vasiyeti üzerine küçük oğlu Muhammed geçerse de onu değil büyük oğlu Mesud'u isteyenlerin isyanları nedeniyle Sultan Muhammed bir yıl sonra tahttan ayrılmak zorunda kalır. Sultan Mesud döneminde astronomi konusundaki birçok eseri kayıp olan Biruni'nin ana eseri olan “*El-Kanunu'l-Mes'udi*”si günümüze ulaşmış olan eseridir. Biruni'nin “yerküreye günlük bir hareket tanıma düşüncesi” üzerinde durmuş olması önemlidir. Bu konuda bir eser kaleme almış olduğu da bilinmektedir ancak günümüze kadar ulaşmamıştır. “*El-Kanunu'l-Mesudi*”sinden anlaşıldığına göre, uzun süre kesinlikle reddetmediği yerin günlük hareketi tezini, yerkürenin boyutu hesaba katılınca böyle bir hareketin yeryüzünde meydana getireceği hızın büyüklüğünü dikkate alarak yadırgamış, yerkürenin değil de göklerin döndüğü görüşünü benimsemeye karar vermiştir.⁴⁵³

Bir süre sonra Selçuklular tarafından Sultan Mesud öldürülür ve yerine oğlu Mevdûd geçer. Sultan Mevdûd, 1049'a kadar tahta kalır. Bîrûnî, Mevdûd tahta geçtiğinde 67-68 yaşlarındadır. Mevdûd'dan saygı ve hürmet görür, ilmi çalışmalarını rahat bir şekilde sürdürür. Sultan Mevdûd'a sunduğu iki eser kaleme alır. Bunlardan biri, kıymetli taşlar ve metaller üzerine yazdığı “*Kitâbu'l-Cemâhir fî Ma'rîfeti'l-Cevâhir*” diğeri ise siyâset üzerine yazdığı “*Kitâbu'd-Düstûr*”dur. Şifalı bitkiler ve çeşitli dil ve lehçeler konusuna ilişkin kaleme aldığı “*Kitabu's-Saydene*” adlı eseriyle birlikte bu kitaplar konuları bakımından İslam Dünyasında yazılan en kalburüstü eserler arasında yer almaktadır.⁴⁵⁴

Biruni, Sultan Mevdûd'un hâkimiyet döneminden sonra gelen hükümdarlar döneminde de çalışmalarını sürdürür. Tam bir tarih verilemese de 1061 yılında seksen sekiz yaşında vefat ettiği düşünülmektedir. Yâkut el-Hamevî Biruni için,

⁴⁵² W. Montgomery Watt, “Biruni ve İslam Dışı Dinlerle İlgili Çalışmaları”, (Çev: Muhammet TARAKÇI), *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Eylül-Aralık 2013, c. 10 S. 3 s.251

⁴⁵³ Aydın Sayılı, *Beyrunî'ye Armağan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1974, s.10.

⁴⁵⁴ Sayılı, s. 22.

“senelerce Nevruz ve Mihricân günleri dışında elinin kalemden, gözünün gözlemden ve kalbinin fikir etmekten ayrılmadığını” söyler.⁴⁵⁵

Matematik ve fizikten astronomiye; jeoloji ve mineralojiden coğrafyaya; sosyal antropoloji ve tarihten ekonomiye pek çok ilmî alanda eserler veren Bîrûnî dünyanın gelmiş geçmiş en büyük âlimlerinden biri olduğu şüphesizdir. Dilimize ve bilim çevrelerine kazandırılması gereken Arapça yazılmış eserleri kütüphanelerde Türkçemize tercüme edilmeyi beklemektedir.⁴⁵⁶

2.6.4. Romandaki Kişiliği İle Biruni

Romanda Biruni, Gazne şehrinde rasathanesi olan, ilmi çalışmalarını devam ettiren bir bilim adamıdır. Rasathaneyi 3-4 yıl önce kendisi kurar, geceleri yıldızları gözler, gündüzleri Hindistan’dan alıp getirdiği kitapları okur. Yanında 1-2 ay önce ev işlerinde yardımcı olması için Melikül Şarab’ın yanından aldığı Sedef Bibi ve Hindistan’a gittiği zaman kendisiyle birlikte gelen öğrencisi Sebhu ile yaşar.

Romanda Biruni’nin çocukluğu ve gençliğine dair bilgiler, zaman zaman onun geriye dönük hatıraları aracılığıyla öğrenilir. Biruni, çocukluğunu Kyat’ta geçirir. Buradaki Kyat şehri kaynaklarda Biruni’nin doğduğu söylenen Kâs şehriyle aynı mıdır bilemiyoruz. Gerçek kişiliğinden bahsettiğimiz kısımda Biruni’nin bir şiirinde annesinden odun taşıyıcısı olarak bahsettiğini söylemiştik. Yakubov, bu şiirden hareketle romanda Biruni’nin annesini odun taşıyıcısı olarak karşımıza çıkarır:

“...Şimdi siz gidin evde oturun, odunu ben taşıyım, size ben bakarım anacan!
Kadıncağızın birden gözleri yaşarırdı.

-Hayır küçük tayım! Sen asla oduncu olmayacaksın.”⁴⁵⁷

Romanda Biruni çocukken çalışmaya başlar, dükkanlara hizmet eder. Araplar arasında durduğu için Arapçayı, Hintliler arasında Hintçeyi, hatta Çinceyi bile öğrenir ve tüccarlara tercümanlık yapar. Üstat Ebu Sehl Mesihi çok yetenekli ve kabiliyetli olduğunu annesine söyler. Öyleyse romanda Mesihi ile küçük yaşta tanıştığını söyleyebiliriz.

Biruni, Gurgence’de İbni Ma’mun’un sarayında kalırken İbni Sina ile ilmi tartışma ve münazaraları, sabaha kadar devam eden sohbetleri romanda devam eder.

⁴⁵⁵ Özcan, s. 22.

⁴⁵⁶ Özcan, s. 23.

⁴⁵⁷ Yakubov, s.144.

Ma'mun'a; Gazneli Mahmud'dan ferman gelir, bütün ilim adamlarını kendi sarayına ister ve Biruni, Gazne'ye gitmek durumunda kalır. İbni Sina ile Mesihi ise Cürcan taraflarına kaçmaya karar verirler. Biruni de onlarla birlikte olmak ister ama Cürcan'a varıp Kabus İbni Vuşmegir gibi hükümdarların hizmetine girmek istemez. Daha önce Vuşmegir'in hizmetinde bulunmuştur.

Gerçek kişiliği kısmında anlattığımız gibi "katı kalpli" olarak bilinen Vuşmegir'i Biruni de Gazneli Mahmud ile aynı tutar:

"...Ama yine Cürcan'a varmak, yine Kabus İbni Vuşmegir gibi hükümdarların hizmetine girmek!.. Hayır, bir daha onların suratlarını görmek istemiyorum azizim."⁴⁵⁸

Romanda da Gazne'ye gelen Biruni burada bir rasathane kurar ve çalışmalarını sürdürür.

Tarih kaynaklarında anlatıldığı gibi Biruni birçok eserini kaldığı yerlerde hükümdarlara sunar ama romanda bu sunuşlardan bahsedilmez. Romanda Biruni Gazne'de yaşadığı için Hindistan adlı eserini bitirmesine az kalmıştır ve Sultan Mahmud'a sunması gerekmektedir. Ona ithaf etmek istemediği için de bir nevi eserin bitmesini istemez. Bunun sebebi Gazneli Mahmud'un Hindistan'da yaptığı katliamlardır. Hatta Sultan ona Hindistan adlı eserini sorar. Biruni'ye göre Sultan Mahmud onun bu eserinden çok şeyler bekler, bu kitabın onun Hindistan'da yaptığı savaşlar, ateşe tapan padişahlara karşı kazandığı zaferler hakkında yazılmış olan en güzel kitaplardan birini teşkil edeceği kanaatini taşır.⁴⁵⁹

Biruni'ye göre ise Sultan Mahmud acımasız bir hükümdardır. Gerçek kişiliğinde bahsedildiği üzere Biruni'nin ilk başlarda Gazneli Mahmud'la arasının iyi olmadığını daha sonra düzeldiğini söylemiştik.

Romanda ise aralarının iyi olmama durumu roman boyunca devam eder. Romanda Biruni ve Gazneli Mahmud birbirlerinden hoşlanmazlar. Biruni, aklına geldikçe Gazneli Mahmud'a yaptığı adaletsizlikleri söylemek ister ama söyleyemez:

"Kalbinde tabaka tabaka biriken isyan ve uykusuz gecelerde Sultan'a karşı söylemeyi düşündüğü en ağır sözler tekrar yâdına düştü."⁴⁶⁰

Hatta Biruni'nin nimeti ilahi ağacının bir efsaneden ibaret olduğunu söylemesi üzerine onu hapse atar.

⁴⁵⁸ Yakubov, s. 150.

⁴⁵⁹ Yakubov, s. 45.

⁴⁶⁰ Yakubov, s.242.

Gerçek kişiliği bölümünde bahsedildiği üzere aralarının düzelmesi Hint tapınaklarından getirilen bir taş sebebiyledir. Romanda da bunun gibi bir taş bulunur ama bu taş ilk önce Pir-i Bukri'nin elindedir. Pir-i Bukri bu taşı Sedef Bibi karşılığında Biruni'ye gösterdiğinde Biruni taşın Bağdat Halifesi Harun Reşid'in hazinesinden çalınan birçok kavgaya sebep olan taş olduğunu anlar. Nitekim romanın sonunda da bu taş Sedef Bibi'nin intiharına sebep olur. Kısacası romanda Gazneli Mahmud ve Biruni arasında değerli bir taşla ilgili olay yaşanmaz.

Biruni'nin gerçek kişiliğinin anlatıldığı bölümde Biruni'nin hocası Abdüssamed'in dinsizlik suçuyla öldürüldüğü yazar. Bu olay romanda mevcuttur ve birkaç sayfa boyunca anlatılır. Romanda Biruni, nimet-i ilahi ağacının bir masal olduğunu söylemesiyle hapse atılınca yine hatıralarına dönerek hocası Abdüssamed'i hatırlar. Romanda 13 yıl önce Harezmi'den getirilen bilginlere özellikle Ebu Reyhan ile üstat Abdüssamed Evvel'e büyük izzet gösterilmiştir. Biruni'nin sonradan öğrendiğine göre Gazne uleması onları dinsizlikle suçlar, sebep olarak da Biruni'nin Karmeti'lerin lideri İmam İsmail'in geçmişi hakkında yazmış olduğu risaleyi gösterirler. Bu risaleyi bilen tek kişi Abdüssamed Evvel'dir ve romanda da dinsizlik suçlamasıyla öldürülür.⁴⁶¹

Biruni romanda Kabus İbni Vuşmegir, Mamun İbni Ma'mun ve Sultan Mahmud gibi hükümdarları yola getirmek, hakikati kabul ettirmek için uğraştığını ifade eder.

Tıpkı İbni Sina'da olduğu gibi Biruni'nin de gerçek hayatında özel yaşamına dair bilgiler edinemiyoruz.

Romanda ise Biruni'nin gönül ilişkisi kurduğu kadınlar vardır. Yıllar önce Üstadı Ebu Sehl Mesihi onu bir köşke götürür ve bir ihtiyar ile birlikte Biruni'yi matematik konusunda imtihan ederler. Bu ihtiyar Reyhane Banu'nun babasıdır. O zamanlar Pir-i Bukri, Kyat'ın en zengin tüccarlarından. Biruni'nin sonradan öğrendiğine göre Reyhane Banu'nun babası Pir-i bukriden borç alır ama onun tek derdi Reyhane Banu'ya sahip olmaktır. Biruni, Reyhane Banu'yu onun elinden kurtarır.

Reyhane Banu, Biruni'nin ilk göz ağrısıdır. Bir süre sonra Reyhane Banu vefat eder. Biruni'nin gençliğinde Gazneli Mahmud'un kız kardeşi Hatlıbegim ile de ilişkisi olur:

⁴⁶¹ Yakubov, s.111.

“Biruni bıkkın bir şekilde Begim’in hareketlerini gözlerken, şu anda odayı dolduran misk-i amber kokusunun beynine vurması gibi, bundan çok yıllar önce Sind vilayetinin göl kenarında kurulan çadırda aralarında geçen gizli buluşma pat diye aklına geldi.”⁴⁶²

Hatta yıllar sonra İbni Sina’ya mektup yazması için ricaya gelen Hatlıbegim’in kendisine hala âşık olduğunu anlar. Biruni yanında kalan Sedef Bibi’ye karşı da bir şeyler hisseder. Bu sebeple Hatlıbegim kıskançlığından Bukri’nin elindeki değerli taş karşılığında Sedef Bibi’yi Bukri’nin eline verir.

Romanda Biruni’nin hapiste kaldığı sürede tepesindeki delikten önündeki ibriğe bir taşın düşmesiyle ve etrafa suyun saçılmasıyla hassas terazi yapma konusundaki fikirleri aydınlığa kavuşur.

Bu durumla ilgili tarihî kaynaklarda da belirtildiği üzere Biruni çalışma yapmıştır. Tarihte Arşimed, hidrostatığın bazı temel kanunlarını ortaya koymuştur. Taç problemi adıyla anılan problemi çözmüş, tacı suya daldırarak hacmini bulmuş, aynı ağırlıktaki saf altınla saf gümüşü de daldırarak hacimlerini belirlemiştir. Ama Arşimed özgül ağırlık çalışması yapmamıştır. İşte bu özgül ağırlık meselesini ilk dile getiren kişi Biruni’dir.⁴⁶³

Romana bakıldığında Biruni romanda Arşimed’in yaptığı çalışmadan da bahseder ve kendisinin tasarlamak istediği hassas terazi hakkında düşünmeye başlar ve çok sevinir. Hapisten çıktığında da rasathanesinde teraziyi yapmaya çalışır. Bir diğer çalışması yerkürenin yuvarlaklığı ile ilgili fikirleridir. Hende dağıının eteklerinde ufuk çizgisine bakarak yeryüzünün dümdüz olmadığını anlar ve çadır kurarak dağ eteğinde bir hafta boyunca ölçüm yapar.

Romanda Biruni’nin istemediği ve sürekli tekrarladığı tek şey yapacağı işleri, yazacağı eserleri yazamadan ölmektir :

“Ya Rab! Ya başladığı bu işler, yazdığı ve yazacağı kitaplar yarıda kalırsa? Onları tamamlama imkanı bulamadan bu soğuk mezarda ölüp giderse?”⁴⁶⁴

“Onun tek dileği, bu fitne fesatlardan uzak kalıp üç günlük ömrünü mütalaa ve araştırmalarla geçirmektir! Yoksa şu rezil işler yüzünden bu son arzusundan da mı olacak?”⁴⁶⁵

⁴⁶² Yakubov, s.256.

⁴⁶³ Sayılı, s.22.

⁴⁶⁴ Yakubov, s. 174.

⁴⁶⁵ Yakubov, s. 259.

Biruni, yaşlandıkça zaman denilen şeyin değerli bir hazine olduğunu düşünür. Madenler konusundaki başyapıtı eseri ile bitkiler hususunda eserlerini tamamlayamama endişesine kapılır.

Romanda Biruni, İbni Sina gibi sadece ilmi çalışmalarıyla var olmak ister ama onu da siyasetin içine çekmeye çalışırlar. Gazneli Mahmud ve onun gibi hükümdarlardan çok çekmişlerdir. Bundan ötürü duydukları üzüntüyü her fırsatta romanda dile getirirler. Rasathanesi onun kendini iyi hissettiği tek yerdir:

“- Evet, bu rasathane, benim için bir teselli ve istirahat dergahı oldu, Ebu Ali! Ben de senin gibi dünya gözüme karanlık görüldüğü anlarda buraya gelerek ilimle, mütalaa ve incelemelerle kendimi avutuyorum.”⁴⁶⁶

Adil Yakubov, Biruni gibi tarihî bir kişiliği romanda hakkıyla ve gereğiyle işlemeye çalışır ve bunda başarılı olur.

Bîrûnî astronomi, matematik, geometri, kimya, fizik, tıp, tarih, eczacılık, coğrafya, etnoloji, filoloji, jeoloji, jeodezi, dinler ve mezhepler tarihî gibi otuz kadar farklı dallarda çalışmalar yapar, eserler verir. Biruni çağında çok anlayışamayan, kıymeti yıllar sonra bilinen bir bilim insanıdır.

2.6.5. Tarihteki Kişiliği İle Gazneli Mahmud

Gazneli Sultan Mahmud 2 Kasım 971 tarihinde doğar. Karluk Türklerinden olan babası Sebüktegin, annesi Zabulistan Bölgesinden olan asil bir adamın kızıdır. Bu sebeple “Mahmud-ı Zabuli” şeklinde de tanınır. Gazneli Mahmud’un çocukluğu hakkında çok fazla bilgi yoktur. Küçük yaştan itibaren ise öğrenilmesi gereken dini eğitimini alır. Kur’an-ı Kerim’i ezbere bilir, şeriat ve İslami geleneklere bağlı yetişir. Padişahlara ait haberleri dinlemeyi seven biridir. Babası Sebüktegin’in evlatları için yazdığı “**Pendname**”siyle yetişir. Gazneli Mahmud gençliğinden itibaren devlet idaresinde görev almaya başlar.⁴⁶⁷

Küçük yaşta babasının yanında katıldığı savaşlarda cesaret ve zekasıyla kendini gösterir. Gençliğinde mızrağı ile aslanlarla savaşacak kadar yetenekli olup filler ve aslanlarla baş edecek kadar cesaretlidir. Eliyle at kemiği kırabilecek, değirmen taşını tek başına kaldırabilecek kadar güçlüdür. Savaşlara bizzat katılır, çatışmanın yoğun olduğu zamanlarda bile asla düşman ordusundan korkmaz. Gazneli

⁴⁶⁶ Yakubov, s.378.

⁴⁶⁷ Erdoğan Merçil, **Gazneli Mahmud**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.19

Mahmud bu savaşlarda vücuduna birçok yara alır ama yaraları kimseye göstermez. Ömrünün sonunda ise vücudunda yetmiş üç mızrak, ok ve kılıç yarası izi bulunur.⁴⁶⁸

990-991 yılları arasında bazı dedikodular yüzünden Mahmud ile babasının arası açılır. Henüz 17 yaşında olan Mahmud, Gazne kalesinde bir süre tutuklu kalır. Bu tutukluluk esnasında Hindistan hükümdarı ona bir elçi gönderir ve yanına çağırır. Mahmud'u evlendirerek Hindistan'ın 12 bin fersahlık bir kısmını hakimiyeti altına vermek istediğini söyleyerek teklif eder. Mahmud ise kendi yazdığı mektupta şöyle cevap verir:

“Ey köpek, bana memleket vermek senin ne haddinedir! Gerçi Hüdavend (sultan) babam iki üç günlüğüne bana kırılmıştır. Benimle hoş olduğu ve bana destek verdiği zaman, Yüce Allah'ın gücü ve Hüdavend babamın gölgesiyle yanına biraz asker alıp senin üzerine yürüyeceğim. Seni yakalayarak kafanın derisine saman dolduracağım. Eşini ve çocuklarını esir ve köle yapacağım. Hindistan'da cami inşa edip orada hutbe okutacağım.”

Mahmud, babasının ölümünden sonra ise bu söylediklerini harfiyen yerine getirir.⁴⁶⁹

Hükümdarlığı sırasında Horasan ile bugünkü Afganistan ve Belûcistan denilen ülkeleri hükmü altına alır. Mâverâünnehr Hânı İlik Hân ve sonra Kadir Hân'la savaşarak Ceyhun'un ötesine ve Harezm'e kadar sınırlarını genişletir. Bozuk îtikâd sahibi Büveyhîlerden İran ve Irak taraflarında İsfahan, Rey, Sâve, Kazvin, Ebher, Zencan şehir ve kalelerini alır, sapık tarikatlara mensup olanları cezalandırırdı. Bu tür ideolojilere ait kitapları yok ettirir, katılanları da takip ettirirdi.⁴⁷⁰

Gazneli Mahmûd, 1001 ve 1027 yılları arasında Hindistan'a düzenlediği 17 büyük seferle haklı bir şöhret yakalar. Düzenlediği seferler esnasında Kaûc, Lahor, Delhi gibi birçok büyük Hindistan şehirlerini ele geçirir. Gazneli Mahmud İslam dinine hizmet etmek, İslamı yaygınlaştırmak için her yıl buraya sefer düzenlemeyi kendine farz kılar.⁴⁷¹

Hintlilere ait meşhur puthânelerini cami hâline getirir, Hinduların putlarını süsleyen mücevherleri ve hazîneyi Haremeyn-i Şerîfeyne (Mekke-Medîne) hediye

⁴⁶⁸ Şebankâreî, “Gazneli Sultan Mahmud'un Karakteri”, (Çev., Çeviren: Ahmad Hesamipour), **Tarih Okulu**, İlkbahar 2009 Sayı 23, s. 135.

⁴⁶⁹ Şebankâreî, s. 133-134.

⁴⁷⁰ İslam Tarihi Ansiklopedisi, 5. Cilt <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Tarihi> (18.11.2018).

⁴⁷¹ Merçıl, s. 23.

eder. Hind Brahmanlarının ölülerini nehre atmaları, kadınları kocalarının cenazesi ile birlikte diri diri yakmaları gibi âdetlerini yasaklar.⁴⁷²

Sultan Mahmûd çok iyi bir kumandandır. Büyük orduları idare ve sevk etmede yeteneklidir. Her türlü doğa ve iklim şartlarına göre savaş usûlü geliştirir, askerî birlikler yetiştirmekte üstün bir dehaya sahiptir. Hintlilere karşı iyi eğitilmiş okçu tümenleri kullanmış, Harezm, Mâverâünnehr ve Büveyhîlere karşı seferlerinde, kimsenin cesaret edemedikleri fillerle savaşa katılmıştır.⁴⁷³

Hindistan seferlerinin altıncısında 1009 yılında savaş meydanından kaçanları, içinde meşhur bir tapınağın bulunduğu sarp Nagarkot (Bhim Nagar) kalesine kadar takip eder. Mahmud'un ordusu üç günlük kuşatmanın ardından bu kaleyi de alır.⁴⁷⁴

Sekizinci Hint seferini Multan eyaletine düzenler. Zorlanmadan bu bölgeyi ele geçirir ve burada bulunan Karmatilere büyük bir darbe indirir, birçoğu öldürülür veya tutuklanır. Sultan Mahmud burada bulunan ve karışıklık çıkardığı düşünülen ve şüphe ile izlenen Ebu'l-Fütûh Davud'u yakalar ve Gazne'ye getirir. Davud, Gûrek Kalesi'ne hapsedilir ve orada ölür.⁴⁷⁵

Karahanlılar arasındaki taht mücadeleleri Gazneli Mahmud'un fetihleri için fayda sağlar. Karahanlılardan Yusuf Kadir Han'ın kardeşi Ali Tegin, Buhara'yı ele geçirerek ölümüne kadar Gaznelilerin Orta Asya'daki isteklerine karşı gelir. Yusuf Kadir Han'ın kardeşi Ali Tegin için Sultan Mahmud'dan yardım istemesi, Maveraünnehir halkının da Ali Tegin'in zulmünden şikayetçi olması üzerine Mahmud, Ali Tegin üzerine harekete geçer. Ali Tegin, Semerkand ve Buhara'yı terk ederek çöllere kaçar. Sultan Mahmud, Bilge Tegin'i takip için görevlendirir. Ali Tegin kaçmayı başarır ama karısı, kızları ve hazinesi Bilge Tegin'in eline geçer. Bilge Tegin onları Semerkand'a getirir.⁴⁷⁶

Sonucunda Ali Tegin mağlup olur ve bir barış anlaşması yapılır. Sultan Mahmud eline fırsat geçtikçe Harezm'i itaati altına almaya çalışır. Buranın hakimi Me'munîler'den Ebu'l Abbas Me'mûn'dur. Me'mun'a gönderdiği mekupta itaat etmesini, Sultan adına hutbe okutmasını, memleketinden kendisine fakihler, alimler

⁴⁷² İslam Tarihî Ansiklopedisi, 5. Cilt <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihî> (22.11.2018).

⁴⁷³ İslam Tarihî Ansiklopedisi, 5. Cilt <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihî> (22.11.2018).

⁴⁷⁴ Merçil, s. 30.

⁴⁷⁵ Merçil, s.31.

⁴⁷⁶ Merçil, s.55-56.

ve ileri gelenleri kendisine göndermesini ister. Me'mûn bu barış anlaşmasını kabul ederek isteklerini yerine getirir.⁴⁷⁷

Tarihçi İbnü'l-Esir'e göre, Gazneli Mahmud yakışıklı, güzel yüzlü, orta boylu biridir. Halkına karşı şefkatli, iyi davranan bir hükümdardır. Eleştirilecek yönü ise çeşitli yollarla halkın mallarını almaya çalışmasıdır.⁴⁷⁸ Ancak adam öldürmekten sakınmış, esir aldığı hükümdarları hapsederek cezalandırmıştır. Sık sık ava gider, eğlence bezmleri düzenler. Gösterişe meraklı, saray hayatını ihtişamlı ve debdebeli bir şekilde yaşadığını ziyarete gelen yabancı elçilere de göstermekten geri kalmayan biridir.⁴⁷⁹

Onun döneminde edebiyat ve şiir büyük gelişme göstermiştir. Zanaatkârlar, oymacılar ve ilim adamları için fazla miktarda ödenek ve vakıf ayırmıştır. Sultan Mahmud sarayına büyük yetenekleri toplamaya çalışır, diğer ülkelerden şair ve ilim adamlarını kendi ülkesine çağırır, şiiri çok sever, şairleri herkesten üstün tutup onlara daha fazla bahşiş verir. Örneğin bir Alevi şair olan Alev-i Zeynebî denen şaire defalarca fil yükü altın bahşetmiştir.⁴⁸⁰

Devletşah'ın rivayetine göre sarayında dört yüz kadar şair bulunur. İran edebiyatının meşhur şâirleri olan Farruhî, Minûçihri, Ascadî, Gaza'irî vb. Gazneli Mahmud'un himayesinde yetişmişlerdir. Günümüzdeki edebî Farsça'nın temelini atan, ünlü Şehname şâiri, Firdevsî de yer alır.⁴⁸¹

Sürekli Sultan'ı ve saray mensuplarını öven "Melikü'ş-Şu'ara" denilen Unsuri de yer alır. Meşhur tarihçi Ebu Nasr Muhammed Utbi de Mahmud'un hizmetinde bulunur. Meşhur ilim adamı Ebu Reyhan El-Biruni'yi de Harezm'i işgal ettiği zaman Gazne'ye getirir. Sultan Mahmud, Hindistan seferleri sonucunda da Gazne Devleti'nin sınırları genişler ve zenginleşir. Sadece Gazne değil Nişabur, Belh gibi büyük şehirler de gelişir. Gazneli Mahmud kendi döneminde Hindistan ve Horasan civarında çok sayıda benzersiz cami, ribat, bina yaptırır. "Bend-i Mahmûdî" denilen su üzerine yaptırdığı bir barajın üzerinde bir şehir ve 12 köy bulunur.⁴⁸²

O, Türk İslam dünyasının meşhur devlet adamlarından biridir. Gazneli Mahmud zeki, öngörülü, cesur, tedbirli, adil ve Allah'tan korkan bir hükümdardır. Ömrünü savaş meydanlarında geçirmiş olan Gazneli Mahmud'un ölüm sebebini

⁴⁷⁷ Merçil, s.58.

⁴⁷⁸ Merçil, s. 81.

⁴⁷⁹ Merçil, s.81.

⁴⁸⁰ Şebankâreî, s.136.

⁴⁸¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, 16. Basım 1997, s.394.

⁴⁸² Şebankâreî, s.137.

tarihçiler verem hastalığından olduğu konusunda birleşirler. Bu sebeple 30 Nisan 1030 yılında 59 yaşında Gazne’de vefat eder.⁴⁸³

2.6.6. Romandaki Kişiliği İle Gazneli Mahmud

Romanda karşımıza 63 yaşını aşmış olarak çıkan Gazneli Mahmud, Gazne’nin Sultanı’dır. Vesvese hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalıktan kurtulmasının da iki yolu olduğuna inanır. Biri nimeti ilahi denen ağacın meyvesini buldurup yemesi, diğeri ise İbni Sina’yı buldurup kendini tedavi ettirmektir. Bahsedilen nimeti ilahi ağacı ise bir masal, efsaneden ibarettir. Gazneli Mahmud o kadar vesveseli ve hastalıklı bir hale gelmiştir ki söylentilere ve yalanlara inanmaya başlar. Uzun boylu, biraz kilolu, esmer biridir ancak hastalığından dolayı sararıp solmuş, zayıflamıştır. Gençliğinde merhametsiz, cesur, yiğit, hiçbir zaman savaşıtlardan kaçmayan, hırslı bir hükümdardır. Hükümdarlığı boyunca acımasızlığını elden bırakmayan biridir.

Romanda devamlı geriye dönüşlerle Sultan’ın gençliğinde yaptığı kötülükler ve zulmü görürüz. Bunlardan ilki gençliğinde kendisinin arkadaşı olan Kutlu Kadem yani Melikül Şarab’la başlarından geçen olaydır. Bu iki arkadaş Gazneli Mahmud’un dindar babasından gizli kuytu köşedeki işret evinde Nergize Banu’nun muhteşem danslarını izlemeye gelirler. İkisi de Nergize Banu’ya bade sunarlar, Nergize Banu Kutlu Kadem’inkini seçer. O daha içmeden Mahmud korkup kaçan Nergize Banu’nun başının üzerinden kılıcı geçirir ve Banu’nun iki parmağını koparır. Ertesi gün Mahmud’un babası Emir Sebüktegin tarafından çağrılırlar. Emir Sebüktegin, Kutlu Kadem’i ve babası Karagulam’ı kovmak durumunda kalır.

Romanda sürekli Gazneli Mahmud’un yaptığı kötülükler, Hindistan ve çeşitli şehirlerde işlediği katliamlar roman kahramanları aracılığı ile dile getirilir.

Biruni, Hint kalesinde yakılan masum insanları hatırlar ve yüreği sızlar:

“...Ne var ki Sultan bu gözyaşlarına acımamış ve muazzam kalenin dört tarafında ateş yakılmasını emretmişti. Kaleye sığınmış olan 50 bin kişi hep birlikte diz çöküp ibadet ederken, hayır, ibadet değil yürekleri parçalanarak içli hazin bir ilahiyi terennüm ederken, alevler içinde kalıp kül haline gelmişti.”⁴⁸⁴

⁴⁸³ Merçıl, s.77.

⁴⁸⁴ Yakubov, s. 44.

Sultan Mahmud, Sind şehrini alır ama iki gündür kuşatmasına rağmen kaleyi alamamıştır. Bu sebeple kalenin içindeki kadın, çocuk, yaşlılarla birlikte elli bin kişiyle birlikte ateşe verir. Sultan Mahmud yaktığı insanları güzel bir manzarayı seyreder gibi izler. Yanarken okudukları ilahileri de şarkı zanneder. Feryatlarını duyan Biruni Sultan'a "Bu şarkı değildir elli bin suçsuz kulun feryadıdır" demesine rağmen Sultan "Bu, günahsız insanların değil, dinsizlerin feryadı! Dinsizlerin feryadı ise Hüdavend-i Kerim'e ulaşmaz!"⁴⁸⁵ diyerek cevap verir.

Gerçek kişiliğinde bahsedildiği üzere kaynaklar Gazneli Mahmud'un Hindistan'a 17 sefer düzenleme sebebini İslam'ı bu ülkeye taşımak ve İslam adına hizmet etmek olduğunu belirtirler. Romanda da Gazneli Mahmud bu amacı taşır ancak yaptığı seferler katliam olarak adlandırılır. Romanda Sultan'ın düşüncesi olan İslamı yaymaktır ancak yaparken pek çok zulüm ve katliamlar gerçekleştirmiştir.

Gazneli Mahmud'la birlikte bu seferlere katılan Biruni gerçek kişiliğinde anlatıldığı gibi romanda da Hindistan adlı kitabını bu seferlerden edindiği bilgilerle yazar. Ama romanda 10 yıldan beri yazmakta olduğu bu kitabı ne zaman bitirmek istediği aklına gelse Sind eyaletinde meydana gelen bu korkunç olay gözlerinin önüne gelir.

Bu yıllar önceki katliam aynı zamanda Sultan'ın rüyasına girmeye başlar. Kan ter içinde uyanan Sultan'ın kalbi çarpar, feryatlar kulaklarında çınlar:

"Ya tövbe! Ona n'oldu böyle? Durup dururken, yıllar önce meydana gelen bir olay şimdi neden rüyasına girdi? Aklından tamamen çıkmış olan bu hadiseler neden yeniden yâdına düştü? Yoksa, Emirul Müminin gibi bir Fatih-i Muzafferin ordusuna teslim olmamakta direnen dinsizleri katliam kılmak günah mı?"⁴⁸⁶

Romanda devamlı olarak Sultan'ın iç monologlarına şahit oluruz. Gazneli Mahmud vesvese hastalığıyla birlikte neden yaptığı güzel işlerin değil de öldürdüğü insanlar ve savaşların aklına geldiğini içten içe sorgular.

Sultan'ın Asman Melikesi sarayının en ücra köşesinde gizli bir kulübesi vardır. Bu kulübenin duvarları Elfiye Şelfiye destanından alınan müstehcen resimlerle süslenmiştir. Ancak Sultan artık bu kulübeyi kapattırılmış ve kendini ibadete vermiştir.

Gazneli Mahmud'un gerçek kişiliğini anlattığımız bölümde Ali Tegin'in hanımının ve kızının Semerkand'a getirildiğini söylemiştik. Gerçek kişiliğinde

⁴⁸⁵ Yakubov, s. 55.

⁴⁸⁶ Yakubov, s. 55.

Sultan'ın Ali Tegin'in hanımına ve kızına Semerkand'a getirildikten sonra ne olduğuna dair bir bilgi bulamadık ancak yukarıda belirtildiği üzere daha sonra Ali Tegin ile bir barış anlaşması imzalanmıştır.

Romana bakıldığında ise Sultan Mahmud'un Buhara'yı bastığı sırada on bin filden oluşan ordusu Alitegin'i korkutur. Ali Tegin'in saltanatı bırakıp kaçmasıyla Sultan genç hanımını esir alarak götürür ama kadını görmez. Buradaki amacı ise Ali Tegin'i gönül ateşi içinde bırakmaktır. Bir gün Ebul Hasenek ise Sultan'a gelip Ali Tegin'in hanımının Sultan'ın aşkı ile yanıp tutuştuğunu söyler. Bunu söylemesi üzerine içtiği şarabın tesiriyle kadını görmek istediğini söyler ve kapattığı kulübeyi açtırır. Ancak kadınla birlikte olacağı sırada yine karnına saplanan ağrı yüzünden odadan çıkarılır. Böylece romanda Ali Tegin'in hanımı ile birlikte olmak ister ama hastalığı yüzünden gerçekleşmez.

Romanda Sultan, vücudunda sürekli bir sancıdan şikayet etse de aslında gördüğü kabuslardan, kötü düşüncelerden yüreğini sıkıştıran evhamlardan ve adaletsizlik duygularından dolayı bu durumdadır. Ölümü yakından hissetikçe geçmişte yaptıklarını sorgular. Bir yandan da devamlı olarak bir mucize bekler bir hali vardır. Nimeti İlahi ağacına umut bağlar:

“... Ol Server-i Kâinat'ın onlar için Unsuri'nin bahsettiği nimet-i ilahi gibi nimetler yaratması gerekir! Fakat bu nimetin bittiği yer nerede? Bunu bilip meyveyi bulmak gerek, vesselam!”⁴⁸⁷

“Nimet-i ilahi” denen garip bir ağaç olduğunu, meyvesini yiyen kişinin bütün dertlerinden kurtulduğunu, yaşlı ise gençleştiğini, acuze ise huri olduğunu, Hindistan taraflarında bir şehrin ortasında küçük bir adada bulunduğunu, bunları eski bir kitapta okuduğunu Şair Unsuri söyler. Sultan hemen Hintli ve Çinli tabibleri çağırır ama iç acııcı bir cevap alamaz. Bu ağacın varlığını sorgulamak için bütün ilim adamlarını toplayarak bir toplantı düzenler. Bu toplantıya Biruni de davet edilir. Biruni'nin bu ağacın efsane olduğunu söylemesi üzerine onu hapse attırır.

Sultan'ın gerçek kişiliğinde anlatıldığı üzere romanda da şairler için söylediği ifade onlara değer verdiğini gösterir:

“...Anlatırlar ki, şairler Hüdavend-i Kerim'e yakın imişler. Bu yüzden Peygamber Aleyhisselam şairlere saygı gösterirmiş.”⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Yakubov, s. 58.

⁴⁸⁸ Yakubov, s. 123.

Şair Unsuri'ye nimeti ilahi ağacını bildirdiği için ağzına altın doldurur. “Nazım bağının bahçevanı” diye seslenir.

Romanda toplantılarda konuşmaya başlamadan önce Sultan Mahmud'a ilk önce hamd ü sena okunur. Bir yandan “Bütün ehl-i Müslüman'ın ulu babası, saltanatımızın şan-ı şöreti, tac-ı tahtımızın baht-ı saadeti, Fatih-i Muzaffer Emirul Müminin Sultan Mahmud İbni Sebüktegin Gaznevi Hazreti Alileri...”⁴⁸⁹ şeklindeki girişler, “Sultanus Salatin, Paşşa-yı Alem, Aftab-ı Alem, külli Müslimi'nin en mükemmeli ve ademoğullarının en faziletlisi” gibi unvanlarıyla yüceltilerek, diğer yandan romanda devamlı “deli padişah, diktatör padişah, hastalık hastası olmuş padişah” vb. şekilde sıfatlarla anılarak ironik bir durum oluşturulmuştur.

Tarih kaynaklarından edindiğimiz bilgilerle ve gerçek kişiliğinde de söylediğimiz üzere Mahmud'un yiğit, cesur, korkusuz olduğundan bahsetmiştik. Romanda da yazar, Sultan Mahmud'un kendi iç monologlarında her zaman gözüpek, yiğit biri olduğunu düşündürür. O, gençliğinde hiçbir zaman pusuya yatarak savaşmamıştır. Babasından devraldığı saltanatın sınırlarını devamlı genişletmiş, tahtı sürekli kılmış ve miras aldığı Gazne'yi yeryüzünde eşsiz güzellikte bir şehir haline getirmiştir. Ancak şu hastalığına çare bulunmazsa şanı, şöreti, sayılamayacak kadar çok hazinesi ve makamının ne işe yarayacağını düşünür. Sultan sürekli bu düşüncelerle meşgul olur. Romanda sadece o kendini böyle görür. Diğer bütün roman kişileri zalimliğini anar.

Romanda Sultan'ın hastalık ve ölüm düşüncesi bütün benliğini sarar. İbni Sina'yı da bulmaları için elçi Ebul Vefa Sarı'yı gönderir. İbni Sina ise zalim Sultan Gazneli'ye hizmet etmemek için her gittiği yerden kaçır.

Sultan, İbni Sina'yı da aslında gözünde küçümser. Onu “Koca bir Emirül Müminin, ayağının tırnağı bile olamayacak İbni Sina”⁴⁹⁰ olarak nitelendirir ama ona ihtiyacı vardır. Sürekli İbni Sina'yı sorar, gözü yollardadır. Sultan aynı zamanda çevresindeki kimseye güvenmez, herkesten şüphe duyar. Vezirleri, ilim adamları, oğlu Mesud herkes dahildir. Bu sebeple Sultan çok genç olan Şehzade Muhammed'i veliaht tayin ettiğini bildiren fetva çıkartır. Ama fetva henüz hutbeyle okutularak açıklanmamıştır. Bu durumda elbette bir taraf Şehzade Mesud taraftarları diğer tarafta Şehzade Muhammed taraftarları olacaktır.

⁴⁸⁹ Yakubov, s.69.

⁴⁹⁰ Yakubov, s. 62.

İnsanoğlunun ölümle yüzleştğinde varlığını ve kainâtın amacını sorgulaması durumu sık rastlanan bir olgudur. Bireyin hayatı boyunca mutlaka karşılaşacağı karşı konulamayan tek gerçek ölümdür. Bu olgu, bireyin varoluş gerçeğinin temelini de oluşturur.⁴⁹¹

Romanda Sultan hastalığa yakalandığından beri devamlı olarak alemi, kainatı ve ölümü sorgular. Bu sorgulama şimdiye kadar yaşadığı hayatın anlamsızlığına kadar varır. Ava çıktığı gün ormanda Melikül Şarab’la ve onun Nevruz sofrasıyla karşılaştığında bu durumu fark eder.

“...Lanet olsun! Neden bugüne kadar böyle güzel bir müzikten mahrum kaldım ki! 40 yıl saltanat sür böyle müzikten mahrum kal, bu güzellikleri görme ve şu sohbette bulunma! Hindistan, Horasan Harezmi ve Buhara hanlıkları tarumar edip şahlar önünde diz çökerken en mutlu anlarını yaşadığını zannetmişti. O yıllarda dünyanın en güzel seslerini cengaver fillerin bağrıışmaları, atların nal sesleri olduğunu sanırdı... Şimdiye bugüne kadar şahit olduğu güzelliklerden daha âlasını, tattığı saadetten daha lezzetlisini tadıyordu ve ne vesvese vardı ne kaygı... Demek ki dünyada ak devlere benzeyen bulutlar, hoş kokulu bitkiler ve bakmaya doyum olmayan yüksek, masmavi dağlar da varmış! İşte karşısında çocukluk ve gençlik yıllarının bir numaralı şahidi bir şair oturmaktadır. Başında eski bir terlik, sırtında solmuş bir elbise, ama acaba hangisi daha mutluydu? Bütün ruy-i zemine diz çöktüren Gazneli Sultan Mahmud mu, yoksa kendisi gibi fakir ve garipler arasında hoş sohbetlerle ömür tüketen şu derviş mi?”⁴⁹²

Bütün bunları fark eden Sultan’a o gün gökyüzü, yeşillikler, ay vb. çevredeki nesnelere bile daha farklı ve güzel görünür. Gazneli Mahmud’un bu iç monologu ölümün yaklaştığını anladığı anda şimdiye kadar yaptıklarını ve düşündüklerini değersizleştirir. Aslında doğayı, hayatın sadeliğini ve güzelliğini son anlarında fark etmesi hem Gazneli Mahmud’un hem de okuyucunun yüzüne bir tokat gibi çarpar. Melikül Şarab’ın da yaptığı katliamları, işlediği zulümleri hatırlatması Sultan’da pişmanlık oluşturur. Sultan’ın bu pişmanlığını hafifleten tek şey ise İslam dini için yaptığını düşünmesidir:

“Bil ki, cihangirlik yapmışsam bunu İslam dini uğruna yaptım! Başka ülkeleri yakıp yıktıysam kendi ülkemi âbâd ettim!”⁴⁹³

Bunu söylemesi ve günahlarının da affı için Mezar-ı Kelan kabristanında yemek ve para dağıtacağını söylemesi üzerine Melikül Şarab acımasızca cevap verir:

⁴⁹¹ Mustafa Koç, “Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açından Psikolojik Bir Değerlendirme”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6 / 2002, s.11.

⁴⁹² Yakubov, 134-135.

⁴⁹³ Yakubov, s. 140.

“İşlediğiniz günahlardan arınmak için kırk deve, kırk inek değil kırk bin deve, kırk bin inek kesseniz yine de yetmez Paşşay-ı Alem! ... Çünkü kestiğiniz kelleler, zulmünüzden illallah deyip ağlaşan müminlerin sayısı, aha şu çınar ağacının yapraklarının sayısından daha çoktur!”⁴⁹⁴

Bunun üzerine Sultan, Melikül Şarab’tan geçmişteki işretilerini meselesinden dolayı özür diler, işlediği diğer günahların bağışlanması için de ilerleyen bölümlerde başka hamlelerde bulunur. Buna rağmen nihayetinde Sultan çevresinin de tesiriyle doğruyu ve yanlışını ayıramayacak, vesveselerinin kurbanı olacaktır.

Romanda İbni Sina, Biruni, Melikül Şarab gibi kişilerin hepsi Sultan’ın geçmişte yaptığı katliamları, zulmü ve acımasızlığını birçok kez dile getirir ve romanda da devamlı okuyucuya hatırlatılır. İbni Sina hizmet kıldığı bütün padişahları aynı kefedede tutar ve adaletsizliklerini söyler. Sultan Mahmud’u ise hepsinden daha acımasız görür:

“Hindistan’a 17 sefer düzenleyip nice şehirleri yakıp yıkan, nice kale ve ibadethanelere sığınan binlerce kadın, çocuk ve yaşlı erkeğin üzerinden diri diri at sürüp giden Sultan Mahmud gibi cihangir karşısında İbni Sina’nın hizmet kıldığı küstah Sultanlar zemzem suyuyla yıkanmış gibi kalırdı!”⁴⁹⁵

Biruni, Sultan’ın karşısına çıktığında Sultan kendisine azap ettiğini söyler ve pişmanlığını dile getirir. Biruni de iç konuşmasında Sultan’ın bu durumunu Allah’a yönelerek sorgular.

*“Ya Perverdigâr! Bu insaf duygusunu, bu pişmanlık ve hayıflanmaları şu gafil kulunun gönlüne bundan otuz kırk yıl önce salsan olmaz mıydı? İnsanların başına benzeri görülmemiş felaketler getiren savaşıardan, ilim adamlarına reva kıldığı hakaret ve zulümlerden önce insafa getirsen n’olurdu sanki? Neden ömrünün son deminde, Azrail Aleyhisselam uzaktan kendisine el sallamaya başladığı dönemde insaf-u adalete getirdin bu gaddar kulunu?”*⁴⁹⁶

Sultan’ın gerçek kişiliğini anlattığımız kısımda Hintli kadınların kocaları savaş meydanında ölürse kendilerini ateşe atıp yakma geleneğini Gazneli Mahmud’un yasakladığını söylemiştik.

Bu gelenekle romanda “cevahir geleneği” olarak karşılaşırız. Ancak romanda Gazneli’yi gören kadınlar onun zulmünden kaçmak için de kendilerini ateşe atmışlardır.

⁴⁹⁴ Yakubov, s. 139.

⁴⁹⁵ Yakubov, s. 206.

⁴⁹⁶ Yakubov, s. 242.

“Bundan 5-6 yıl önce Hindistanlı bir gezgin bir şey anlatmıştı. Hintliler arasında “cevahir” denilen bir gelenek varmış. Buna göre, kocaları savaş meydanında ölen kadınlar kendilerini ateşe atıp hayatlarına son verirlmiş. Sultan Mahmud’un bastırıp geldiğini gören binlerce kadın, cenk meydanında kocalarını kaybettikleri için kendilerini ateşe atıp hayatlarına son vermişler!”⁴⁹⁷

Romandaki Sultan iyileşmek için her şeyden medet umar hale gelir. Nimeti İlahi ağacı, İbni Sina’nın bulunması, babası Sebüktegin’e görünen Hızır’ın kendisine de gelmesini bekler. Yanındaki Kadı İmam Said’i Hızır suretinde gördüğünü ona söyler. Hatta tahtırevan üzerinde giderken gördüğü bulutu bile İbni Sina’ya benzettir.⁴⁹⁸

Bu sebeple Sultan her söylenene inanır. Sultan’ın vezirleri de hem korkmakta hem de oyun oynamaktan çekinmezler. Gerçek İbni Sina’nın bulunamaması durumunda kellelerinin gideceğinin farkındadırlar. Bu sebeple sahte İbni Sina ayaklarına gelmişken fırsatı değerlendirip Sultan’ın karşısına çıkarırlar. Sahte İbni Sina yani İbni Şehvani Sultan’a afyon vererek ve El Kanun kitabından aldığı ilaç formulleriyle Sultan’ı ayağa kaldırır. Onu uyuşturur, ağrılarını dindirir, Sultan da iyileştiğini düşünür. Sahte İbni Sina, Sultan’ın gözüne girmiştir.

Oğlu Emir Mesud’un gönderdiği gerçek İbni Sina’nın gerçek olup olmadığını anlamak için kendince sınava tabi tutar ve nimeti ilahi ağacının yerini sorar. İbni Sina ise zaten tedavi etmek istemediği Sultan’a kendisini yıllardır İbni Sina sandığını, İbni Şehvani’nin gerçek olduğunu söyleyerek oradan uzaklaşma fırsatı elde eder. Sultan Mahmud da bir ay içinde vefat eder.

Gerçek kişiliği ile romanda anlatılan Gazneli Mahmud belirli kronolojik olaylar dışında kişilik bakımından benzemezler. Romandaki Gazneli Mahmud hayatının son zamanlarını geçiren ve ölüm korkusu yaşayan bir hükümdardır. Zalimliği ve adaletsizliği bütün romanı kucaklar. Sultan olarak sürekli iç sorgulamalarıyla pişmanlığı ve çaresizliği yaşar. Yakubov, romanda kahramanları aracılığıyla devamlı olarak adil olmayan padişahlar vurgusu yapar.

Romanın müspet kahramanları dünya düzeninin bozukluğuna ve hükümdarların zalimliğini dile getirirler. Gazneli Mahmud gerçek kişiliğiyle örtüşmese de romanda içsel sorgulamalarıyla, korkularıyla ve düşünceleriyle canlı bir kahraman olarak karşımızdadır. Hatta romanın en iyi tasvir edilen ve yaşatılan

⁴⁹⁷ Yakubov, s. 206.

⁴⁹⁸ Yakubov, s. 252.

kahramanı diyebiliriz. Hastalıktan kaynaklı olarak içsel bir dönüşüm yaşamak ister ama romanın temasına uygun olarak Yakubov buna izin vermez. Adil olmayan padişahı son anlarında kurtarmak ve yüceltmek istemez. Yaşadığı Sovyet dönemi yöneticilerinin eleştirisini başarılı bir biçimde aktarır. Yakubov'a göre bu köhne dünyanın düzeni böyledir ve her zaman da böyle kalacaktır.

2.6.7. Romanda Adalet Arayışı

İnsanlık tarihî süresince adaletin ne olduğu ve nasıl sağlanacağı konusu tartışılan, ortak bir kaniya varılamayan ve asla eskimeyen sorulardandır. Adalet, insan haklarına uygun olarak türetilen hukuk normlarıyla sağlanır. Adalet, hakkın ve doğrunun korunmasıdır.

Köhne Dünya romanında da roman boyunca üzerinde durulan konulardan biri adalettir. Romanda Gazneli Mahmud'un hakimiyet alanında yaşayan insanın ve toplumun iktidar karşısındaki konumu dikkate alınır. İbni Sina, Biruni, Melikül Şarab, İsmail Gazi gibi kişiler yaşadıkları olaylarla ve düşünceleriyle sürekli sorgulama halindedir. Adil Yakubov, gerek romanın tarihî kişileri gerekse kurgu kişileri üzerinden adalet ve hak arayışını gerçekleştirir.

Romanda ilk olarak iktidarın gücüyle Melikül Şarab'ın öyküsünü dinlerken karşılaşıyoruz. Sultan Mahmud gençliğinde hükümdarın oğlu olmasının verdiği kibirle, kendisini tercih etmediği için rakkase olan Nergize Banu'nun parmaklarını keser. Bu gerginlik ve olay üzerine Melikül Şarab'ın babası, hükümdar olan Emir Sebüktegin'in 20 yıllık başkomutanı olmasına rağmen oğluyla birlikte saraydan kovulur:

“Bugünden sonra sarayda seni bir daha görmeyeyim Kutlu Kadem! Seni de Karagulam! Biliyorum, bana aşağı yukarı yirmi yıl hizmet verdin, ama bugün seni oğlunla birlikte saraydan kovmaktan başka çarem yok. Ancak hata bende değil, senin kibirli oğlunda!”⁴⁹⁹

“Eğer güzellikte dillere destan o nazende olmasaydı, belki de şimdi Sultan'ın en güvenilir adamı veya genelkurmayı olabilirdi. Kim bilir? Hoş, acaba öyle olsaydı

⁴⁹⁹ Yakubov, s. 24.

ne olurdu? Başı göklere mi erişirdi? Yoksa kimseye yâr olmayan şu dünyanın hâkimi mi olurdu?”⁵⁰⁰

Melikül Şarab ve babası sarayın güvenilir adamlarından olmasına rağmen saraydan gönderilirler. Sunduğu kadehin alınmaması gibi haksız bir sebeple onca senelik vefa görmezden gelinir. Melikül Şarab’ın iç monologunda söylendiği üzere gelecekte Sultan’ın en yakın adamı olma tasavvurunun ise ardından gelen cümleyle kıyası aslında bir şey değiştirmeyeceğini yansıtır. Çünkü dünyanın hakimi olma düşüncesi iktidarın sahip olduğu bir düşünce biçimidir.

Romanda iktidar ve yönetici sınıfı; bilim adamlarının, şairlerin, düşünürlerin kesin çizgilerle ayrılışı hakkı ve hakikatin gerçeğini gözler önüne serer. Sarayın şairi ve halkın şairi birbirinden ayrılır. Sarayın şairi olan Unsuri, bir yalandan ibaret olan nimeti ilahi ağacının varlığını söyleyerek ağzına altın doldurulan ve ihsanlar verilen biridir. Halkın şairi diyebileceğimiz Firdevsi ise hakikatleri söylediği için kovulur. Melikül Şarab’ın hatıraları yoluyla anlatılan Firdevsi romanın hatırlanmış kişisi⁵⁰¹ konumundadır. Firdevsi Gazneyi terk etmeden önce onun meyhanesine uğrar ve şöyle söyler:

“Bak şu işe ki, insaf ve adaleti terennüm edip adil hükümdarlar tarihîni yazan benim gibi bir şair, gelip gelip şu müstebit Sultan’da hakikati mi arayacaktı?... İnsanları birbirine düşürmek ilim adamlarının yapacağı iş değildir! Bunu yapsa yapsa, şahlar ve Sultanlar yapar! Ben bu kitabımda sadece hakikati yazdım! Ölüm Allah’ın emri! Vakti gelince ben de bu dünyadan göçüp gideceğim. Amma... inşallah Şehname ebediyen var olacaktır!”⁵⁰²

Firdevsi’nin söylediği üzere hakikati söylemek ve yazmak zorba yöneticilerin olduğu bir dönemde faydasızdır. Ancak hakikatin varlığı gün gelip açığa çıkacaktır.

Bir hayalden başka bir hayale geçen Melikül Şarab, Baba Hurma Sevdai’nin öyküsünü dile getirir. Şimdiki Bağ-ı Firuz’un yerinde eskiden bir hurma bahçesi, bu bahçenin sahibinin Baba Hurma olduğu, Sultan Mahmud’un burayı istimlak ettiğini, bu durumda da Baba Hurma’nın biraz aklını kaçırdığını ve dilencilik yapmaya başladığı anlatılır.

“Anlatıldığına göre, bir zamanlar şimdiki Bağ-ı Firuz’un yerinde, bu ihtiyarın büyük bir hurma bahçesi varmış. 20 yıl önce Sultan Mahmud, Bağ-ı Firuz için yer ararken ihtiyarın hurmalığı müsait bulunmuş ve bahçe

⁵⁰⁰ Yakubov, s.12.

⁵⁰¹ “Hatırlanmış kişi: Bu kişi, gerçek hayatta vardır. Yaşamıştır ya da yaşıyordur. Ama roman dünyası içinde o anda yoktur. Roman kişisi tarafından hatırlanmaktadır.” Çetin, s. 131.

⁵⁰² Yakubov, s.17.

istimlak edilmiş. Çok sevdiği bahçesinden ayrılan yaşlı bahçevanın aklının bir iki çivisi düşmüş ve o gün bugün köşe bucak dilencilik yapmaya başlamış.”⁵⁰³

Sultan Mahmud kendi isteğinin yerine gelmesi için insanların mallarına el koymaktan çekinmez. Adil Yakubov, bir yandan yöneticilere yaptığı eleştiriyi diğer yandan topluma da yönelterek sürdürür. Toplumun başına gelenlerin sorumlusu olarak toplumun kendisini bulur. Aynı bölümde Baba Hurma romanda bir rivayet anlatır.

“-Rivayet olunur ki eski zamanlarda iki candan arkadaş yola çıkmışlar. Dere tepelerden aşarak, çölde bir hurma ağacının altında konaklamışlar. Yiyip içtikten sonra sohbe başlamışlar, içlerinden biri diğerine, “Eğer ezkaza padişah olsan ne yapardın?” diye sormuş.

“Eğer ezkaza ben padişah olsam...” demiş öteki, “Yurtta adalet ve hoşgörüyü yaygınlaştırır, halkımın isteklerini yerine getirirdim.”

Arkadaşı, “Şayet ben padişah olsam... Beni adem denilen bu insanları dünyaya geldiğine pişman ederdim. Tırnaklarına kadar soyar soğana çevirir, hepsini yoksul kılardım!” demiş.(...)

Ertesi gün yola koyulmuşlar. Derelerden tepelerden aştıktan sonra büyük bir şehre ulaşmışlar. Bakmışlar ki saray önünde meydanda insanlar toplanmış. Her birinin elinde bir parça et var. Hepsinin gözü gökteki bir kuşa çevrilmiş (...) Kuzgun kimin başına konarsa onun padişah ilan edilmesine karar vermişler. Allah’ın hikmeti işte! Kuzgun da sonunda gelmiş ve bizim taş kalpli gezginin başına konmuş (...) Gezgin de tahta kurulduktan sonra daha önceki söylediklerini harfiyen uygulamış, halkı soyup soğana çevirmiş, herkesi korkudan tir tir titretmiş. Bunun üzerine insanlar gelip onun arkadaşını bulmuşlar, ricada bulunup vergileri hafifletmesini istemişler. Padişah arkadaşını izzet-i ikram ile karşılamış, fakat söylediklerini dinledikten sonra:

“Sen bu işe karışma” demiş. “Eğer ben bu insanlara zulüm kaldıysam bunu küstahlık ve aptallıklarından dolayı yaptım. Çünkü bunlar aptal olmasalardı, Allah’ın yarattığı akılsız bir hayvana inanıp beni tahta oturtmazlardı! Akılsız bir mahluka güvenip beni tahta oturtan bu insanlara şefkat ve merhamet ne gerek? Bilgili padişah bilgili insanlara layıktır. Ahmaklara ise ahmak bir padişah gerekir!”⁵⁰⁴

Baba Hurma bu rivayetin Sultan’ın düşmanı İmam İsmail Gazi’nin sözü olduğunu söyler. Romanın ilerleyen bölümünde Baba Hurma bu rivayet yüzünden işkence görecektir ve hapse atılacaktır.

Yakubov, Gazneli dönemini konu edinerek kendi dönemindeki yöneticilere ve siyasi sisteme göndermelerde bulunur. İnsanların mülklerine el konulması, hapislerde işkence yapılması, gerçeklerin görmezden gelinmesi Sovyetler

⁵⁰³ Yakubov, s. 17.

⁵⁰⁴ Yakubov, s. 18-19.

Birliği'ndeki 1920'li yıllarda başlayan kolektivizasyon uygulamalarını akla getirir. Stalin döneminin baskı siyaseti, komünist parti tarafından belirlenen kültür, sanat politikalarını hatırlatır.

İmam İsmail Gazi romanda hakkın ve adaletin savunucusu olarak Sultan'ın düşmanı konumundadır:

“İsmail Gazi İsfahan'da, deli hükümdar Şemsüddeve devrinde, “Allah'ın huzurunda dilenci ile padişah aynıdır” diyerek ortaya çıkan ve bu davasından dolayı camide okunan hutbede kendisinden ‘Şeytan-ı lain’ diye bahsedilip yüz kırbaç cezasına çarptırılan iri yapılı bir Kalenderi idi.”⁵⁰⁵

Karmetilerin lideri olan İmam İsmail Gazi kendini hak ve adalet savunucusu ve lideri olarak görür. İstediği ise memleketi Gazneli Mahmud'un zulmünden kurtarmaktır. İsmail Gazi'nin sözlerinde İbni Sina kendine has bir mantık ve adalet bulur. Karmetiler, Sultan tarafından dinsizler grubu olarak nitelendirilir.

Romanda aydın kesimin temsili olan İbni Sina ve Biruni; her zaman adil bir padişah ve adalet arayışı içindedirler ancak hiçbir zaman böyle bir padişahla karşılaşmazlar. Şemsüddeve, Alaüddeve, Melike Saide, Kabus İbni Vuşmegir ve en son olarak Gazneli Mahmud dönemine de denk gelen bu simalar bu dünyada adaleti bulamazlar:

“Fakat şimdi kendin itiraf ettin: Bu adil padişahlar yüzünden dünyam kararı diye! Birbirinden “adil”, birbirinden “akıllı” dedin! Amma şu var ki, Sultan Mahmud'un hizmetinde olmasam Şemsüddeve'nin hizmetinde olurum. Şemsüddeve olmasa bu defa da Melike Saide olurdu. Ne yaparsın Ebu Ali?”⁵⁰⁶

Biruni ve İbni Sina'nın başta Sultan Mahmud olmak üzere bu dünyanın diktatör sultanlarıyla olan ilişkileri, baskıcı rejimlerin altında kalmaları, zorla hizmet ettirilme mevzusu ve bilim özgürlüğünün olmaması eleştirilir. İkinin de yıllarca aradığı adalet bu köhne dünyada değildir. İbni Sina bu durumun şimdiye özgü olmadığını ve olmayacağını şöyle bildirir:

“Sızlanmayın, Üstat! diye yalvarıyordu. Beni Adem yeryüzüne indiğinden bu yana âlimler sefalet, cahiller sefahat içinde olmamış mıdır?”⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Yakubov, s. 348.

⁵⁰⁶ Yakubov, s. 377.

⁵⁰⁷ Yakubov, s. 407.

Yakubov, bu eseriyle geçmişi gözler önüne serme amacının dışında dünya var oldukça farklı zamanlarda karşımıza çıkan değişmeyen belki de değişmeyecek olan insanın trajedisini sunar.

III. BÖLÜM

3.1. Tarih-Gerçeklik Bağlamında Ötgen Künler, Nevai, Köhne Dünya: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Bu bölümde incelemiş olduğumuz Ötgen Künler, Nevai ve Köhne Dünya romanlarını olay örgüsü, zaman, mekan, kişiler, bakış açısı, üslup ve tarih-gerçeklik ilişkisi yönünden değerlendirmesini yapıp bir takım sonuçlara varmaya çalıştık. Çalışmamızda ele aldığımız üç romanı karşılaştırmalı olarak değerlendirdik.

Tarihî roman, Avrupa'da 19. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar. İlk tarihî roman yazarı olan Walter Scott (1771–1832) Vaverley (1814) adlı romanında İskoçya tarihîni konu edinir.

Bu dönemden itibaren yazarları tarihî roman yazmaya iten sebepler, hangi romanların tarihî roman sınıflaması içinde yer alacağı gibi tartışma konuları meydana gelmiştir.

Konusu bakımından tarihî roman, tarihî bir olayı ele alır. Geçmişte kalan bu olay ve olaylar yaşanmış ve sonuçlanmıştır.

Alfred Döblin “tarihsel roman her şeyden önce bir romandır, tarih değil” der. Döblin bu sözüyle tarihî romanın öncelikle “roman” niteliğinin ön planda olması gerekliliğini vurgulamak ister.⁵⁰⁸

Turgut Gögebakan da tarihî romanı Döblin'in tanımından yola çıkarak herhangi bir tarihsel dönemi ya da olayı gerçeğe yakın ama sanatsal bir biçimde aktaran bir roman türü olarak tanımlar.⁵⁰⁹

M. Nihat Özön tarihî roman için şu tanımı yapar:

“Tarihî roman, geçmiş yıllarda oluyormuş gibi birtakım olaylar icat etmek, bu olaylara çerçeve olarak bir çağın olaylarını ve yaşayışını vererek, hayâlî kahramanlara gerçek süsü vermek, böylelikle tarih ve romanın ayrı ayrı uyandıracağı ilgiyi sağlamak demek olan tarihî roman, romantizmin meydana getirip usul, kural ve geleneğini kurduğu bir çeşittir.”⁵¹⁰

Tarihî roman yazarı hem tarihî bir olayı belirli bir bilinç düzeyinden ele alır hem de eserinin roman olma niteliğini göz önünde tutacaktır.

1920'lerden sonra Özbek edebiyatında batılı anlamda hikaye ve roman hem sayı hem de nitelik bakımından gelişir. Bunda Abdullah Kadiri'nin “Ötgen

⁵⁰⁸ Alfred Döblin, **Der historische Roman und wir**, In: Aufsätze zur Literatur, Ausgewählte Werke In Einzelbänden, Hrsg. von Walter Muschg, Olten 1963, s. 163'den akt: Gögebakan, s. 13.

⁵⁰⁹ Gögebakan, s. 15.

⁵¹⁰ Mustafa Nihat Özön, **Türkçede Roman**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 25.

Künler”(1926), “Mihrabdan Çayan”(1928), ile Sadridin Ayni’nin “Buhara Cellatları”(1922) eserlerinin rolü büyüktür. Her iki yazar da Türkistan’ın geçmiş tarihî ile ilgili tarihî romanlar ve hikayeler yazar. Abdullah Kadiri’nin Ötgen Künler ve Mihrabtan Çayan romanlarında ele alınan tarihî dönem kötü bir şekilde tasvir edilir.⁵¹¹ Abdullah Kadiri’nin yaşadığı dönem geçmişin kötülendiği, sosyalist düzenin övüldüğü bir dönemdir. Ancak Ötgen Künler ve Mihrabtan Çayan romanları o dönem için rejim karşıtlığını yansıtan eserlerdir.

Stalin döneminde milliyetçi Özbek yazarlar tutuklanır.1936-1940 yılları arasında bazıları öldürülür, bir kısmı ise Komünist parti çizgisinde eser yazmaya zorlanır. İkinci Dünya savaşı zamanında ise Stalin yönetimi diğer Türk boyları gibi Özbeklerin de savaşa gönüllü katılmasını sağlamak için çeşitli alanlarda rahatlama olanağı sağlar. Edebiyat da bu alanlardan biri olur. Hatta bu dönemde tarihî romanlar devlet tarafından desteklenir. Aybek’e “Nevai” (1944) romanı için 1945’te Sovyet Devlet ödülü verilir ancak ikinci dünya savaşının sona ermesiyle edebiyattaki özgürlük alanı da sona ermiştir. Stalin’in edebiyat üzerindeki sansür ve baskısı yeniden başlar. Edebiyat üzerindeki bu karanlık devir Stalin’in ölümüyle sona erer ve 1960’tan sonra yeniden hikaye ve roman gelişmeye başlar. 1960’lardan itibaren ise Özbek edebiyatında tarihî romanlar çoğalmaya başlar.⁵¹²

Tarihî roman, milli bilinç oluşturma, tarihi (geçmiş) anlatma, siyasi, sosyal, kültürel açıdan bireyi geliştirme gibi işlevlere sahip olan romandır. Özbek edebiyatının tarihî romana bu kadar yoğun bir şekilde yönelmesi tarihî roman yazarlarının vermek istediği mesajları en kolay yoldan iletmesi anlamına gelebilir.

S. Tural, mazi ile bağlarını kesmiş bir cemiyeti hafızasını kaybetmiş insana benzetir ve şöyle söyler:

“Mazi ile hâl; hâl ile istikbâl birbirlerinin devamı olan ve birbirlerini hazırlayan kavramlardır. (...) “Tarih şuuru, milletin tecrübelerinin, hâtıralarının evi olan maziden faydalanarak geleceğini hazırlayan yol göstericilerden biridir. Tarihe dönüş, irtica değil, kendine dönüş, varlığının şuuruna eriştir. Bunu, millileştirilmiş eğitim ve öğretim programları ile çeşitli fikrî eserler sağlayabilir.”⁵¹³

İlk tarihî roman yazarı kabul edilen Scott’un tarihî roman geleneğinde tarihsel olayın gerçekleştiği tarih ile romanlaştığı tarih arasında yaklaşık üç kuşaklık bir uzaklık görülür. Türk yazınında ise uzaklık ölçütüne göre değil söz

⁵¹¹ Kocaoğlu, s. 191.

⁵¹² Kocaoğlu, s. 191-192.

⁵¹³ Sadık K. Tural, 1976, s. 14.

konusu olan tarihî olayın kriz niteliği taşıyıp taşımadığı ve yazarın düşünsel yapıları açısından verimli olup olmayacağına bakılır.⁵¹⁴

Yukarıdaki paragraftan yola çıkarak bakacak olursak tarih bilinci oluşturma Özbek tarihî romanının temel olgularındandır denilebilir. İncelediğimiz roman yazarları Abdullah Kadiri (1894-1940), Musa Taşmuhammedoğlu Aybek(1905-1968) ve Adil Yakubov(1926-2009) Özbek edebiyatında sırasıyla eserlerini vermiş olan yazarlardır. Ancak romanlarında ele aldıkları tarihî dönem ise tersi bir yön izler. Açıklayacak olursak Abdullah Kadiri günümüze daha yakın olan Özbek Hanlıklarından olan Hokand Hanlığı dönemini (1845-1858), Musa Taşmuhammedoğlu Aybek, Hüseyin Baykara dönemini (1438-1506), Adil Yakubov Gazneli Mahmud dönemini (971-1030) işler. Abdullah Kadiri'den sonra birbirlerinin eserlerini inceleyen ve araştıran bu romancılar romanlarında kendilerine daha uzak bir tarihî konu edinmişlerdir. Öyleyse ele aldığımız Özbek yazarları tavır alışlarına, dünya görüşlerine uygun birer tarihî konuyu kendilerine seçmişlerdir.

Ele aldığımız üç romanın da yazılış dönemleri farklılık arz eder. *Ötgen Künler* romanı 1922-1926 yıllarında 3 bölüm halinde yazılmış olup, Özbek halkının içinde bulunduğu sosyal, siyasal, manevi, kültürel değerlerini yansıtan ilk Özbek romanı olarak kabul edilir. *Ötgen Künler* romanı Ceditçilik hareketinin başladığı dönemde yazılır. Orhan Söylemez, romanın yazıldığı dönem içinde değerlendirilecek olduğunda cesurca yazılmış olduğunu belirtir. Zamanın Rus tehlikesine dikkat çeken yazar ileri görüşlülüğünü gösterir.⁵¹⁵

Abdullah Kadiri, bu ileri görüşlülüğünün bedelini, milliyetçilik suçlamasıyla öder. 1937 yılında tutuklanır ve 1938 yılında kurşuna dizilerek öldürülür. *Ötgen Künler*, Atabey ve Gümüş'ün birbirlerine duydukları aşkı anlatırken asıl meselesi Özbek halkı içinde kadına verilen değer, devlet yönetimi, milletin bağımsızlığı gibi fikirleri dile getiren bir eserdir.

Ötgen Künler romanı Atabey ve Gümüş'ün aşkını anlatır. Birbirini çok seven Atabey ve Gümüş evlenirler ancak mutlulukları uzun sürmez. Atabey'in ailesinin Taşkent'ten biriyle evlenmesini istemesi ve Atabey'i buna zorlamalarıyla Atabey ikinci evliliğini yapar. Ayrıca Mergilan'daki Hamid'in de Gümüş'ü elde etme çabaları ve kurduğu tuzaklarla iki sevgili birbirinden uzaklaşır. Kuma gelen Zeynep

⁵¹⁴ Göğebakan, s. 77-78.

⁵¹⁵ Orhan Söylemez, "Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihî Romanı", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, Erzurum, 2003, s. 116.

ve Gümüş arasında süren çekişme, Gümüş'ün ölümüyle sonuçlanır. Bir yandan da yönetimde bulunan Hodayar Han'ın etrafındaki kişilerin menfaatleri için halkın huzurunu bozmaları, Kıpçak- Özbek düşmanlığı çıkarmaları romanın önemli meselelerini oluşturur.

Abdullah Kadiri, 19. Yüzyıl ortalarında Çarlık Rusya'sının Özbek Hanlıklarını birbirine düşürme siyasetinin sonuçlarını, Türkistan halkına verdiği eziyetleri anlatır ve bu durumla mücadele etmeye çalışan kahramanlar meydana getirmiştir. Romanda Özbek-Kıpçak düşmanlığı, Kıpçak katliamı, Taşkent'in kuşatılması, Rus tehlikesi, beylerin menfaat düşkünlüğü, ihanet, kadının değeri dönemin eleştirilerindedir.

Romanda birlik ve beraberliğe çağrı, menfaat düşkünlüğünden uzaklaşılması gerektiği, Atabey'in evlilik konusundaki fikirleri ancak annesinin cehaleti yüzünden yanlışında ısrarcı olması üzerinde durulması gereken mesajlar olarak görülebilir. Ayrıca romanda devir içindeki ticaretin önemini, aşk etrafında işlenen milli motifleri, gelenek ve görenekleri görmek mümkündür.⁵¹⁶

Nevai romanı 1942 yılında millî konularda eserler yazılmasına müsaade edildiği savaş ortamında kaleme alınır. 1944 yılında Özbek dilinde, 1945 yılında ise Rus dilinde yayımlanır. Aybek, 1930'lu yıllarda roman için malzeme toplamaya başlar. Bu dönem ceditçi yazarların adının söylenmesinin bile yasak olduğu döneme denk gelir. Şerefiddinov, Aybek'in eserini meydana getirdiği dönem için şöyle söylemektedir:

“Aybek, sadece bir sanatkâr değil, aynı zamanda mütefekkir bir âlim olarak Özbeklerin tarihine yaklaşmaktadır. Bu tavır, millî tarihî tahkir edilip yok sayıldığı Sovyet döneminde Özbeklerin parlak bir tarihlerinin bulunduğunu göstermektedir. Elbette bunu o dönemin şartlarında açıkça ifade etmenin imkânı yoktur. Sovyet ideolojisinin âmir hükmüne göre Rus milliyetçiliği hariç her türlü milliyetçiliğin ayaklar altına alınıp yasaklandığı Stalin döneminde kendi milletini yüceltmek ve onun olumlu sıfatlarını methetmek, bütün dünyada olumlu bir hadise olarak görülmesine rağmen Sovyet ülkesinde bu milliyetçilik sayılıyor ve bu yola giren tefekkür sahibi herkes korkunç takiplerle karşı karşıya gelmektedir. Milleti uyandırmaya, millî şuuru geliştirmeye ve halkı kendi özünü tanımaya yönelten hareketler, çoğu zaman Ezop diliyle, yani sembolik şekillerde yapılıyordu.”⁵¹⁷

⁵¹⁶ Söylemez, 2003, s. 116.

⁵¹⁷ Âzâd Şerefiddinov, **Milletni Uygatgen Edib**, (Aybek Tuğılgen Künini. 100 Yıllığı) Taşkent: Üniversitet Neşriyatı, 2005, s.5-6'dan akt: Karakaş, 2018, s. 85.

Aybek, Nevai'nin hayatıyla ilgili o kadar çok araştırma yapar ve onunla bütünleşir ki zaman zaman eser kahramanlarıyla konuşarak çevresindekileri şaşırtır.⁵¹⁸

Nevai, Ali Şir Nevai'nin kişiliği ve yaşadığı dönemi tüm ayrıntılarıyla ele alan tarihî romandır. Nevai; esere çok yönlü bir kişilik olarak şair, devlet adamı, alim, sanatçı olarak yansır.

Aybek, Nevai'nin Türk dili karşısındaki yüceltici tavrını romanın birçok yerinde çeşitli vesilelerle ve bariz bir şekilde dile getirir. Millî kimliklerin Sovyet yönetimi tarafından reddedildiği yıllarda millî şuuru uyandıran ana dil hakkında iftihar duygusuyla böyle şeyler söylemek ve yazmak, asla kabûl edilebilir bir şey değildir.⁵¹⁹

Romanda Nevai'nin hayatı, fikirleri, kişiliğinin yanı sıra Hüseyin Baykara döneminde sarayda yaşanan olaylar, iç isyanlar, taht kavgaları dile getirilir.

Nevai romanında bütün olaylar Nevai'nin etrafında gelişir. Çocukluk arkadaşı Hüseyin Baykara, Nevai'nin bilgisinden ve tecrübesinden faydalanmak amacıyla mühürdarlık görevi için Herat'a çağırır. Mühürdar olduktan sonra devlet adamı olarak halkın sorunlarına çözüm bulur, külliye yaptırır, sosyal ve kültürel gelişmelere öncülük eder. Nevai'yi çekemeyen ve yönetimde söz sahibi olmasını istemeyen Mecciddin, Emir Moğol, Nizamülmülk gibi kişiler Hüseyin Baykara'yı etkileyerek Nevai'yi Esterebad'a sürgüne göndertir. İçkiyi ve eğlenceyi artıran Baykara, yönetim konusunda da ipleri yanındaki kişilere devredince oğullarıyla da arası açılır ve iç isyanlar devam eder. Nevai, Esterebad'da zehirlenme tehlikesi atlatınca tekrar Herat'a döner. İç karışıklıklar, Baykara'nın torununun ölüm fermanını imzalaması gibi olayların gelişmesi ve Nevai'nin çözüm bulmaya çalışmasıyla roman ilerler. Roman büyük şair, devlet adamı ve alim olan Nevai'nin hayata gözlerini yumması ve Herat halkının matem tutmasıyla sona erer. Arslankul ve Dildar'ın aşkı da romanda aşk unsuru olarak görev alır.

Musa Aybek, devleti ve halkı tehlikeye düşürecek olan baba-oğul, kardeşin kardeşe olan düşmanlıkların bırakılması, birliğe beraberliğe dönülmesi, adaletin sağlanması konularını mesaj olarak okuyucuya iletir.

Köhne Dünya romanı 1982 yılında kaleme alınmıştır. Adil Yakubov'un babası Stalin'in baskıcı yönetimi döneminde "kızıl kırgın"ın terör mağdurlarından

⁵¹⁸ Özcan, s.143-144.

⁵¹⁹ Karakaş, 2018, s. 83.

biri olur ve “halk düşmanı” ilan edilerek hapse atılır. Yakubov, küçük yaşta babasız kaldığı için pek çok farklı işte çalışarak ailesine bakmak zorunda kalır.⁵²⁰

Köhne Dünya romanı, Gazneli Mahmud dönemini ve bu dönemde yaşayan İbni Sina ve Biruni'nin hayatları, eserleri ve ilmi çalışmaları ve yaşadıkları sıkıntıları dile getiren tarihî romandır. Güç ve iktidarın zalim kişilerin eline geçmesiyle ilim adamlarına yapılan zulüm ve haksızlık karşısında akıl ve mantık sahibi insanların çaresiz kalmaları anlatılır. Zulüm ile adalet, ilim ve cehaletin çatışması ana fikir olarak verilir. İktidarda adaletsizlik olduğu sürece güçlüler güçsüzleri ezmeye çalışacaktır.

Roman, Gazneli Sultan Mahmud'un vesvese hastalığına yakalanmasıyla gelişen olaylar dizisinden oluşur. Sultan Mahmud yakalandığı bu hastalık sebebiyle bir efsane olan nimet-i ilahi ağacını ve meşhur tıp bilgini İbni Sina'yı arar. Biruni'den yardım ister. Gazneli Mahmud çevresindeki Ali Garib, Ebul Hasenek gibi düzenbaz, menfaat düşkünü kişilerin tuzaklarıyla sahte hekim Ebu Şilkım'ın oyuncağı haline gelir. Sultan'ın kız kardeşi Hatlıbegim ve oğlu Emir Mesud gerçek İbni Sina'yı Sultan'a gönderir. Ancak ayağına kadar gelen ve esasen tek kurtuluşu olan İbni Sina'yı saraydan kovması, Gazneli Mahmud'un ölümü ve Emir Mesud'un tahta geçmesiyle roman son bulur.

Adil Yakubov, Köhne Dünya romanında cehaleti vererek ilim ve bilgi sahibi olmanın önemini, adalet konusuna sürekli vurgu yapmasıyla mesajını iletir.

Tarihî romanların bir özelliği de olayların gerçek zaman içerisinde geçmesidir, romandaki zaman bize gerçek tarihî vermelidir.

Abdullah Kadiri'nin (1894-1938) *Ötgen Künler* romanı çağdaş Özbek romanının ilk tarihî ve modern romanıdır. Romandaki olaylar hicri 1264 (1847/48) ile başlar yine hicri 1277 (1860/61) senesinde sona erer. 19. Yüzyılda ve toplamda 13-14 senelik bir zaman diliminde geçer.

Musa Taşmuhammedoğlu Aybek'in (1905-1968) *Nevai* romanında olaylar kesin bir tarih belirtilmemekle birlikte Nevai'nin Herat'a mühürdarlık görevi için gelmesiyle başlar ve onun ölümüyle roman son bulur. Nevai'nin ölümü hicri 906 (Miladi 1501) yılına denk geldiği için Baykara'nın saltanat yılları olan 1471 yılından 1501 yılına kadar olan olayları kapsar. Yani romanda geçen zaman aralığı yaklaşık 30 yıldır. Adil Yakubov'un (1926-2009) *Köhne Dünya* romanında olaylar Gazneli

⁵²⁰ Ayvaz Morkoç, “Adil Yakuboğlu'nun “Uluğbey'in Hazinesi” Romanında Tarikatlar ve Faaliyetler”, *International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 2, April 2012, s. 203.

Mahmud'un hükümdar olduğu yıllar olan hicri 421 (1030) tarihinde geçer. Romanın olay zamanı yaklaşık bir ay gibi bir sürede geçmektedir. Ancak sürekli geriye dönüşlerle geçmişe gidilir. Bu geriye dönüşlerde anlatıcı bazen 3-4 yıl, 10-15 yıl öncesine bazen 20-30-40 yıl gibi çeşitli tarihlere giderek geçmişten haber verir. Bu sebeple doğrusal zaman bir ay içinde gerçekleşmekte olup geriye dönüşlerle yaklaşık 40 yıl öncesine kadar uzanmaktadır.

Üç romana da bakıldığında Ötgen Künler, Özbek romanının ilk tarihî ve modern roman olmasından kaynaklı olarak klasik edebiyata ve halk unsurlarına yakınlığıyla roman devrini başlatır. Abdullah Kadiri aşk konusunu ve siyaseti iki ayrı düzlemde yürütür. Nevai ve Köhne Dünya romanında ise aşk konusu baskın değildir. Nevai romanı; Nevai'nin kişiliği, devlet adamlığı ve şairliği üzerinden devam ettiği için bir karakterin daha ön planda olduğunu görürüz. Bu sebeple Nevai romanını tarihî-biyografik roman şeklinde adlandırabiliriz. Köhne Dünya romanı ise Gazneli Mahmud, İbni Sina ve Biruni'yi romanda dengeli bir şekilde yürütür. Olay örgüsünün gelişimi ve zaman açısından değerlendirildiğinde en fazla geriye dönüş tekniğinin kullanıldığı ve en uzak tarihe gitme noktasından bakıldığında Köhne Dünya romanı göze çarpar.

Ötgen Künler; aşk aracılığıyla evlenme, kadının rolü, kişisel ve toplumsal haksızlıklar, halkın çatışması ve sömürge tehlikesine dikkat çeker. Sözlü halk edebiyatından beslenen yazar, meddah ve destan anlatıcılarına benzer şekilde okuyucusuna doğrudan seslenir. Olay örgüsüne müdahale ederek okuyucuyu bilgilendirir. Öğreticilik esastır. Özbek halkının geçmişi ve geleceği hakkında verilen bilgiler zaman zaman bir tarihçi üslubuyla ortaya konur. Atabey, Gümüş ve Hacı Yusufbey'in birbirlerine yazdıkları mektuplar anlatım özellikleri açısından göze çarpar ve edebi üslubun güzel örneklerini oluşturur. Ayrıca romanda pek çok halk edebiyatı motifine rastlarız.

Aybek de tıpkı Kadiri gibi ilahi bakış açısıyla romanı sunar. Zaman zaman araya girerek okuyucuyu bilgilendirir, geçmişten, tarihten bahseder:

“O zamanın meşhur tarihçisinin mübalağalı anlatımına göre bu süvarilerin her biri uzun mızrağının ucuyla gökteki ayın çehresindeki perdeyi kaldırabilecek güçteydi.”⁵²¹

⁵²¹ Aybek, s. 115.

Dil ve üslup bakımından açık, yalın ve akıcı bir dil kullanmıştır. Didaktik üslubu Aybek de kullanır. Roman kişileri aracılığıyla vermek istediği mesajları iletir. Romanda yer yer şiir, türkü, gazel, rubai, mektup gibi parçalara yer verilir.

Köhne Dünya romanında ilahi bakış açısı kullanılmasıyla birlikte zaman zaman sözü kahramanlar devralır ve geriye dönüş tekniği kullanılır. Okuyucu sürekli Biruni'nin, İbni Sina'nın, Gazneli Mahmud'un, Melikül Şarab'ın ve diğer kişilerin hatıraları yoluyla geçmişe gider ve iç dünyalarına, düşüncelerine dahil olur. Bu sebeple iç monolog tekniği de romanda yoğun kullanılan bir tekniktir. Bir de okuyucu romanda İbni Sina'nın öğrencisi olan "Ebu Ubeyd Cüzcani'nin hatıralarından" yazan bölümlerde olayları Cüzcani'den dinler. Yakubov, İbni Sina'nın öğrencisi olan Ebu Ubeyd El Cüzcani'nin günlüklerinden parçaları romana yerleştirir. Köhne Dünya romanının diğer dikkatimizi çeken özelliği de rivayet, fabl, efsanelerden yararlanmasıdır. Romanın çeşitli yerlerine serpiştirilen bu unsurların ortak özelliği Yakubov'un yapmak istediği tenkidi bu yolla gerçekleştirmek istemesidir. Romanda halk hikâyeleri, söyleyişleri, deyim ve atasözleri, masal motifleri de yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu unsurların kullanılması romandaki olayların daha iyi anlaşılması için olaylarla bir bağ kurar ve romanı fantastik bir yöne çeker.

Nevai romanında siyaset, o dönemin savaşları, iç isyanları ayrıntılarla anlatılırken bir yandan devamlı şiir, ilim meclisleri kurulur. Örneğin romanda toplanılan bir mecliste konu şiire gelir. Şehabeddin'in Türk şirinin istikbali ne olacak sorusu konuyu ilerletir. Meclis artık Türk-Acem şiir tartışmasına dönmüştür. Bu tartışma Türk gazellerinden, Acem dilinden, Nevai'nin sanat konuşmalarından ibaret olarak iki üç sayfa boyunca anlatılır.

Bu açıdan karşılaştırıldığında Nevai romanı şiir meclisleri, Türk- Acem şiir tartışmaları, satranç oyunları, güreş, sanat ve ilim sohbetleri bakımından görebileceğimiz en yoğun romanlardan biridir. Olaylar ve kişiler açısından bir yoğunluk söz konusu olduğu için Ötgen Künler ve Köhne Dünya'da olduğu gibi mektup, hatıra gibi montajlanan türler bulunmaz.

Tarihî romanda mekan, tıpkı zaman gibi gerçeğe uygun mekan unsurlarını vermek durumundadır. Tarihî romanda insanın içinde bulunduğu her alan; yaşanan ev, coğrafi yer isimleri, yaşama ve barınma yerleri mekan olarak değerlendirilir.

Ötgen Künler romanı mekan olarak Hokand Hanlığı'na bağlı olan Taşkent ve Mergilan şehirlerini kullanır. Ayrıntılı dış mekan tasvirleri bulunmaz, daha çok iç mekanları kullanır. Mirza Kerim'in evi, Hudayar Han'ın sarayı ayrıntılı tasvir edilir.

Nevai romanında olayların büyük bir kısmı Herat'ta, medrese, saray ve evlerde geçmektedir. Bunun yanında Esterebad, Merv, Belh gibi ticaret, kültür ve sanat merkezlerinde de olaylar gerçekleşir. Aybek, romanın diğer unsurlarında olduğu gibi mekan konusunda da titiz davranır ve ayrıntı atlamamaya gayret eder. Nevai romanında hem dış mekan hem iç mekan tasvirleri daha ayrıntılıdır. Ön planda olan Herat şehri her açıdan tanıtılır. Saraylar, ziyafetler, düğünler tüm ihtişamıyla dile getirilir:

“Duvarları altın nakışlı güllerle bezenmiş, çeşitli ipek kaplama motiflerle süslenmiş, rengarenk kumaşlarla dekore edilmiş bu geniş salonun ihtişamı ve göz alıcılığı yalnız ilk defa görenleri değil belki yüzlerce kez görmüş olanları da şaşkına çevirecek düzeyde idi.”⁵²²

Köhne Dünya romanında olaylar Gazne, İsfahan, Buhara, Kyat gibi şehirlerde geçer. Ayrıca Melikül Şarab'ın meyhanesi, Asman Malikanesi gibi kapalı mekanlar da karşımıza çıkar.

Mekan konusunda üç romanın ortak noktalarından biri yönetimde bulunan kişilerin (padişahlar, sultanlar, vezirler) saraylarının ihtişamı ve tasvir edilişi benzerdir. Romanlarda en çok karşımıza çıkan saray ve konak gibi mekanlar büyük ve gösterişlidir. Buralarda sık sık eğlence ve ziyafetler düzenlenir.

Tarihî romanlar işlediği döneme ait koşulları ayrıntılı biçimde bir arka plan olarak sunar. Bu durum Scott'un başlattığı gelenekte önemli bir tarihsel niteliklidir. Tarihî roman yalnızca olayı değil, onu var eden önemli koşulları da yansıtmalıdır.⁵²³

Ötgen Künler romanı tarihî gerçekliklerin yanında hanlıklar dönemindeki toplum ve aile yapısı hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Özbek hayatına ve kültürüne ait pek çok durumu işlenmiştir. Yazar Atabey ve Gümüş'ün evliliklerini, düğün öncesi ve sonrası geleneklerini ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunar. Saz eşliğinde şarkı okuma, atışma faslı, doğaçlama damat ve gelin taklitleri, gelinin evden çıkarılması, mihr meselelerinin görüşülmesi, Fatiha okuma, don giydirme gibi gelenekler sergilenir.

⁵²² Aybek, s. 185.

⁵²³ Gögebakan, s.75.

Yazar, Özbek toplumunun sahip olduğu geleneksel yapıyı bütünüyle vermeye çalışır. Bir yandan da bazılarını eleştirir. Büyü meselesi de bunlardan biridir.

Batıl inançlar konusu Nevai ve Köhne Dünya romanında da karşımıza çıkar. Nevai romanında Hüseyin Baykara, Köhne Dünya romanında Gazneli Mahmud müneccimlerden bilgi almak ister. Baykara'ya Nevai yol göstererek müneccimlerin söylediklerinin ilimle uyuşmadığını söyler. Gazneli Mahmud ise Buhara'ya sefere hazırlandığı zaman Biruni'den yıldız falına bakıp sefer için en uygun zamanı bildirmesini talep eder. Biruni ise astrolojiye inanmadığını ileri sürerek buyruğu yerine getirmez. Toplumun bu şekilde aksayan yönlerini her üç yazar da eleştirel bir üslupla dile getirir.

Üç tarihî romanın temel konularından biri siyasettir. Ötgen Künler romanı Hokand Hanlığı dönemini, Nevai romanı Hüseyin Baykara dönemini ve Köhne Dünya romanı da Gazneli Mahmud dönemini konu edinir. Her üç romanda da siyasetten ve yöneticilerden halk memnun değildir. Ötgen Künler ve Nevai romanında halktan haksız yere vergi toplama işi eleştirilen mevzulardandır. Ötgen Künler romanında Azizbey, Nevai romanında Mecciddin, Doğanbey ve diğerleri bu işi üstlenir.

Nevai ve Köhne Dünya romanında sürekli vurgulanan meselelerden biri de eşitliktir. Nevai romanında Ali Şir Nevai, Hüseyin Baykara'ya *“Devletin kanun ve kaideleri karşısında padişahla dilencinin aynı seviyede olduklarını size daha önce defalarca belirtmişim, bunu bir kere daha tekrarlıyorum.”*⁵²⁴ sözüyle Köhne Dünya romanın İmam İsmail Gazi'nin *“Allah'ın huzurunda dilenci ile padişah aynıdır.”*⁵²⁵ sözleri aynı noktaya işaret eder. Allah katında ve düzen için kurulmuş kanunların önünde herkesin eşit tutulduğu bilinen bir gerçektir. Bu durumun roman kahramanları tarafından vurgulanması ise bu adaleti kimsenin gözetmediğini duyurmak içindir.

Tarihî romanlar tezli romanlar olarak kabul gördüğü için birçok tarihî roman yazarı, şimdiki zamanda egemen koşulların vurgulanması amacıyla yaratisının merkezine tarihi yerleştirir. Aynı zamanda bu tezler yazarının düşünce dünyasını da açığa çıkarırlar.⁵²⁶

⁵²⁴ Aybek, s. 444.

⁵²⁵ Yakubov, s. 348.

⁵²⁶ Gögebakan, s. 78-126.

Üç romanda da siyasete ve yöneticilere yoğunlaşılmasının temel sebebi yazarların kendi dönemlerine göndermelerde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Abdullah Kadiri, Ceditçilik etkisiyle Rus tehlikesine dikkati çekerek toplumu bilinçlendirme görevini üstlenir. Musa Aybek, Nevai karakteriyle 15. yüzyıla dönerek Baykara dönemi yöneticilerini ve geçmişi örnek göstererek ders çıkarılmasını bekler.

“Asırlara ve dönemlere bakıp düşündüğünüzde, tarih mantığının acayip hülasalarını görürsünüz. Kahramanların, hükümdarların ve cihangirlerin bir ömrü olduğu gibi, devirlerin, devlet ve saltanatların, hanedan ve sülalelerin de bir ömrü var. Nehirleri kana bulayıp akıtan ve bununla tarih yazan insanlar sonunda bir damla kanda boğulmuş, ne tarihlerinden, ne de namlarından eser kalmıştır. Bunun örneklerini kendi tarihimizde de bulabiliriz.”⁵²⁷

Nevai romanından alınan bu paragraf üç romanın da ana fikirlerinden birini içerir: tarihe dönüp bakmak ve ondan geleceğe yönelik ders almak.

Adil Yakubov, Gazneli Mahmud dönemini işleyerek adaletle göndermede bulunarak her dönemde görülen zulmün son bulmasını ister. Hatta Yakubov romanda zulüm ve adaleti felsefi boyutta sorgular:

“Gerçekten neden böyleydi? Neden mutlak zaruret esasına göre kurulan bu âlem, bu sonsuz kâinat, bu gezegenler hareketi ve tabiat hadiselerinde büyük bir ölçü ve akıl-zekâ mevcuttu da, canlı varlıklar arasında en mükemmeli kabul edilen insanoğlu bir türlü hurafe, zulüm ve adaletsizliğin pençesinden kurtulamıyordu?”⁵²⁸

Aşk konusuna bakılacak olursa Ötgen Künler romanında Atabey ve Gümüş’ün aşkı ön plandadır. Romanda siyaset ile birlikte eşit derecede yürütülür. Nevai romanında Nevai’nin kişiliği, devlet adamlığı, sanatı ayrıntılı bir şekilde işlenir ve tarihî/biyografik bir roman olma özelliği taşır. Aybek, Nevai’yi bir aşkın içine yerleştirmesinin yerine kurgu kişilikler olarak yer alan Dildar ve Arslankul’un aşkı görülür. Bu ikili arasındaki aşk hikayesi de Nevai romanında siyaset kadar öncelikli olmaz. Köhne Dünya romanında ise Biruni, İbni Sina ve Gazneli Mahmud arasında yaşanan olaylar önceliklidir. Köhne Dünya romanında aşk unsuru bölünür. İbni Sina’nın, Biruni’nin ve diğer karakterlerin yaşadığı aşklar anlatılır.

Her üç romanda da aşıklar arasında ayrılmalar gerçekleşir. Ötgen Künler romanında Atabey ve Gümüş birbirlerini çok sevmelerine ve evlenmelerine rağmen

⁵²⁷ Aybek, s. 483.

⁵²⁸ Yakubov, s. 391.

kuma geleneği sebebiyle ayrılırlar. Atabey'in ikinci karısı Zeynep'in Gümüş'ü zehirlemesiyle Gümüş ölür.

Nevai romanında Arslankul ve Dildar aşkı vardır. Dildar ve Arslankul'u da Doğanbey ayırır. Dildar'ı kaçıtır ve Mecdiddin'e verir. Mecdiddin de Baykara'ya Dildar'ı hediye eder. Sarayda iki yıl boyunca cariyeye olarak tutulan Dildar daha sonra bir yolunu bulup saraydan kaçar ve Nevai'nin sayesinde idamdan kurtulur. Sonra Dildar ve Arslankul kavuşup evlenirler. Bu aşkların da kavuşması kolay olmamış, bir ayrılık dönemi yaşamışlardır.

Köhne Dünya romanında ise aşk sayı bakımından çoğalır. Biruni'nin ilk sevdiği Kyat'lı tacirin kızı Reyhane Banu'dur. Kyat'ı Harzemşah ordusu basınca esir olarak götürülen Reyhane Banu yol şartlarına dayanamaz ve vefat eder. İbni Sina ise gençliğinde adını duyurmaya başladığı sıralarda tedavi ettiği oba beyinin kızı Butagözbegim'e aşık olur. Ancak bir gece obanın basılması ve Butagözbegim'in kaçırılması ile aşkları yarım kalır. Yıllar sonra İbni Sina'nın arkadaşı olan Şakalan'ın oğlu ise Butagözbegim'in kızı Karagözbegim'e aşık olur. Karagözbegim de Alitegin tarafından kaçırılarak Emir Mesud'a hediye edilir. Şakalan'ın oğlu onu bulmak için yollara düşer. Biruni'nin yardımcısı olan Sedef Bibi, ona sahip olmak isteyen Pir-i Bukri'nin eline düşer ve intihar eder.

Görüldüğü üzere her üç romanda da hem siyasi hem de aşk konusunda olaylar olumlu ilerlemez. Romanlardaki aşklar mutlaka bir güç ve hakimiyet unsuru sebebiyle yarım kalır veya sona erer.

Klasik tarihî romanların genel özelliklerine uygun olarak romanlarda hem tarihî kişiler, hem de kurmaca kişiler bulunmaktadır. Üç romanda da yazarlar, kahramanlarının iç ve dış tasvirlerini, ruhsal çözümlmelerini okuyucuya sunar.

“Klasik, geleneksel tarihsel romanda örneğin Walter Scott, Fenimore Cooper, Victor Hugo, Balzac veya Tolstoy'da tarihten alınmış gerçek kişi ve olayları romanın kurgusal dünyasına koymanın Brian McHale'e göre üç yolu vardır:

1. Tarihsel gerçeklikler (kişi, olay, nesne, yer, zaman) romana tarihte anlatıldıkları, resmi tarihçe tarif edildikleri biçim ve bağlamda, bunlarla asla çelişmeden koyulurlar. Eğer kişinin, örneğin Napolyon'un yaşamında bilinmeyen, gizli kalmış alanlar varsa, bu bilinmeyenler romanda da gizli kalır. Yorum yapılmaz, tarih çarpıtılmaz.

2. O kişi, olay veya nesnelerin romanda sunuluş biçimi tarihsel bağlam ve tüm kültürel altyapı aynen romana aktarılarak kullanılır. Kişiler sadece resmi tarihle çelişmeden değil, tüm maddi gerçeklik, kültürel altyapı, çevre ve bağlamla da örtüşerek sunulur.

3. Gerçekliğin alanından kurgusal alana geçen tarihsel kişi veya durumlar romanın kurgusal dinamiklerinde de gerçeğe çok yakın bir yapıda sunulur. Yani, geleneksel tarihsel roman, gerçekçi roman olmak zorundadır.”⁵²⁹

Scott’un tarihî roman geleneğine bakıldığında Scott’un halkçı bir yazar olduğu görülür ve halkçı bir yazarın halkın içinden figürlere yönelmesi ve olay örgüsünü bütünüyle onların eylemlerinden ve bakış açılarından vermesi şeklinde ortaya çıkan bir bilinç düzeyidir.⁵³⁰

Ötgen Künler, kurgu kişilerin ön planda tarihî kişilerin daha geri planda olduğu bir romandır. Bu açıdan Kadiri de Scott’un tarihî roman geleneğine uygun olarak halkın içinden olan kişileri kahraman olarak kullanır. Romanda Atabey, Gümüş, Hacı Yusufbey, Mirza Kerim, Aftab Ayım, Özbek Hanım, Hamid, Hasan Ali, Alim Usta, Zeynep, Hoşru Bibi kurgu kişilikler olup Hudayar Han, Müsülmankul, Kuşbeyi Narmuhammed, Azizbey, Kuşbeyi Otabbay gibi kişiler ise tarihî kişiliklerdir.

Kadiri kahramanlarını oluştururken geleneksel halk hikayelerinden, klasik edebiyattan ve çevresinden de yararlanmışır. Bir sohbet esnasında Kadiri bu kahramanların kimlere benzediğini oğlu Habibulla’ya anlatır. Özbek Hanım’ı Cosiyat bibing, Aftab Ayım’ı Xanım bibing, Gümüş’ü de Oykumuş opang’a⁵³¹ benzettiğini söyler.⁵³²

Ötgen Künler romanında adaleti, iyiliği, doğruluğu temsil eden erkek karakterler Hacı Yusufbey, Atabey, Mirza Kerim’dir. Romanda Hacı Yusufbey, Atabey gibi kişilerin birlik beraberlik mesajları, halkı gerçek düşmana karşı birleşmeye çağırır. Yazarı temsil eden Hacı Yusuf’un yanında güvenilir kişiliği ve dürüstlüğü ile tasvir edilen Gümüş’ün babası Mirza Kerim de vardır. Bu iki karakter romanın mesajı olan "birlik-beraberlik-uyum" fikrini temsil ederler.⁵³³ Romadaki kurgu kişilikler genel olarak olumlu bir tip çizer.

Yönetici konumunda olan tarihî kişiler ise Hudayar Han, Müsülmankul, Azizbey gibileri ise zulümüyle, çıkarıcılığıyla, adaletsizliğiyle rol oynarlar. Hudayar Han, Han olmasına rağmen Müsülmankul’un elinde maşa olmuştur. Müsülmankul,

⁵²⁹ McHale, Brian, **Postmodernist Fiction**, New York: Routledge, 1987, s. 87-88’den akt: Zekiye Antakyalıoğlu, **Roman Kuramına Giriş**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 165.

⁵³⁰ Gögebakan, s. 26.

⁵³¹ Cosiyat bibi (1862-1936) Abdullah Kadiri’nin annesi, Xonim bibi (1874-1941) Kadiri’nin kaynanası, Oykumuş (öl. 1929) ise Kadiri’nin babasının tanıdığı bir Kazak kızı.

⁵³² Merhan, 2008, s. 185.

⁵³³ Söylemez, s. 116.

zalimliği ve vahşiliği ile adını duyurur. Keyfine göre vergiler toplamaya başlar, çok küçük sebeplerle Özbek beylerini asıp keser. Ancak Müsülman'ı saf dışı eden Hudayar Han'ın kendisi de halka zulmeden biri haline gelir. Romanın ana düşüncesi Türkistan halklarının birlik olabilmesi tamamen adil bir yöneticinin varlığıyla mümkün olacaktır.

Romandaki kadın motifi, Özbek kadını tanımak ve anlamakta önemli rol oynamaktadır. Gümüş, Aftab Ayım, Özbek Ayım gibi kadın karakterler Özbek millî gelenek ve göreneklerini kendinde birleştirmiş kişilerdir. Gümüş yaşadığı devrin ve toplumun gelenek ve göreneklerinin neden olduğu olaylar sonucunda ölür. Gümüş, dışarıdan gözlendiğinde kurallara boyun eğmiş, alışlagelmiş hayat tarzını sürdüren bir Özbek kadını gibi görünse de, aslında ikinci plana itilmiş duygu ve düşüncelerine önem verilmeyen kadın tipini temsil eder.⁵³⁴

Nevai romanında tarihî ve edebi olaylar iç içe anlatıldığı için kişi sayısı oldukça yoğun ve geniş bir yapıya sahiptir. Bu kişi kadrosunun kimi gerçek tarihî kişilikler kimi de kurgu kişiliklerdir. Sultan Murad, Zeyniddin, Arslankul, Dildar, Şehabeddin vb. kurgu kişilerdir. Nevai, Hüseyin Baykara, Mecdiddin, Emir Moğol, Nizamülmülk, Hatice Sultan, Muzaffer Mirza, Mümin Mirza, Molla Cami, Mevlana Lutfi, Behzad, Handemir gibi kişiler ise tarihî karakterlerdir. Romanın bu kadar geniş bir kadroya sahip olması Ötgen Künler ve Köhne Dünya'ya göre okuyucuyu yorar.

En ayrıntılı tasvir edilen ve üzerinde durulan kişi ana kahraman Nevai'dir. Romanda Nevai'nin çocukluğuna ve gençliğine dair hikayesini ayrıntılarla, geriye dönüşlerle öğreniriz. Roman başladığında otuzlu yaşlarındadır. Nevai olayları iyilikle ve uzlaşmacı bir tavırla çözen bir devlet adamı olarak dürüstlüğü, adaletin, iyiliğin temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Romanda Nevai'nin devlet adamlığının yanı sıra alim ve şairlik yönü güçlü bir şekilde işlenmiştir. Nevai, Herat'a mühürdarlık görevi için gelir ama gönlünde her zaman sanat yatar. Kitap okumaktan, tefekkürden, şiir yazmaktan daha zevkli bir iş olmadığını düşünür ancak kendisine devlette vazife verilir, sadece vatan ve milletin menfaatini düşündüğü için kabul eder. Şair'in Lisanü't-Tayr, Muhakemetü'l-Lügatayn, Mecalisü'n-Nefais üzerindeki çalışmaları, şiirlerinden parçalar, eserlerinde ileri sürdüğü görüşler verilir, şiir meclislerinin

⁵³⁴ Lale Aminova, "YaşarKemal'in "Yılanı Öldürseler" hikayesiyle Abdulla Kadiri'nin "Ötgen Künler" Romanlarında Saf Aşk Teması ve Kadın Motifi", (Akt: Semra Alyılmaz), **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 20, Erzurum, 2002, s. 164.

atmosferi tasvirlerir.⁵³⁵ Nevai sanatın her dalıyla ilgilenen müzik bilgisine sahip, tambur çalan ünlü ressam Behzad ve diğer ressamlarla ilgilenip resim yapma konusunda onları destekleyen, satranç oynayan bir tip olarak çizilir.

Sultan Murad, Zeyniddin, Molla Cami, Behzad gibi kahramanlar da ilimle uğraşan, sanat ehli kişilerdir.

Hüseyin Baykara, Horasan hükümdarıdır. Baykara tahta ilk çıktığı zamanlarda adaletli bir yöneticiyken zamanla çevresini saran bencil, halk düşmanı insanlar yüzünden yönetim gücü zayıflar. Ayrıca safahata ve içkiye düşkündür. Yönetimde söz sahibi olan vezirleri Mecdiddin, Nizamülmülk gibiler yüzünden devlette teftiş ve kontroller azalmaya başlar. Halkın üzerine binen gereksiz vergilerle durum kötüleşir. Baykara'nın oğullarıyla yaşadığı mücadeleler, iç isyanlar bütün şehri etkiler. Baykara yönetimde kötü bir hükümdardır ancak dönemde sanat alanında ilerleme kaydedilir. Baykara, şairlere hamilik yapar. Güreş, kimya deneyleri, resim, tıltçılık, hat sanatlarıyla ilgili meclislerde bulunmaktan hoşlanır ve bütçe ayırır. Romanda Baykara taç sahibi olmasına rağmen iradesini kötü niyetli insanların esir almasıyla aciz bir konumda bulunur.

Romanın canlı olarak verilen tek kadın kahramanı Dildar'dır. Dildar ve Arslankul aşkı siyasi olayların içinde romana bir heyecan katmak, renk vermek amacıyla yerleştirilir. Nevai aracılığıyla birbirlerine kavuşurlar.

Köhne Dünya romanında Biruni, İbni Sina, Gazneli Mahmud, Emir Mesud gibi kişiler tarihî kişiler olup Melikül Şarab, Pir-i Bukri, İbni Şehvani, Sebhu, Nergize Banu gibi kişiler kurgu karakterlerdir.

Romanda dikkati çeken ve idealize edilen iki karakter İbni Sina ve Biruni, ilmi ve hakikati temsil etmektedir. Tıpkı Nevai'de olduğu gibi İbni Sina'nın ve Biruni'nin de çocukluğuna ve gençliğine dair bilgileri geriye dönüşlerle öğreniriz. İbni Sina, daima insanlara faydalı olmayı amaçlayan ve araştırmalar yapan bir ilim adamıdır. Ne zaman başına bir iş gelse, canı sıkılsa eserlerine sarılır ve yazmaya koyulur. "Hekim-i Devran"dır. İbni Sina aynı zamanda sanattan da anlar. Kendi yaptığı kemani çalabilecek ve beste yapabilecek kadar musiki ilmüne vakıftır. Şan şöhret, para, altın peşinde koşmaz. Hayatı boyunca zalim hükümdarlardan kaçmıştır.

Biruni, dönemin astronomi bilginidir. Gazneli ona "zamane allamesi" diye hitap eder. Hindistan'da uzun yıllar kalır ve oranın dilini, tarihîni, inançlarını,

⁵³⁵ Özcan, s.145.

edebiyatını, efsanelerini öğrenir. Gazne'ye geldiğinde Hindistan seferinden 12 yıl önce orada bir rasathane kurar. İbni Sina ile bir araya geldiklerinde tıp, astroloji ve felsefe gibi farklı konularda derin sohbetlere girişirler. İlim ve irfan sahibi bu insanlar, romanda hiç hak etmedikleri haksızlık ve eziyetlere maruz kalırlar.⁵³⁶

Gazneli Sultan Mahmud, merhametsiz, gaddar aynı zamanda cesur, yiğit ve gözü pek biridir. Hindistan'a 17 sefer düzenlemiş ancak orayı, Buhara'yı, Semerkand'ı yakıp yıkmıştır. Bununla birlikte suçsuz insanları asan, kaleleri ateşe verip çocukları, kadınları, yaşlıları diri diri yakmış biridir. Hastalığa yakalandığından itibaren etrafındaki kimseye güvenmez, herkese şüpheyle bakar. İbni Sina'yı bulup da kendine göndermez diye öz oğlu Emir Mesud'dan dahi hastalığını gizler. Romanda tek bir iyi özelliğine rastlanmaz. Sultan Mahmud ön planda olup romanda diğer kötü yöneticiler de eleştirilmiştir. Gazneli Mahmud'un oğlu olan Emir Mesud da en az babası kadar zalimdir. İsfahan şehrinin yönetimi elindedir ve şehir veba salgını altındadır. Ancak salgını önlemek için hiçbir şey yapmaz, saraya salgının ulaşmasını engellemek için tüm kapıları kapattırır ve saraydan dışarı adım atmaz. İbni Sina şehre geldiğinde onun yüzüne söylemek istediği sözleri içine atar:

“Ah katil! Merhametsiz, kana susamış katil! Sebep olduğun bu katliam, bu açlık, bu kıtlık ve bu felaket senin günahın değil mi bre deccal?”⁵³⁷

Elçi Ebul Vefa Sarı, İbni Sina'yı aramaya gidip bulamadığında sultanın gazabından korkarak ne yapacağını bilemez. Bu esnada kaçma fikriyle Emir Mesud'un İsfahan'da olduğu aklına gelir ve iki ateş arasında kaldığını düşünür. Bir yanda Gazneli Mahmud bir yanda Emir Mesud olduğunu şu sözlerle dile getirir: “Sağa gitse karşısına ejderha çıkacak, sola gitse cehennem kapısı!”⁵³⁸ Romanın sonunda Sultan vefat edince Emir Mesud vezirlerinin kellesini alır, binlerce kişiyi de öldürür.

Gazneli Mahmud'un vezirleri Ali Garib, Ebul Hasenek, Hoca Meymendi gibi kişiler sürekli sultanı kandırmak ve oyalama peşindedir. Sultanın hastalığı yüzünden sahte İbni Sina'yı getirip karşısına çıkarırlar. Ali Garib, Ebul Hasenek ile işbirliği yaparak Veziriazam Hoca Ahmed Meymendi'yi görevinden edip kendisi bu makama oturur. Makamını kullanarak zimmetine hayli mal geçirmiş ve servet sahibi olmuştur. Vezirlerin de hiçbiri birbirine güvenmez, sevmez ama birbirleriyle iş birliği yaparlar.

⁵³⁶ Söylemez, 2003, s. 118.

⁵³⁷ Yakubov, s. 308.

⁵³⁸ Yakubov, s. 226.

Romanın kadın karakterlerden ise karşımıza Hatlıbegim, Sedef Bibi ve Nergize Banu çıkar. Karagözbegim ve Butagözbegim karakterlerinden ise romanda İbni Sina aracılığıyla haberdar oluruz. Hatlıbegim, Sultan'ın kız kardeşidir. Abisinin ölümü üzerine tahtın varisi olacak olan Sultan Mesud taraftarıdır ve vezirlerin oyunlarını açığa çıkarmaya çalışan biridir. Sedef Bibi, Biruni'nin yardımcısı konumundadır. Pir-i Bukri ona göz koyduğu için türlü sebeplerle onun eline düşer ve romanın sonunda intihar eder. Nergize Banu ise Kutlu Kadem'in eşidir. Gençliğinde rakkaslık yaparken Gazneli Mahmud'un sunduğu kaseyi almaması sebebiyle parmakları kesilmiştir. Romanın kadın karakterleri mutluluğu hiçbir şekilde yakalayamazlar. Ya ihtiraslarının kurbanı olurlar ya da toplumsal, siyasi sebeplerle intihar veya ölümlerle hayatları sonlanır.

Üç romanı kadın karakterler bakımından karşılaştırdığımızda ise Ötgen Künler öne çıkar. Çünkü bu romanın temelinde aşk yatar. Gümüş karakteri ve diğer kadın karakterler oldukça iyi bir şekilde işlenmiştir. Ancak Nevai ve Köhne Dünya romanlarında ise aşk konusundan ziyade siyasi olaylar ön planda yer aldığı için Ötgen Künler romanında anlatıldığı kadar canlı kadın karakterler bulunmamaktadır.

Tarih ve tarihî roman arasındaki farklardan bir tanesi de tarihin veya tarih biliminin içerisinde sadece önemli olayların içindeki kişiler bulunurken tarihî romanlarda her insan tipi bulunur. Aksi bir durumda sadece önemli kişiler tarihî romana alındığında tarihî bir roman değil tarihî bir inceleme haline gelebilir.

“Tarihî romanlarda toplumların kaderini değiştirmeyi amaçlayan idealist tiplere ihtiyaç vardır. Bu kahramanlar, herkesten farklı ve üstün niteliklere sahip, cesur, akıllı, öngörü sahibi, kahraman yaradılışlı kişiler olarak öncü rolde yer alırlar.”⁵³⁹

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere ele aldığımız tarihî romanlarda idealist tipler karşımızdadır. Ötgen Künler'de Atabey, Hacı Yusufbey, Mirza Kerim; Nevai romanında Nevai, Sultan Murad, Zeyniddin, Molla Cami; Köhne Dünya romanında Biruni, İbni Sina gibi kişiler adaleti, iyiliği, doğruluğu temsil eden idealist tiplerdir. Ayrıca haksızlığa, zulme uğrayan kişilerdir.

Her üç romanın yazarı da romanlarında kişileri karşısında taraf tutmaktadır. Romanların kişileri olumlu/iyi kişiler ve olumsuz/kötü kişiler olarak net çizgilerle

⁵³⁹ Erol, s. 65.

ayrılır. Kemal Erol, yazarın taraf tutma durumunu olumsuz bir durum olarak değerlendirir:

“Tarihî romanlarda görülen en belirgin hatalardan biri de yazarın kahramanlar karşısında tarafsız kalmama durumudur. Oysa yazarın benimsemediği karakterler hakkında şahsî fikirler ileri sürmek ve olumsuz eleştiriler yapmak yerine; bunların kim ve nasıl biri olduğunun tespitini, tutum ve davranışları yoluyla okuyucuya bırakmak gibi bir görevi de vardır.”⁵⁴⁰

Köhne Dünya’daki Biruni ve İbni Sina, Aybek’in romanında Nevai ile benzer. İbni Sina ve Biruni, Gazneli Mahmud’dan korkmazlar. Sadece Nevai gibi yazmaya başladığı eserlerin, yapmayı düşündüğü işlerin yarım kalmasından korkar. Onların tek korkusu ilimden uzak düşmektir. Ötgen Künler romanında ise bir ilim adamı karşımıza çıkmasa da Atabey, Gümüş’ten ayrı kaldığı zamanlarda üzüntüsünü hafifletmek için kütüphanede vakit geçirir, klasik eserlerden okur.

Zulmü, haksızlığı yapan karakterler üç romanda da yönetici konumunda olan kişilerdir. Ötgen Künler’de Hudayar Han, Müsülmankul, Azizbey; Nevai romanında Hüseyin Baykara, Mecdiddin, Nizamülmülk; Köhne Dünya romanında Gazneli Mahmud, Emir Mesud, Ali Garib, Ebul Hasenek karşımıza çıkar. Nevai romanının vezirleri olan Mecdiddin ve Nizamülmülk ile Köhne Dünya’nın vezirleri olan Ebul Hasenek ve Ali Garib birbirlerine benzer karakterlerdir. Vezirler dirlik, düzenlik için çalışmazlar sadece kendi menfaatleri yönünde iş yaparlar. Hükümdar olan Hüseyin Baykara ve Gazneli Mahmud da bu yönden birbiriyle benzerler ve vezirlerin elinde bir nevi oyuncak haline gelirler.

Hüseyin Baykara ve Gazneli Mahmud’un benzediği noktalardan biri de dervişliğe, sıradan bir hayat yaşamaya olan özentileri veya özlemleridir. Hüseyin Baykara, Mirza Yadgar ile savaşa gideceği sırada derviş Babahaki’nin duasını almak ister. Kendisini kabul etmeme konusunda tereddütlüdür ancak Babahaki yola çıkarak onu karşılar. Baykara’yı mağarasına davet eder. Baykara bu zamana kadar tacını, tahtını ele geçirme arzusuyla yanıp tutuşurken Babahaki’nin bir postunu görünce dervişliğe özenir:

“Uzlette geçirilen yoksul hayatın paklığı dünya kaygı ve meşakkatinin şeytanın tuzakları olduğu ve şu mağaranın şairane bir güzelliğe sahip bulunduğunu

⁵⁴⁰ Erol, s. 65.

anlatmaya başladı. İhtiyar derviş padişahın gerçekten kendisine imrendiğini kanaatine varmıştı.”⁵⁴¹

Aynı şekilde Köhne Dünya’da Gazneli Mahmud da Melikül Şarab’ın kurduğu sofrayı görünce onun yaşadığı hayatı yaşamak ister:

“İşte karşısında çocukluk ve gençlik yıllarının bir numaralı şahidi bir şair oturmaktadır. Başında eski bir terlik, sırtında solmuş bir elbise ama acaba hangisi daha mutluydu? Bütün ruy-i zemine diz çöktüren Gazneli Sultan Mahmud mu, yoksa kendisi gibi fakir ve garipler arasında hoş sohbetlerle ömür tüketen şu derviş mi?”⁵⁴²

Her iki karakter de taht ve hüküm sürme arzusunu sonuna dek yaşarken bir yandan dervişliğe özenmeleri içlerinde bulunan dengesizliğe bir örnek teşkil eder.

Kadiri, Aybek ve Yakubov’un yönetici profilini kötü karakterlerden oluşturması hem tarihe hem de kendi dönemlerine sembolik bir göndermedir. Üç romancı da yönetici imajını olabildiğince olumsuzlaştırmak istemiştir.

Ötgen Künler romanında Kadiri açık açık Rusların işgalini haber verir. Ancak baştaki hanın hâla kendi halkını iç savaşa sürüklemesi, beyleriyle olan mücadelesi Rus tehlikesini fark etmemesine sebep olur. Kadiri, Cedit hareketine uygun milli bir roman oluşturma çabasını hakkıyla yerine getirir. Tarih-gerçeklik ilişkisi bölümlerinde dile getirdiğimiz gibi romanda konusu geçen Kıpçak- Özbek çatışmaları, Hüdayar Han ve Müsülmankul’un siyaseti tarihte gerçekleşmiş olaylardır. Atabey ve Gümüş’ün aşkı, Özbek gelenekleri, töresi de dönemin toplumunu yansıtan gerçeklerdir.

Nevai romanında Aybek, göz önünde devamlı Nevai’yi tutmasına rağmen Baykara’nın kötü yönetimi, çevresinin etkileri altında iç isyanlarla uğraşması, oğullarıyla olan taht mücadeleleri siyaseti eleştirmek adına başarılı bir şekilde işlenmiştir. Romanın biyografik tarafının ağır basması Ali Şir Nevai gibi Çağatay dönemine damga vuran bir kişiyi tanımak adına güzel bir örnek oluşturur. Romanın olay örgüsü, zaman, mekan ve kişilikler bakımından tarihî gerçeklerle birebir uyum sağlar.

Köhne Dünya romanında ise Gazneli Mahmud’un vesvese hastalığına yakalanmasıyla başlayan Biruni, İbni Sina ve Gazneli Mahmud’un etrafında gelişen olaylar hem kendi dönemini hem de geçmişi irdeler. Yakubov, İbni Sina ve Biruni’yi tarihî gerçekliğe uygun bir şekilde romanda işler. Ancak Gazneli Mahmud farklı bir

⁵⁴¹ Aybek, s. 115.

⁵⁴² Yakubov, s. 135.

şekilde karşımıza çıkar. Tarih-gerçeklik ilişkisi kısmında gerçek kişiliği anlatılmıştır. Gazneli Mahmud tarihî kaynaklarda zeki, öngörülü, cesur, tedbirli, adil bir Türk İslam hükümdarı olduğu belirtilir. Hindistan'a 17 sefer düzenlemiş, bu ülkeye İslam'ı yaymıştır. Romanda ise vesvese hastalığına yakalanan, Hindistan'a düzenlediği seferleri katliam olarak nitelendirilen, acımasız, zulmünden hiçbir canlının kaçamadığı acımasız bir sultan portresi görülür.

Romanda Melikül Şarab hapisanede Baba Hurma ile karşılaşınca aklından şu düşünceler geçer:

“Ya tövbe! Kendisi de kaç defa böyle saçma bahanelerle suçlanmış, kimisi kâfirlikle, kimisi dinsizlikle, kimisi de Emirul Müminin'in gözünde çöp var demekle itham etmiş ve defalarca hapse atılmıştı. Kendi kafalarından uydurdukları bazı suçlamalarla içeri atılıp işkence yapılmıştı.”⁵⁴³

Yakubov, bu zalim sultan tasvirini sembolik olarak kullanır. Okuyucuyu kendi yaşadığı döneme götürür ve aklımıza Stalin'in uygulamalarını getirir. Romanda görülen hapis cezaları, işkenceler, halkın mallarına el koyma, katliamların hepsi Stalin dönemi uygulanan politikaların bir sonucudur. Stalin'in Türkistan halklarına uyguladığı kolektifleştirme uygulamaları sonucu görülen işkenceler, hapis cezaları, sürgünler, katliamların hepsini romanda Sultan Mahmud aracılığıyla görürüz. Gazneli Mahmud, sembolik olarak Stalin'i ve onun dönemini temsil etmektedir. Hatta Stalin'in ölümüyle Gazneli Sultan Mahmud'un hastalığı da birbirine benzer.

*“Moskovsky Komsomolets gazetesinde yayımlanan günlüklerden biri Stalin 1953'te hastalıktan yatağa düştüğünde onunla ilgilenen doktorlardan Alexander Myasnikov'a ait. Myasnikov günlüğünde, Stalin'in acımasızlığının ve paranoyak davranışlarının, beyninde tespit edilen hasardan kaynaklanmış olabileceğini belirtir. Günlüğe göre Stalin'in beyninde oluşan hasar, onun karar verme yeteneğini etkiliyordu. Myasnikov, yapılan otopsisinin ardından, “Stalin'in beyninde tespit ettikleri hasarın sağlığının yanı sıra verdiği kararları da etkilemiş olabileceğini” not düşer. Doktorun günlüğünde, “Stalin iyi ve kötü; faydalı ve tehlikeli; hoşgörü ve hoşgörüsüzlük ve arkadaşlık ile düşmanlık hissini kaybetmiş olabilirdi. Karakteristik özellikleri aşırıya kaçmaya ve şüphesi onu paranoyaklaştıracak kadar artmaya başlamıştı” ifadelerini kullanır.”*⁵⁴⁴

Romanda Gazneli Mahmud da tıpkı Stalin gibi paranoyak hareketleriyle dikkat çeker. Çevresine, vezirlerine, oğlu Mesud'a bile güvenmeyerek herkese

⁵⁴³ Yakubov, s. 264.

⁵⁴⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gizli-kalan-gunlukler-stalin-in-ic-dunyasini-ortaya-cikardi-17612379> (31/01/2019).

şüphıyla bakar. Bu sebeplerle Gazneli Mahmud romanda ayrıntılı olarak çizilmiş dönemin sembolik bir yöneticisidir.

Özetle Abdullah Kadiri, Musa Aybek, Adil Yakubov tarihî kendine konu edinerek hem geçmişi hem kendi dönemini eleştirel bir gözle sunarak eserlerini verirler. Tarihî roman yazarı ya dünya görüşüne uygun ya da var olan bir duruma göndermede bulunmasına imkan oluşturan bir konu seçer. Lukacs ve Scott, gerçek tarihsel kişiliklerin ve özellikle de büyük figürlerin tarihsel romanda ön planda olmalarının toplumsal gerçekliğin ortaya konulması açısından uygun olmayacağı kanısını taşır. Önemli olan büyük tarihsel kişiliklerin değil, onların yaşadıkları dönemi şekillendiren düşüncelerin ve olguların sergilenmesidir.⁵⁴⁵

Üç romancıya baktığımızda sadece Kadiri tarihî kişilerini geri planda tutup kurgu kişilerini öne çıkarmıştır. Kadiri'nin kurgu kişileri halkın içinden olanlardır ve dönemindeki Özbek insanını yansıtır. Bu konuda Kadiri'nin ceditçi bir yazar olmasının etkisi büyüktür. Bu açıdan tam da Lukacs'ın tarihsel roman tanımına uygun bir romandır. Musa Aybek ve Adil Yakubov ise önemli tarihî kişileri eserlerinin başkışisi edinir. Ancak bu da düşüncelerini dile getiremediklerini, toplumsal gerçekleri yansıtmadığını veya başarısız bir roman olduğu anlamına gelmez. Scott'un yapmak istediği şey tarihî güncelleştirme olgusudur. İncelediğimiz üç roman yazarı da bu olguyu alarak tarihi günümüze ulaştırır ve bir yandan da dünden bugüne bir şeyin değişmediğini anlatmak ister.

Yazarlar ele aldıkları tarihî dönemleri siyasî, ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutlarını, aşk, sanat, ilim vb. gibi roman unsurlarıyla bir arada yansıtmışlardır. Ele alınan romanlarda konu, düşünüş, dil açısından benzerliklerle birlikte, her bir romancı kendi üslubunu ortaya koyarak bir roman meydana getirmiştir. Geçmiş konu alan bu eserlerde, geçmişteki bilgisizlik, gelenekler, iç çekişmeler, halkın hayatı ve geleceğe de bir yön verme isteği anlatılmaktadır.

⁵⁴⁵ Gögebakan, s. 43.

SONUÇ

Sonuç olarak ulaşılan tespitlere bakılacak olursa şöyle söylenebilir. Tarihî roman yazarı her şeyden önce bir roman yazarıdır. Hem tarihî kişileri hem kurgu kişileri eserine alır. Roman, doğası gereği ele aldığı konularda sanat dilini kullanır ve edebi bir dünya oluşturur.

Abdullah Kadiri; Ötgen Künler'in olay örgüsünü hem tarihteki gerçekler üzerine kurar hem de olayların geçtiği devirdeki coğrafi özellikleri, sosyal ve kültürel ilişkileri başarıyla verir.

Kadiri, Özbek-Kıpçak çatışmalarında barıştan yana ve Rus tehlikesinin habercisi konumunda olan, toplumu yönlendiren Atabey, Hacı Yusufbey gibi tarihî kişilik olmayan roman kahramanlarının dünyalarını gözler önüne serer. Bu kahramanların günlük yaşantıları, hayat görüşleri okuyucuya yansıtılır. Bu kişilerin romanda tarihî olayların meydana gelmesinde rol oynayan ayrıntıları önemlidir. Kadiri'nin bu kurgu kişilikler üzerinden kendi eleştirel bakış açısını uyguladığı tespit edilmiştir. O, önemli tarihî kişilikleri değil halk içinden kişileri Ötgen Künler'in başkahramanları yapmıştır. Bu açıdan tam da Lukacs'ın tarihsel roman tanımına uygun bir roman olduğu sonucuna varılmıştır. Tarih- gerçeklik ilişkisi bölümlerinde anlatıldığı üzere romanda konusu geçen Kıpçak- Özbek çatışmaları, Hudayar Han ve Müsülmankul'un siyaseti tarihte gerçekleşmiş olaylardır. Tarihî kişilikler olan Hudayar Han, Müsülmankul, Azizbey gibi kişilerin ise tarihteki gerçekliğe uygun olarak zalim, adaletsiz ve zorba yöneticiler olduğu tespit edilmiştir.

Ötgen Künler romanında Kadiri, açık açık Rusların işgalini haber verir. Ancak baştaki hanın beyleriyle olan mücadelesi ve kendi halkını iç savaşa sürüklemesi Rus tehlikesini fark etmemesine sebep olur. Bu açıdan Kadiri'nin Cedit hareketine uygun milli bir roman oluşturma çabasını başarıyla yerine getirdiği görülmüştür. Atabey ve Gümüş'ün aşkıyla tanıdığımız Özbek gelenekleri ve töresi de dönemin toplumunu yansıtan gerçeklerdir. Romanın tarihteki gerçekliklerin yanında hanlıklar dönemindeki toplum ve aile yapısı hakkında da önemli bilgiler verdiği tespit edilmiştir.

Aybek, Nevai romanı ile yaşadığı topluma seslenir ve onlara kendi tarihî şahsiyetlerini örnek almalarını tavsiye eder. O da Kadiri gibi Nevai romanının vak'asını tarihteki gerçekler üzerine oluşturur, olayların geçtiği dönemdeki siyasi, kültürel, sosyal çevreyi en ince ayrıntılarıyla okuyucuya verir.

Romanın ana kahramanları tarihî kişiliklerdir. Kurgu kişilikler de olmasına rağmen romanda öncelik Nevai'nindir. Ali Şir Nevai'yi romanın temelinde oturtan Aybek'in, Nevai'nin Hüseyin Baykara ile olan ilişkisini, onun şiir, sanat, bilim aşkını ve dost çevresini vererek daima sosyal yapıyı göz önünde tuttuğu tespit edilmiştir. Nevai romanında Nevai'nin kişiliği, devlet adamlığı ve sanatı ayrıntılı bir şekilde işlenir. Romana biyografik-tarihî roman olarak bakıldığında biyografi kısmının da oldukça baskın olduğu görülmüştür. Romanın biyografik tarafının ağır basması Ali Şir Nevai gibi Çağatay dönemine damga vuran bir şahsiyeti tanımak adına güzel bir örnek oluşturur.

Yönetici konumundaki kişiler tıpkı Ötgen Künler romanında olduğu gibi acımasız, haksızlıklara göz yuman ve menfaatini düşünen kişilerden oluşmaktadır. Romanda Baykara'nın kötü yönetimi, onun çevresinin etkileri altında iç isyanlarla uğraşması ve oğullarıyla olan taht mücadelesi siyasi eleştiri noktasında başarılı bir şekilde işlenmiştir. Tarihteki Hüseyin Baykara ile romandaki Baykara arasında bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır. Nevai'nin, Hüseyin Baykara ile olan ilişkisi tarihteki gerçekliğe göre romanda biraz daha soğuk bir ilişkidir. Bunun sebebi de Aybek'in romanda Nevai karakterini ön planda tutmak ve yazarın kendi dönemindeki yöneticilere karşı tutumunu göstermek istemesinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Romanın hem yapısal (olay örgüsü, zaman, mekan, kişiler) hem de tarih-gerçeklik bakımından tarihteki gerçeklerle birebir uyum sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Köhne Dünya romanında Yakubov, iktidar ve yönetici sınıfın; bilim adamları, şairler ve düşünürlerden kesin çizgilerle ayrılış gerçeğini gözler önüne serer. Yakubov, romanını üç ana kahraman etrafında oluşturur: İbni Sina, Biruni ve Gazneli Mahmud.

Yazarın yaşadığı dönemin Sovyet ideolojisi, Türkistan tarihîni ve geçmişini kötüleyen, yetersiz gören bir anlayışa sahiptir. Yazar, bu nedenle İbni Sina ve Biruni gibi iki büyük ismin dünya medeniyetinin yükselişine verdiği katkıyı ve önemi vurgular. Bu sebeple Biruni ve İbni Sina'nın tarihteki gerçekliklere ve olaylara uygun şekilde verildiği tespit edilmiştir.

Ancak romandaki Gazneli Mahmud'la tarihteki Gazneli Mahmud'un kronolojik olaylar dışında kişilik olarak birbirlerine benzemediği sonucuna varılmıştır. Gazneli Mahmud'un tarihî kaynaklarda zeki, öngörülü, cesur, tedbirli, adil bir Türk İslam hükümdarı olduğu belirtilir. Hindistan'a 17 sefer düzenlemiş, bu

ülkeye İslam'ı yaymıştır. Romanda ise vesvese hastalığına yakalanan, Hindistan'a düzenlediği seferleri katliam olarak nitelendirilen, acımasız, zulmünden hiçbir canlının kaçamadığı acımasız bir sultan portresiyle karşılaşmıştır. Romandaki Gazneli Mahmud hayatının son zamanlarını geçiren ve ölüm korkusu yaşayan bir hükümdardır. Zalimliği ve adaletsizliği bütün romanı kucaklar. Sultan olarak sürekli iç sorgulamalarıyla pişmanlığı ve çaresizliği yaşar.

Yakubov'un da konusunu neredeyse bin sene öncesinden alan bir romanda Sovyet sisteminden bahsetmesi mümkün değildir. Yakubov'un zalim sultan tasvirini sembolik olarak kullandığı görülmüştür. Gazneli Mahmud, Stalin'i ve onun dönemini temsil etmektedir. Yazar, okuyucuyu kendi yaşadığı döneme götürür ve akıllara Stalin'in uygulamalarını getirir. Yakubov'un Gazneli dönemini konu edinerek kendi dönemindeki yöneticilere ve siyasi sisteme göndermelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Romanda insanların mülklerine el konulması, hapislerde işkence yapılması, gerçeklerin görmezden gelinmesi Sovyetler Birliği'ndeki 1920'li yıllarda başlayan kolektivizasyon uygulamalarını akıllara getirir. Okuyucuya Stalin döneminin baskı siyasetini, komünist parti tarafından belirlenen kültür, sanat politikalarını hatırlatır.

Kadiri, Aybek ve Yakubov'un yönetici profilini kötü karakterlerden oluşturması hem tarihe hem de kendi dönemlerine sembolik bir göndermedir. Üç romancının da yönetici imajını olabildiğince olumsuzlaştırmak istediği tespit edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nde tarihteki gerçeklikleri ifade etmek son derece tehlikeli ve sakıncalı olduğundan yazarlar gerçeklikleri dile getirmekten kaçınmışlardır. Bu sebeple yazarlar eserlerinde sembolik ifadelere ve işaretlere yer vererek örtülü bir şekilde gerçekliği anlatmaya çalışırlar.

Tarihî roman, tarihteki gerçeklikten yola çıkarak inandığı bir gerçekliği roman dünyasında gerçekleştirme amacını taşır. Ele aldığımız üç Özbek yazar tarihteki gerçekliği kendi düşünce dünyalarıyla da birleştirerek edebi alanda yeniden kurarlar. Yazdıkları romanlarla Özbekistan başta olmak üzere bütün bir Türkistan coğrafyasına seslenirler.

İngiliz romancı Anthony Trollope'ın "*tarihî roman, geçmiş bir zamanın gerçeklerini ve şahsiyetlerini konu ettiği halde, sadece kendi zamanının fazilet ve*

*kötülüklerini tasvir eder.*⁵⁴⁶ sözü incelediğimiz Özbek yazarları için de geçerli bir önerme haline gelir.

Kadiri, Aybek ve Yakubov da kendi çağlarını sorgulayan yazarlar olarak eserlerinde yaşadıkları dönemi de yansıtır ve eleştirirler.

Tarihteki gerçeklikle yaşadığı dönemin gerçekliği arasında bir ilişki kurarak, geçmiş olmadan geleceğin kurulamayacağını ve bu nedenle geçmişin sürekli hatırlanması gerektiği tezini vurgulamaya çalışırlar.

⁵⁴⁶ A. Trollope, **On English Prose Fiction as a Rational Amusement**. Konuşma, 1870.

KAYNAKÇA

- AÇIK, Fatma. **Özbek Edebiyatı**, Alp Yayınevi, Ankara, 2007.
- AKA, İsmail. **Timur ve Devleti**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- AKHMEDOV Khurshid, Hüseyin BAYDEMİR. “Özbek Yazar Adil Yakubov İle Söyleşi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 51, 2002, ss. 311-318.
- AKTAŞ, Şerif. “Edebi Metinleri Çözümleme Metodolojisi ve Yapı Tema İlişkisi Üzerine”, **Icanas**, Ankara, 2007. S. 137-145.
- AKTAŞ, Şerif. **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Birlik Yayınları, Ankara, 1984.
- ALPARGU, Mehmet. **Orta Asya Türk Tarihî**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- ALPARGU, Mehmet. **Türkistan Hanlıkları**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- AMİNOVA, Lale. “Yaşar Kemal’in “Yılanı Öldürseler” hikayesiyle Abdulla Kadiri’nin “Ötgen Künler” Romanlarında Saf Aşk Teması ve Kadın Motifi”, (Akt: Semra ALYILMAZ), **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 20, Erzurum, 2002, ss. 163-168.
- ANTAKYALIOĞLU, Zekiye. **Roman Kuramına Giriş**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- ARAT, Reşit Rahmeti. **Babürnâme II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- ARGUNŞAH, Hülya. **Tarih ve Roman**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016.
- ARGUNŞAH, Hülya. **Türk Edebiyatında Tarihî Roman**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.
- AŞİROV, Tahir. “Birûnî’ye Göre Hıristiyanlık”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 3, 2013, ss. 111-147.
- ATA, Bahri. “Tarih Öğretiminde Bir Araç Olarak; Tarihî Romanlar”, **Türk Yurdu Dergisi**, 153-154, 2000, ss.158-165.
- AVCU, Ali. “Karmetiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 10, Sayı 3, 2010, ss. 199-246.
- AY, Özgür. **Abdurrahim Ötkür’ün "İz" Romanı (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.
- AYBEK, Musa. **Nevai**, (Çev: Ahsen Batur), İleri Yayınları, İstanbul, 2014.

- AYBEK Musa. **Nevâyi Romanını Kandı Yazdım**, Özbek Edebiyatı, Taşkent: Okıtuvcı Neşriyatı, 1995.
- AYBEK, Musa. **Özbek Tili ve Edebiyatı**, Ocak-Şubat, 1960.
- BACHTİN, Michael. **Romandan Karnavala**, (Çev: Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2001.
- BALCI, Mustafa. “Abdullah Kadiri'nin “Ötgen Künler” Romanında Yapı, Tema ve Üslup Özellikleri”, **Bilig Dergisi**, Güz/7, 1998, ss. 221-234.
- BİRAND, Kâmuran. “18. Yüzyıl Fransız Aydınlanma Tarihciliği ve Modern Tarihcilik Karşısındaki Durumu”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 1956, ss. 87-99.
- BOLAY, Mehmet Naci. **İbni Sina**, Kültür ve Turizm Bakanlığı: 915, Ankara, 1988.
- BOURNEUR Roland ve Real QUELLET, **Roman Dünyası ve İncelenmesi**, (Çev: Hüseyin Gümüş), Kültür Bakanlığı Yayınları: 1085, Ankara, 1989.
- BOYNUKARA, Hasan. **Modern Eleştiri Terimleri**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van, 1993.
- BULUT, Serdar. “Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şir Nevai'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Dili'ne Katkıları”, **Asya Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar**, No.: 1, 2017, ss.23-41.
- CANPOLAT, Mustafa. **Özbek Edebiyatı, Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)** Cilt: 14, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- CARR, Edward Hallet. **Tarih Nedir?**, (Çev: Misket Gizem GÜRTÜRK), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- COLLİNGWOOD, R. G. **Tarih Tasarımı**, (Çev: Kurtuluş DİNÇER), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- ÇAVUŞ, Rümeyza. “Edebiyat İncelemelerinde Tarihe Yeni Bir Dönüş”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 42, 1-2, 2002, ss. 121-133.
- ÇELİK, Yakup. “Tarih roman ilişkisi - tarihî romanda kişiler”, **Bilig 22**, 2002, ss. 107-121.
- ÇETİN, Nurullah. **Roman Çözümleme Yöntemi**, Öncü Kitap, Ankara, 2012.
- ÇIKLA, Selçuk. “Romanda Kurmaca ve Gerçeklik”, **Hece Dergisi**, Türk Romanı Özel Sayısı Sayı: (65-66- 67), 2002, ss. 111-129.

- ÇİFÇİ, Taner. **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihî Romanların Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarısı Üzerine Etkisi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2011.
- DEMİRCAN, Adnan. “Tarih Üzerine Bazı Düşünceler”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2007, ss. 69-89.
- DÖBLİN Alfred. **Der historische Roman und wir**, In: Aufsätze zur Literatur, Ausgewählte Werke in Einzelbänden, Hrsg.von Walter Muschg, Olten 1963.
- DUMANTEPE, Seçil. “Anlatıcı ve Bakış Açısı Bağlamında Tarihyazımı ve Tarihî Roman Ayrımı”, **III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni**, Bildiriler Kitabı, Konya, 2015.
- DURUKOĞLU, Salim. “Edebiyatla Tarih’in Mutlu İzdivacı: Tarihî Roman Türü ve Osmancık’tan Osman Gazi Han’a Bir Olgunlaşma Kurgusu”, **Turkish Studies** 8/7, 2013, ss. 137-148.
- EROL, Kemal. “Tarih - Edebiyat İlişkisi ve Tarihî Romanların Tarih Öğretimine Katkısı”, **Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı 2, 2012, ss. 59-70.
- FITRAT Abduraf. **Çin-Seviş Şiirler, Dramalar, Makaleler**, Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1996.
- FORSTER, Edward Morgan. **Roman Sanatı**, (Çev: Ünal AYTÜR), Adam Yayınları, İstanbul, 1985.
- FOUCAULT Michel. **The History of Sexuality**, Volume 1: An Introduction, London, Penguin Books, 1981.
- GEÇİKLİ, Kubilay, “Edebiyatta Yeni Tarihselcilik”, **Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 40, Sayı: 1, 2016, ss. 173-188.
- GÖĞEBAKAN, Turgut. **Tarihsel Roman Üzerine**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2004.
- GÖMEÇ, Saadettin. **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihî**, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003.
- GUTAS Dimitri. **İbni Sina'nın Mirası**, (Çev: M. Cüneyt KAYA), Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.
- GÜNGÖR, Bilgin. “Bir Yeni-Tarihselci Okuma Denemesi: Hâlid Ziya Uşaklıgil'in Nesl-i Ahîr Romanında II. Abdülhamid Devri Aydın-İktidar İlişkisi”, **III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni, Bildiriler Kitabı**, Konya, 2015, ss. 49-56.

HAMEVÎ, Yâkut. **İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb**, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, c. 5, 1993.

HASANOV Anvarbek. **Vzaimootnoşeniya Kirgizov c Kokandskim Hanstvom i Rossiey**, v 50-60 godah XIX. veka, Frunze 1961.

HAYÎT, Baymirza. **Türkistan Rusya İle Çin Arasında: XVIII - XX. Asırlarda Ruslar ve Çinlilerin İstilaları Devrinde Türkistan Milli Devletleri ve Milli Mücadeleleri Tarihi**, (Çev: Abdülkadir SADAK), Otağ Yayınları, İstanbul, 1975.

HİKMET, Ali Asgar, **Camî, Hayatı ve Eserleri**, (Çev: M. Nuri Gencosman), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1963.

HOBSBAWM, Eric. **Tarih Üzerine**, (Çev: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

HUSAYN Sotti. **Ötken Kunler**, Taşkent-Baku, 1931.

JENKİNS, Keith. **Tarihî Yeniden Düşünmek**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Şubat 1997.

KADİRÎ, Abdullah. **Ötgen Künler**, İleri Yayınları, İstanbul, 2014.

KAFESOĞLU İbrahim. "Milli Tarih Şuuru", **Belgelerle Türk Tarihi**, Sayı 12, Şubat 1986, ss. 27-28.

KAFESOĞLU, İbrahim. "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", **Tarih Dergisi / Turkish Journal of History** 13, 2011, ss. 1-16.

KAFESOĞLU, İbrahim. **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

KAHHAR, Tahir. **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)**, Cilt: 14, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

KARAKAŞ, Şuayip. "Milleti Uyandıran Edip: Aybek (Hayatı ve Eserleri)", **Aydın Türklük Bilgisi Dergisi**, Yıl 4 Sayı 7 Güz, 2018 s.29-108.

KARAKAŞ, Şuayip. **Özbek Edebiyatı, Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)**, Cilt: 14, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

KEÇE, Murat. **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yararlanılan Sınıf İçi Tarihî Roman Kullanım Tekniklerinin Öğrencilerin Tarih Okuryazarlığı Düzeylerine Etkisi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013.

KERİMOV Erik. "Abulfayzhan tarihî draması hakkında", **Şark Yulduzu**, Sayı 1, 1989, ss.81-82.

- KOÇAOĞLU, Timur. “Özbek Türkleri Edebiyatı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992.
- KOÇ, Mustafa. “Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açından Psikolojik Bir Değerlendirme”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6 / 2002, 1997, ss. 7-20.
- KRAUS P. el-Bîrûnî, **Risâle li'l-Bîrûnî fi Fihrist Kütub Muhammed bin Zekeriya er-Râzî**, Paris, 1936.
- KUNDERA, Milan. **Roman Sanatı**, (Çev: İsmail Yerguz), Afa Yayınları, İstanbul, Haziran 1989.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998.
- LAROUSSE, Meydan. “**Tarih**” maddesi, Cilt:19, 1992, ss. 72.
- LEVEND, Ağah Sırrı. **Ali Şir Nevai-Yaşamı, Sanatı ve Kişiliği**, 1. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1965.
- LUKACS, George. **Der Historische Roman**, Luchterhand Verlag, Neuwied/Berlin 1965.
- LUKACS, George. **Tarihsel Roman**, (Çev: İsmail DOĞAN), Epos Yayınları, Ankara, 2010.
- MCHALE, Brian. **Postmodernist Fiction**, New York: Routledge, 1987.
- MERÇİL, Erdoğan. **Gazneli Mahmud**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- MERHAN, Aziz. **Abdulla Qodırıy ve Özbek Romanının Doğuşu**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2008.
- MERHAN, Aziz. “Abdullah Kadiri ve Özbek Romanının Doğuşu”, **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 20, 2006, ss. 129-138.
- MERHAN, Aziz. “Abdulla Qodırıy'nin Utkan Kunlar (Geçmiş Günler) Romanındaki Üslubu: Gelenekten Moderniteye Geçiş”, **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi** 2007, ss.1011-1022.
- MERHAN, Aziz. “Yazılı Özbek Edebiyatı”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 31, No: 2, 2007, ss. 157-170.
- MERSHON, Cynthia. **Focus on Historical Fiction**, Instructor, vol. 109, 1999 ss. 49-51.

MORKOÇ, Ayvaz. “Adil Yakuboğlu’nun “Uluğbey’in Hazinesi” Romanında Tarikatlar ve Faaliyetler”, **International Journal of Social Science**, Cilt: 5 Sayı: 2, Nisan 2012, ss. 201-214.

NACI, Fethi. **100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

NARLI, Mehmet, “Romanda Zaman ve Mekan Kavramları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5 Sayı 7, Mayıs, Balıkesir, 2002, ss. 91-106.

OMOROV, Timurlan. “Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihî ve Özbek Boyları”, **Tubav Bilim Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, 2012, ss. 7-18.

ORUÇ, Cihan. **Hüseyin Baykara ve Zamanı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2013.

OSMANOVA, Okibat. “Özbek Dügünlerindeki Örf-Adetler”, (Akt: Yulduz MUSAHANOV), **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 20, 2005, ss. 111-117.

ÖZBAY, Hüseyin. **Özbek Edebiyatı, Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)**, Cilt: 15, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

ÖZCAN, Aynur Öz. “Çağdaş Özbek Edebiyatında Ali Şir Nevayi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 3, 2007, ss.141-155.

ÖZCAN, Emine Sonnur. “Ebû’r-Reyhân Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî’nin Hayatı (973-1061)”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt:10 Sayı: 3, 2013, ss.9-24.

ÖZÖN, Mustafa Nihat. **Türkçede Roman**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

ÖZTÜRK, A. **Tarih Öğretiminde Tarihî Romanların Kullanılması** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2002.

ÖZTÜRK, Nermin. **Tarihî Romanlar ve 19. Yüzyılda Yazılmış Üç Tarihî Romanın Değerlendirilmesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1992.

QODİRİY Habibulla. **Otamdan xotira**, Toşkent, 2005.

SACHAU C. Eduard. “El-Muşâta li Risâleti’l-Fihrist”, **Âsâru’l-Bâkiye ‘ani’l-Kurûni’l-Hâliye (Chronologie)**, Leipzig, 1878.

SAİD, Edward. **Kültür ve Emparyalizm**, (Çev: Necmiye ALPAY), Hil Yayınları, İstanbul, 2016.

- SAMÍ, Şemseddin, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1987.
- SANDER, Oral. “Tarihte Yöntem”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 18 No: 1-2, 1974, ss. 59-71.
- SARAY, Mehmet. **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 1999.
- SAYILI, Aydın. **Beyrunî’ye Armağan**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.
- SHARAFİDDİNOV O. **Cho’lpon (Shoir Xoqidagi Rivoyatlar va Xaqiqatlar)**, Toshkent: Cho’lpon Nashriyoti, 1991.
- SÖYLEMEZ, Orhan. **Türk Dünyası Edebiyatları I**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- SÖYLEMEZ, Orhan. “Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihi Romanı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, Erzurum, 2003, ss. 113-122.
- STEVÍCK, Philip. **Roman Teorisi**, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2010.
- ŞARAFUTDİNOVA, Muhabbet. "Abdulla Kadiri'nin Ötken Künler Romanında Mektupların Yeri", (Çev: Esra YAVUZ), **Kardeş Kalemler Dergisi**, Sayı 48, Yıl: 4, 2010, ss. 80-86.
- ŞEBANKÂREÎ. “Gazneli Sultan Mahmud’un Karakteri”, (Çev: Ahmad HESAMİPOUR), **Tarih Okulu**, Sayı 23, 2009, ss. 133-137.
- ŞEREFİDDİNOV, Âzâd. **Milletni Uygatgen Edib** (Aybek Tuğılgen Küni. 100 Yıllığı), Taşkent: Üniversiteler Neşriyatı, 2005.
- ŞİMŞEK Ahmet. “Tarih Öğretiminde Destanlar ve Efsaneler”, **Tarih Nasıl Öğretilir** (Ed: Mustafa Safran), Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- ŞİMŞEK Ahmet ve Akif PAMUK. “Tarih Yazıcılığının Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine Kısa Bir Bakış”, **Tarih Nasıl Öğretilir**, (Editör: Mustafa Safran), İstanbul, Yeni İnsan Yayınları, Mart 2011.
- TARLAN, Ali Nihad. **Ali Şir Nevayi**, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, İstanbul, 1942, ss.1-22.
- TEKELİ, İlhan. “Modernizm ve Postmodernizm Kavramları Üzerine”, **Gösteri Dergisi**, Mayıs, 1992, ss.25.
- TEKİN, Mehmet. **Roman Sanatı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2002.

- TİMUR, Taner. **Osmanlı Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- TOGAN, Zeki Velidi. **Tarihte Usûl**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985.
- TOGAN, Zeki Velidi. **Umumi Türk Tarihî'ne Giriş**, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1981.
- TOPAKKAYA, Arslan. "Geçmiş Zaman", Gerçekten "Geçmiş" midir?, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 4, Yaz/2008, sS. 566-573.
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi. **İbni Sina - Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı**, Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- TURAL, "Sadık K. Tarihî'nin Romanlaştırılması", **Töre Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 59, Ankara, Nisan 1976, ss 14-17.
- TURAL Sadık K. "Tarihî Roman Geleneği ve Cezmi", **Doğumunun 150. Yılında Namık Kemal**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1993.
- TURAL, Sadık K. **Zamanın Elinden Tutmak**, Ecdad Yayınları, Ankara, 1991.
- UZUN, Hakan. "Tarih Bilimi ve Tarihte Nedensellik", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, ss. 1-13.
- ÜNVER, Süheyl. **İbni Sina Hayatı ve Eserleri Hakkında Çalışmalar**, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihî Enstitüsü, İstanbul, 1955.
- ÜŞENMEZ, Emek. "Modern Özbek Edebiyatı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4 Sayı: 19, 2011, ss. 115-169.
- WATT, W. Montgomery. "Biruni ve İslam Dışı Dinlerle İlgili Çalışmaları", (Çev: Muhammet TARAKÇI), **Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 10 Sayı: 3, 2013, ss. 249-257.
- TÜRER, Celal. "Bilim Felsefesi", **Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.10, Kayseri, 1998, ss. 169-183.
- YAKUBOV, Adil. **Köhne Dünya**, Gafur Gulom Nomidagi, Taşkent, 1986.
- YAKUBOV, Adil. **Köhne Dünya-İbni Sina'nın Romanı**,(Çev: Ahsen Batur), İleri Yayınları, İstanbul, 2018.
- YAVUZ, Fatih. **Türkiye'deki Çalışmalar Işığında ve Kırgız Tarihçilere Göre Hokand Hanlığı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2015.
- YULDASHEV, Marufjon. **Çağdaş Türk Edebiyatları-II**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

İnternet Kaynakçası

- Ahmet Güner, "**Kabus B. Veşmgir**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabus-b-vesmgir> (24.11.2018).
- Enver Konukçu, "**Hokand Hanlığı**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hokand-hanligi> (29.12.2018).
- Erdoğan Merçıl, "**Büveyhîler**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/buveyhiler> (21.11.2018).
- Filiz Çağman, "**Bihzâd**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bihzad> (14.11.2018).
- Günay Tümer, "**Biruni**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/biruni> (22.11.2018).
- Hamid Algar, Ali Alparslan, "**Hüseyin Baykara**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-baykara> (16.10.2018).
- Hikmet Tanyu, "**Büyü**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/buyu> (13.03.2019).
- HOFFMAN, Brenda. "Historical Fiction Criticism & Evaluation" , 1995, <http://raven.jmu.edu/~ramsevil/histfic.htm>.
- https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/52361/mod_resource/content/1/Blim%20tan%C4%B1mlar%C4%B1%20ve%20teoriler.pdf (15.03.2019).
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12051,alisirnevaipdf.pdf?0> (15.03.2019).
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12050,huseyinbaykarapdf.pdf?0> (30.12.2018).
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gizli-kalan-gunlukler-stalin-in-ic-dunyasini-ortaya-cikardi-17612379> (31.01.2019).
- <http://mamer.biz/hokand-hanliginda-merkez-yonetim-teskilati-ve-vezirlik/> (12.03.2019)
- <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364792> (13.03.2019)
- <http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Gorusler&Git=Gorus-Goster&Baslik=turk-dunyasiBaslik2=turk-dunyasi&Baslik3=hokand-hanligi&AKat=19&Kat=40&Grs=7744> (17.10.2018).
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c768944b51c63.91814643 (27/02/2019)

İslam Tarihî Ansiklopedisi, 5. Cilt, <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Tarihî> (18.11.2018).

Mehmet Alparıu, "**Özbekler**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ozbekler> (26.12.2018).

Mehmet Alparıu, Türkistan Hanlıkları, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380473>, Erişim Tarihî: (26/12/2018)

Muhittin Serin, "**Ali Meşhedî, Sultan**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-meshedi-sultan> (17.10.2018).

Mustafa Fayda, "**Tarih**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarih#1> (30.12.2018).

Ömer Mahir Alper, "**İbn Sînâ**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sina#1> (18.11.2018).

Ömer Okumuş, "**Câmî, Abdurrahman**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami-abdurrahman> (14.11.2018).

Recep Uslu, "**Herat**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/herat> (16.10.2018).

Taha Akyol, "**Cedîdcilik**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cedidcilik> (22.12.2018).